

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİMDALI
YAKINÇAĞ TARİHİ PROGRAMI**

İTTİHAD-I MUHAMMEDİ CEMİYETİ

Seval YENEL

**Danışman
Doç. Dr. Ertan GÖKMEN**

MANİSA - 2015

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 15/10/2015 tarih ve 26/12 sayılı toplantısında jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 23. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Seval YENEL'in "**İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti**" Konulu tezi incelenmiş ve aday 26/11/2015 tarihinde saat 14.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30.. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☒	OY BİRLİĞİ	☒
DÜZELTME yapılmasına	* ☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	** ☐	ile karar verilmiştir.	

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

BAŞKAN

Doç. Dr. Ertan GÖKMEN

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU

ÜYE

~~Yrd.~~ Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2015

Seval YENEL

ÖZET

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet döneminde kurulup faaliyet gösteren İslamcı siyasi bir cemiyettir. Kuruluşunu uzun bir mücadelenin ardından 3 Nisan 1909'da, İstanbul'da Ayasofya Cami'nde okutulan bir mevlitle resmi olarak gerçekleştirmiştir. Cemiyetin kurucusu Derviş Vahdeti, yayın organı ise Volkan Gazetesi'dir.

II. Meşrutiyet döneminde, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'ye karşı güçlü bir muhalefet sergileyen cemiyet, yayın organı Volkan aracılığı ile hükümeti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sert bir şekilde eleştirmiştir.

Cemiyetin kurulmasından kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni etkisiz hale getiren 31 Mart Olayı gerçekleşmiştir. Askerlerin subaylarına karşı ayaklanmasıyla başlayan olaylar, kısa süre içerisinde toplumun geniş kesimlerine yayılmış, ayaklanma ancak Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından bastırılabilmiştir. Olaydan sorumlu tutulan Derviş Vahdeti, cemiyet üyeleri ve ayaklanmayla ilgisi bulunan herkes kurulan Divan-ı Harbi Örfi Mahkemelerince yargılanmıştır. Olay sonrası Meşrutiyet karşıtı görülen İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kapatılırken, Derviş Vahdeti, halkı hükümete karşı kışkırtma ve isyana teşvik etme gerekçesiyle 31 Mart Olayı'nın baş sorumlusu olarak Divan-ı Harb-i Örfice idam edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Derviş Vahdeti, Volkan Gazetesi, Meşrutiyet, 31 Mart Olayı.

ABSTRACT

The committee of Muhammedi Union is an Islamic political party which was established and got into the act in the second constitutional period. Its foundation officially took place in 3th April, 1909 after a long struggle done with a ceremony in Ayasofya Mosque, İstanbul. The founder of this party was Dervish Vahdeti while media organ was Volkan Newspaper.

The party dissenting another powerful community in charge, Party of Union and Progress, in the second constitutional period has criticized Committee of Union and Progress and the government via Volkan Media.

In a short time period after the party's foundation, 31 March Incident which neutralization Comitee of Union and Progress broke out. The incidents started with soldier's rebellion against their officers and spread all over the country in a short span of time. These riots could merely have got under control by an Operation Army from Selanik. Dervish Vahdeti who was thought to be in charge and everyone who could have a relationship with the events was judged by committee members and Court Martialand Court Tacit. After the riots, Committee of Muhammedi Union which was opponent to constitutional monarchy was closed down and Dervish Vahdeti was condemn to death by Court Martialand Court Tacit on the grounds that he was the first responsible person for the riots after 31 March Incidents and he wasa ccepted to encourage the public to make riots against government.

Key Words: Committee of Muhammedi Union, Dervish Vahdeti, Volkan Newspaper, Constitutional Monarchy, 31 March Incident.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti açısından, 20. yüzyıl başlarında gerçekleşen en önemli olaylardan birisi de hiç şüphesiz II. Meşrutiyet'in ilanıdır. Bu süreçte İttihatçılar, Osmanlı Devleti'nin parçalanacağından endişe ederek, II. Abdülhamid'e Meşrutiyet'i ilan etmesi için baskı yapmışlar ve II. Abdülhamid bu baskılar sonucu Meşrutiyet'i ilan etmiştir. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra iktidarı denetleyen bir siyasi parti halini almıştır. Fakat zamanla İttihat ve Terakki'ye karşı önemli bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin kendi düşüncelerini her şeyin üstünde tutması, bu düşüncenin dışına çıkanları Meşrutiyet aleyhtarları olarak görmesi yeni bir istibdat rejimi olarak algılanmaya başlamış ve bunu izleyen dönemde, İttihat ve Terakki yönetimine karşı bazı çevrelerde gitgide artan bir hoşnutsuzluk görülmüştür. İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet yönetimi için ciddi bir hazırlığı olmamasının da etkisiyle Meşrutiyet'ten beklenen sonuçlar alınamamıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı miladi takvime göre 13 Nisan 1909'da, bazı askeri birliklerin ve medrese öğrencilerinin de içinde bulunduğu, tarihe 31 Mart Olayı olarak geçecek olan isyan baş göstermiş, isyanla birlikte bazı asker, milletvekili ve birçok masum kişi de olayda hayatını kaybetmiştir. Ayaklanma ancak 24 Nisan'da Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından bastırılabilmiştir. Yönetime kısa bir kesintiden sonra tekrar el koyan İttihat ve Terakki'nin etkisi ve meclisin ortak kararıyla, II. Abdülhamit bu ayaklanmadan sorumlu tutularak 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart olayının gerçekleştiği tarihe kadar ki süreçte, askerleri ve halkı İttihat ve Terakki aleyhine kışkırtan fırka ise II. Meşrutiyet'in o özgürlükçü ortamında kurulmuş olan, İslami değerleri ön planda tutan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti olmuştur. Cemiyetin kurucusu olan Derviş Vahdeti'nin yayımladığı Volkan Gazetesi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı durumuna geldikten sonra özellikle İttihat ve Terakki'nin uygulamalarından muzdarip olan alaylı subaylar üzerinde etkili olmuş ve isyanın çıkmasında başrolü oynamıştır. Kısa sürede etki alanını oldukça genişleten cemiyet, Osmanlı tarihine damgasını vurmaya başlamıştır. Tez çalışmamızda, bu cemiyet tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmamız, giriş-sonuç ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde Osmanlı'daki Meşrutî İdareden bahsedilmeye çalışılmıştır. Bunun sebebi meşrutî idare ortamı içerisinde baş gösteren basın ve cemiyetlerin ve bunlardan biri olan *Volkan* Gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin nasıl ortaya çıktığının ortaya konması açısından fayda sağlayacağını düşünülmesidir. İkinci bölümde ise, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kuruluşu ve ilişkide bulunduğu kişi ve kurumlar, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı *Volkan* Gazetesi, cemiyet üyeleri hakkında bilgiler vermeye gayret edilmiştir. 31 Mart Olayı ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin olaydaki etkisi ise tezimizin üçüncü ve son bölümünü oluşturmaktadır. Ayrıca bu bölümde olay sonrası cemiyet ile ilgili devam eden yargılama sürecine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır. Yaptığımız bu çalışmada bazı eksikler ve tekrarlar bulunsa da elde ettiğimiz yeni bilgilerle bu zamana kadar yapılan çalışmalara birazda olsa katkı yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda değerli fikirlerinden istifade ettiğim, araştırmamızın bütün safhalarında emeğini ve değerli vakitlerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ertan GÖKMEN'eteşekkür ederim. Ayrıca çalışma konumuzun belirlenmesindeki yardımlarından dolayı kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU'na ve çalışmalarım esnasında manevi desteklerini eksik etmeyen tüm dostlarıma şükranlarımı sunarım. Yaşamım boyunca olduğu gibi, bu süreçte de her zaman bana destek olan sevgili aileme minnettarım.

Seval YENEL

Manisa 2015

İÇİNDEKİLER

Tez Savunma Tutanağı	I
Yemin Metni	II
Özet	III
Abstract	IV
Önsöz	V
İçindekiler	VII
Kısaltmalar	XI
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: OSMANLI'DA MEŞRUTİ İDARE	8
A. I.Meşrutiyet'in İlanı ve Kanun-i Esasi	8
1. Kanun-i Esasi'nin Kabulü ve Getirdiği Yenilikler	9
2. Meclis-i Mebusan ve Yapısı	13
3. Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması	17
4. Fikir Hareketleri	18
B. II. Meşrutiyet'in İlanına Götüren Olaylar ve Yeniden Meşruti İdareye Geçilmesi	25
1. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki'nin Faaliyetleri	25
2. II. Meşrutiyet'in İlanını Hazırlayan Nedenler	29
3. II. Meşrutiyet'in İlanı	32
4. Meşrutiyet'e Karşı İlk Tepkiler	35
5. İttihat ve Terakki'nin İktidarı	38
6. Meclis-i Mebusan'ın Açılması	40
7. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Diğer Siyasi Fırkalar	41
7.1. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti	41
7.2. Ahrar Fırkası	42

7.3.Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)	43
7.4.Mutedil Hürriyetperveran Fırkası	43
7.5.İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	44
7.6.Ahali Fırkası	44
7.7. Osmanlı Sosyalist Fırkası	45
7.8.Hürriyet ve İtilaf Fırkası	45
7.9.Milli Meşrutiyet Fırkası	47
II. BÖLÜM: İTTİHAD-I MUHAMMEDİ CEMİYETİ	48
A. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Kurucusu Derviş Vahdeti	48
1. Derviş Vahdeti'nin Hayatı	48
2. Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi	59
B. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Kuruluşu	65
1. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Resmi Kuruluş Öncesi Çalışmaları	65
2. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Resmi Kuruluşu	74
C. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Azaları ve Volkan Gazetesi	86
1. Volkan Gazetesi'nde Yazısı Bulunan Cemiyet Azaları	86
2. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Azalarının Gazetedeki Yazılarının Konuları	87
D. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Siyasi Organlar, Basınla Olan İlişkisi ve İktisadi Girişimciliği	101
1. Meclis-i Umumi İle Olan İlişkisi	102
2. İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi	103
3. Diğer Partiler, Gruplar ve Basın ile İlişkisi	110
4. II. Abdülhamid İle Olan İlişkisi	114
5. Meşrutiyetİle İlgili Düşünceleri	116

6. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Başarısız Bir Girişimi: İttihad-ı Muhammedi Şirket-i Bahriyesi	118
III. BÖLÜM: 31 MART OLAYI VE İTTİHAD-I MUHAMMEDİ CEMİYETİ	119
A. 31 Mart Olayı Öncesi Durum	119
1. 31 Mart Olayı Öncesi Tarafların Tutumu	119
2. 31 Mart Olayı Öncesi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Tutumu	131
2.1. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin 31 Mart Olayı'na Etkisi	132
2.2. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Askerle Olan İlişkisi	135
3. Hasan Fehmi'nin Öldürülmesi	140
B. 31 Mart Olayı'nın Nedenleri, Çıkışı ve Gelişimi	146
1. Olayların Yaşandığı İlk Gün -31 Mart 1325- (13 Nisan 1909)	146
2. İkinci Gün -1 Nisan 1325- (14 Nisan 1909)	157
3. Üçüncü Gün -2 Nisan 1325- (15 Nisan 1909)	159
4. Dördüncü Gün -3 Nisan 1325- (16 Nisan 1909)	162
5. Beşinci Gün -4 Nisan 1325- (17 Nisan 1909)	165
6. Altıncı Gün -5 Nisan 1325- (18 Nisan 1909)	168
7. Yedinci Gün -6 Nisan 1325- (19 Nisan 1909)	169
8. Sekizinci Gün -7 Nisan 1325- (20 Nisan 1909)	172
C. 31 Mart Olayı'nın Sona Ermesi	177
1. Hareket Ordusunun Başkente Hâkim Olması	177
2. II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi	181
3. 31 Mart Olayı'nın Sonuçları	185
4. 31 Mart Olayı Hakkındaki İddialar	190
D. 31 Mart Olayı Sonrası Yargulamalar	192

1. Derviş Vahdeti'nin Kaçışı	192
2. Vahdeti'nin Yargılanması	201
3. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Üyesi Said-i Nursi'nin Yargılanması	210
4. 31 Mart Olayı Sonrası İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Faaliyetleri ve Alınan Önlemler	211

SONUÇ	221
--------------	-----

KAYNAKÇA	227
-----------------	-----

EKLER	240
--------------	-----

Ek 1: Derviş Vahdeti'nin Volkan Gazetesi'ni çıkarmasında sakınca görülmediğine dair belge

Ek 2: Derviş Vahdeti'nin tahkikatının tamamlandığına dair Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgraf

Ek 3: Derviş Vahdeti'nin idam kararı

Ek 4: İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin ilk on maddelik nizamnamesi

Ek 5: İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kırk bir maddelik nizamnamesi

Ek 6: Derviş Vahdeti'nin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin açılışında Ayasofya Camii'nde yaptığı konuşma

Ek 7: İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti

Ek 8: Hareket Ordusu komuta heyetinin Yeşilköy'deki bir fotoğrafı

Ek 9: Hareket Ordusu'nun Bakırköy üzerine yürüyüşü

Ek 10: 31 Mart Olayı esnasında İstanbul'daki sokak çatışmalarından biri

Ek 11: 31 Mart Olayı sonrası Taksim Kışlası önü

Ek 12: Divan-ı Harbi Örfi'nin karar verdiği bir idam cezası

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası
C	: Cemaziyelahir
C.	: Cilt
Ca	: Cemaziyelevvel
CBÜ	: Celal Bayar Üniversitesi
CÜİF	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
DH.MKT	: Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
DH.MUİ	: Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İAS	: İrade Askeri
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MMZC	: Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi
N	: Ramazan
Nu.	: Numara
OTAM Dergisi	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
PAÜ	: Pamukkale Üniversitesi
R	: Rebiyülevvel
Ra	: Rebiyülahir
S	: Safer
S.	: Sayı
s.	: Sayfa

SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: Sayfa sayısı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TFR.I.SL	: Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınları
Za	: Zilkade
ZB	: Zabtiye Nezâreti Belgeleri

GİRİŞ

Çalışma konumuz olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Meşrutiyet devrinin özgür ortamı içerisinde ortaya çıkmış ve etkisini beklenmedik bir şekilde artırmış olan bir cemiyettir. Çalışmamızdaki amacımız, bu çalkantılı dönemde oldukça ses getiren, İttihat ve Terakki ile ona muhalif tüm grupların dikkatini çeken, hatta padişah, şehzade, devlet adamları ve dış güçlerle ilişkisi olduğu düşünülen İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ni tüm yönleriyle ele almaktır.

Burada hemen belirtmemiz gerekir ki, konuya ilişkin daha önce yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Hepsi birbirinden kıymetli olan bu çalışmalar daha ziyade “31 Mart Hadisesi” etrafında ele alınmıştır. Bu çalışmada ise, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin kuruluş süreci, kurucuları, ilk üyeleri, taraftar toplama çabaları, cemiyetin yayın organı olan Volkan Gazetesi ve bu gazetenin misyonu, 31 Mart Olayı’ndan sonra cemiyetin faaliyetleri, kurucularının kaçma süreçleri, yakalanmaları vs. gibi hususlar arşiv belgeleri ışığında da ele alınmaya çalışılmıştır.

Konuya ilişkin daha önce yapılan çalışmalara değinecek olursak; bu çalışmaların en önemlilerinden biri, Azmi Özcan’ın “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti”¹ adlı makalesidir. Cemiyet hakkında genel anlamda bir fikir edinmek adına bu çalışma, oldukça önemli, alanı dolduran ve doyurucu bir makedir. Tarık Zafer Tunaya tarafından hazırlanan “Türkiye’de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)”² adlı çalışma ise, bize II. Meşrutiyet döneminin siyasi fırkaları ve kendi çalışma konumuz olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında temel bilgiler sunmaktadır. Tunaya’nın bu çalışması döneme ait kapsamlı bir çalışma olma özelliği göstererek, Türk siyasal yaşamına değinen tüm tarihçilerin faydalanabileceği bir çalışmadır. Çalışmamız sırasında bu eserden zaman zaman istifade edilmiştir. Özellikle İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin diğer siyasi organlar ile ilişkisi incelenirken Tunaya’nın eseri bize oldukça yol gösterici olmuştur.

Osman Selim Kocahanoğlu tarafından yazılan “Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı”³ adlı eser, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi

¹ Azmi Özcan, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti”, **DİA**, Cilt: 23, İstanbul, 2001, ss. 475-476.

² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, Cilt: 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

³ Osman Selim Kocahanoğlu, **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı**, Temel Yayınları, İstanbul, 2003.

edinilebilecek bir diğ er ç alışmadır. Cemiyetin kuruluşu, kurucusu ve etkileri hakkında önemli bilgilerin yer aldığı bu eser, ç alışma konumuzla ilgili ř u ana kadar yapılan ç alışmaların en kapsamlısıdır. Özellikle Volkan Gazetesindeki haberlerden oldukça fazla yararlanan yazar, cemiyetin temas ettiğ i olay ve kişiler hakkında da bilgiler vermektedir. Eserde, 31 Mart Olayı'nın ç ıkmasında etkili olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin ve Vahdeti'nin yargılanması hakkında da önemli bilgiler yer almaktadır. Kocahanoğ lu'nun eseri oldukça önemli ve bilgi vericidir fakat ç alışmamızda, cemiyet üyeleri ve 31 Mart Olayı sonrası cemiyetle ilgisi olan kişilerin tahkikat ve takibatları hakkında halk ya da hükümetin teftiş ve gözlemlerine dair arşiv belgelerine de yer verilmiştir. Ç alışmamızın asıl başlığ ı "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti" olduğ undan, cemiyete temasta bulunmuş olan ve ulaşabildiğ imiz her belge değerlendirilmiştir. Cemiyete üye olan azaların gazetede ki yazılarına da yer verilerek, okuyuculara, cemiyet hakkında bilgi vereceğ i düşüncesiyle kritiğ inin yapılmasına ç alışılmıştır. Ayrıca Vahdeti'nin kaçışı, yakalanması, yargılanmasına dair bilgiler, Kocahanoğ lu'nun eserinde, Divan-ı Harbi Örfi ifadelerinden yararlanılarak verilmiştir. Bizim ç alışmamızda, olayların incelenmesi, hükümet ç alışmalarını gösteren arşiv belgeleri iş ıđ ında da ortaya koyulmaya ç alışılmıştır. Ancak kuşkusuz cemiyete dair bilgi edinmemiz ve yol göstermesi açısından en ç ok yararlandığ ımız kaynağ ın Kocahanoğ lu'nun eseri olduğ unu söylememiz gerekmektedir.

Ç alışmamızda en ç ok yararlandığ ımız, en doç rudan bilgileri iç eren kaynak "Volkan Gazetesi"⁴ olmuştur. Volkan Gazetesi'ni günümüz Türkçesine ç eviren M. Ertuğ rul Dü zdağ ın ç alışması, araştırmacılara önemli bir kolaylık sağ lamıştır. Volkan Gazetesi'nin, İkinci Meşrutiyet'in ilk zamanları ve devamında ortaya ç ıkan 31 Mart Olayı için bir yakın tarih belgesi niteliğ inde olduğ u düşünülmektedir. Dü zdağ gazeteyi neşretse de, ç alışmamız için Hakkı Tarık Us Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane'de bulunan gazetenin asıl nüshalarından da istifade edinilmiştir. Tezimizin ek kısmında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne ait önemli bilgiler iç eren gazetenin bazı sayıları da yer verilmiştir. Volkan Gazetesi'nde ç ıkan haberler, haberlerin konuları, ç ıkan gazete sayısı, hangi tarihlerde yayınlandığ ı ve yayınlanmadığ ı sayıları vb. hakkında teknik bilgiler verilmiştir. Bu gazeteden Vahdeti'nin hayatı hakkındaki bilgilere de ulaşılmıştır. Gazeteyi incelememiz

⁴Volkan Gazetesi 1908-1909, haz. M. Ertuğ rul Dü zdağ , İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.

sonucunda, cemiyetin kuruluşu, cemiyetin düşünceleri ve olaylara bakış açısı hakkında bilgiler de elde edilmiştir. Cemiyete üye olan ya da cemiyetten çıkan azalar, cemiyet üyelerinin gazetede yazdıkları makale sayıları ve makaleleri hakkındaki bilgilere de yer verilmiştir. 31 Mart Olayı'nın çıktığı ilk günlerde de yayınlanmaya devam eden gazetenin o günlerdeki haberleri tek tek incelenerek cemiyetin olaya yaklaşımı, olayın gelişimi ve Vahdeti ile ilgili malumatları da tespit edilmiştir. Özellikle Vahdeti'nin düşüncelerinin cemiyetin düşüncesi olduğu göz önünde bulundurulduğunda Derviş Vahdeti'nin makalelerine özellikle önem verilerek, onun olaylara, İttihat ve Terakki'ye, Meşrutiyet'e ve hükümete yaklaşımları hakkında bilgi edinmek adına yazılarının incelenmesi yararlı bulunmuştur.

Bu çalışmada yararlanılan bir diğer eser ise, Cemal Kutay tarafından hazırlanan "31 Mart'ın 90. Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi" adlı eserdir.⁵ Eser, dönemi yaşayan kişilerin anılarının göz önünde bulundurulması açısından önemli bir çalışma özelliğindedir. Olaylar karşısındaki üzüntüsünü de dile getiren Kutay bu eseriyle, yakın tarihimize ışık tutmuştur. Olaylarda yer almış kişilerin kısaca kim oldukları hakkında bilgi ve portrelerine de çalışmasının sayfalarında yer veren yazar, döneme ait fotoğraf ve karikatürlerle de eserinin görsellik kısmını ortaya koymuştur. Eserde, Derviş Vahdeti'nin fotoğrafı da yer almakta ve Kutay, Vahdeti'nin tek bir fotoğrafı olduğunu vurgulayarak, "Mesela, Cevher Ağa, Kabasakal Mehmed Paşa, Hamdi Çavuş, Enderunlu Lutfi ve diğer bazı mahkûmların idam sehpasında resimleri varken Vahdeti'ninkine rastlamadım" demektedir.⁶ Kutay'ın eseri dönemin siyaseti ve kanlı çatışmalarını ortaya koyması açısından önemli bir çalışmadır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve milli mücadele dönemi hakkında önemli bir kaynak olma özelliği teşkil eden Celal Bayar'a ait olan "Ben de Yazdım"⁷ isimli eser de, çalışmamızda kullanılmıştır. Dönemin şahitlerinden olan Celal Bayar eserinde, Jön Türklerin faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasal etkileri, 31 Mart Hareketi ve ordu içindeki etkileri, 31 Mart Ayaklanması'nda Osmanlı basını ve olaya karışan irticai örgütlerden biri olan İttihad-ı Muhammedi

⁵ Cemal Kutay, **31 Mart'ın 90. Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1999.

⁶ Kutay, s. 413.

⁷ Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Cemiyeti'nin eylemleri, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti, irticaya karşı kurulan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesi hakkında bizlere önemli bilgiler aktarmaktadır.

Çalışmamız içerisinde 31 Mart Olayı'na farklı bir açıdan yaklaşan ve olayda yabancıların etkisini vurgulayan Doğan Avcıoğlu'nun "31 Mart'ta Yabancı Parmağı"⁸ adlı eseri, özellikle İngiltere'nin olaylardaki etkisini görebilmemizi sağlaması açısından önemli bir kaynak olmuştur. Ayrıca Bayram Kodaman'a ait olan "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)"⁹ ve Ali Birinci'ye ait olan "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu"¹⁰ adlı makaleler de çalışmamıza yön vermesi açısından önemli temel bilgileri içermektedir. Farklı bölümlerde ve alt başlıklarımız altında yeri geldikçe bu kaynaklardan da yararlanılmıştır. Ayrıca yine Ali Birinci'ye ait olan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"¹¹ adlı eser bize II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki siyasi fırkalar hakkında bilgiler sunmaktadır.

1908-1909 yıllarında İkinci Meşrutiyet olaylarına tanık olan son vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin tarihi yazılarını, birlikte kaleme alan Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, "Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi"¹² adlı eserle bizlere sunmuşlardır. Abdurrahman Şeref Efendi bizlere İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında şahit olduğu olayları anlatmaktadır. Örneğin; İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yeni kurulduğu dönemde, cemiyetin yaptığı propagandadan, resmi açılışından, 31 Mart günü meydana bulunan kalabalıkta İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensuplarının varlığından söz ederek çalışmamızla ilgili değerli bilgiler edinmemizi sağlamaktadır.¹³

Zekeriya Kurşun-Kemal Kahraman'ın birlikte hazırladığı "Derviş Vahdeti"¹⁴ adlı makale tezimizin ana başlıklarından biri olan Derviş Vahdeti hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Fakat makalenin içeriğinin kısa ve öz olması

⁸ Doğan Avcıoğlu, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayın, İstanbul, 1998.

⁹ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 165-192.

¹⁰ Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 193-211.

¹¹ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası-II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

¹² **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, TTK, Ankara, 1996.

¹³ Abdurrahman Şeref Efendi, s. 161-162.

¹⁴ Zekeriya Kurşun ve Kemal Kahraman, "Derviş Vahdeti", **DİA**, Cilt: 9, İstanbul 1994, ss. 198-200.

olağan olmakla birlikte Vahdeti'nin kaçıışı, yakalanması ve yargılanmasına dair oldukça kısa bilgiler yer almaktadır. Bizim çalışmamızda ise Vahdeti'nin hayatına, makalelerine, halk, İslamiyet, padişah, asker ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkilerine, 31 Mart'taki etkisi, İstanbul'dan kaçıışı, yakalanışı ve yargılanması hakkındaki bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmeye çalışılmıştır.

Akif Deniz tarafından hazırlanan “Derviş Vahdeti ve 31 Mart Olayı”¹⁵ adlı tez çalışması, ismi açısından özgün bir çalışma olsa da içerik açısından bize eksiklikleri olan bir çalışma niteliğinde olduğunu düşündürmektedir. Bazı başlıkların altındaki bilgiler birbiriyle örtüşmemektedir. Örneğin, “Vahdeti'nin Lehindeki Görüşler”¹⁶ başlığı altında Vahdeti hakkında olumlu bir yaklaşım görülmektedir. Ayrıca, bu çalışmanın kaynak açısından yetersiz kaldığı tespit edilmektedir. Dönemin gazetelerinden ve arşiv belgelerinden yararlanılmamıştır. Asıl kullanılması gereken ve bizim çalışmamızda oldukça fazla kullandığımız Volkan Gazetesi'ndeki haberlere ve oradan elde edindiğimiz bilgilere dahi oldukça az yer verilmiştir. Dolayısıyla, çalışma Derviş Vahdeti başlığı taşısa da teferruatlı bir şekilde incelenmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Bilindiği gibi konumuz dâhilinde önemli bir yere sahip olan ve tezimizin üçüncü bölümünü oluşturan 31 Mart Olayı, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin faaliyetlerini ve düşüncelerini fiiliyata dökmesi açısından önemli bir dönemdi. Bu döneme ışık tutan Ecvet Güresin'e ait olan “31 Mart İsyanı”¹⁷ adlı eser olay hakkında özellikle 31 Mart'ı hazırlayan sebepler üzerinde önemli bilgiler içermektedir. Yazar, eserinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kuruluşu hakkında ve Volkan Gazetesi'nden örnek haberlere de yer vermiştir. Ayrıca Vahdeti'nin kaçıışıyla ilgili bilgilerde bu çalışmada yer almaktadır. Ancak eserin konusu 31 Mart Olayı olduğu için İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne ve 31 Mart sonrası cemiyet ile ilgili yargılamalara yer verilmemiştir. Yine 31 Mart Olayı hakkında Mustafa Baydar'a ait “31 Mart Vakası”¹⁸ aslı eser de kısa ve öz bilgiler içererek özellikle olayın nedenleri hakkında bizlere bilgi sunmaktadır.

¹⁵ Akif Deniz, **Derviş Vahdeti ve 31 Mart Olayı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2005.

¹⁶ Deniz, s. 35.

¹⁷Ecvet Güresin, **31 Mart İsyanı**, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1998.

¹⁸ Mustafa Baydar, **31 Mart Vakası**, Anıl Matbaası, İstanbul, 1955.

Yine İkinci Meşrutiyet Dönemine ve 31 Mart Olaylarına oldukça hâkim bir kişi olan Sina Akşin, yazdığı eser ve makalelerle bu döneme ışık tutmaktadır. Çalışmamızda Akşin'in eserlerinden yeri geldikçe faydalanılmaya çalışılmıştır. Özellikle “31 Mart Olayı”¹⁹ adlı eserinin, olayı siyasi açıdan inceleyen güzel bir eser olduğu düşünülmektedir. Yazarın doktora tezi olan çalışma daha sonra kitap haline getirilmiştir. Sina Akşin'in araştırmasının, 31 Mart Olayı üzerine şu ana kadar yapılan en kapsamlı çalışma olduğu söylenebilir. Konuyu derinlemesine ve gün gün işleyen Akşin, dönemle ilgili bize ışık tutarak tezimizin ilgili yerlerinde kendisinden faydalanmamızı sağlamıştır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında da bilgiler verilen eserde konumuz özel bir cemiyetin anlatılması olduğu için çalışmamızla ilgili doğal olarak yeteri kadar ayrıntı bulunmamaktadır. Akşin'in, “Jön Türkler ve İttihat ve Terakki”²⁰ adlı eseri ise, tezimizin birinci bölümünde İttihat ve Terakki hakkında bilgi verirken oldukça yararlandığımız bir çalışma olmuştur. Eserde Jön Türkler ile İttihat ve Terakki konusunda cevabını aradığımız temel bilgileri bulabiliyoruz. Yine yararlandığımız makalelerinden biri olan “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”²¹ adlı çalışması bize II. Meşrutiyet döneminin siyasi bir organı olan adı geçen cemiyet hakkında bilgi vermektedir.

Ahmet Turan Alkan'a ait olan “İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset”²² adlı kitap ve “Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”²³ adlı makale 31 Mart'ta önemli bir yere sahip olan ordu hakkında bize bilgiler sunmaktadır. Fakat çalışmamızda önemli bir yeri olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti-Ordu, Vahdeti-Ordu ilişkisi hakkında mühim ve ayrıntılı bilgi eserde yer almamaktadır.

II. Abdülhamid'in son mabeyn başkâtibi olan Ali Cevat Bey'e ait olan ve Faik Reşit Unat tarafından hazırlanan “Ali Cevat Bey'in Fezlekesi”²⁴ adlı eser dönem açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Olayın tanıklarından biri olan Ali Cevat Bey, II. Meşrutiyet ve 31 Mart ile ilgili özgün bilgiler sunmaktadır. Ali Cevat

¹⁹ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

²⁰ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

²¹ Sina Akşin, “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 1, Ankara, 1974, ss. 125-136.

²² Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992.

²³ Ahmet Turan Alkan, “Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”, **Osmanlı**, Cilt: II, (Ed. Güler Eren), Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 420-429.

²⁴ **Ali Cevat Beyin Fezlekesi-II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi-, II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuz bir Mart Hadisesi**, haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ankara, 1960.

Bey, Derviş Vahdeti ile karşılaştığından ve saraya giderek gazete çıkarmak için II. Abdülhamid'e de müracaat eden Vahdeti'nin bu ricasını reddettiğinden bahseder.²⁵ Bu konu Vahdeti'nin II. Abdülhamid ile olan münasebetleri açısından çalışmamızda önemli bir bilgi olarak kaydedilmiştir.

Birçok çalışmasından yararlandığımız Feroz Ahmad, çalışmalarında özellikle İttihat ve Terakki hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. "İttihat ve Terakki (1908-1914)"²⁶ adlı eseri bize Jön Türkler ve İttihat ve Terakki hakkında ayrıntılı bilgiler vermekte olup çalışmamızın farklı yerlerinde eserinden yararlanmamızı sağlamıştır.

Hülya Küçük Sevil'e ait olan "İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)"²⁷ adlı doktora tez çalışması II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde İslamcılık Hareketine ışık tutmaya çalışmıştır. Bu geniş çalışmanın II. Bölümünde 31 Mart Olayı ile İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Derviş Vahdeti arasındaki etkilerden bahsedilmiştir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin de İslamcı muhalefetin içinde bulunması ve irticai olarak 31 Mart Olaylarına etki etmesinden dolayı bu konu üzerinde durulmuştur.

Çalışma konumuz ile alakalı bir takım çalışmalar bulunsa da, kapsamlı bir çalışmanın olmaması, bizi bu araştırmaya sevk ettirmiştir. "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti" başlıklı tez çalışmamızı diğer çalışmalardan farklı kılan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden de istifade edilmesidir. Bunun haricinde Ankara Milli Kütüphane, Hakkı Tarık Us kütüphanesi, İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi'nde bulunan gazetelerden ve MMZC için www.tbmm.gov.tr adresinde bulunan tutanaklardan istifade edilmiştir.

²⁵ Ali Cevat Bey, s. 45-46.

²⁶Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

²⁷ Hülya Küçük Sevil, **İttihat Ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005.

I. BÖLÜM

OSMANLI'DA MEŞRUTİ İDARE

A. I. Meşrutiyet'in İlanı ve Kanun-i Esasi

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan 1876 yılına kadar mutlakiyetle yönetilmiştir. Devletin, mutlakiyeti terk ederek parlamenter hayata geçişi 23 Aralık 1876 tarihinde ilân edilen I. Meşrutiyet ile gerçekleştirilmiştir.²⁸

Osmanlı Devleti'ndeki çöküşü durdurabilmek amacıyla daha önce ilân edilen Tanzimat Fermanı ve Tanzimat döneminde yapılan tüm modernleşme çabaları istenilen sonuçları vermemiştir.²⁹ İlk Türk parlamentosunun kuruluşunda, Tanzimat Fermanının üzerinde en fazla durduğu konu ise eşitlik olmuştur. Özellikle çeşitli dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik prensibinin tesisi yoluna gidilmiştir. Tanzimat döneminde, mevcut siyasi rejimin ağırlığını ve memleketin sosyal ve siyasal durumunun arz ettiği tehlikeyi hissedebilen bir zümre meydana çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, Tanzimat devri, Meşrutiyet rejiminin kurulabilmesini sağlayan şartları, zümreyi ve havayı yaratmıştır ki, bu zümre “Genç Osmanlılar” olacaktır.³⁰

Genç Osmanlılara göre, kurulacak yeni bir düzenle, padişah ve yöneticilerin, keyfi ve baskıcı uygulamalarına karşı aydınlar ve halk için güvence oluşturulacaktı.³¹ Genç Osmanlıların Meşrutiyet düşüncelerinin gerçekleşmesi için ya kendilerinin iktidara geçmesi, ya da padişaha yakın kimselerin, Sultan Abdülaziz'i Meşrutiyet yönetimi kurmak hususunda ikna etmeleri gerekiyordu. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi kolay bir iş değildi. Halkı padişaha karşı böyle bir ayaklanmaya kıskırtmak da oldukça zor görünüyordu. Fakat medrese öğrencilerinin ayaklandığı takdirde halkın da kendiliğinden onlara katılacağı tahmin ediliyordu. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya karşı olan devlet adamları bu düşünce ile medrese öğrencilerini isyana teşvik ettiler.³²

²⁸ Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı”, Gazi Üniversitesi, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, Ankara, 2006, s. 251.

²⁹ Hakan Uzun, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı**, Cilt: 6, Sayı: 2, Kırşehir 2005, s. 149.

³⁰ Kızıltan, s. 254.

³¹ Uzun, s. 150.

³² Kızıltan, s. 256.

1. Kanun-i Esasi'nin Kabulü ve Getirdiği Yenilikler

İstanbul'daki medrese öğrencilerinin I. Meşrutiyet'in ilanında büyük etkisi olmuştur. 10-11 Mayıs 1876'da Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreselerinin öğrencileri, Bab-ı Ali önünde ayaklanarak sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin azlını istediler.³³ Talebe-i Ulum Hareketi olarak bilinen bu olayı başlatan medrese öğrencilerinden başka harekete halktan da birtakım kişiler katılmıştır.³⁴ Söylendiğine göre, bunlardan bazıları Bab-ı Ali'nin dış parmaklıklarının sadrazamı asmaya elverecek kadar büyük olup olmadıklarını ölçüyorlardı. Sultan Abdülaziz iki gün sonra hem Mahmut Nedim Paşa'yı hem de Hasan Fehmi Efendi'yi azletti. Mütercim Rüştü Paşa sadrazam, Hüseyin Avni Paşa serasker, Hasan Hayrullah Efendi şeyhülislam, Mithat Paşa da Şura-yı Devlet başkanı oldu. Fakat sultan ile yeni nazırları arasında güvensizlik vardı. Nitekim 30 Mayıs 1876'da, Şeyhülislamdan sultanın hal'ine cevaz veren bir fetvayı elde eden ayrıca gerekli siyasi ve askeri hazırlıklarla kuvvetlenen nazırlar, Abdülaziz'in hükümdarlığının resmen sona erdiğini ilan ettiler ve yerine V. Murad'ı padişah yaptılar.³⁵

V. Murad'ın delilik alametleri göstermesi³⁶, Meşrutiyet konusuna dair nazırlar arasındaki görüşmelerin bir süre duraklamasını gerektirdi. Fakat padişahın sıhhatini kazanması hususundaki ümitler bitince, bir kez daha taht değişikliğinin gerekli olduğu anlaşıldı. Diğer taraftan, halkın memnuniyetsizliği, Balkanlar'da ihtilal tehlikesi ve yabancı devletlerin düşmanca tutumlarını bertaraf etmek için Meşrutiyet'in bir an evvel ilan edilmesi gerekiyordu³⁷. Nihayetinde, Abdülaziz'in yerine tahta çıkarılan V.Murad'ın da ruhsal durumunun giderek bozulması üzerine

³³Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), TTK, Ankara, 2007, s. 158-159; Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, Ankara, 1970, s. 19.

³⁴Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26.

³⁵Lewis, s.160.

³⁶Sultan Murad, hem Batı hem de Türk eserlerini geniş ölçüde okumuş, Avrupa edebiyat ve bilim işlerine kuvvetli bir ilgi duyan, yüksek zekâlı bir şehzade idi. 1867'de Avrupa gezisinde Abdülaziz'e refakat etmiş ve çok iyi bir izlenim bırakmıştı. Bu durum ve sürgün hürriyetçilerle gizli temasının haber alınması, sultanın ona gittikçe artan bir şüpheyle davranmasına ve onu gözaltında fiili bir inziva hayatına zorlamasına yol açtı. Bu hayatın gerginlikleri ve teselli bulmak için başvurduğu içki, zaten sinir bozukluklarına maruz bir bünyenin kaldıramayacağı şeyler oldu ve V. Murad tahta çıktığı zaman artık iyice akli dengesini yitirmişti. Lewis, s.160.

³⁷Karal, Cilt: IV, s. 214.

II. Abdülhamid, anayasayı ilân edeceğini söyleyerek tahta geçirildi.³⁸ II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıkarılmış ve Mithat Paşa'ya anayasa sözü vermişti.³⁹

Genç Osmanlılar, Meşrutiyet idaresinin kurulmasını, devletin içinde bulunduğu durumdan kurtarmanın yegâne çaresi olarak görmekteydiler. Devletin gittiği bu durumdan sultan sorumlu tutulamazdı. Çünkü bu sorunların yanı sıra, yeni buhranların da sorumluluğu kendisine ait olacaktı. II. Abdülhamid mevcut sorumluluktan çekinmekteydi ve bu sebeplerdir ki, meclis huzurunda idareden sorumlu bir hükümet prensibine dayanacak olan yeni bir hükümet sisteminin kurulmasına rıza göstermiştir.⁴⁰ II. Abdülhamid bir anayasa hazırlanmasını emretti, çünkü anayasal bir rejimin Avrupa'nın müdahalesini önleyeceğini ve imparatorluğun kendi işlerini yönetebileceğini hesaplamaktaydı.⁴¹

Yukarıdaki gelişmeler üzerine, Kanun-i Esasinin hazırlanma süreci başlamıştır. Aslında Genç Osmanlılar ve onların lideri sayılan Mithat Paşa'nın⁴² yeni anayasa planları 1876 Mayıs'ında, yani Mithat Paşa'nın hükümete girmesinin hemen akabinde başlamıştır.⁴³ II. Abdülhamid, elinde Mithat Paşa'nın hazırladığı ve kendisine gayri resmi olarak verdiği Kanun-i Esasi projesini, Meşrutiyet'i yalnızca Mithat Paşa'ya mal etmek istemediğinden dolayı, Sait Paşa'ya Fransız Kanuni Esasi'sini tercüme ettirdi ve nazırlara dağıttırdı.⁴⁴ Anayasayı hazırlamak üzere, Server Paşa'nın başkanlığında, on altı mülkiye memuru, ilmiyeden on zat, askerlerden iki ferik ve üç Hıristiyan müsteşardan kurulan bir komisyon, bu tasarımlardan faydalanmak sureti ile Osmanlı Kanun-i Esasisinin esas maddelerini tespit etmekle görevlendirildi.⁴⁵

Anayasa metni yılsonuna doğru tamamlanmıştı. Kanun-i Esasi'nin, Fransa, Belçika ve İngiltere'nin benzeri anayasalarından fazlasıyla etkilendiği doğrudur.⁴⁶ Ayrıca, Prusya Anayasası gibi o da bir kurucu meclis tarafından değil hükümler

³⁸ Kuran, s. 28.

³⁹ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48.

⁴⁰ Karal, Cilt: IV, s. 217.

⁴¹ Ahmad, s. 48

⁴² Karal, Cilt: IV, s. 219

⁴³ Lewis, s. 163.

⁴⁴ Karal, Cilt: IV, s. 218.

⁴⁵ Karal, Cilt: IV, s. 218.

⁴⁶ Karal, Cilt: IV, s. 228; Akşin, s. 20.

iktidar tarafından ilan edildi.⁴⁷ Yine Prusya anayasasında olduğu gibi 119 maddeden oluşturulmuştu.⁴⁸ Kanun-i Esasi, üyeleri padişah tarafından onaylanarak seçilen kişiler tarafından hazırlanan bir anayasaydı.⁴⁹

Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876 (7 Zilhicce 1293) tarihinde⁵⁰ padişah tarafından onaylanarak resmen yürürlüğe girmiştir. Kanun-i Esasi monokratik⁵¹ anayasa yapma usullerinden biri olan “ferman” usulüyle yapılmıştır.⁵² Diğer taraftan Kanun-i Esasi’nin ilanı, 23 Aralık’ta İstanbul’da başlayan Tersane Konferansı’yla aynı güne denk gelmiş ve konferansın ilk oturumu yapılırken top atışları yapılmıştı. Konferanstaki Türk delegesi Hariciye Nazırı Saffet Paşa top atışlarının Kanun-ı Esasi’nin ilânına işaret olduğunu açıkladı ve artık Kanun-i Esasi ile yönetilen Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlerin tavsiyelerine ihtiyacı olmadığını söyledi.⁵³ Meşrutiyet’in ilanı halk tarafından da büyük bir sevinçle karşılandı. Anayasanın ilânına en çok memnun olanların başında, gayrimüslimler geliyordu.⁵⁴

Daha öncede bahsettiğimiz üzere Kanun-i Esasi, padişah tarafından oluşturulmuş bir komisyon tarafından hazırlanmıştı ve 119 maddeden oluşmaktaydı. Buna göre anayasa; 1. Memalik-i Devleti Osmaniye -Padişah Hakları- (Madde 1-7), 2. Tebaa-i Devleti Osmaniye’nin Hukuk-ı Umumiyesi –Osmanlı Devleti Tebaasının Genel Hakları- (Madde 8-26), 3. Vükelâyı Devlet –Yürütme Kuvveti- (Madde 27-38), 4. Memurin -Memurlar- (Madde 39-41), 5. Meclis-i Umumi -Umumi Meclis- (Madde 42-59), 6. Heyeti Ayan –Ayan Meclisi- (Madde 60-64), 7. Heyeti Mebusan –Mebuslar Meclisi- (Madde 65-80), 8. Mehakim –Mahkemeler- (Madde 81-91), 9. Divanı Âli -Yüce Divan- (Madde 92-95), 10. Umuru Maliye –Maliye- (Madde 96-

⁴⁷ Lewis, s.163; Karal, Cilt: IV, s. 228.

⁴⁸ Suna Kili-A.Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara,1982,s. 27-42.

⁴⁹Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 133.

⁵⁰ Bu tarihten önce Mithat Paşa, sadrazamlıktan çekilen Mehmet Rüştü Paşa’nın yerine getirilmişti. (18 Aralık 1876). Akşin, s. 20.

⁵¹ İlk kez Alman sosyolog Max Weber tarafından ortaya atılan, “monokrasi” kavramı, tek kişinin yönetimi anlamına gelmektedir. Monokrasi kavramı, batılı anlamdaki monarşi ile sınırlı olmayıp diktatörlüğü, ilkel krallıkları ve doğu despotizmini de içine almaktadır. Bu kavram, eski Yunancadaki monarşi kavramına eşit genellikte bir kavramdır. Monarşinin dar anlamdaki kullanımının yaygınlık kazanması, karşılaştırmalı siyaset bilimcileri diğer kültürlerdeki tek kişi yönelimini de içine alacak yeni bir kavram arayışına sürüklemiş ve böylece “monokrasi” kavramı ileri sürülmüştür. <http://sosyolojisi.com/monokrasi/927.html> (04.02.2015)

⁵² Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi, Bursa 2007, s. 19.

⁵³Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876)**, Agora Kitaplığı, İstanbul,2005,s. 399.

⁵⁴ Kızıltan,s. 261.

107), 11. Vilâyat –Vilayetler- (Madde 108-112), 12. Mevadd-ı Şetta - (Madde 113-119) olmak üzere 119 madde ve 12 bölümden oluşmaktadır.⁵⁵

Kanun-i Esasi'nin gerçekte bir doktrini vardır o da Osmanlıcılıktır. Kanunun amacı, cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin halkı devlet idaresine iştirak ettirmek, bu idare üzerinde mümkün olduğu kadar halk denetimi kurma, bu şekilde de imparatorluktan ayrılmak isteyen tebaayı menfaat bağlarıyla bağlayıp, imparatorluğun kaderiyle ilgilendirmektir. Halkın bütünü siyasi haklar yönünden eşit tutulmuştur.⁵⁶ Osmanlı tebaasının düzenlenen temel hak ve hürriyetleri ise şunlardır; Madde 8; Vatandaşlık hakkı, madde 9; kişi hürriyeti, madde 10; kişi güvenliği, madde 11; ibadet hürriyeti, madde 12; basın hürriyeti, madde 13; şirket kurma hürriyeti, madde 14; dilekçe hakkı, madde 15; öğretim hürriyeti, madde 17; eşitlik ilkesi, madde 19; devlet memurluğuna girme hakkı, madde 20; mali güce göre vergi ilkesi, madde 22; konut dokunulmazlığı, madde 23; kanuni hâkim güvencesi, madde 24; müsadere, angarya yasağı, madde 25; vergilerin kanuniliği ilkesi, madde 26; işkence yasağı.⁵⁷

Parlamenter sistem ile padişahın hak ve yetkileri sınırlandırılmıştır. Yasama yürütme ve yargı kuvvetlerinin yetkileri belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır.⁵⁸ Türk tarihinde bir yasama organı, yani parlamento, ilk defa Kanun-i Esasi ile kurulmuştur.⁵⁹ Kanun-i Esasi'nin kurduğu yasama organının adı Meclis-i Umumi'dir. Kanun teklif etme hakkı Heyet-i Vükelaya ve kendi görev alanlarında Meclisi Mebusana ve Heyet-i Ayan'a aitti. Kanun teklifleri önce Padişaha iletilir ve onun izni istenirdi. Padişah izin verirse, teklif Şura-yı Devlete gönderilirdi. Şura-yı Devlet bir kanun layihası hazırlar bu layiha önce Heyet-i Mebusan'da, daha sonra Heyet-i Âyan'da görüşülürdü. Tasarı her iki Meclis tarafından da kabul edilirse, tasdik için Padişaha sunulurdu. Padişah bir irade-i seniyye ile tasdik ederse, kanun yürürlüğe girerdi.⁶⁰

Kanun-i Esasi'nin ilk maddesinde, Osmanlı topraklarının bir bütün olduğu ve hiçbir zaman ayrılık kabul etmeyeceği yer almaktadır. Beşinci maddeye göre padişah

⁵⁵ Karal, Cilt: IV, s. 222-227; Kili-Gözübüyük, s. 27-42.

⁵⁶ Karal, Cilt: IV, s. 229.

⁵⁷ Gözler, s. 20.

⁵⁸ Karal, Cilt: IV, s. 230.

⁵⁹ Gözler, s. 20.

⁶⁰ Karal, Cilt: IV, s.222-227; Gözler, s. 21.

sorumsuz ve kutsaldır. Yedinci maddeye göre bakanların atanması ve görevden alınması, rütbe nişan verilmesi, para bastırması, adına hutbe okutması, savaş ve barış ilanı, cezaların hafifletilmesi ya da affı, Meclis-i Umumi'nin toplantıya çağırılması ve tatil edilmesi, Heyet-i Mebusan'ı fesih hakkı vb. padişahın kutsal haklarından. Padişaha kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi 36. Madde ile tanınmıştır⁶¹.

Anayasa maddelerinden anlaşıldığı gibi, Osmanlı padişahı, alınan kararlara, karşı çıkma hakkına sahiptir. Kanun çıkarma yetkisi padişahın karar verme gücüne bağlı olduğundan Meclis-i Mebusan tek başına kanun çıkaramıyordu. Yine de padişah iradesine karşı bir denetim meclisi durumunda olması Meşrutiyet adına önemli bir adım olarak görülebilir.

2. Meclis-i Mebusan ve Yapısı

Meclis-i Mebusan'ın toplanması için hazırlıklar devam ederken anayasal düzene geçiş için baştan beri büyük çaba harcayan Mithat Paşa, II. Abdülhamid'in kendi ısrarıyla Anayasaya koydurduğu 113. maddeye dayanarak⁶² 5 Şubat 1877'de sadrazamlıktan azledilerek padişaha ait olan İzzettin Yatı ile Avrupa'ya sürgüne gönderilmiştir. Genç Osmanlılar ile temasta olduğu, Ziya Paşa, Namık Kemal, İsmail Kemal ve diğerleriyle hükümet işlerini görüştüğü bile söylenmekteydi. Kimlerine göre ise, Osmanlı hanedanının egemenliğine son verip cumhuriyet ilan edecek ve kendisini cumhurbaşkanı yaptıracaktı.⁶³ Yerine İbrahim Ethem Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. II. Abdülhamid bu hareketin Mithat Paşa'nın şahsına yönelik olduğunu göstermek için Meclis-i Mebusan'ın bir an önce toplanması için çalışıyordu.⁶⁴

Kanun-ı Esasi'ye göre Parlamentonun adı Meclis-i Umumi idi. Meclis-i Umumi, Ayan ve Mebusan Meclislerinden oluşuyordu. Ayan azaları, Meclis-i Mebusan'ın üçte birini geçmemek şartıyla, Padişah tarafından tayin edilecekti. Meclis-i Mebusan ise, elli bin kişiye bir mebus düşecek şekilde yapılacak seçimlerle oluşturulacaktı.⁶⁵

⁶¹ Karal, Cilt: IV, s. 222-227; Gözler, s. 19-22.

⁶² Kızıltan, s. 264.

⁶³ Selda Kılıç, "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları", **OTAM**, Sayı: 30, Güz 2011, s. 35.

⁶⁴ Kılıç, s. 35.

⁶⁵ Ahmet Ali Gazel, "Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Bahar 2005, s. 268.

Anayasayı oluşturmak için görevlendirilen komisyonun önemli bir görevi de Mebuslar Meclisinin oluşturulması için gerekli yasal düzenlemeyi de yapmaktı. Komisyon bir taraftan Kanun-i Esasi çalışmalarını sürdürürken diğer taraftan da geçici bir yönetmelikle mebus seçiminin nasıl yapılacağını belirlemiştir.⁶⁶ “Meclis-i Mebusan’ın Suret-i İntihabı ve Tayinine Dair Talimat- ı Muvakkate” başlığı altında 29 Ekim 1876’da bir irade-i seniyye -padişah emri- ile onaylanıp 6 Kasım 1876’da ilan edilmiştir. Bu talimat 7 maddeden⁶⁷ oluşmuş ve Umum Meclisinin nasıl oluşturulacağı kurallara bağlanmıştır.⁶⁸

Ülkemizde yapılan bu ilk seçimler, taşra, İstanbul şeklinde ayrıldığı için, İstanbul ve çevresi için ayrı, bir seçim talimatı yayınlanmıştır. Merkez İstanbul için 5 Müslüman 5 gayrimüslim olmak üzere 10 mebus seçilecekti. Talimat-ı Muvakkate’nin sonuna eklenen bir cetvelde⁶⁹, Osmanlı Devleti seçim bölgelerine ayrılmakta ve her bölgeye düşen mebus sayısı ve seçilen Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan üyeleri belirtilmekteydi.⁷⁰

Meclis-i Mebusan’ın açılması yaklaştıkça İstanbul, Avrupalı muhabirlerle dolmaya başlamıştı. Meclisin açılacağı gün resmi daireler tatil edildi. Töreni izlemek isteyen halk erken saatlerden itibaren Dolmabahçe’ye gelmeye başlamıştı. Vükela, devlet erkânı, askeriyenin ileri gelenleri, ulema, elçiler, gazeteciler, saray salonunda bulunuyorlardı. Dışarıda büyük bir kalabalık vardı. II. Abdülhamid alkışlar arasında salona girerek tahtına oturmuştu.⁷¹ Bu şekilde 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi’nin ilân edilmesi ve 19 Mart 1877 tarihinde de ilk Parlametonun, Dolmabahçe Sarayında, Padişah tarafından açılmasıyla Osmanlı Devleti’nde, birçok önemli eksikliği de olsa, parlamenter rejim başlamış oldu. Açılış nutkunun (Padişahın açılış nutkunu Mabeyn Başkâtibi Sait Paşa okumuştur) okunması yarım saat sürmüştür. Bir ön sözden sonra, devletin uğradığı felaketten, maliyenin perişanlığından ve bu kötü durumlar karşısında devleti dağılmadan kurtarmak amacıyla Kanun-i Esasi’yi ilan etmek zorunda kalındığından bahsedilmiştir. Sonunda bu seneki toplantıda Meclis’in yapacağı işler tespit edildikten sonra Sırbistan ile Karadağ sorununa ve İstanbul

⁶⁶ Kılıç, s. 28.

⁶⁷ Maddeler hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç,s. 27-40; Kızıltan,s. 251-272.

⁶⁸ Kılıç, s. 28.

⁶⁹ Vilayetlerde seçilecek mebus sayılarını gösteren cetvel ve meclis üyeleri için bkz. Kızıltan, s. 262-263; Kılıç, s. 31-32.

⁷⁰ Kızıltan,s. 251-272.

⁷¹ Kılıç, s. 35.

konferansına değinilerek “mamafih her zamanda maksadımız hukuk-ı istiklalinizin muhafazası mesleğinde devama matuf olduğundan harekât-ı atiyemizde dahi yine bu meslek nokta-i nazar ittihaz olunacaktır.”⁷² sözleriyle açılış sona erdi.

Meclis-i Mebusan, açılış töreninden sonra ilk toplantısını 20 Mart 1877 Salı günü, kendisine ayrılan Nafia ve Ticaret Nezareti divanhanesinde yapmıştır. II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'nin 77. Maddesinde gösterilen yola açıkça aykırı olarak doğrudan doğruya bir atamada bulunmuş, Mebusan Başkanlığı görevini geçici olarak Ahmet Vefik Efendi'ye vermiş daha sonra bu atama sürekli olmuştur.⁷³

Meclisin ilk toplantısı, 69'u Müslüman ve 46'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 115 üyeden oluşmuştu. Heyet-i Ayan ise, 26 üyeden meydana gelmekteydi.⁷⁴ Her mebusa 3000 kuruş maaş verilmesini kararlaştırmıştı. Padişah bu belgeleri inceleyerek ve listeye 5'i Mısırdan, 5'i de Tunus'tan olmak üzere 10 mebus ekleyerek onaylamıştı.⁷⁵

Birinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Parlamentosu, iki devre olarak faaliyet göstermiştir. Birinci Dönemde 114, İkinci Dönemde ise, 96 mebus görev yapmıştır. Birinci devre 19 Mart 1877 tarihinde başlamış 28 Haziran 1877 tarihinde sona ermiştir. Bu devrede 56 oturum yapılmıştır.⁷⁶ İlk parlamentoda, mebuslar ülke sorunlarından daha çok yerel sorun ve istekleri yerine getirmişlerdir.⁷⁷ Bu meclis ilk defa üç kıta üzerinde yaşayan, çeşitli ırklara, dinlere ve mezheplere bağlı toplulukları bir araya getirmişti. Diğer taraftan İstanbul konferansında başarısızlığa uğrayan batılı devletler, aralarında 31 Mart 1877'de Londra Protokolünü imzalamışlar ve bazı Balkan ülkeleri, özellikle Balkan Hristiyan halk için ıslahat talebinde bulunmuşlardı. Osmanlı hükümeti bu istekleri ret edince Çarlık Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Bu savaş yılları içinde oldukça sıkıntılı günler geçiren Meclis'in bu durumu karşısında Sultan II. Abdülhamid, Meclis Başkanı Ahmet Vefik Paşa aracılığıyla mebusların memleketlerine dönmelerini bildirdi. Diğer taraftan da vilâyetlere gönderilen bir irade ile yeni bir meclis için çalışmalara girişilmesini istedi. Böylece Meclis-i Mebusan'ın ilk dönemi 28 Haziran 1877'de

⁷² Kılıç, s. 35-36.

⁷³ Akşin, s. 23; Kılıç, s. 36-37.

⁷⁴ Kılıç s. 37.

⁷⁵ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci**, TBMM Basımevi, Ankara, 1997, s. 54.

⁷⁶ Gazel, s. 270.

⁷⁷ Kılıç, s. 37.

kapanmış oluyordu.⁷⁸ Beklenenlerin aksine, bütün toplantılar ve tartışmalar büyük bir olgunluk içinde geçmiş, Avrupalı gözlemcilerin ve gazete muhabirlerinin hayranlık ve takdirlerini kazanmıştır.⁷⁹ Buna rağmen Meclis çalışmalarını izlemek için İstanbul'a gelen Times muhabiri Mr. White Morris, 21 Mayıs 1877 mebusların denetimi konusunda şunları yazmıştır:

*“Çoğu büyük şehri ilk defa gören, uzmanlıkları ve yüksek tahsilleri olmayan bu halkın içinden çıkmış vakur, gururlu milletlerine has azametleri olan pervasız adamlar, kürsüde o şekilde eleştiriler yapmaktadırlar ki, hayran olmamak mümkün değildir. Bunları görenler, hayatlarının parlamentoda geçtiğini zan ve tahmin ederler. Manzarayı görenle riçin eğer Türkiye’de parlamenter sistemin geçmişi olsa, milli iradenin tam ve eksiksiz gerçekleşeceğine hükmetmemek için sebep yoktur”.*⁸⁰

İkinci devre ise 13 Aralık 1877 tarihinde başlamış 14 Şubat 1878 tarihinde sona ermiştir. Bu devrede toplam 29 oturum yapılmıştır.⁸¹ İkinci dönem mebuslarının %45’i birinci dönemde de mebustu.⁸² İkinci dönem mebusların sayısı daha da düşmüş, 130 olması gereken mebus sayısı 96’da kalmıştır. Bunların 56’sı Müslüman, 40’ı gayrimüslim idi. Âyan sayısı 38’dir. Birinci dönemde tartışma yaşamayan mebuslar ikinci devrede dikkate değer bir meclis denetimi gerçekleştirmişlerdir. Hatta zaman zaman meclis reisi Ahmet Vefik Paşa sert çıkışlarda bulunan mebusları uyarmak zorunda kalmış ve böyle devam ederse meclisin kapatılması gerektiğini dahi dile getirmiştir.⁸³ Meclis 1876-1877 savaşının en şiddetli döneminde açılmış ve zor ülke şartları ile karşı karşıya kalmıştır. Yine halkın oyu söz konusu değildir. Meclis-i Mebusan’da görüşmeler devam ederken, Osmanlı-Rus Savaşı da Osmanlılar için felakete dönmüş, Rus kuvvetleri Ayastefanos’a (Yeşilköy) yaklaşmışlardı.⁸⁴

⁷⁸ Kızıltan, s. 269.

⁷⁹ Kılıç, s. 37.

⁸⁰ Gazel, s. 274.

⁸¹ Gazel, s. 270.

⁸² Akşin, s. 22.

⁸³ Gazel, s. 272; Ahmet Vefik Paşa’nın meclis içi bazı konuşmaları için bkz. Akşin, s. 23-32.

⁸⁴ Kızıltan, s. 270.

3. Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması

Meclisin ikinci devresi başladığı sırada, Osmanlı-Rus Savaşı -93 Harbi-, Osmanlılar için daha korkulu bir hal almıştı. Dış güçlükler, 1875'te Bosna Hersek Ayaklanmaları ile başlamıştı. Bir süre sonra Bulgar halkının ayaklanmasıyla bütün Avrupa'nın ilgilenmesi ve karışmasına yol açmıştı. Büyük olasılıkla dış olayların baskısı olmasaydı bu yıllarda Meşrutiyet denemesine girişilmeyecekti.⁸⁵ Osmanlı halkı, savaşın iyi idare edilmediği kanaatindeydi. Mebuslar ise, halkın kendilerine ümit bağladıklarını düşündükleri için büyük sorumluluk hissettikleri gibi askeri başarısızlıklardan dolayı, açıkça ifade etmemekle beraber II. Abdülhamid'i sorumlu tutuyorlardı. II. Abdülhamid de bu durumu hissediyordu.⁸⁶ "Savaş saraydan yönetiliyor" dedikoduları ortalığa yayılmıştı.⁸⁷

13 Şubatta milletvekilleri, aleyhlerinde suçlamalar bulunan üç nazırın kendilerini savunmak için meclisin önüne çıkmalarını istediler. Bu duruma, suçlanan nazırlar tabiatıyla karşıydı ve bu istek Sultan II. Abdülhamid'in de hoşuna gitmiyordu. Meclis ile paşalar arasındaki bu durum ciddi bir hal aldı. Birçok muhabir kısa bir süre içinde ya Meclisin paşaların idaresini devireceğini ya da paşaların meclisi başlarından defedeceklerini haber olarak verdiler.⁸⁸

Ruslar, Ayestefanos'a (Yeşilköy) doğru ilerlerken padişah savaşın devamı ya da barış yollarından birini seçmek için olağanüstü bir meclis topladı. Fakat yapılan bazı konuşmalar II. Abdülhamid'i suçlar nitelikte olunca "Ben artık Sultan Mahmud'un yoluna girmeye mecbur olacağım" diyerek salonu terk etmiştir. Bir gün sonra, yani 14 Şubat 1878 Mebuslar Meclisi toplantısında, II. Abdülhamid'in, Umumi Meclisin kapatılması hakkındaki iradesi okundu ve mebuslar sessiz sedasız dağıldılar.⁸⁹ Sultan II. Abdülhamid, bu şekilde, Kanun-i Esasi'nin kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak meclisi süresiz tatil etmiş oldu.⁹⁰

Osmanlı toplumunda Kanun-i Esasi kamuoyuna mal edilemediğinden ve padişah tarafından bahşedildiğinden, kamuoyu tarafından yeterince benimsenmeyip

⁸⁵ Akşin, s. 20.

⁸⁶ Karal, Cilt: IV, s. 238-239.

⁸⁷ Akşin, s. 39.

⁸⁸ Lewis, eserinde, Daily News'in İstanbul muhabiri olan Sir Edwin Pears'ın Meclisi tasvirini ayrıntılı olarak aktarmıştır. Bkz. s. 167-168.

⁸⁹ Karal, Cilt: IV, s. 240; Akşin, s. 33.

⁹⁰ Lewis, s. 168.

korunamamış ve Meclis-i Mebusan üyeleri padişaha teşekkür etmişlerse de, meclis kapandıktan sonra tepki göstermeden durumu kabullenmişlerdir. Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra, bundan sonra toplantının yapılmayacağı ile ilgili 13 Kasım 1878'de sadaret tezkeresi de yazılmış ve bu durum vilayetlere birer yazı ile duyurulmuştur.⁹¹ Birinci Meşrutiyet devri de böylece kapanmış oluyordu.

4. Fikir Hareketleri

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yıkımını engellemek için birçok yol denenmiş, bu yollar içeriklerine göre bir fikir hareketi olarak adlandırılmıştır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık bu akımlardandır.⁹² Bunlar yeni bir neslin önderleri tarafından ve yeni şartlara göre ele alınarak geliştirildikleri için II. Abdülhamid devrinin en önemli özelliklerini teşkil ederler. Osmanlılık hariç, diğer siyasi fikirler devrin başlangıcında değil de daha çok istibdat devrinde göze çarpmaktadır.⁹³

Osmanlı yenileşme tarihinde fikir akımlarının, Tanzimat Dönemi'nden başlayarak, Birinci Meşrutiyet Dönemi'ne kadar uzanan tarihi düzlemde giderek netleştiği görülür.⁹⁴ Türk siyasal yaşamında söz konusu siyasal ideolojilerin tam anlamıyla rol oynamaya başlaması ancak İkinci Meşrutiyet ile mümkün olabilmiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda, sarayın gücünü tartışabilecek ve dengeleyebilecek bir siyasal kıpırdama İkinci Meşrutiyet ile yaşanabilmiştir. İkinci Meşrutiyet ile birlikte halk birçok yeni ideolojiyle tanışmıştır.⁹⁵ Meşrutiyet dönemindeki fikri ve siyasi cereyanlar, mevcut serbestlik ortamının tesiriyle herkes düşüncelerini siyasi-sosyal yapının müsaade ettiği ölçüde ifade edebilmiştir. Dönemin en etkili belli başlı fikir akımı olarak ise Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık

⁹¹Yücel Özkaya, "Birinci Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usulü Hakkında Bir Layiha", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 1-2, Ankara, 1987, s. 398.

⁹² Galip Çağ, "II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülük Yansımaları: Mehmet Tefik (Bilge) Bey'in "Manastır Vilayetinin Tarihçesi" Adlı Eseri", **Uluslararası Tarih Okulu Dergisi**, İzmir, Mayıs-Ağustos 2011, Sayı: X, s. 73.

⁹³ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt: IV, TTK, Ankara, s. 496.

⁹⁴ Taner Aslan, "Garpcılar ve Garpcılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt:14, Sayı: 2, Ekim 2006, s. 629.

⁹⁵ Berrin Kalsın, "II. Meşrutiyet'te Fikir Gazeteciliği: Sırat-ı Müstakim, İştirak, İctihad ve Türk Yurdu", **Düsbed**, Kasım 2014, Sayı: 12, s. 215.

(Garpcılık) gözükmetedir.⁹⁶ Temelinde bütünlüğü korumak olan bu akımlar sadece devlet ricali tarafından değil aydınların sunduğu fikri alt yapılar ile de desteklenmiştir.⁹⁷

Osmanlılık, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra cazibesini kaybetmiş; özellikle de Osmanlı Devleti'nden bazı unsurların ve milletlerin kopması bu ideolojiyi iyiden iyiye zayıflatmıştı. Bu durum karşısında geriye üç önemli fikir hareketi kalıyordu: İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık. Her bir fikir hareketi, ayrı ayrı da olsa temelde veya varmak istedikleri hedefte birliktelik göstermiş ya da aynı gaye de mücadele etmişlerdir. Bu gaye, son yüzyıldan beri gerilemeye yüz tutmuş Osmanlı Devleti'nin ve halkın yeniden güç bulması ve yükselmesi için elbirliği ve güç birliği yapılması yolunda mücadele etmektir. Bu gerçeği gören devlet ve fikir adamları, aydınlar ve gençler, bu yolda kendi tezlerini ve ideolojilerini savunmuşlardır.⁹⁸

Osmanlılık

Osmanlılık düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan unsurları eşit haklarla bir arada tutmak, kopmaları engellemek amacı ile ortaya atılan bir düşünce sistemidir.⁹⁹

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarında Tanzimat'la başlayan reform süreci içinde öncelikli sorunlardan birisi de geleneksel millet sisteminin çözülmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan toplumsal eşitliğin sağlanması problemi olmuştur. Tanzimat'ı takip eden yıllarda devleti yönetenler, toplumsal eşitsizlik tartışmalarına ve ayrışma tehlikesine karşı, Osmanlılık ya da Osmanlılık olarak adlandırılan bir kavram geliştirdi.¹⁰⁰

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda Osmanlı fikir dünyası, Batıcı (materyalist) ve İslâmcı (maneviyatçı) olarak iki ana gruba ayrılmıştı. Osmanlılık,

⁹⁶ Necati Aksanyar, "Türk Toplumunda Batıcılık Akımı", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2, Haziran 1999, s. 232; Bayram Ali Çetinkaya, *Modern Türkiye'nin Felsefi Kökenleri*, **CÜİF Dergisi**, Sayı: 2, Sivas 2002, s. 70; Kalsın, s. 215.

⁹⁷ Çağ, s. 73.

⁹⁸ İsmail Parlatır, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri İçinde Mehmet Âkif", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 19-21 Kasım 2008, Cilt: 1/2, Burdur, Mart 2009, s. 427. ss. 425-428.

⁹⁹ İclal Karaca, "1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 7, 1991, s. 550.

¹⁰⁰ Yaşar Semiz, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 35, Konya 2014, s. 219.

bir fikir hareketi olmaktan çok, siyasi bir proje olarak öne çıkıyor ve bu proje içinde her iki düşünce de temsil ediliyordu.¹⁰¹ 23 Aralık 1876'da yürürlüğe konulan anayasa ile yeniden tanımlanan vatandaşlık kavramı ile Osmanlı birliğinin sağlanmasına çalışılmıştır.¹⁰² Böylece, Osmanlılık kısa bir sürede ideolojik bir değer kazanarak kullanılmıştır.¹⁰³

Bu sistem ortaya atılırken gerek dış gerekse iç sosyo politik şartlar incelenmemiş olduğu için sistem başarıya ulaşamamış, sadece Türkler arasında rağbet görmüştür.¹⁰⁴ Fransız İhtilali'nin etkisi ile yükselen ulusçuluğun Osmanlı Devleti'ndeki etkisini önlemek maksadı ile geliştirilen Osmanlılık istenilen neticeleri vermekten uzak kalmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca Osmanlı-Rus Harbi ve neticeleri Meşrutiyet'e dayanan Osmanlılık fikrini zayıflatan ilk sert darbe olmuştur. Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinde yaşayan Hıristiyanların, Müslümanları katletmeleri, Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da ilerleyen Rusların Rumları ve Ermenileri tahrik etmesi, Müslümanların Hıristiyanlara karşı sert tepkisine sebep olmuştur. II. Abdülhamid de bu olaylar karşısında, Meşrutiyet'e dayanan Osmanlılık fikrinin zararlı olduğu kararına varmıştır.¹⁰⁶ Osmanlı milleti oluşturma fikri, mümkün olmayacak kadar zordu. Bunu gerçekleştirmeye çalışanların hepsi dahi de olsa bunca engelle karşılaşmak güç bir durumdu. Nitekim bu çalışma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁰⁷ Kısa süre sonra II. Abdülhamit tarafından Meşrutiyet idaresinin sonlandırılması üzerine yeni fikir arayışları başlamıştır.¹⁰⁸

Böylelikle, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında İmparatorlukta Türkler aleyhine gelişen savaşlar ve anlaşmalar, Osmanlılık fikrinin gerçekçilikten uzak olduğunu iyice ortaya çıkartırken, Türkçülük fikri gelişmeye başlayacaktır.¹⁰⁹

İslamcılık

İslamcılık, Osmanlılık cereyanının zayıflaması ile ortaya çıkmış, kalkınma stratejisi ve Batı dünyası ile olan ilişkiler, bireyin toplumdaki yeri, Allah ile kul

¹⁰¹ Sacit Kutlu, "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin Düşünce Akımları", **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, 19 Ocak 2008, s. 1.

¹⁰² Semiz, s. 220.

¹⁰³ Karal, Cilt: IV, s. 497.

¹⁰⁴ Karaca, s. 550.

¹⁰⁵ Semiz, s. 219.

¹⁰⁶ Karal, Cilt: IV, s. 498.

¹⁰⁷ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK, Ankara, 1976, s. 30.

¹⁰⁸ Semiz, s. 220.

¹⁰⁹ Karaca, s. 550.

arasındaki ilişkiler, din ve siyasal iktidar gibi açılardan farklı reçeteler ileri sürmüş bir ideoloji ve siyasettir. Yeni Osmanlı Dönemi'nde İslamcılık düşüncesini hazırlayan siyasal ve toplumsal temeller, Tanzimat ve Islahat Fermanlarına dayanmaktadır. Devletin kötü gidişatının önüne geçmek için öne sürülen görüşler içerisinde İslamcılık, II. Meşrutiyet'te en yaygın halini almıştır. Bu akım Osmanlı İmparatorluğu'na, yabancı devletlere karşı din birliğine dayanan yeni bir kuvvet ve sağlam bir dayanak temin etmek amacıyla oluşmuştur.¹¹⁰

Aslında İslâmıcılık fikri Osmanlı'nın kuruluşundan beri süregelmekteydi. Ancak onun bir ideoloji olarak gündeme gelmesi, daha doğrusu farklı fikir akımlarının karşısına bir ideoloji olarak sunulması 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra olmuştur.¹¹¹

II. Abdülhamid dönemine Osmanlılık değil istibdada dayanan İslamcılık fikri hâkim olmuş, iç ve dış siyaset bu sistem üzerine teşkilatlandırılmıştır.¹¹² İslâmıcılık fikri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin kötüleşmesi, İmparatorlukta ve dünyada İslam memleketlerinin Avrupalılar tarafından istilası, İslam dünyasında İslam birliği lehinde fikirlerin belirmesi,¹¹³ Avrupa'nın Osmanlı Hıristiyanları lehinde müdahaleleri sonucu kötüleşen Müslüman-Hıristiyan münasebetleri ile ortaya çıkan bir tepki olmuştur.¹¹⁴ II. Abdülhamid kabul ettiği İslamcılık sistemi ile iç idare ve dış siyasette bu sistemi teşkilatlandırarak geliştirmiştir.¹¹⁵

İslâmıcı aydınlar, modernleşme hareketinin içinde yer alarak, ilmiye sınıfının kaybolmakta olan etkinliğini yeniden kazandırmaya çalışmışlardır. Genellikle devletin çöküşüyle dinin çöküşünü bir tutmuşlardır. Batıcılar gibi onlar da İslami esaslara aykırı buldukları istibdat rejimine karşı çıkmışlardır. İslamcıların karşılaştıkları önemli bir güçlük; Meşrutiyet'in İslâm'a aykırı olduğunu ve Avrupa'dan alındığını öne süren alt kesim dindar muhalefeti etkisizleştirmeye çalışmak olmuştur.¹¹⁶

¹¹⁰ Kalsın, s. 203.

¹¹¹ Parlatır, s. 427.

¹¹² Karaca, s. 545.

¹¹³ Karal, Cilt: IV, s. 540.

¹¹⁴ Karaca, s. 545.

¹¹⁵ Karal, Cilt: IV, s. 539.

¹¹⁶ Kutlu, s. 7.

Türkçülük

19. yüzyıl sonlarına doğru devleti kurtarma düşüncesiyle ortaya çıkan siyasal düşünce akımlarından ve II. Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli fikir ve ideolojilerinden bir tanesi de Türkçülüktür. Türkçülük akımının ortaya çıkışı ile ilgili yerli, yabancı incelemeler, ona bir başlangıç verme noktasında Yeni Osmanlılar Dönemi'ni önemli bir dönüm noktası olarak görmektedir.¹¹⁷

Türkçülük kavramı Avrupa'da Fransız İhtilali sonrasında somutlaşan, kavramsallaşan veya tanımlanacak düzeyde sınırları belirlenen milliyetçiliğin Osmanlı topraklarında şekillenen halidir.¹¹⁸ Osmanlıcılık, İslamcılık ve kısmen Batılılaşmanın Osmanlı Devleti'ni meydana getiren unsurlar arasında birleştirici olmaması Türkçülük fikrinin uygulamaya koyulmasında etkili olmuştur.¹¹⁹

Osmanlı toprakları bünyesindeki Türkleri hem ırk hem de din bağları ile birbirine sıkı bir şekilde bağlamayı ilke edinen Türkçülük fikri, Tanzimat'tan sonra kendini göstermeye başlar.¹²⁰ II. Abdülhamid devrinde ise bir fikir hareketi olarak ortaya çıkar.¹²¹ II. Abdülhamid devrinde istibdat rejiminin baskısına rağmen Türkçülük memleket içinde dil, edebiyat ve tarih alanlarında bir fikir hareketi olarak gelişmiş ve aydınlar arasında yer edinmiştir.¹²² İkinci Meşrutiyet sonrasında Osmanlıcılık fikrinden uzaklaşıp Türkçülük fikrine yönelik daha belirgin bir hal almıştır.¹²³ İlk örgütlenme girişimini II. Meşrutiyetle yaşayan¹²⁴ ve bu dönemde gelişen Türk milliyetçiliği konusundaki düşünce akımı olan Türkçülük, sadece Türk milliyetçiliği ile sınırlandırılabilir bir ideoloji olmayıp, hemen hemen hayatın bütün alanlarına nüfuz etmeye çalışan bir akım olmuştur.¹²⁵

II. Meşrutiyet'in ilanı ile mucizevi bir şekilde her şeyin düzeleceği beklenmişti. Kimseye yasa dışı bir işlem yapılmayacağı, eğitim, dini ve kültürel hakların hemen sağlanacağı, baskı ve haksızlıklardan dolayı Osmanlı Devleti'nden

¹¹⁷ Kalsın, s. 206.

¹¹⁸ Çağ, s. 77.

¹¹⁹ Kadir Şeker, "Mehmet Akif'te Doğu-Batı Düşüncesi", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 19-21 Kasım 2008, Cilt: 1/2, Burdur, Mart 2009, s. 452.

¹²⁰ Parlatır, s. 425

¹²¹ Karal, Cilt: IV, s. 550.

¹²² Karal, Cilt: IV, s. 563.

¹²³ Semiz, s. 229.

¹²⁴ Kalsın, s. 207.

¹²⁵ Kalsın, s. 206; Yusuf Akçura, zamanımızda birleşmesi muhtemel Türklerin büyük bir kısmı Müslümandır diyerek, İslam dinini büyük Türk milliyetinin teşekkülünde mühim bir unsur olabileceğini söylemektedir. Akçura, s. 34.

ayrılmak istediğini ifade eden azınlıkların taleplerinden vazgeçecekleri ve yeniden yurtsever olacakları düşünülmüştü. Doğal olarak bu beklentilerin hepsine kısa sürede cevap verilememiş, bu yüzden de bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı birliğini sağlamak için sarf ettiği çabalar hem İslam hem de gayrimüslim azınlıklar tarafından ciddi direnişle karşılanmıştır. Meşrutiyet, azınlık gruplar tarafından Türklüğü boğmak için bir fırsat gibi görülmüştür.¹²⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kuruluşundan Balkan Savaşlarına kadar olan dönemde açıkça bir Türkçülük politikası izlememiş, bu dönemde Türkçülük adına attığı en önemli adım Kanuni Esasi'de de yer alan, devlet dairelerinde Türkçe'nin konuşulmasının yaygınlaştırılması hususundaki çabaları olmuştur.¹²⁷ Nitekim Balkan Savaşı'nın ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar da Türkçülük akımının Osmanlı'da önem kazanmasına neden olmuştur.¹²⁸ Yükselişe geçen Türkçülük, daha önce ortaya çıkan Osmanlıcılık ve İslamcılık tezleri arasında farklı bir sentez yaratmaya çalışmış¹²⁹ ve milliyetçilik vurgusu temelinde bir tür sentez olmuştur.¹³⁰ Ziya Gökalp'e göre Osmanlıcılıktan da İslam birliği fikrinden de memleket için tehlikeler doğacağını gören genç ruhlar kurtarıcı bir ülkü arıyorlardı. Bu ülkünün ilk kıvılcımı da Turan manzumesi olmuştur.¹³¹

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen liderlerinin yurtdışına kaçmaları ile birlikte cemiyet, siyasi etkisini kaybetmiştir. Türkçülük mirası ve bu uğurda yaptıkları ise Anadolu topraklarında Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında varlığını sürdürmüştür.¹³² Türkçülük ve milliyetçilik duygularının zirveye çıktığı dönemse Milli Mücadele yılları olmuştur.¹³³

¹²⁶ Semiz, s. 225

¹²⁷ Semiz, s. 239.

¹²⁸ Kalsın, s. 207.

¹²⁹ Fahri Yetim, "II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkileri", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2008, Sayı: 18, Yetim, s. 71.

¹³⁰ Ceylan Tokluoğlu, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXVIII, Sayı: 84, Kasım 2012, s. 125.

¹³¹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 15.

¹³² Semiz, s. 240.

¹³³ Şeker, s. 453; Ziya Gökalp; Mustafa Kemal Atatürk olmasaydı, Türkçülüğe ait bütün bu hareketlerin verimsiz kalacağını söylemektedir. Çünkü Atatürk, Türkleri Türkçülük ideali çevresinde birleştirerek büyük bir yok oluş tehlikesinden kurtarmayı başaran büyük bir dâhiydi. Gökalp, s. 16.

Batıcılık

Batıcılık bir fikir akımı olarak gerçek anlamda II. Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkmışsa da, batıcıların fikirleri hiç şüphesiz II. Meşrutiyet öncesinde oluşmaya ve olgunlaşmaya başlamıştır.¹³⁴

Siyasi platformda Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin 1725 yılında Viyana ve Paris sefiri olarak geniş sayıdaki maiyeti ile Avrupa'ya gitmesine kadar uzanan bir geçmişi olan Batılılaşma hareketi ve fikri, 19. yüzyılda yaygınlaşmış, askeri alanda olduğu kadar eğitimde de Batı kültür ve medeniyetine yönelme özellikle devlet katında rağbet görmüştür.¹³⁵

Bu akım, diğer akımlar gibi “bu ülke nasıl kurtulur” sorusundan doğmuş ve kurtuluşun reçetesini Garpta görmüş bir düşünce akımıdır.¹³⁶ Batıcı düşünceleri benimseyenler, yeni açılan eğitim kurumlarında yetişen, Aydınlanma düşüncelerinden ve Batılı oryantalistlerden etkilenen, bürokrat-aydın çevreleriydi.¹³⁷

Batılılaşmanın önemli bir göstergesi olan Birinci Meşrutiyet ile ve onunla gelen Kanun-i Esasi, batılı hukuk devletinin temel ilkelerini kapsamaktaydı. Böylece Amerika'dan sonra Fransız İhtilali ile Avrupa'ya mal edilen insan hakları prensipleri ve hürriyete dayanan modern hukuk devleti ilkeleri Osmanlı Devleti'ne de aktarılmıştır. Daha sonra başlayan istibdat devri de Meşrutiyet idealini yok edememiş, Birinci Meşrutiyet'in savaşçıları olan Genç Osmanlılar yerine Genç Türkler hürriyet savaşına başlamışlardır.¹³⁸ Kısacası, batıcılığın fikri temellerinin II. Abdülhamid devrinde Jön Türklerin muhalefet hareketi içinde olduğu söylenebilir. II. Meşrutiyet dönemindeki batıcıların büyük çoğunluğu ise II. Abdülhamid devri muhalefetinin içinde bulunmuşlardır.¹³⁹

Garpcılık adı özel olarak II. Meşrutiyet sonrasında meydana çıkan düşünce hareketiyle şekillenmeye başlamıştır. Zira daha önceki hareketin oluşturucu ve savunucularına özel bir ad verilmediği halde, II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki garplılaşma hareketinin temsilcilerine Garpcılar adı verilmiştir.¹⁴⁰ Batılılaşmanın

¹³⁴ Aksanyar, s. 229.

¹³⁵ Parlatır, s. 426.

¹³⁶ Aslan, s. 629.

¹³⁷ Kutlu, s. 1.

¹³⁸ Karal, Cilt: IV, s. 565-566.

¹³⁹ Aksanyar, s. 233.

¹⁴⁰ Aslan, s. 629.

sistematik bir hale getirilerek, toplumun ve hemen hemen bütün aydınların ilgilendiği bir sorun haline gelmesi bu dönemin toplumsal bir olgusudur.¹⁴¹

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için ortaya atılan ve fikir akımları olarak tarif edilen bu öneriler genelin zihninde tam manası ile yankı bulamadığından ve de doğru bir yere oturtulamadığından sonuçsuz kalmıştır.¹⁴² Bilindiği gibi önce Osmanlıcılık, daha sonra da İslamcılık, Osmanlı Devleti yıkılmadan önce çözüm olabileceği düşüncesiyle öncelikli olarak denenmiştir.¹⁴³ Fakat bu fikir akımları imparatorluğun dağılmasının önüne geçememiştir.¹⁴⁴ Batıcılık ve Türkçülük ise Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı ve tebaasına henüz uygun olmadığından dolayı tam olarak kuvvet kazanamamış ancak teorik olarak son dönemlerde seslendirilmiştir.¹⁴⁵ Nitekim Batıcılık ve Türkçülük fikirleri aldıkları yeni şekilleri ile İstiklal Savaşı akabinde yeni kurulan devletin inşasında kurucu prensipler olarak ana hareket noktalarından olmuşlardır.¹⁴⁶

B. II. Meşrutiyet'in İlanına Götüren Olaylar ve Yeniden Meşruti İdareye Geçilmesi

1. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki'nin Faaliyetleri

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında kurulmuştur.¹⁴⁷ Cemiyetin, Kanun-i Esasi askıya alındıktan sonra, II. Abdülhamid'e karşı ilk örgütlü muhalefet topluluğu tarafından, 3 Haziran 1889'da İstanbul'da Demirkapı'da Mekteb-i Tıbbiye'de kurulmuş olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁸ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinden, Ohrili İbrahim Temo (İbrahim Murat Efendi), Arapkirli Abdullah

¹⁴¹ Kalsın, s. 210.

¹⁴² Çağ, s. 74.

¹⁴³ İsmail Taş, "Ulus Devlet Anlayışı ve Avrupa Birliği Çerçevesinde Mehmet Akif ve İstiklal Marşı", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 19-21 Kasım 2008, Cilt: 1/2, Burdur, Mart 2009, s. 436.

¹⁴⁴ Hasan Duran-M. Enes Salkın, "Mehmet Akif Ersoy'da İslamcılık ve Milliyetçilik Düşüncesi", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 19-21 Kasım 2008, Cilt: 1/2, Burdur, Mart 2009, s. 351.

¹⁴⁵ Taş, s. 436.

¹⁴⁶ Çağ, s. 74.

¹⁴⁷ Akşin, s. 45.

¹⁴⁸ Zürcher, s. 131; Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 13, Ankara, 2002, s. 228.

Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkas göçmeni Mehmed Reşid ve Bakülü Hüseyinzade Ali, cemiyetin kurucuları arasında yer almaktadır.¹⁴⁹

Mülkiye ve harbiyede eğitim gören yeni kuşaklar, hem liberal ve anayasal düşüncelerin hem de kitaplarını gizlice okuyup düşüncelerini tartıştıkları Yeni Osmanlıların, Osmanlı yurtseverliğinin etkisinde kalıyorlardı.¹⁵⁰ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki kurucuların tümü Osmanlının çöküşünü durdurmak isteyen gençlerdi.¹⁵¹ Bu öğrenciler, amacı, anayasa ve parlamentoyu getirmek olan “İttihad-ı Osmani Cemiyeti’ni” kurmuştu.¹⁵² Böylece, meşruti bir hükümet kurarak padişahın yetkileri sınırlanacak ve azınlıklara kanun önünde eşitlik sağlanarak onların istekleri yerine getirilecekti.¹⁵³ Sonraki birkaç yıl içinde bu cemiyet hızlı bir şekilde büyüdü.¹⁵⁴ Yoğun çalışmalar sonucu Mekteb-i Tıbbiye’de cemiyete dâhil olmayan pek az kişi kalmıştı. Tıp öğrencisi Nazım da cemiyete üye oldu. Çalışmalarını gizlilik içinde sürdüren cemiyetin üye sayısı Harbiye, Bahriye, Mülkiye ve Baytariye okullarındaki üye sayılarıyla birlikte 900’ü bulmuştu.¹⁵⁵ Bu öğrenciler, II. Abdülhamid’e Kanun-i Esasi’yi kabul ettirecekler ve böylece tüm sorunları bitireceklerine inanıyorlardı. Bu süreçte İttihad-ı Osmani, Avrupa’da daha rahat çalışma olanağı bulmak, gazete, kitap, broşür çıkarmak için yetenekli öğrencilerini yurt dışına göndermeye başlamıştır. Avrupa’ya giden öğrencilerden biri de Selanikli Nazım’dı.¹⁵⁶ Nazım, öğrenimini tamamlamak ve Ahmet Rıza’yı cemiyete üye yapmak için Paris’e gitmişti.¹⁵⁷

Selanikli Nazım ile Paris’te bulunan Jön Türklerin lideri kısa süre içerisinde Ahmet Rıza dost olmuşlardır. Ahmet Rıza ona hep “Nazım Efendi” diye hitap ediyordu.¹⁵⁸ Bu ikili daha sonra Paris’te Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetini kurmuşlardır. Auguste Comte pozitivistinin ana ilkesi “intizam” (düzen) ve

¹⁴⁹ Akşin, s. 29; Soner Yalçın, Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 61.

¹⁵⁰ Zürcher, s. 130.

¹⁵¹ Mevhibe Savaş, “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki ve Basın”, Ankara, 1998, s. 2. http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibe_savas_ikinci_mesrutiyet_donemi_ittihat_terakki_ve_basin.pdf, (04.02.2015).

¹⁵² Emine Gümüşsoy, “II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2008, Sayı: 18, s. 58.

¹⁵³ Süleyman Kocabaş, **Kendi İtirafı Jön Türkler Nerede Yanıldı? (1890-1918)**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 31.

¹⁵⁴ Zürcher, s. 131.

¹⁵⁵ Kocabaş, s. 33.

¹⁵⁶ Buraya 21 yaşında giden Nazım 11 yıl kalacaktı. Paris’e gönderilme amaçlarından biri de Ahmet Rıza’yı örgüte kazandırmaktı. Yalçın, s. 62-63.

¹⁵⁷ Kocabaş, s. 45.

¹⁵⁸ Bayar, Cilt: 1, s. 224; Yalçın, s. 65.

“terakki” (ilerleme) idi. Ahmet Rıza, Aguste Comte pozitivismi ile Namık Kemal’in ütopyik “Osmanlı Milliyetçiliğini” birleştirmişti.¹⁵⁹ 1895’ten itibaren de Osmanlıca ve Fransızca dillerinde Meşveret¹⁶⁰ gazetesini yayınlamaya başlamıştı. Topluluk, Fransa’da kendine Jön Türkler (Jeunes Turcs) adını vermişti.¹⁶¹

Cemiyet 1896 Ağustosunda da II. Abdülhamid’i devirmek için bir darbe planı hazırlamıştı. Darbeciler İstanbul’daki I. Tümen Komutanı Kazım Paşa’nın yardımını sağlamışlardı. Plana göre Bab-ı Ali bir nazırlar toplantısında basılacaktı.¹⁶² Fakat plan uygulanmadan II Abdülhamid, darbe girişimindeki 78 kişiyi sürgüne göndermiştir. II. Abdülhamid ilk önce Fransa daha sonra Belçika hükümetlerine yaptığı baskılar sonucu Meşveret’i kapattırmıştır. Bu durum karşısında İttihatçılar yılmayarak, cemiyet merkezini 1897’de İsviçre’nin Cenevre şehrine taşımışlardır. Dr. Abdullah Cevdet, Edhem Ruhi, Mustafa Ragıp, Tunalı Hilmi, Reşit Bey ve Mizancı Murad cemiyetin Cenevre şubasının açılmasına öncülük etmişler ve burada Osmanlı isminde bir gazete çıkarmaya başlamışlardır. Yaşanan gelişmeler karşısında Osmanlı sarayı ise, ittihatçıları faaliyetlerinden geri döndürmek amacıyla, yurda dönen ittihatçılara, memuriyet, iyi maaş ve istedikleri yerde oturma şansı veriyor, ayrıca öğrenim görmeye devam etmek isterlerse maddi yardımda bulunulacağı vaadinde bulunuyordu. Bu teklifi, Ahmet Rıza ve Doktor Nazım kabul etmemiş, fakat Mizancı Murat kabul ederek İstanbul’a geri dönmüştür.¹⁶³

Batılı tarihçiler, I. Meşrutiyet’in ilanı için mücadele edenlerle, II. Meşrutiyet’i ilan etmeye çalışan hürriyetçileri Jön Türkler olarak görürler. Türk tarih yazıcılığında ise, I. Meşrutiyet’in ilanı için çaba gösterenler Genç Osmanlılardır.¹⁶⁴ Jön Türk hareketi, Yeni Osmanlıların mirası üzerinde yükselmiştir.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Cemiyetin sloganı, Fransız İhtilalinin sloganından etkilenecek, “hürriyet, müsavat (eşitlik), uhuvvet (kardeşlik)” diye çevrilerek kullanılmaya başlandı. Yalçın, s. 66.

¹⁶⁰ İstanbul’daki merkezi örgüt, gazetenin adının İttihad-ı İslam olmasını istiyordu. Ahmet Rıza ise, gazetenin yalnızca Müslümanların değil, Yahudi, Rum, Ermeni yani tüm Osmanlı’nın çıkarlarını gözeteceğinden adının İttihat ve Terakki olmasında ısrar ediyordu. Nazım orta yolu buldu ve gazetenin adı “Meşveret” oldu. Meşveret, yayın hayatına 1 Aralık 1895’te başladı. Yalçın, s. 66.

¹⁶¹ Yılmaz Öztuna, **II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2008, s. 128.

¹⁶² Kocabaş, s. 34.

¹⁶³ Mizancı Murat’ın davayı bırakmasının ardında yalnızca bu neden yoktu. Kanun-i Esasi ilan edildikten sonra kurulacak yeni düzen konusunda Ahmet Rıza ile arasında liderin kim olacağı konusu ve ideolojik farklılık vardı. Yalçın, s. 67-70.

¹⁶⁴ Akşin, s. 26.

¹⁶⁵ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 31.

Bu durum içerisinde, Ahmet Rıza, Paris’te bir kongre toplamıştı.¹⁶⁶ Prens Sabahattin’e göre¹⁶⁷, II. Abdülhamid’i yıkmak, Meşrutiyet’i ilan etmek, sorunları çözmeyecekti. Sistemi değiştirmek gerekliydi. Öncelikle adem-i merkeziyete geçilmeli ayrıca şahsi teşebbüsün önü açılmalıydı. Ahmet Rıza ve Doktor Nazım ekibi federatif sistemin Osmanlı bölünme sürecini hızlandıracağını düşünüyordu. Şahsi teşebbüse karşı olarak da devletçi (ulusal) ekonomiden yanaydı. Sonuçta 1902 kongresinde iki görüş uzlaşamadı ve “İttihatçılar” bölündü. Prens Sabahattin’in İngilizlerle çok yakın olması Ahmet Rıza, Doktor Nazım, Yusuf Akçura, Ferid Bey gibi üyeleri rahatsız etmişti. Prens Sabahattin’in başını çektiği grup “Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti” diye bilinen örgütü kurdu.¹⁶⁸ Ahmet Rıza ve Doktor Nazım önderliğindeki grup ise, “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetini” devam ettirdi.¹⁶⁹ Prens Sabahattin, 1902’de Jön Türkler için ortak bir program hazırlama işi kendisine verildiğinde, ilkelerinden biri adem-i merkeziyet olan bir program hazırladı ve Jön Türkler bir daha ve bu sefer kesin olarak bölündüler.¹⁷⁰

Diğer taraftan Eylül 1906’da Selanik’te çoğunluğu Üçüncü Ordu¹⁷¹ subayları olan on kişi “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”ni¹⁷² kurmuşlardır. Cemiyet silahlı

¹⁶⁶ Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 10; 1902 Kongresi öncesinde çevreyle irtibat kurmaya çalışılan geç subayların beklentileri de açıkça ortaya çıkmıştı. M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 649; Kongre, yurt dışındaki Jön Türklerin aynı fikirde olmadıklarını, aralarında ideolojik ve siyasi farklılıklar olduğunu iyice gün yüzüne çıkaran bir kongre olmuştur. Sina Akşin, “Düşünce ve Bilim Tarihi”, **Türkiye Tarihi-Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cilt: 3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 336; Taner Aslan, “İttihâd-ı Osmani’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 47, Ankara, 2008, s. 101; Kongreye katılan 47 delege (Türk, Arap, Rum, Kürt, Ermeni, Arnavut, Çerkez, Musevi) Prens Sabahattin’i başkan olarak seçti. Kongrede Arnavutlar, artık propaganda yapmakla bir yere varılamayacağını ve Meşrutiyet’in ilan ettirilmesi için askeri kuvvet kullanılması gerekliliğini ifade ederken; Ermeni delegeler bunu bir adım daha ileri götürerek askeri kuvvetin yeterli olmayacağını Avrupalı devletlerin müdahale etmesinin şart olduğunu dile getirmişlerdir. Azınlıkların sadece istibdattan kurtulmak gibi bir düşünceyle ifade etmediği ve art niyetli olan bu görüşe Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları (Dr. Nazım, Yusuf Akçura) karşı çıktığı için ilk Jön Türk kongresi birleştirici olmak yerine ayrıştırıcı olmuştu. Nitekim Prens Sabahattin grubu “Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti”, Ahmet Rıza Bey grubu ise “Terakki ve İttihat Cemiyeti” olarak ayrılmış oluyordu. Bu ayrım sadece burada kalmayacak 1908 sonrası partileşme ve siyasal seçimler sürecinde de ülkenin kaderini belirleyecek şekilde kendini gösterecekti. Satılmış Gökbayır, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasal Programı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2012, s. 68.

¹⁶⁷ Prens Sabahattin, Sultan Abdülhamid’in kız kardeşinin eşi Damat Mahmut Paşa’nın oğludur. Yalçın, s. 73.

¹⁶⁸ Sina Akşin, “31 Mart Olayına Değın Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 3, Ankara, 1972, s. 543; Bu gruba daha sonra Raşan Ecevit’in babası Namık Zeki Aral da katılmıştır. Yalçın, s. 75.

¹⁶⁹ Yalçın, s. 75.

¹⁷⁰ Akşin, s. 543.

¹⁷¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik’te bulunan Üçüncü Orduyu devrim hareketine çekmeye çalışmıştır. Üçüncü Ordu içindeki hoşnutsuzluk, kimi yerlerde açık ayaklanmalar biçiminde kendini

kuvvetler çevresinde hızla yayılmış, asker ve sivil üyeleri artmış, gizli, ihtilalci bir güç olmuştur.¹⁷³ Cemiyet hücre şeklinde örgütlendiğinden dolayı birbirlerini tanımıyorlardı. ¹⁷⁴Bu cemiyetin, 27 Eylül 1907 tarihinde Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmesiyle birlikte de, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını aldı.¹⁷⁵ Kısa süre içerisinde cemiyete birçok katılım gerçekleşmişti. Bu süreçte Yüzbaşı Mustafa Kemal’in kurduğu “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti”de “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”ne katılmıştır.¹⁷⁶

2. II. Meşrutiyet’in İlanını Hazırlayan Nedenler

II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Makedonya ve bilhassa Batı Anadolu’da teşkilatlanmasını tamamlamıştı.¹⁷⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti asıl faaliyetini, özellikle yabancı müdahalesi sonucunda vilayat-ı selase yani Selanik, Manastır ve Kosova’da genç zabıt ve memurlar arasında yaymaya başlamıştı.¹⁷⁸

1903 Münzsteg Anlaşması gereği Makedonya ve Avrupa’da jandarma gücü kurulmuştu. Zira Türk subayları bu süreçte, Fransız, İngiliz, İtalyan, Avusturya, Alman ve Rusya subayları ile irtibat kurma fırsatını bulmuşlardır. Nitekim Alman

göstermiş ve yalnızca sarayın kayırmacılığı sayesinde yer edinmiş olan kimi yüksek rütbeli subayların beceriksizlikleri genç subaylar ve erler arasında sürekli artan bir huzursuzluk yaratmıştı. Sayıları gittikçe artan bir grup genç subay, İttihat ve Terakki Cemiyeti safına geçmiştir. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 118.

¹⁷² On kişilik ilk yüksek komitesinde Selanik’teki Askeri Rüştüye Müdürü ve tanınmış bir bilim adamı olan Bursalı Tahir, Selanik Posta ve telgraf Müdürlüğünün Tahrirat Kalemi Başkâtibi Talat ve birçok subay vardı. Lewis, s. 203.

¹⁷³ Tunaya, Cilt: 1, s. 21-22.

¹⁷⁴ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 131.

¹⁷⁵ Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972, s. 142; İttihat-ı Osmani Cemiyeti II. Abdülhamid’in istibdat idaresine karşı bir oluşum olarak ve Batıdaki yeni gelişmelerin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Askeri Tıbbiyede kuruluşunu tamamlayan Cemiyet, ilk zamanlarda mektep talebeleri arasında yayılmıştır. Üyeleri umumiyetle gençlerden oluşmaktaydı. Paris’te bulunan Ahmet Rıza ve cemiyet tarafından Avrupa’ya gönderilen Dr. Nazım’ın birlikte çalışmaları neticesinde cemiyet, Terakki ve İttihat adını almıştır. Balkanlarda da istibdat idaresine karşı Bursalı Mehmet Tahir, Talat Bey ve arkadaşları tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur. İşte Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Paris merkezli Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin birleşmesinden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı doğmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aslan, s. 79.

¹⁷⁶ Yalçın, s. 87; 1906 sonbaharında Şam’da kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin, Yafa ve Kudüs’te Beşinci Ordu subayları arasında da şubeleri açılmıştır. Lewis, s. 203.

¹⁷⁷ Eyicil, s. 237.

¹⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Bellekten**, Cilt: XX, Sayı: 77, Ankara, 1956, s. 106.

askerlerinin, Türk ordusu üzerinde etkili oldukları anlaşılmaktadır. Enver Bey de, bu etkileşim esnasında hem askeri teknik hem de Almancayı öğrenmiş oldu.¹⁷⁹

Bu arada Alaylı askerlerin yönetimce kayırılması muhalefeti daha da görünür hale getirmeye başladı. Askerler arasında terfi yolsuzlukları gibi şikâyetlerin artması ve bunların giderek rejime duyulan güvensizlikle çakışması Osmanlı ordusunu aktif politikanın içine sürükleyen çok önemli bir unsur olarak belirlemekteydi. Ayrıca yeni okullardaki pozitivist eğitim tarzı askeri öğrencileri adeta harekete geçmeye sevk ediyordu. İstibdat rejimine hoşnutsuzluklarını perçinleyen bu eğitim tarzı ile askerler, kendilerini değişimin öncüleri olarak görmeye başlamışlardır.¹⁸⁰

Ayrıca 1903 yılından başlayarak, herkesin gelir düzeyine göre alınan vergiler, ekonomik durumun bozuklukları da göz önüne alınca büyük tepkiyle karşılanmıştı. 1906'da, devletin bütçe açığını kapatmak için koyduğu vergi de halkın sabrını iyice taşırılmıştı. Bu durum devrimciler için bir fırsat olmuştu ve halkın desteğini sağlamak amacıyla yeni vergilerin halk arasında yıkım yarattığı iddiasını kullandılar. Zaten çeşitli rahatsızlıklar nedeniyle patlamaya hazır olan durum, bu çabalarla örgütlü bir biçim almış oldu ve 1906-1908 yılları arasında birçok yerde çıkan vergi isyanları devlet mekanizmasını felç etti.¹⁸¹

1908'e gelindiğinde Türkiye'de devrimcileri cesaretlendirecek pek çok şey vardı. Uzak Doğuda, Doğulu fakat meşruti bir Japonya, birkaç yıl önce Avrupalı fakat istibdatla yönetilen Rusya'yı yenmişti.¹⁸² Bir Asya Devleti olan Meşrutiyet ile yönetilen Japonya'nın bir batılı devleti yenmesi, meşruti bir idare sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun da aynı başarıyı gösterebileceği umudunu Osmanlı aydınında yaratmıştır. Diğer olay, İran'daki Meşrutiyet hareketidir. Bu da Müslüman bir ülkede halkın, hükümdarından anayasal bir belge koparabildiğinin ve Kur'an'ın anayasal bir rejime engel olmadığına göstergesi olmuştur.¹⁸³ Hem Rusya hem de İran bu durumu

¹⁷⁹ Eyicil, s. 237.

¹⁸⁰ Begüm Burak, "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", **History Studies Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2011, s. 47-48.

¹⁸¹ İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2008, s. 214.

¹⁸² Lewis, s. 204.

¹⁸³ Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", **OTAM**, Sayı: 14, 2003, s. 301.

demokratik kurumların bir üstünlüğü olarak görmüştü ve her ikisi de meşruti ve parlamenter rejimi getirmişti.¹⁸⁴

Diğer taraftan, Makedonya’da sükûnet ve huzur bir türlü sağlanamıyor, çete çarpışmalarının ardı arkası kesilmiyor, durmadan kan dökülüyordu. Bu arada faaliyetini Makedonya’ya nakleden Jön Türkler’in, Makedonya’yı Türkleştirmeye kalkışmasıyla durum daha karmaşık bir hale getirildi.¹⁸⁵ Bu karışıklıklar, Avrupa ve Amerikan kamuoyunu, Osmanlı Devleti aleyhine çevirdi. İngiltere hükümeti de birden ortaya çıktı. İngiltere kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola, Estonya’nın Reval kentinde, 9-10 Haziran 1908 tarihli Reval Görüşmesinde, Makedonya ve Boğazlar meselesini ele aldılar.¹⁸⁶ Birkaç yıl öncesine kadar Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü savunan İngiltere artık Rusya ile işbirliği yapıp imparatorluğu parçalama siyasetine soyunmuştu. Buna göre, Makedonya parçalanacak, Irak İngilizlere, Boğazlar Ruslara bırakılacaktı.¹⁸⁷ Yayınlanan bildiride Makedonya sorununa ve reformlara değinildi fakat ülke içindeki yorum çok farklıydı. Rumeli paylaşılacak, padişah ordularını göndermeyecek ve duruma boyun eğecekti.¹⁸⁸ Artık toprak kaybetmeye tahammülü olmayan İttihatçılar, “Ya vatan ya ölüm” parolasıyla Makedonya’yı (Selanik, Kosova, Manastır) harekete geçirmeye karar verdi.¹⁸⁹ Reval Görüşmeleri, ihtilalin başlamasına yol açan bir bomba olmuştu.¹⁹⁰

Artık başkaldırı sadece Yıldız Sarayı’na değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi, yayınladığı bir bildiriyle Avrupa devletlerine kesin uyarı vermiş

¹⁸⁴ Lewis, s. 204; Gerçi 1905’te Rusya’da 1907’de İran’da üst üste meşruti idare hükümdarın ve hükümetin teşebbüsüyle değil, ihtilal yoluyla kuruldu. Bu da İttihat ve Terakki’ye cesaret verdi. Öztuna, s. 122; Anadolu’da devrimci kitle eylemlerinin kronolojik olarak 1905 Devrimi’nden hemen sonraya rastlaması, bu eylemlerin Doğu Anadolu’da kendini göstermesi bu düşünceyi, doğrulayan kanıtlardır. H. Zafer Kars, **1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 60.

¹⁸⁵ Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 15.

¹⁸⁶ Türkmen, s. 15; Her iki hükümdar özellikle Uzak ve Yakındoğu’da tampon bölge kurma ve Almanya’ya karşı bir denge politikası uygulama konusunda anlaşmışlardı. Dünya basını bu olayı yeni bir üçlü cephenin ortaya çıkması olarak yorumluyordu. Tunaya, Cilt:1, s. 23; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 674.

¹⁸⁷ Yalçın, s. 108.

¹⁸⁸ Tunaya, Cilt: 1, s. 23.

¹⁸⁹ Yalçın, s. 109.

¹⁹⁰ Tunaya, Cilt: 1, s. 23; Reval Görüşmeleri haberi cemiyeti heyecanlandırmış ve hemen harekete geçirmişti. Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler Darbemi? Devrim mi”, **OTAM**, Sayı: 32, Güz 2012, s. 210.

oluyordu.¹⁹¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu durumu, Abdülhamid'e karşı bir propaganda aracı olarak kullanmak istemiş, bu şekilde hem ihtilal süreci hızlanmış hem de ihtilali kamuoyunun önünde meşru hale getirilmiştir.¹⁹²Kars' a göre, ilerici siyasi akımlar, halk kitlelerinin destek ve eylemi olmadan başarı kazanamazdı. Bu Genç Türk hareketi içinde geçerliydi. 1908 Devrimini bir aydın-subay kadrosunun başardığını sanmak ise yanılıdır. Anadolu'daki demokratik kitle hareketlerinin 1908 Devrimini gerçekleştirmesindeki payı ise büyüktür.¹⁹³

3. II. Meşrutiyet'in İlanı

Selanik Merkez Komutanı Albay Nazım Bey etkili bir hafiyeydi. Yıldız Sarayı'na bildirilmek üzere 397 kişilik tevkif listesi hazırladığı haberi İttihatçıları telaşlandırmıştı. Nazım Bey, Binbaşı Enver Bey'in eniştesiydi ve Nazım Bey'e yapılan suikastta parmağı olduğu ortaya çıkmıştı.¹⁹⁴ Hilmi Paşa'ya bağlı bir subay olan Enver Bey, şüpheli görünmüş ve durumu açıklamak ve terfi almak için İstanbul'a çağırılmıştı. Enver Bey, bu çağırının arkasındaki sebeplere güvensizlik duyarak, dağa çıkmıştı.¹⁹⁵

İttihatçıların ayaklanma düşüncesinden Yıldız Sarayı'nın haberi olmuştu. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa¹⁹⁶ saraya çektiği telgrafta, yakında bir ayaklanmanın başlayacağını söyledi.¹⁹⁷

Resne tabur kumandanı vekâletinde bulunan Resneli Niyazi Bey, 20 Haziran 1324 (3 Temmuz 1908) Cuma günü Meşrutiyet için ilk hürriyet mücadelesine atılmıştır.¹⁹⁸ Niyazi tek başına ve gizlice gitmedi. Önemli miktarda asker, silah, mühimmat ve bölük mağazalarından ele geçirilen parayla gitmişti.¹⁹⁹ Meşrutiyet'in ilanı için Rumeli'den saraya sürekli telgraflar gönderiliyordu. Eğer padişah,

¹⁹¹ Avrupa'nın uydurma Makedonya teşkili kabul edilmeyecektir. Avrupa bizim menfaatimize karşı olan yolda yürümeye devam ederse o takdirde artık sabrımız tükenmiş demektir. Şerefli bir ölümü sefilane bir hayata tercih ederiz. Yalçın, s. 109.

¹⁹² Birecikli, s. 215.

¹⁹³ Kars, s. 59.

¹⁹⁴ Yalçın, s. 108

¹⁹⁵ Lewis, s. 205.

¹⁹⁶ Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliğinin ayrıntıları için bkz. Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)", **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Mart 2015, ss. 242-255.

¹⁹⁷ İhtilal, Selanik ya da Manastır içinde yapılacaktı ve "Merkez İcra Komitesi" adını taşıyordu. Yalçın, s. 109.

¹⁹⁸ Uzunçarşılı, s. 107.

¹⁹⁹ Lewis, s. 205; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği, yanında 240 asker ve çoğu Arnavut kökenli bir o kadar sivilde birlikte dağa çıkarak başkaldırdı. Birecikli, s. 216.

Meşrutiyet'i tekrar ilan etmezse zorla yaptırılacağı ifade ediliyordu.²⁰⁰ Yalnızca Enver ve Niyazi Bey değil Eyüp Sabri gibi bazı ittihatçı subaylar da apoletlerini sökerek dağa çıkmaya başlamışlardı.²⁰¹ Ohri'de Redif Alayı Komutanı Eyüp Sabri 21 Temmuz 1908'de asker ve halktan kurulan bir kalabalıkla dağa çıktı ve Niyazi Bey'in kuvvetleriyle birleşti.²⁰²

II. Abdülhamid, subay isyanlarını bastırmak, dağdakileri indirmek için en güvendiği komutanı Müşir (Mareşal) Şemsi Paşa'yı 80 taburla Makedonya'ya göndermeye karar verdi. Şemsi Paşa'ya yardımcı olmak için İzmir'deki redif fırkaları ile Karaman taburları da Selanik'teki 3. Ordu'ya katılmak için yola çıktı. 7 Temmuz 1908'de Müşir Şemsi Paşa sabah Manastır Postanesi'ne gitti. Yıldız sarayına telgraf çekerek operasyona hazır olduğunu bildirdi. Dışarı çıktığında Teğmen Atıf, yanına yaklaşır selam vererek "Komutanım acil mektup var" diyerek bir zarf uzattı. Paşa zarfı açarken, Teğmen Atıf tarafından vuruldu. İttihatçılar Yıldız Sarayı'nın en kuvvetli komutanını öldürmüştü ve Yıldız Sarayı ile İttihatçılar arasında savaş başlamıştı.²⁰³

Niyazi Bey, Manastır Merkezi'nden aldığı emir üzerine kendisini takip için görevlendirilen Osman Paşa'yı 23 Temmuz 1908'de Manastır'a inip yatağından alarak dağa kaçırdı.²⁰⁴ Ayaklanma süratle Makedonya'daki Üçüncü Ordunun çeşitli birlikleri arasında yayıldı ve Edirne'deki İkinci Ordu Birliklerini etkilemeye başladı.²⁰⁵

Hürriyet'in ilanı ile ilgili başka bir olayda Frizovik'te²⁰⁶ gelişmekteydi.²⁰⁷ Üsküp'te Avusturya Konsolosluğu'nun koruduğu çalgılı kahveler ve genel evler vardı. Bundan Avusturyalılar sorumlu tutuluyordu. Ayrıca Üsküp'te yabancıların kız çocukları için bir okul bulunmaktaydı. Bu okul yöneticileri, öğrenciler ve aileler için Frizovik dolaylarında bir koruda eğlenceler düzenliyor ve bu da Arnavutlar arasında çeşitli söylentilerin çıkmasına sebep oluyordu. Eğlenceler, Avusturya'nın

²⁰⁰ Birecikli, s. 216.

²⁰¹ Yalçın, s. 108.

²⁰² Karal, Cilt: V, s. 37.

²⁰³ Yalçın, s. 110.

²⁰⁴ Karal, Cilt: V, s. 35.

²⁰⁵ Lewis, s. 206.

²⁰⁶ Firzovik Olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mithat Aydın, "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", **PAÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi**, Sayı: 1, Kış 2011, s. 18-19.

²⁰⁷ Karal, Cilt: V, s. 35.

Makedonya'yı istila edeceği gibi düşünceleri beraberinde getiriyordu. Bu eğlence yerleri ateşe verilmişti ve Prizren, Priştine ve Yakova'dan silahlı Arnavutlar Frizovik'e dolmuşlardı.²⁰⁸ Arnavutları dağıtmak için Kosova jandarma kumandanı Galip Bey görevlendirilmişti. Galip Bey İttihatçı olduğu için, bu olayı cemiyetin amacına kullanmak istemişti.²⁰⁹ Çalışmalar sonunda Arnavutlar yola geldiler. 12 Temmuz 1908'de, adlarına ve Kosova halkı namına 180 imzalı bir telgrafla Padişah'a ve Sadrazam'a başvurarak anayasanın yürütülmesi ve Millet Meclisi'nin toplantıya çağırılması rica edildi.²¹⁰

Diğer taraftan, Manastır'a gönderilen İzmir Redif Fırkaları ve Karaman Taburlarında bulunan askerler, Niyazi Bey'in emrinde bulunan askerlere karşı durmayarak İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri lehine hareket etmeye başladılar.²¹¹ 21 Temmuz gecesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik merkezi toplandı. Saray'a tüm Osmanlı tebaası adına Meşrutiyet'in ilanı ve Anayasa'nın yürürlüğe konması için telgraf çekileceği kararını aldılar. Aksi takdirde 24 Temmuz'da ayaklanma başlayacaktı.²¹² Niyazi ve Enver Beyler tarafından saraya çekilen telgraflar da hemen Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması isteniyordu.²¹³ Dönemin Vakanüvisti Abdurrahman Şeref Efendi de durumu şu şekilde ifade etmiştir:

*“Ferid Paşa sadaretinin son günlerinde Rumeli İttihad ve Terakki Cem'iyeti merakiz-i müte'addidesinden Kanun-i Esasi'nin i'lan olunması lüzumuna dair peyderpey telgrafnameler gelmeğe başladı. Bu metalibe karşı müdaf'a için erbab-ı makule olmadığı gibi İzmir taburları mes'elesinden sonra vesait-i cebriyye ve askeriyye isti'maline dahi imkân kalmamış idi.”*²¹⁴

II. Abdülhamid olayların gelişmesinden Sadrazam Ferit Paşa'yı sorumlu tutuyordu. Bir çıkar yol bulmak için, 21 Temmuz'da Sait Paşa ile Kamil Paşa'yı saraya çağırarak gelen telgrafları okumalarını ve düşüncelerini söylemelerini istemiştir.²¹⁵ İki eski sadrazam isteği yerine getirdiler. Padişah'ın istediği bu tutanak,

²⁰⁸ Karal, Cilt: V, s. 37.

²⁰⁹ Birecikli, s. 216.

²¹⁰ Karal, Cilt: V, s. 37.

²¹¹ Eyicil, s. 238.

²¹² Yalçın, s. 111.

²¹³ Kocabaş, s. 170; En tehditkâr telgraflardan birinin Serez'den geldiği söylenmektedir. Eğer padişah meşrutiyetin ilanını reddederse veliaht Rumeli'de padişah ilan edilecek ve 100.000 kişilik bir ordu İstanbul'a yürüyecekti. Lewis, s. 207.

²¹⁴ Abdurrahman Şeref Efendi, s. 11.

²¹⁵ Karal, Cilt: V, s. 37.

sadrazam adaylığı için bir çeşit imtihandı. II. Abdülhamid, Sait Paşa'nın Kanun-i Esasi'den yana olmadığını anladığında Avlonyalı Ferit Paşa'yı sadrazamlıktan çekilmeye zorlayarak yerine 22 Temmuz'da Küçük Sait Paşa'yı getirdi.²¹⁶ Ayın 23'ünde Manastır'da Meşrutiyet ilan edildi. Birkaç saat içinde bunu diğer kentler izledi.²¹⁷ 23 Temmuz'da Nazırlar Kurulu Yıldız'da Sadrazam Said Paşa'nın başkanlığında toplandı. Nazırlar Kurulu görüşmeleri bir çıkmaz içindeydi. II. Abdülhamid başkâtibi vasıtasıyla, nazırlara, ilan için tutanağın yazılmasını istediğini bildirdi.²¹⁸ Ayaklanma bir devrim haline gelmiş ve devrim amaçlarını yerine getirmişti.²¹⁹ “Kanun-i Esasi'nin millete ilanı gerekmektedir” iradesini açıklayan II. Abdülhamid, Meşrutiyet'i ilan etti.²²⁰ Bunun üzerine Makedonya'da genel müfettişliğe ve valiliklere telgraf çekildi. 24 Temmuz 1908'de de, İstanbul gazetelerine, yayınlanmak üzere kısa bir bildiri gönderildi.²²¹

4. Meşrutiyet'e Karşı İlk Tepkiler

II. Abdülhamid, 14 Şubat 1878'de yayınladığı bir bildiri ile “meclisin görevini yaptığını fakat genel durum itibariyle işlevini layıkıyla yerine getiremediğini” ifade edip, kendi ilan ettiği Kanun-ı Esasi'nin 7. Ve 35. maddelerinin verdiği yetkiye dayanarak meclisi tatil etmişti. Bu tatil otuz yıldan fazla sürmüş ve bu zaman içerisinde tüm muhalif ve aykırı sesler susturulmuştu.²²²

Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla bu isyan hareketinin hedefine ulaşmış buna karşılık II Abdülhamid, bazı yetkileri elinden alınmış bile olsa tahta kalmayı başarmıştır.²²³

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra ilk büyük ve temel gelişme, birçok kimsenin siyasete girmesi ve bu anlamda ilk defa olarak çağdaş siyasi hayatın

²¹⁶ Karal, Cilt: V, s. 38; Öztuna, s. 135.

²¹⁷ Lewis, s. 207.

²¹⁸ Karal, Cilt: V, s. 39-40.

²¹⁹ Lewis, s. 207.

²²⁰ Eyicil, s. 238.

²²¹ Karal, Cilt: V, s. 40; İrade-i Seniyye ile meclisleri süresiz tatil etmesi üzerinden 30 yıl, 5 ay, 6 gün geçti. Öztuna, s. 126; Türk Tarihçiliği genel olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 İhtilali sırasındaki faaliyetlerini bir blöf olarak ele almakta ve İhtilalin başarısını II. Abdülhamid'in kuşkucu karakterine bağlamaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait dokümanlar ve Osmanlı arşiv belgeleri ise, bu iddianın doğru olmadığını, cemiyetin gayet iyi bir örgütlenme, propaganda ve eylem planını başarıyla uyguladığını göstermektedir. M. Şükrü Hanioğlu, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *DİA*, Cilt: 23, İstanbul, 2001, s. 481.

²²² Gökbayır, s. 71.

²²³ Bayram Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 171.

kurulması olmuştur.²²⁴ Fakat II. Abdülhamid, Meşrutiyet'i kendi iradesiyle ilan etseydi daha makul bir geçiş olacaktı. Padişah, Meşrutiyet'i baskı ile ilan etme durumunda kaldı. Bu da devlet yönetiminde iyi sonuçlar doğurmadı.²²⁵ Fakat 2 Ağustos 1908'de *İkdam*'da yayınlanan Hattı Hümayun'da II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi'yi kendi iradesiyle yürürlüğe koyduğunu ifade etmektedir. Kanun-i Esasi'nin tekrar ilan edilmesinin bir gereklilik olduğundan ve bundan sonra Meşrutiyet'e bir zarar gelmeyeceğinden söz etmektedir. Meşrutiyet'te kanun önünde herkes eşittir ve hiç kimse kanunda bulunmayan bir şekilde yargılanamaz. Ayrıca, herkes seyahat ve ticaretle ilgili istediği memlekete gitme özgürlüğüne de sahiptir.²²⁶

II. Abdülhamid'in kararı imparatorlukta büyük iyimserlik ve coşku yarattı, çünkü bu yeni dönem tüm vatandaşlar için “özgürlük, eşitlik ve adalet” sözü veriyordu.²²⁷ Kanun-i Esasi'nin sevinci ile hoca ve papazlar birbirlerine sarılıyor, şahsi kinler kapanıyordu. Aralarında kan davası olanlar dahi hınçlarını unutuyorlardı.²²⁸

Meşrutiyet'in ilanı üzerine Selanik'te sokaklar üç gün üç gece imparatorluğun bayraklarını taşıyan ve kendilerine şehir orkestralarının eşlik ettiği göstericilerle dolmuştu. Kısa bir süre içinde olsa Makedonya'daki olaylar yatıştı. Meşrutiyet'in ilanındaki sonraki günlerde, Bulgar, Yunan, Sırp çeteleri Selanik'e inerek İttihat ve Terakki yöneticileriyle anlaşarak silahlarını bıraktılar.²²⁹ Meşrutiyet'in ilan edilmesi imparatorluğun her yerinde sevinç ile karşılandı. Günler ve haftalarca süren çeşitli şenlikler yapıldı. Osmanlı tarihinde örneği görülmemiş bir biçimde halk sokaklara dökülüp kendi dillerinde “yaşasın özgürlük” “yaşasın millet” haykırışlarıyla ortalığı çınlattı.²³⁰

Halk, Meşrutiyet'in ilanından çok şey bekliyordu. Türkler, Araplar, Yahudiler, Rumlar, Sırlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Avrupalılar sokaklarda kucaklaşıp, sonsuza dek sürecek kardeşlik yemini ettiler. Erkekler ve kadınlar ortak bir heyecan dalgasıyla yürüyorlar. Gülüyorlar ve oynuyorlardı. İnsan kusurları

²²⁴ Birinci, “31 Mart Vak'ası'nın...”, s. 193.

²²⁵ Öztuna, s. 131.

²²⁶ *İkdam*, 20 Temmuz 1324, Nu. 5096, s. 1.

²²⁷ Ahmad, s. 75.

²²⁸ Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1964, s. 215.

²²⁹ Hasan Babacan, “Enver Paşa”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 266.

²³⁰ Karal, Cilt: V, s. 40.

silinmiş gibiydi. Meşrutiyet her derde devaydı.²³¹ Dağlardan inen Bulgar ve Ermeni çeteleri heyecanlı gösterilerle karşılanıyorlardı. Selanik'te Rum ve Bulgar papazlarla Yahudi hahamları yan yana yürümekteydi. İstanbul halkı, Meşrutiyet'i Makedonya'da olduğu gibi top sesleri ile değil, gazetelerde 24 Temmuz sabahı yayımlanan kısa bildiriden öğrendi. Bu bildiri, İstanbul halkında şaşkınlık yarattı.²³² Makedonya'daki ayaklanma ve Anayasanın Padişahın bir lütfu olmadığı öğrenildiğinde coşku artmaya başladı. Gösteri kabileleri Yıldız Sarayı'nın önüne gelip padişahı alkışlıyor şükranlarını sunuyorlardı.²³³ Mutlakiyetçe düzen ve yasakların çöküşü karşısında halkın göstermiş olduğu büyük sevinç, 1908 Devrimi'ndeki halk unsurunu göstermesi açısından önemlidir.²³⁴

Meşrutiyet ile birlikte, sosyal, kültürel, siyasi, iktisadi, idari, ticari, hukuki ve eğitim alanlarında memleketin geri kalmışlığının ortadan kaldırılacağı ve herkese adalet, müsavat ve hürriyetin verileceği vaat edilmiştir.²³⁵

Selanik, Manastır ve Kosova'da suçlular için af ilan edilmiş, diğer vilayetler ile Avrupa'da bulunan siyaset suçluları bunun dışında bırakılmıştır. Padişah ve Sadrazam Sait Paşa, genel af ilan edildiği takdirde affa uğrayanların İstanbul'da olaylar çıkaracaklarından ürkmekteydi. Bu olay, halkın büyük topluluklar halinde Bab-ı Ali'ye gelerek "Af yok mu? Evlatlarımıza, kardeşlerimize kavuşturulmayacak mıyız?" bağırışları ile gösteriler yapmalarına sebep oluyordu.²³⁶ Genel af çıkarılarak, sabık devrin siyasi mahkûmları serbest bırakılmakla bu hususta ilk icraat gerçekleştirilmiştir. Ayrıca basın sansürü kaldırılmış, çok sayıda gazete ve dergi yayımlanmıştır.²³⁷ İçeriden ve dışarıdan tepkilerin gelmesine karşılık bazı bölgeleri kapsayan af 29-30 Temmuz'da genel affa dönüşmüştür.²³⁸

²³¹ Ramazan Hunç, "1908-1918 Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Siyasi Hareketler", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, Elazığ 1997, s. 152.

²³² Bildiride, "Halife Hazretleri tarafından kurulmuş olan Anayasa'da toplantı biçimi belirtilmiş olan Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılması ile ilgili hükmü bütün vilayetler valiliklerine ve bağımsız mutasarrıflıklara bildirilmiş olmakla, orada sözü geçen kanunda yazılı koşullara göre seçim yapılması." denilmekteydi. Karal, Cilt: V, s. 41.

²³³ Karal, Cilt: V, s. 41-42.

²³⁴ Kansu, s. 153.

²³⁵ Taner Aslan, "Meşrutiyet Aleyhtarlığına Dair Bazı Düşünceler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 2, Aralık 2009, s. 4.

²³⁶ Karal, Cilt: V, s. 42-43.

²³⁷ Aslan, s. 4; Hürriyetin ilanı büyük bir coşku ve gösterilere neden oldu. Devlet görevlileriyle halk arasında "hürriyet" kavramının yorumundan dolayı anlaşmazlıklar oluyordu. Hatta kimi Osmanlı vatandaşı "hürriyet geldi" diyerek vergi dahi ödemek istemiyordu. Bu arada sansür de kalkmış, birden bire yayınlanan gazete ve dergi sayısında artış olmuştu. Ahmad, s. 76; Meşrutiyetin ilanında Tanin

Türktarihinde1908yılı,meşruti monarşinin kurulduğu, hükümetin yalnızca halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumlu olduğu ve mutlakıyetçe monarşiye hizmet eden sivil-askeri bürokrasinin gücünün siyasal süreçten dışlanmaya çalışıldığı bir dönemin başlangıç noktası olması bakımından son derece önemlidir.²³⁹

5. İttihat ve Terakki'nin İktidarı

Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Meşrutiyet'i ilan eden II. Abdülhamid'e ilk günlerde bizim “*yegâne güvencemizdir*” diye hitap ettiğine şahit olmaktayız. Maksatlarının birkaç haini ortadan kaldırmak olduğunu söyleyen İttihat ve Terakki, padişahın kendilerine bu konuda da yardım etme büyüklüğünde bulunduğunu söylemektedirler. Bu sebeple Abdülhamid'e şükranlarını iletmektedirler. Askerlerin istediği padişahın güvenine ulaşmaktır ve bu da gerçekleşmiştir. Bundan dolayı artık düşünecek ve isteyecek bir şey kalmamıştır.²⁴⁰

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği Türkiye, devlet idaresi kontrolden çıkmış bir imparatorluktu. Bütün iç ve dış ihtiraslar, mazinin bu muhteşem imparatorluğu üzerinde birleşiyordu. İktidara el atan fakat tamamen ele almayan İttihat ve Terakki, İttihad-ı Anasır propagandası yapıyordu. Bu siyasetin iflasını her taraftan ihanetlere uğrayarak görececek olan parti birkaç yıl sonra, İslamcı, Türkçü ve Turancı politikaya yönelecektir. Türk olmayan kavimlerin imparatorluktan ayrılma istekleri, ihanetleri Türk milliyetçiliği şuurunu uyandıracaktır.²⁴¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanından sonra, daha önceki başarısını gösteremedi. En zayıf tarafı II. Abdülhamid'i devirip iktidarı tek eline alma cesaretini kendisinde bulamamasıdır.²⁴² Onların bu çekimserliği, II Abdülhamid'i, Bab-ı Ali'yi ve muhalefeti cesaretlendirmiştir.²⁴³

Gazetesi ise, “Kuvvetli Türkiye” başlıklı bir yazı ele almıştı. Memlekette, Kanun-i Esasi ilan edilerek Meşruti idare tesis edince acaba bunun siyaset alanında nasıl bir tesiri olacağını sormaktaydı. Tanin'e göre, buna dair bir fikir beyan edebilmek için ilkönce meşrutiyet idaresinin Osmanlı Devleti'ne getireceği adaleti düşünmek gerekmekteydi. Tanin, 24 Temmuz 1324, Nu. 6, s. 1.

²³⁸ İlay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **OTAM**, Sayı: 17, Ankara, 2005, s. 6.

²³⁹ Birecikli, s. 218.

²⁴⁰ İkdam, 20 Temmuz 1324, Nu. 5096, s. 1.

²⁴¹ Öztuna, s. 136.

²⁴² Tunaya, Cilt: 1, s. 26.

²⁴³ Kodaman, s. 172.

II. Meşrutiyet'in getirdiği havayı fırsat sayan Bab-ı Ali'nin eski sadrazamları, Said ve Kamil Paşalar, Bab-ı Ali'ye gerçek otoritesini kazandırmaya çalışmışlardır. Bu gayretler sonucu Bab-ı Ali az çok serbest hareket etme imkânını bulmuştur.²⁴⁴ İttihat ve Terakki, orduya dayanan bir gizli komite niteliğinde kalıp devlet idaresini Said ve Kamil Paşalar gibi eski Osmanlı ihtiyarlarına bırakmış oluyordu. Sanki seçimler olup, Millet Meclisi toplanınca her şey hemen yoluna girecekti²⁴⁵

Kısa süre sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti Bab-ı Ali'yi kontrol altına alabilmek için harekete geçti. Talat Paşa, Cemil Paşa ve Cavit Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Selanik'ten gelerek Said Paşa ile görüşmüşler fakat bir uzlaşma sağlanamamıştı. Hedefleri hükümete İttihatçılardan üye sokmaktı. Said Paşa baskılara dayanamayıp 5 Ağustos 1908'de istifa etti ve yerine geçen Kamil Paşa ile de tam bir uzlaşmaya varılamadı. Tam bir uzlaşma için 14 Şubat 1909'da göreve gelen Hüseyin Hilmi Paşa'nın²⁴⁶ sadrazamlığı gerekecekti.²⁴⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti, vaatlerinden biri istibdatçı memurları yerinden atmaktı. Yeni kabineyi çalışmalarında serbest bırakacağını ve hatta onu destekleyeceğini bir bildiriyle duyurdu. İstibdattan yana oldukları bilinen ve söylenen, bu yüzden uzaklaştırılan memurların yerlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güvendiği subaylar rütbeleriyle beraber atanmış ve idare askerleştirilmiştir. Kendilerini her şeyden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sorumlu gören bu "subay memurlar" sivil ve askeri hiyerarşide sorunların doğmasına yol açmışlardır.²⁴⁸

Artık İttihat ve Terakki'yi zor günler bekliyordu. İki defa yenilenen Sait Paşa kabinelerinden sonra Kamil Paşa hükümeti iş başına geldi. Ancak, merkezi otoritenin sarsılmasından istifade eden dış güçler birbiri ardına aldıkları kararlarla iktidarı

²⁴⁴ Bab-ı Ali, ya padişaha ya da İttihat ve Terakki'ye yanaşarak varlığını sürdürmeyi denedi fakat hiçbir zaman gerçek rolünü oynayamadı. 1913 Bab-ı Ali Baskını ile tamamen İttihat ve Terakki'nin himayesine girdi. Kodaman, s. 171.

²⁴⁵ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 53.

²⁴⁶ Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa hakkında bilgi için bkz. Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarih Sultan İkinci Abdülhamid Han**, Cilt: XIII, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 257-258.

²⁴⁷ Kodaman, s. 172.

²⁴⁸ Abdülhamit Kırmızı, "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti", **1908-2008 Jön-Türk Devrimi'nin 100. Yılı Uluslararası Kongre**, Ankara, Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 28-30 Mayıs 2008, s. 5.

yıprattılar.²⁴⁹ 5 Ekim 1908’de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. 6 Ekim 1908’de Yunanistan Girit’i ilhak ettiğini duyurdu ve Avusturya-Macaristan’da 5 Ekim 1908’de Bosna-Hersek’i topraklarına kattı.²⁵⁰ Aslında, Bulgaristan, Bosna Hersek, Girit fiilen çoktan elden çıkmıştı. Fakat II. Meşrutiyet’in daha üçüncü ayı dolmadan artarda gelen bu kayıplar, yeni yönetim için itibar kırıcı olmuştur.²⁵¹ 13 Şubat 1909’da Meclis’e verilen bir gensoru önergesiyle Kamil Paşa Hükümeti düşürüldü. Bunun üzerine 14 Şubat 1909’da, II. Abdülhamid, İttihatçıların adayları olan Hüseyin Hilmi Paşa’yı sadrazam tayin etti. İlk defa İttihat ve Terakki’ye yakın bir kişi sadrazam olmuştu.²⁵²

6. Meclis-i Mebusan’ın Açılması

İttihat ve Terakki, hazırlanan programını 8 Ekim 1908’de *Şura-yı Ümmet* gazetesinde yayınlanmıştır. Seçimlere katılacak siyasi parti niteliğinde iki kuruluş vardı. Birincisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti, ikincisi ise Ahrar Fırkası’ydı. Seçim sonucunda İttihat ve Terakki kazandı.²⁵³

240 mebus seçilmişti. Mebusların din ve mezhep yönünden sıralanmasına gelince durum şöyleydi: Müslüman mebuslar 200, Müslüman olmayanlar 40 kadardı. Müslüman mebusların 150’si Türk, Arnavut ve Kürt, 50’si Arapça konuşan memleketlerdendi. Müslüman olmayanlar arasında da 18 Rum, 12 Ermeni, 4 Bulgar, 2 Sırp, 3 Yahudi, 1’de Ulah vardı.²⁵⁴ 1908 seçimlerinin sonuçları Ahrar Fırkası yandaşlarını hayal kırıklığına uğrattı ve İttihatçıların tahminlerini doğruladı.²⁵⁵

Meclis-i Mebusan’ın 17 Aralık 1908’de açılmasıyla, siyasi hayatta yeni bir dönem başlıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, seçimleri kazanmakla hem halkın

²⁴⁹ T.T.T. Cemiyeti, **Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)**, Cilt: III, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 302; II. Abdülhamid, Kamil Paşa’nın İngiliz taraftarı oluşundan endişe ediyordu. II. Abdülhamid’in eski adamları tutuklandı ve mallarına el konuldu. Kodaman, s. 173.

²⁵⁰ Kodaman, s. 173.

²⁵¹ Mete Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 30.

²⁵² Kodaman, s. 173.

²⁵³ Kodaman, s. 174.

²⁵⁴ Karal, Cilt: V, s. 63; Feroz Ahmad’a göre, 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav, 4 Musevi mebus seçilmişti. Ahmad, İttihat ve Terakki..., s. 53; Hilmi Kamil Bayur’a göre de, 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah olmak üzere 275 mebus seçilmişti. Hilmi Kamil Bayur, **Sadrazam Kamil Paşa-Siyasi Hayatı**, Sanat Basımevi, Ankara, 1954, s. 296.

²⁵⁵ Ahmad, Bir Kimlik Peşinde..., s. 77.

hem de kanunların nazarında meşruluk kazandı.²⁵⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Meclisteki mebusların kurmuş oldukları İttihat ve Terakki Fırkası, Meşrutiyet'i kademeli bir Osmanlıcılığa ve merkezci bir yönetime dayandırmayı istemekteydi.²⁵⁷

7. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Diğer Siyasi Fırkalar

II. Meşrutiyet Döneminde, iktidarda olan İttihat ve Terakki Fırkası dışında, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Ahrar, Osmanlı Demokrat, Mutedil Hürriyetperveran, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye, Ahali, Osmanlı Sosyalist, Hürriyet ve İtilaf ile Milli Meşrutiyet Fırkaları mevcudiyetlerini sürdürmekteydiler. Dönemin bir diğer önemli cemiyeti ise "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"dir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, çalışmamızın asıl konusu olduğundan dolayı, diğer bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

7.1.Fedakâran-ı Millet Cemiyeti

Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul, hürriyet kahramanlarını takiben ikinci bir zümrenin istilasına uğradı. Bunlar, o zamanların çok kullanılan bir isimlendirilmesiyle "mağdurin-i siyasi"lerdi.²⁵⁸ Hürriyet'in İlanından birkaç hafta sonra 12 Ağustos 1908'de Sultanahmet bahçesinde bir miting yapıldı ve bir dernek kurmaya karar verildi. Kurulan Dernek Fedakâran-ı Millet Cemiyeti adını aldı.²⁵⁹ Cemiyet, sesini *Hukuk-ı Umumiye* gazetesi ile duyurdu.²⁶⁰ Sina Akşin'e göre cemiyetin, Türkiye'nin ilk muhalefet kuruluşu sayılması hiçte yanlış bir değerlendirme değildir.²⁶¹ Fedakâran-ı Millet Cemiyeti fikri planda Sabahattin Bey'in görüşlerini sahiplenmiştir.²⁶²

Fedakâran-ı Millet Cemiyetinin kuruluşunda İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan sürgün ve firariler sorunu en önemli etken olmuştur.²⁶³ Cemiyet, iktidar partisinin karşısında durarak, tek parti yönetiminin sakıncalarına dikkat çekmiş ve

²⁵⁶ Kodaman, s. 174-175.

²⁵⁷ Karal, Cilt: V, s. 66.

²⁵⁸ Birinci, Hürriyet ve İtilaf..., s. 36.

²⁵⁹ Akşin, "Fedakaran-ı Millet...", s. 126.

²⁶⁰ Kodaman, s. 186.

²⁶¹ Akşin, "31 Mart Olayına Değin...", s. 566.

²⁶² Birinci, s. 36; Sabahattin Bey'in görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akşin, ss. 541-560.

²⁶³ Hasan Taner Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 2, Kış 2007, s. 140.

İttihatçıları sert bir biçimde eleştirmiştir.²⁶⁴Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin temel politikası; sürgün ve firarilerin “hak arama” mücadelelerinde onlara destek olarak aralarındaki dayanışmayı sağlamak, ayrıca sürgün ve firarilerin istibdat döneminde kaybettiklerini geri kazanmalarını sağlamak olarak özetlenebilir.²⁶⁵

Sürgünlerin bir araya geldiği bir yardımlaşma cemiyeti olarak kurulan cemiyet, bilhassa sürgünlerle ilgili hususlarda siyaset yapıyordu.²⁶⁶ Cemiyet, mağdurların bir çeşit sendikası olmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki'nin kendilerine bir faydası olmayacağını anlamışlardır.²⁶⁷İttihat ve Terakki Cemiyeti, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ni ortadan kaldırmak için bir komplo teşebbüsünde dahi bulunmuştur. Buna karşılık cemiyet, fiilen ortadan kalktığı 31 Mart Vakası'na kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tenkit etmeyi ısrarla sürdürmüştür.²⁶⁸

7.2. Ahrar Fırkası

Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki ile birleşmiş ve son bulmuştu.²⁶⁹ Fakat Sabahattin Bey'in adem-i merkeziyetçi görüşünün Meşrutiyet sonrasındaki uzantısı olan Osmanlı Ahrar Fırkası, 14 Eylül 1908'de kurulmuştur.²⁷⁰ Siyasi hayata, etnik unsurlara eşit davranılması ve adem-i merkeziyete dayalı bir yönetim kurulması talepleriyle girmişti.²⁷¹

Fırkanın kurulmasından kısa bir süre sonra Meşrutiyet'in ilanından da yaklaşık beş ay sonra ülke genelinde seçimler yapılmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün mebusları değişik hilelerle de olsa kendi adına seçtirmeyi başarmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti meclise tamamen hâkim olmuştu. İttihatçılar seçim sisteminin suiistimallere açık olmasını rakiplerinin aleyhine kullanmışlar, bundan dolayı da rakibi durumunda olan Ahrar fırkası hiç mebus çıkaramamıştı.²⁷²

Fırka zamanla, İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikasından memnun olmayan Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni mebusları tarafından da desteklenmiştir.²⁷³ Fırkanın

²⁶⁴ Tunaya, Cilt: 1, s. 133.

²⁶⁵ Kerimoğlu, s. 140.

²⁶⁶ Birinci, s. 36.

²⁶⁷ Akşin, s. 136.

²⁶⁸ Birinci, s. 37.

²⁶⁹ Akşin, “31 Mart Olayına Değin...” s. 548.

²⁷⁰ Birinci, s. 37.

²⁷¹ Kodaman, s. 186.

²⁷² Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2003, s. 28.

²⁷³ Birinci, s. 37.

doğrudan doğruya sahibi olduğu bir yayın organı yoktur. Bununla birlikte, İttihat ve Terakki'nin muhalifi her gazete Ahrar'ın yanında olmuştur.²⁷⁴ Basın alanında, *İkdam*, *Sabah*, *Yeni Gazete*, *Sada-yı Millet* ve *Serbesti* gazeteleriyle ve *Servet-i Fünun* mecmuası ile desteklenmiştir.²⁷⁵

Fırka gelişme olanağı bulamadığı için örgütlenememiş ve Eylül 1908-Nisan 1908 süresi içinde 6 ay kadar yaşamıştır.²⁷⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar çekişmesi *Serbesti* Gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi ile doruğa çıkmıştı.²⁷⁷ Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sert muhalefeti ve 31 Mart Olayının etkisi ile bir varlık göstermeden siyasi hayattan çekilmek zorunda kalmıştır. Ahrar Fırkası'nın görüşleri ve azınlıklara karşı tutumu Hürriyet ve İtilaf Fırkasına miras olarak kalmıştır.²⁷⁸

7.3 Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

Osmanlı Demokrat Fırkası 1906 yılında teşkil edilen Selamet-i Umumiye Kulübü'nün fırka haline getirilmesi suretiyle 6 Şubat 1909'da kuruldu.²⁷⁹ Kuruluş çalışmaları fiilen 1908 Temmuzunda başlamış, resmi izin ise 1909 Şubatında alınmıştır.²⁸⁰ İki ünlü Jön Türk, Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'da firkanın mensubuydular.²⁸¹ Fırka, basın alanında, Türkiye, Feryad, Selamet-i Umumiye, Muahede, Hukuk-i Beşer gibi gazetelerle sesini duyurmuştur.²⁸² İttihat ve Terakki'nin sert muhalefeti ile karşılaşan fırka²⁸³, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na akan muhalefet selinden kendisini koruyamamış ve bir kısım üyesi de daha önce Osmanlı Sosyalist Fırkası'na katılmıştır.²⁸⁴

7.4. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Kasım 1909'da kurulmuş ve kurucularının çoğunluğu 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti listelerinden meclise giren

²⁷⁴ Tunaya, Cilt: 1, s. 147.

²⁷⁵ Kodaman, s. 186.

²⁷⁶ Tunaya, Cilt: 1, s. 152-154.

²⁷⁷ Zeyrek, s. 30.

²⁷⁸ Birinci, s. 37-38.

²⁷⁹ Kodaman, s. 186.

²⁸⁰ Tunaya, Cilt: 1, s. 172.

²⁸¹ Birinci, s. 39.

²⁸² Kodaman, s. 186.

²⁸³ Birinci, s. 39-40.

²⁸⁴ Tunaya, Cilt: 1, s. 178.

mebuslardan oluşmuştu.²⁸⁵ Fırkada Arnavut ve bilhassa Arap mebusların çokluğu dikkat çekmekteydi.²⁸⁶ Fırkayı oluşturan mebuslar 1908 genel seçimleriyle gelmişlerdi.²⁸⁷ 1911 sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluş çalışmalarına bizzat katılarak faaliyetlerine son veren fırkanın²⁸⁸ 1911 yılına kadar, doğrudan bir yayım organı yoktur. Birçok gazete Fırkayı bu dönemde desteklemiş²⁸⁹, bilhassa azınlıklar hakkındaki görüşleri kurucularından olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkasına da yansımıştır.²⁹⁰

7.5. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

1909'da eski İttihat ve Terakki mensubu ve Stochholm Sefiri Şerif Paşa tarafından kurulan²⁹¹ fırkanın kuruluş yeri Paris olmakla birlikte fırkanın adının Fransızcası "Le Parti Radical Ottoman" dır. Fırka yurt dışında kurulan bir siyasal parti örneği olmuştur.²⁹² Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın iç siyasette mühim bir tesiri görülmemiştir.²⁹³

İttihatçılar'ın iddiasına göre yurt dışında "Cemiyet-i Hafiye" adında bir gizli dernek kurarak ahaliyi isyana sevk etmek arzusu beslemişler ve bu iddia üzerine İttihatçılar, başlarında Rıza Nur'un bulunduğu bir grup muhalifi tevkif etmişlerdir.²⁹⁴ Fırka, 1913'te Hürriyet ve İtilaf mensuplarından bir kısmının katılmasıyla bu ikinci fırkanın ismini almış ve ortadan kalkmıştır.²⁹⁵

7.6. Ahali Fırkası

Ahali Fırkası, Meşrutiyet'in parlamento içinde kurulmuş ikinci muhalefet partisidir.²⁹⁶ 21 Şubat 1910'da kurulan fırka, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılıncaya kadar meclis içinde şiddetli muhalefet içinde bulunmuştu.²⁹⁷ Meclis'te birçok tartışmalara katılarak varlığını hissettiren fırkanın üyeleri, İttihat ve Terakki

²⁸⁵ Zeyrek, s. 31.

²⁸⁶ Birinci, s. 38; Kuruluş çalışmaları özellikle Arap, Rum ve Arnavut mebusları tarafından yürütüldüğü belirtilmektedir. Tunaya, Cilt: 1, s. 209.

²⁸⁷ Tunaya, Cilt: 1, s. 209.

²⁸⁸ Kodaman, s. 187.

²⁸⁹ Tunaya, Cilt: 1, s. 211.

²⁹⁰ Birinci, s. 39.

²⁹¹ Kodaman, s. 187.

²⁹² Tunaya, Cilt: 1, s. 220.

²⁹³ Birinci, s. 39.

²⁹⁴ Kodaman, s. 187.

²⁹⁵ Birinci, s. 39.

²⁹⁶ Tunaya, Cilt: 1, s. 234.

²⁹⁷ Birinci, s. 40.

Fırkası'nın eski mensuplarından meydana geliyordu.²⁹⁸ Daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılan Ahali Fırkası'nın, Meclis içinde 42 mebusu bulunmaktaydı.²⁹⁹ *İkdam*, *Yeni Gazete*, *Sada-yı Millet* gibi muhalefet basınından destek gören fırka, ideolojik planda muhafazakâr bir görüntü sergilemiş³⁰⁰ ve parlamento içinde çalışmalarının tümü İttihat ve Terakki'yi eleştirme ve yıpratmaya yönelik olmuştur.³⁰¹

7.7. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1910 Eylül'ünde İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları arasında Hüseyin Hilmi, Pertev Tevfik, Namık Hasan, İbnül Tahir İsmail Faik gibi isimler yanında materyalist görüşleriyle şöhret yapmış Baba Tevfik de bulunmaktadır. Parlamentoda sosyalizme dair yapılan konuşmalarda Sosyalist Fırka'nın rolü olmamıştır.³⁰² 1909'da parlamentoda işçi, sendika sorunları, uzun tartışmalara neden olmuş, ilk kez “sosyalizm” sözcüğü ve tartışmaları, parlamentoda işitilmiştir.³⁰³ Fırkanın yayın organı, Hüseyin Hilmi Bey'in lakabı haline gelen, *İştirak Gazetesi* olmakla birlikte Sosyalist, Muahede, *İnsaniyet* gazeteleri de fırkayı yazılarıyla desteklemiştir.³⁰⁴ 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işbirliği içinde olan fırka³⁰⁵, Osmanlı topraklarında sosyalist düşünceye bir katkı sağlayamamıştır. Ancak bu yolda kurulmuş ilk fırka olması bakımından önem arz etmektedir.³⁰⁶

7.8. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911'de, İttihat ve Terakki Partisi'nden ayrılan mebusların diğer muhalif bağımsız mebuslarla birleşmesi suretiyle meydana gelmiştir. Ana amaç, İttihat ve Terakki'yi yıkmak olduğundan dolayı, Hürriyet ve

²⁹⁸ Kodaman, s. 187.

²⁹⁹ Birinci, s. 40.

³⁰⁰ Kodaman, s. 187.

³⁰¹ Tunaya, Cilt: 1, s. 247.

³⁰² Kodaman, s. 187; Hüseyin Hilmi-İştirak Gazetesi, Pertev Tevfik-Muahede Gazetesi, İbnül Tahir İsmail Faik-İnsaniyet Gazetesi sahibidir. Tunaya, Cilt: 1, s. 247.

³⁰³ Tunaya, Cilt: 1, s. 248.

³⁰⁴ Kodaman, s. 187.

³⁰⁵ Birinci, s. 40.

³⁰⁶ Kodaman, s. 187.

İtilaf Fırkası, muhaliflerin bir koalisyonu olmuştur.³⁰⁷ Fırkanın kuruluş günleri, İtalyanların Trablusgarp'ı işgal ettiği günlerin sonrasına rastlamaktadır.³⁰⁸

II. Meşrutiyet'in en büyük ve en güçlü muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası,³⁰⁹ Meşrutiyetçi, İttihad-ı Anasır'cı (Unsurların Birliği), çevreci (adem-i merkezîyetçi) ve liberal bir partiydi.³¹⁰ Fırkanın kuruluşuna Araplar büyük alaka göstermişler, ayrıca Rum, Ermeni, Bulgar ve Arnavut mebuslardan firkaya geçenler olmuştur. Yahudi unsuru firkaya karşı yakınlık göstermemiştir.³¹¹ İstanbul ara seçimlerinde, Gazeteci Tahir Hayrettin Bey, bir mebusluk için yapılan seçimde İttihatçıların adayı Dâhiliye Nazırı Memduh Bey'i 195'e karşılık 196 oy alarak bir sayıyla yenilgiye uğratmıştı. Bu Hürriyet ve İtilafçıların ümidini arttırırken, İttihatçıları endişeye düşürmüştü ve muhalefete karşı tutumlarını sertleştirmiştir.³¹²

Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılan ilk siyasi kuruluş, Osmanlı Demokrat Fırkası olmuştur. Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, 23 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.³¹³ Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikastından sonra fırkanın bazı elemanları sürülüp ağır cezalara çarptırılmış kimi idam edilmiş, kimisi de ülke dışına kaçmıştır.³¹⁴ 1913 yılından sonra fırka, herhangi bir fesih kararı almamasına rağmen fiilen mevcut değildi.³¹⁵ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı ülkesi içinde Mondros Mütarekesi'nden sonra öç almak için yeniden ortaya çıkmıştı.³¹⁶ İttihatçıların iktidarı terk etmesi ve büyük kısmının firarıyla yeniden canlanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1919 seçimlerini boykot etmiş, mütareke devrinde kurulan kabineye birkaç isim verebilmekten öte siyasi bir ağırlık kazanamamıştır.³¹⁷

³⁰⁷ Karal, Cilt: V, s. 150.

³⁰⁸ Kodaman, s. 185.

³⁰⁹ Tunaya, Cilt: 1, s. 264.

³¹⁰ İttihat ve Terakki, İttihad-ı Anasır'ı ırk ve din ayrımı ve imtiyazı gözetmeksizin, bir Osmanlı milleti kabul ettiği halde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, ırk ve din toplulukları çıkarlarının ayrı olduğunu kabul ederek bunların Osmanlılık birliği ile uzlaştırılacağını ifade etmekteydi. Fakat Osmanlı milletinin hangi ortak temellere dayanacağı açıklanmamaktadır. Karal, Cilt: V, s. 152.

³¹¹ Birinci, s. 50-51.

³¹² Kodaman, s. 185.

³¹³ Birinci, s. 51-52.

³¹⁴ Tunaya, Cilt: 1, s. 283.

³¹⁵ Kodaman, s. 185.

³¹⁶ Tunaya Cilt: 1, s. 285.

³¹⁷ Kodaman, s. 185.

7.9. Milli Meşrutiyet Fırkası

Fırkanın ideolojik bakımdan önemi, Meşrutiyet döneminde kurulan ilk açık milliyetçi (Türkçü) fırka olmasıdır.³¹⁸ Fırka, 5 Temmuz 1912’de İtilaf ve İttihat gerginliğinin yoğunlaştığı günlerde kurulmuştu. Tercüman-ı Hakikat, Fırkanın kuruluşuna sempati gösterirken, diğer basın Türkçülük fikri dolayısıyla olsa gerek bu yeni fırkanın kuruluşunu yersiz bulmuşlardır.³¹⁹ Milli Meşrutiyet Fırkası, programında, İmparatorluğu kuran asli unsurun (Türkler), menfaatlerini her zaman ön planda tutmak kaydıyla devletin tebaasının hukukuna saygı gösterileceği ve bu arada Müslüman tebaa ile olan ilişkilerin sağlamlaştırılmasına gayret edileceği belirtilmiştir.³²⁰

Fırka, Osmanlıcı ve kozmopolit bir çizgiyi savunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından da soğuk karşılanmıştır. Maddi zorluklar ve eleman azlığı gibi sebepler yaşayan fırka, kendi kendine kapanmıştır.³²¹ Ayrıca 1912 yılının zorluklarını göğüslemesine de olanağı olmayan fırkanın, mütareke döneminde, kurucularından bazıları “Milli Ahrar” ve özellikle “Milli Türk” fırkalarında yer almışlardır.³²²

³¹⁸ Tunaya, Cilt: 1, s. 351.

³¹⁹ Kodaman, s. 187.

³²⁰ Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 4, Aralık 2004, s. 74.

³²¹ Kodaman, s. 188.

³²² Tunaya, Cilt: 1, s. 354.

II. BÖLÜM

İTTİHAD-I MUHAMMEDİ CEMİYETİ

A. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Kurucusu Derviş Vahdeti

Bu bölümde önce İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti'nin hayatına, kişiliğine, yayınladığı *Volkan* Gazetesi'ne dair bilgiler aktarılacak, daha sonra kurucusu olduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin, kuruluşu, gelişmesi ve etkileri hakkında ayrıntılı olarak malumat verilecektir.

Derviş Vahdeti, II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli bir fırkası olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu ve dönemin yine önemli bir yayın organı olan *Volkan* Gazetesi'nin sahibi ve başyazarıdır.

Derviş Vahdeti, kendi hayatına dair bazı bilgilere sahibi olduğu *Volkan* Gazetesi'nde yer vermiştir. Gazetenin 17. Sayısında başlayan “*Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahut Maraz-ı Millet*” başlıklı yazı serisinde anılarından bahsetmektedir. Bu başlıklı yazılarına gazetenin 18, 19, 20, 22, 23 ve 24. sayılarında yer vermiştir. Her makalesinin sonunu mâbadi var diyerek bitirmiş ancak 23 Ocak 1909 tarihinde yazdığı makalesinin mâbadi olduğunu söylemesine rağmen devamını getirmemiştir. Fakat kendisiyle ilgili bilgilere gazetede diğer yazılarından da ulaşabiliyoruz.

1. Derviş Vahdeti'nin Hayatı

Derviş Vahdeti, 1869 yılında Kıbrıs'ta Lefkoşa'da doğmuştur.³²³ Asıl adı Derviş'tir. Hıfzı dinlenince adına “Hâfız” sıfatı eklenmişti.³²⁴ Vahdeti lakabını, Diyarbakır'da sürgünde bulunduğu zamanlarda almıştır.³²⁵ Bu lakabın kendisine Ziya

³²³ Kocahanoğlu, s. 5; Cemal Kutay'ın söylediğine göre, Divan-ı Harb azalarının hazırladığı ve Hurşit Paşa'nın imzasıyla Mahmut Şevket Paşa'ya verilen soruşturma raporunda, İstanbul'daki ev adresi olduğu halde doğum tarihi yoktur. Kutay, 31 Mart'ın 90..., s. 315; Celal Bayar ise doğum yılını 1870 olarak vermiştir. Bayar, Cilt: 1, s. 125.

³²⁴ Bayar, Cilt: 1, s. 125.

³²⁵ Vahdeti gazetesinde kendisini şu şekilde ifade edecektir: “... Diyarbakır'da Hafız Derviş iken, üç buçuk sene evvel Vahdeti ismini alan abd-i ahkara...”, *Volkan* Gazetesi-1908-1909, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 1992. (Bundan sonra *Volkan* Gazetesi ile ilgili verilen dipnotlarda bu eser kullanılmıştır) *Volkan*, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti-La Türki Gazetesi ve Bir Zabıt Tehditnaması”, 26 Mart 1325, Nu. 98, s. 2.

Gökalp tarafından verildiği söylenir.³²⁶ Aslında Ziya Gökalp onu tutarsız bir şahsiyet olarak görüp “Lâhuti” lakabını takmıştır³²⁷ fakat kendisinin bunu yazılarında değiştirerek Vahdeti haline getirdiğini görmekteyiz.

Volkan'daki yazılarından anlaşıldığına göre oldukça yoksul bir ailenin çocuğudur. Anlattıklarına göre; babası pabuççu esnafından Kıbrıslı Mahmut Ağa, annesi de fakir bir kadındı. Babası bütün gün çalışıp bir lokma ekmek parası kazanırdı. Çok ufak bir evde hepsi bir yorganın altında, kışın soğuktan tir tir titrerlerdi. Bir sıcak çorba bile bulup içemezlerdi.³²⁸ Vahdeti'nin ifadesiyle ailesinin geçim şartları aynen şimdiki gecekondü hayatına benzemektedir.³²⁹

Babası onu okutmak için elinden tutup mektep kapısına kadar götürürdü. Mektebe dört yaşında başlayan Vahdeti, beş yaşında Kur'an-ı hatmettiğini söyler. Ayrıca on dört yaşında hafız olmuştur. Biraz Arapça birazda fıkıh öğrenmiş ve yirmi yaşında Nakşibendi tarikatına girmiştir. Vahdeti, on altı yaşındayken annesi kuyuya atlayarak intihar etmiş, on yedi yaşına geldiğinde ise babasını şehit olarak kaybetmiştir. Ailesi, geride iki erkek ve bir kız çocuk bırakmıştır.³³⁰ Erkek kardeşleri kundura çıraklığına kız kardeşi de bir eve evlatlık hatta hizmetçi olarak verilmiştir. Bu olaylara çok üzüldüğü yazılarında anlaşılan Vahdeti, erkek kardeşlerinden birinin yirmi diğerinin yirmi beş yaşında veremden vefat ettiğinden, kız kardeşine ise bakacak güçte olmadığından bahseder.³³¹

Bu sefaletle geçen hayatta bile Vahdeti fırsat bulduca okumaktadır. Fark ettiği diğer bir şey ise, dünyanın sadece Kıbrıs'tan ibaret olmadığı ve yaşadığı Ada'nın koskoca İmparatorluğun sadece küçük bir parçasından ibaret olduğu gerçeğidir. Zira medrese tahsilinde Osmanlı tarihi hiç okutulmadığı gibi, onun ufkunu açacak yeterli düzeyde eğitim ve öğretim de verilmemiştir. Anlamıştır ki,

³²⁶ Vahdeti Diyarbakır'da sürgün iken serseri hayatını gören Ziya Gökalp, lâtife olarak kendisine “Lâhuti” lakabını takmış oda bu lakabı Vahdeti'ye çevirmiştir. Hasan Ali Yücel, **Hürriyet Gene Hürriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TTK, Ankara, 1966, s. 183.

³²⁷ Kurşun-Kahraman, s. 198.

³²⁸ Volkan, “Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahut Maraz-ı Millet”, 28 Kanunievvel 1324, Nu. 17, s. 2.

³²⁹ Kocahanoğlu, s. 5.

³³⁰ Volkan, “Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahut Maraz-ı Millet”, 28 Kanunievvel 1324, Nu. 17, s. 2; İkisi erkek biri kız üç kardeşi daha bulunduğu ve kendisinin en büyükleri olduğu anlaşılmakta ise de, Divan-ı Harp zabıtlarında beş kardeşin en küçüğü olduğunu ifade etmiştir. Kocahanoğlu, s. 6.

³³¹ Volkan, “Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahut Maraz-ı Millet”, 28 Kanunievvel 1324, Nu. 17, s. 2.

biraz Kur'an biraz dini kitaplar okumuş olması onun yükselişine kâfi gelmemektedir. Derviş Vahdeti burada, eksikliğini hissettiği medrese öğretiminin hem niteliğine hem de felsefesine açık bir eleştiri getirmekten çekinmemiştir.³³²

Bu sıralarda İstanbul, Kıbrıs ile temasa geçmiş, memleket ahalisine rütbelere ve nişanlar vermekteydi. Gazetenin, ne olduğunu o zamanlarda öğrendiğini söyleyen Vahdeti, kendisinin daha önce gazeteyi eline bile almadığını çünkü önemli bir hafız ve Kıbrıs'ın Ayasofya Camisi'nin en önemli müezzini olduğunu dile getirir. O zamanlarda okuduğunu belirttiği gazete ise *Mizan* Gazetesidir. Kıbrıs'ın İstanbul ile münasebetleri artınca, bir ara İstanbul'a gelmiş, iki ay sonra tekrar Kıbrıs'a dönmüştür. Burada kendi ifadesiyle gözü açılmış ve artık yavaş yavaş şu ya da bu kişilerden İngilizce öğrenmeye başlamıştır.³³³

İyi mevkilere gelen kişilerin İngilizce bildikleri Vahdeti'nin dikkatini çekmiştir. Fakat bu kişiler halk tarafından iyi karşılanmamaktadır. Bu dil öğrenme kararının ahlakı üzerindeki, ilk büyük değişim olduğunu söyler. Bu sebeple, İstanbul'dan dönüşünde İngilizce öğrenmek için Larnaka'da bir misyoner okuluna devam eder.³³⁴

İngilizcesi yeterli düzeye gelince, adadaki İngiliz İdaresine memur olarak girer. Burada İngiliz kültüründen etkilenir.³³⁵ Gazetesinde hükümet memurluğundan da bahsedecektir. Hükümetin resmi davetiyle, kraliçe için verilen balolarda redingotlu³³⁶, eldivenli bir adam olarak görünmesine kendisi de şaşırılmaktadır. Yirmi beş sene hoca kıyafetinde medrese köşelerindeki bir Müslüman şimdi bir medeniydi. Devletin balosunda dekolte madamları, matmazelleri seyrediyordu. Bunları gördükçe

³³² Kocahanoğlu, s. 7.

³³³ Volkan, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahut Maraz-ı Millet", 28 Kanunievvel 1324, Nu. 17, s. 3.

³³⁴ Vahdeti, İngilizce öğrenmek için Kıbrıs'ta Larnaka'da yaşayan bir Amerikalı misyonerden ders almaya başlar. Ermeni ve Rum talebelerinin yanında kendisi dâhil dört Müslüman bulunmaktadır. Bir iki dersten sonra kendilerine İncil'i tavsiye edilir. Fakat buna istemeyerek de olsa göz yumarlar. Pazar günleri de, İngilizce vaazları dinlemek üzere Kiliseye devam etmişlerdir. Misyoner Efendi'nin, Amerika'daki cemiyete bir telgraf çekerek, Protestanlığa dört Müslüman kazandırdığını söylemesi üzerine, hemen buradan el ayak çekmişlerdir. Volkan, "Volkan", 14 Kanunisani, Nu. 27, s. 2.

³³⁵ Kurşun- Kahraman, s. 198.

³³⁶ Fransızca (redingote) kökenli bir kelime olup, arkası yırtmaçlı, etekleri uzun, çift sıra düğmeli, resmi erkek ceketidir. **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1992, s. 1218; Kocahanoğlu, Vahdeti'nin memuriyeti hakkında fazla bilgi vermemekle beraber 1877 yılında İngiltere'ye terk edilen Kıbrıs'taki memuriyetin, İngiliz Yüksek komiserliği nezdinde mahalli bir görev olduğunu iletmektedir. Müezziniği bırakarak böyle bir memuriyete geçmesi Kocahanoğlu'na göre herhalde maddi sıkıntılardan kurtulmak içindir. Kocahanoğlu, s. 12.

hep daha ileriye gitmek istemişti. Bunları anlattıktan sonra, II. Abdülhamid'e ithaf olarak, gördün mü padişahım ahlak nasıl bozulur, ama fitrat değişmez, bozulmaz diyerek hayatını anlatmaya devam etmiştir. Vahdeti, yüzünü artık İstanbul'a çevirip, *Meşveret* ve *Mizan* Gazetelerine inandığı anda işine dört elle sarıldığını ifade edecektir. Bu sarılma, milletin hep birden ileri gitmesi için çalışmaktır.³³⁷ İstanbul seyahati sırasında daha yakından tanıma fırsatı bulduğu *Mizan*, *Hürriyet* ve *Meşveret* Gazetelerini büyük bir ilgiyle takip etmeye ve bunları Kıbrıs'ta yakın arkadaşlarına dağıtmaya başlamıştır.³³⁸

O yıllarda Abdülhamid yönetiminden Paris'e ve ya Mısır'a kaçan hürriyetçilerin yolu Kıbrıs'tan geçmekteydi. Vahdeti de Tıbbiyeli, Harbiyeli ya da Mülkiye kökenli olup istibdat rejimine karşı mücadele eden aydınlara maddi manevi her türlü yardımı yapmakta tereddüt etmemiştir.³³⁹ Bir arada Sultan Abdülhamid'e dil uzattığı gerekçesiyle sorguya çekilmiştir.³⁴⁰

Kıbrıs'ta olduğu zamanlarda, müezzinliği Lefkoşe'de, İngiliz Komiserliğindeki görevi ise Larnaka'da geçmiştir.³⁴¹ Kıbrıs'ta 15 yıl memurluk yapmıştır. Kıbrıs'tan sonra ise 1902'de yeniden İstanbul'a gitmiştir.³⁴² Vahdeti, 16 Mart 1909 tarihli *Volkan*'da sekiz sene önce memleketi olan Kıbrıs'ta hürriyet içerisinde yaşarken, orayı terk edip İstanbul'a geldiğini ve buraya yerleşerek istibdadın en kanlı döneminde, en küçük durumlardan bile haberdar olabildiğini yazmıştır.³⁴³

İstanbul'da önceleri iş bulamaz. Elindekileri tükettiği sırada 400 kuruş maaşla İskân-ı Muhacirin Komisyonu kalemine memurluğa girmeyi başarmıştır. Buradaki görevi rapor hazırlamak veya kalemden gönderilecek yazıları gözden geçirip temize çekmektir. İskân-ı Muhacirin Komisyonunda işe girmesi Dâhiliye Nazırı Memduh

³³⁷ Volkan, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahut Maraz-ı Millet", 29 Kanunievvel 1324, Nu. 18, s. 4.

³³⁸ Kurşun-Kahraman, s. 198.

³³⁹ Bu sırada Vahdeti hem memuriyetine devam etmekte hem de *Mizan* ve *Meşveret* Gazetelerini vapurdan çıkanlara dağıtmaktadır. Kocahanoğlu, s. 15; Bu olayları ayrıntılı olarak *Volkan*'ın 18,19 ve 20. sayılarında, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahut Maraz-ı Millet" makalesi altında anlatmıştır. Vahdeti'nin bu Jön Türk taraftarlığı adının Jön Türk'e çıkmasına sebep olacaktır.

³⁴⁰ Kurşun-Kahraman, s.198.

³⁴¹ Kocahanoğlu, s. 18.

³⁴² Akşin, 31Mart..., s. 40.

³⁴³ Volkan, "İza erad'allahu şey'en heyeye'e lehu esbabehu", 3 Mart 1325, Nu. 75, s. 2.

Paşa'ya³⁴⁴ verdiği şiddetli bir istida sayesinde gerçekleşmiştir. Vahdeti burada uzunca bir süre zam görmedi, herhalde yükselmek amacıyla ve belki de mübeyyizlik görevini kendisine uygun görmediği için velinimeti Memduh Paşa'yı II. Abdülhamid'e jurnal etti.³⁴⁵

Yaptığı bu olay geri tepmiş, bu şikâyet dilekçesi üzerine tevkif edilmişti. Vahdeti'nin ifadesiyle “iki satırlık istida” dediği şey, velinimeti Memduh Paşa hakkında Yıldız'a gönderdiği jurnalden başkası değildir. Sultan Abdülhamid, bu jurnali alınca sadık veziri Memduh Paşa'ya göstermekte hiç sakınca görmemiş ve üstelik jurnalcinin derhal İstanbul dışına sürülmesini de irade etmiştir.³⁴⁶ Böylece Memduh Paşa intikamını almak için Vahdeti'yi Diyarbakır'a sürgün ettirmiş oluyordu.³⁴⁷ Bu sürgüne sebep olan Memduh Paşa için, “*Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa benim üç buçuk sene Diyarbakır'da bila sual sürünmeme sebebiyet verdi*” diyecektir.³⁴⁸

Vahdeti, sürgün kararından sonra, kendisinin mabeyne girmek ve derdini anlatmak istediği fakat derdini anlatmak istediği kişilerin yüzüne güldüğünü söyler. Ona göre, mabeyne kendisini tanıtmayanlar, değil valilik, mabeyn kapısından bile giremezlerdi. Her seferinde kovulmuş hatta kapıcılara da alınmaması için tembih

³⁴⁴ Mehmet Memduh Paşa, son dönem Osmanlı bürokratlarından biridir. Yaklaşık 13 yıl (1895-1908) Dâhiliye Nazırı olarak görev yapmış olmasının yanı sıra idarenin muhtelif birimlerinde de hizmet vermiştir. Ayrıca yaşadığı dönemin edebi bir şahsiyetidir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile tasfiye edilen kadro içinde yer almış ve sürgün edilmiştir. Serbest kaldıktan sonra bir köşeye çekilmiş ve ölümüne kadar inzivaya çekilen bir hayat sürmüştür. Selim Aslantaş, “Bir Osmanlı Bürokratı: Mehmet Memduh Paşa”, **KÖK Araştırmalar**, Cilt: III, Sayı: 1, Bahar 2001, s. 185; Abdurrahman Şeref Efendi'nin yazılarına göre Memduh Paşa: “Bab-ı Ali'de yetişmiş Ali Paşa devrini idrak ve o devrin terbiyesini ahz eylemiş faal, kar-ı aşına, mücerrib, nazik şair bir zattır. Ve jurnalcilikle maruf değildir. Kusuru rüşvetsiz memur intihap ve nasb etmemesidir. Vasıta-i irtişası mühürdarı Çerkez Hasan Bey isminde bir müptezel herif idi. Mutasarrıflar ve kaza kaymakamları bu herifin avucunu yağlamadıkça mansap olamazlardı. Mamafih Memduh Paşa dahi serasker Rıza Paşa gibi devri meşrutiyette işte alıkonulacak güzide bir memur idi.” Abdurrahman Şeref Efendi, s. 136.

³⁴⁵ Akşin, s. 40; Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

³⁴⁶ Kocahanoğlu, s. 27; Kadri Üçok'un anlatisına göre: “Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa'yı tanıyan Cemiyeti Rüşumiye azasından Faik Bey'in delaletiyle İstanbul'a gelip 600 kuruş maaşlı İskân-ı Muhacirin komisyonunda bir memuriyete tayin edilmiş. İki ramazan Memduh Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında imamlık etmiş sonra da velinimeti aleyhine padişaha jurnal yazmış” Yücel, s. 185; Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

³⁴⁷ Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

³⁴⁸ Volkan, “Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa İle Mülakat”, 1 Kanunisanı 1324, Nu. 20, s. 2; Vahdeti, Memduh Paşa'ya olan düşüncelerini ileriki zamanda gazetesinde şu sözlerle dile getirmişti: “Memduh Paşa, artık sizinle de konuşalım. Artık korku kalmadı, pašalığınız da iade olundu. Sizi pek zeki sanırken pek düşüncesiz hareket ettiniz. Bakın İzzet Paşa'ya on beş gün öncesine kadar firari iken şimdi İzzet Paşa oldu. Kabineye giren bir başvekil belki de seni Van valisi dahi yapar. Gittiğiniz yerde kuvvetli bir İttihad Cemiyeti meydana getirirseniz ve cemiyete bolca para iletibilirseniz artık İstanbul'a gelebilirsiniz”. Volkan, “Yaşasın Hilmi Paşa”, 11 Mart 1325, Nu. 83, s. 2.

edilmişti. Bunun için, Mabeyn ikinci başkâtibi İzzet Paşa'yı sorumlu tutan Vahdeti ona gazetesinde İzzet Haini diye hitap edecektir.³⁴⁹

Diyarbakır'daki sürgün günlerinin zorluğundan söz eden Vahdeti, İstanbul'dan, haksız yere sürüldüğünü birçok kez vurgular. Sürülmeden önce ise otuz dört gün zaptiyede mahpus kalmıştır. Çevresinde birçok casus bulunmaktadır. Ne o ailesinden ne de ailesi ondan haber alamamaktadır. Daha sonra kendisini Mehterhaneye³⁵⁰ koyduklarını burada da birçok işkenceye maruz kaldığını ifade eder. Bir gün sonra da ailesiyle birlikte Mekke vapuru ile Samsun'a oradan da Diyarbakır'a atılmıştır.³⁵¹

Vahdeti, Diyarbakır sürgünü sırasında, Diyarbakırlı Ziya Gökalp ve Şeyh Hacı Ahmed ile tanışıp birinden felsefe diğerinden tasavvuf öğrenmiş ve bunları kendinde özümsemiştir.³⁵² Daha sonra, Ziya Gökalp için gazetesinde şunları söyleyecektir: *“Diyarbakır'da üç sene beraber gezdiğim, bilgi ve ahlakından yararlandığım hürriyetin üstadı ve kahramanı...”*³⁵³

Söylediğine göre, Diyarbakır'da, istibdada karşı telgrafhane işgali olayına katılmıştır.³⁵⁴ Gazetesinde bu işgal olayına da yer veren Vahdeti, olayda Diyarbakır'da tanıştığı ve kendinde hayranlık uyandıran Ziya Gökalp ile birlikte olduklarını anlatır.³⁵⁵

Bu işgalin nedeni, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiretlerin düzeni bozucu hareketlerde bulunmasıdır. Sultan Abdülhamid hem düzeni sağlamak hem de Ermeni çetelerinin soygun ve adam öldürme olaylarını önlemede yardımcı olmalarını umarak aşiretlerden Hamidiye Alaylarını kurdurmuştu. Diyarbakır bölgesi Hamidiye

³⁴⁹ Volkan, “Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahut Maraz-ı Millet”, 10 Kanunisanı 1324, Nu. 24, s. 4.

³⁵⁰ Vahdeti'nin Mehterhane dediği yer, Zaptiye Nezareti'nin Sultanahmet'te şimdiki tapu binasının arkasında kalan işkencehanesidir. Kocahanoğlu, s. 26.

³⁵¹ Volkan, “Volkan-Reşadet-meaba”, 14 Kanunievvel 1324, Nu. 16, s. 4.

³⁵² Volkan, “İza erad'allahu şey'en heyye'e lehu esbabehu”, 3 Mart 1325, Nu. 75, s. 2.

³⁵³ Volkan, “Sebbeke men Bellegake”, 5 Şubat 1324, Nu. 49, s. 1; Volkan'ın ilk sayısında Ziya Gökalp'in bir şiiri yayınlanmıştır. Vahdeti 12 Ocak 1909'da Volkan'da, Diyarbakır'dan gelen “İçtima-i Siyasi-İtizal-i Siyasi” adlı bir makaleye yer verir. Bu yazının ardından, yazdıklarına imza koymak âdeti değildir fakat şu makale, üstadım Ziya Bey'indir diyecektir. Volkan, “Volkan”, 30 Kanunievvel 1324, Nu. 19, s. 1-2; Gökalp, Vahdeti'nin yolu belli olunca sanırız bir daha semtine uğramamıştır. Kocahanoğlu, s. 34.

³⁵⁴ Akşin, s. 40.

³⁵⁵ “İnkılap telgrafları, Diyarbakır'da İttihat Terakki Merkezi'ne diye keşide olunmaya başladı... Ziya Gökalp burada cemiyet vardır diyerek telgrafları isteyip bana verdi... Ben de her gelen telgrafı herkese okurdum...” Volkan, “Sebbeke men Bellegake”, 5 Şubat 1324, Nu. 49, s. 1.

alaylarının başında Milli Aşireti Başkanı İbrahim bulunuyordu. Hamidiye alayları başlangıçta yararlı hizmetlerde bulunmuşsa da sonradan köylere baskın ve soygunlar yapmaya başlamışlardı. Şikâyetlerin sonuçsuz kalması üzerine Ziya Gökalp ilk olarak 13 Temmuz 1905'te 3 günlüğüne telgrafhaneyi işgal etmişti.³⁵⁶ İşte, Ziya Gökalp ve arkadaşlarının ikinci kez telgrafhaneyi işgal etmesinde bu sefer Vahdeti'de bulunuyordu. Vahdeti'nin de yazdığı gibi inkılaptan bir sene önce gerçekleşen bu olayda, on gün süre boyunca telgrafhaneyi zapt etmişlerdir.³⁵⁷

Vahdeti üç yıl kadar Diyarbakır'da kalmış ve sürgün edilmiş arkadaşlarını jurnalleyerek vakit geçirmiştir.³⁵⁸ Bir gün Diyarbakır'dan kaçmaya karar verir.³⁵⁹ Ailesini³⁶⁰ Kürdistan'da tek başına bırakmış hatta ailesinin gitme demesine rağmen onları dinlemeyerek yola düşmüştür. Yolculuğu sırasında Fırat'tan geçerken Birecik'te yakalanır.³⁶¹ O sırada Siverek Kaymakamı olan Kadri Üçok, Vahdeti'ye ait anılarını şu şekilde anlatmaktadır:

“1321 yılında Mülkiye'den mezun olunca memleketim olan Diyarbakır'a döndüm. Bir kısmı verdiği jurnaller yalan çıktığı için, bir kısmı namuslu insanlar olup devrin hoşuna gitmeyecek harekette bulunduğundan dolayı buraya sürülmüş otuz kırk menfi vardı. Hafız Derviş'i onlar arasında görüp tanıdım. Sesi güzeldi, şarkı okur, ud çalar, düğünlerde ve işret meclislerinde hem içer hem söylerdi... Derviş Vahdeti Diyarbakır'da üç yıl kadar kaldı. İstanbul'a Dâhiliye nazırı Memduh Paşa'ya sürekli mektuplar yazıyor, kusurunun affını talep ediyordu. Ancak, bu mektuplarının tümü de cevapsız kalıyordu... 1908 yılında Siverek'te kaymakam

³⁵⁶ Haberleşmeye el konularak, padişaha, İbrahim Paşa ve adamlarının cezalandırılması ile ilgili yüzlerce telgraf çekiliyordu. O zamanlar Asya ve Avrupa arasındaki haberleşme Diyarbakır'dan geçtiği için dış ülkelerde tepkiler başladı ve Sultan Abdülhamid bir soruşturma kurulu gönderdi. Tam bir önlem alınamasa da halk iki yıl rahata kavuşurken Hamidiye Alayları sindirilmiş oldu. İbrahim Olgun, “Türkiye'deki Oluşumlar İçinde Ziya Gökalp” , **1976 Yılı Sosyoloji Konferansları On dördüncü Kitap**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 8-9.

³⁵⁷ Volkan, “Sebbeke men Bellegake”, 5 Şubat 1324, Nu. 49, s. 2; Bu kez işgal 11 gün sürdü. İbrahim Paşa ve alaylıların askerlikten atılmaları isteniyordu. Mabeyn başkâtibi Tahsin ve Erzincan'daki IV. Ordu kumandanı Zeki Paşa'dan, İbrahim Paşa'yı korudukları için şikâyette bulundular. İbrahim Paşa'nın alaylarıyla birlikte Hicaz demiryollarını koruma görevi alınarak bölgeden uzaklaştırılması emri gelinceye kadar telgrafhane işgalinden vazgeçilmedi. Olgun, s. 9; Dört yüz kişilik milisin on bir günlük işgali sonrası Hükümet halkın taleplerine yanıt vereceğini açıklayınca ayaklanma duruldu. Kansu, s. 92.

³⁵⁸ Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

³⁵⁹ Volkan, “Volkan-Reşadet-meaba”, 14 Kanunievvel 1324, Nu. 16, s. 4.

³⁶⁰ Vahdeti yazılarında ailesinden hiç bahsetmemektedir. Bilenen kısım, Muhacirin Komisyonundayken evli olduğu ve Diyarbakır'a karısıyla birlikte gittiğidir. Çocuğunun olmadığı anlaşılmaktadır ve karısının adından hiç bahsetmemektedir. Kocahanoğlu, s. 29.

³⁶¹ Volkan, “Volkan-Reşadet-meaba”, 14 Kanunievvel 1324, Nu. 16, s. 4; Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

olarak bulunuyordum. Bu sıralarda Hafız Derviş'in Diyarbakır'dan firar ettiği haberi geldi. Bu haberi aldığı gün, kaymakamlığa gelen şifreler arasında kendisinin 600 kuruş maaşla tayininin çıktığı haberi de gelmişti. Kendisi bundan habersizdi. Günlerce ondan hiçbir haber alınamıyordu. Bir gün, bölgede takipte bulunan jandarmalar Birecik'te bir kahvede saçlı sakalı birbirine karışmış bir Bektaşî babası kılığında görünüp yakalandığını haber verdiler. Yakalandıktan sonra, kısa bir zaman geçmişti, hükümet dairesine bir Bektaşî babası getirdiler. Sırtında hayderi, başında keçe terki, belinde tığbend ve boynunda teslim taşıyan bir Bektaşî babası. Baktım, bu kıyafetin içinde Hafız Derviş. Meğer amacı Suriye'ye geçip Rakka üzerinden İskenderun'a oradan da Kıbrıs'a kaçmakmış...³⁶²

Yakalanmasının ardından sonu yine zindan olmuştur. Bu zindanda çok eziyet gören Vahdeti, bir jandarmanın onu aşağılamasını unutamaz. Ellerine kelepçe vuran jandarma o gün onu dokuz saat yürütmüştü. İki günde Urfa'ya gelmiş bir günde on üç saat mesafe kat ederek tam on gün de Diyarbakır'a varılmıştı. Yine hapse atılmıştı fakat on gün sonra hamiyetli bir zat kendisine kefil olarak onu sürgünden kurtarmıştı.³⁶³

Tekrar Diyarbakır'a getirilerek hapsedilen ve kısa bir süre sonra da kefareti ödenerek tahliye olan Vahdeti'nin, daha önce çok kumarbaz, ayyaş bir adam olması ve parası olmadığı için kefaretinin nasıl ödendiği anlaşılamamıştır. Vahdeti herhalde o zaman sürgündekileri jurnal ederek hükümete hizmet etmekteydi. Nitekim *Tanin*'in aktardığına göre, Diyarbakır Valisi Fehmi Bey Vahdeti'nin Kaymakamlıkta istihdam edilmesini Dâhiliye Nezareti'nden istediğini ifade etmektedir.³⁶⁴

Oysa Kocahanoğlu, bu kefareti veren kişinin Ziya Gökalp ya da Şeyh Ahmed olduğunu söylemektedir. Ancak İttihat ve Terakki yanlısı *Tanin* Gazetesi'nin, kefaretin sebebini yine İttihat ve Terakki yanlısı Ziya Gökalp'e dayandırması

³⁶² Yücel, s. 185-186.

³⁶³ Volkan, Volkan-Reşadet-meaba", 14 Kanunievvel 1324, Nu. 16, s. 4; İsim vermediği bu zat Ziya Gökalp ya da Şeyh Ahmed olmalıdır. Kocahanoğlu, s. 33; Derviş Vahdeti, Diyarbakır'dan kaçmaya karar vermeden önce aleyhinde jurnal verdiği Memduh Paşa'ya sızlanıp, kusurunun affını dileyen bir istirhamname yazıp göndermiştir. Buna cevap olarak 600 kuruş maaşa tayinini bildiren yazı ise, o Diyarbakır'dan kaçtıktan sonra gelmişti. Demek ki Vahdeti, karısının sözünü dinleyip yollara düşmeseydi bu haberi alıp belki kaçmaya yeltenmeyecek ve bunları da yaşamayacaktı. Vahdeti'nin bu kaçış macerası tahminen Nisan-Mayıs 1908 yani Meşrutiyetin ilanından iki ay önceye rastlamalıdır. Kocahanoğlu, s. 33.

³⁶⁴ Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

imkânsız olduğundan dolayı bu durumu Vahdeti'nin hain jurnalciliğine bağlamayı uygun gördüğü anlaşılmaktadır.

İkinci Meşrutiyet 23 Temmuz 1908'de ilan edildiğinde, Vahdeti, Diyarbakır'da sürgünde bulunuyordu. Çıkarılan genel aftan yararlanarak bütün menfiler gibi o da serbest kaldı.³⁶⁵ İlk olarak sürgün dönüşü memleketi olan Kıbrıs'a gider. *Volkan*'ın ilk sayısında "Nutuk" başlığı altında, Diyarbakır'dan Kıbrıs'a döndüğü gün bir hürriyet donanma gecesine rast geldiğini ve burada bir konuşma yaptığını anlatır. Bu konuşma metni *Volkan*'da aynen verilmiştir.³⁶⁶ Vahdeti'nin, sürgünden dönüşünde artık bir işi yoktur. *Volkan Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamadan önce ise, iş için birçok kapıyı çalacaktır.

Kıbrıs'ta mallarını sattıktan sonra İstanbul'a gelen ve işi olmayan Vahdeti³⁶⁷, Meşrutiyet devrinin özgürlüğünden yararlanarak, iş için, dönemin Dâhiliye Nazırı İbrahim Hakkı Bey'e başvurmuştu. Hakkı Bey'e birkaç defa dilekçe vermiş fakat istibdat devrinde olduğu gibi bu dilekçeler cevapsız kalmıştı. Bir iki defa da huzuruna kabulü için başvuruda bulunmuş fakat reddedilmişti. Meşrutiyet devri olduğu için bu duruma sabretmiş fakat çaresiz kalınca nazırın yanına girmeye karar vermiştir. Vahdeti, kapıdaki memurun komisyon var girmeyiniz sözünü dinlemeyerek içeri girer. Gerçekten de içeride bir komisyon vardır. İbrahim Hakkı, dışarı çıkmasını söyler ve onu polis çağırmakla tehdit eder. İsteklerini zorlukla anlatabilen Vahdeti yine de başarılı olamamıştır.

Bu memuriyete dönme isteğini daha sonraki Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'ya da iletmiştir. Fakat bu sefer *Volkan Gazetesi* sahibi ve başyazarıdır. Kabahatsiz şekilde sürgün edilip geri döndüğünden, dilekçelerinin ise önemsenmediğinden bahseder. Nazıra; Muhacirin İdaresine memuriyet istedik ama hala bir şey çıkmadı, netice ne olacaktır diye sorar. Nazır ise cevap olarak, Muhacirin İdaresi'nin memurlarının yeterli olduğunu ve yeni memur alınmayacağını söyler. Vahdeti daha önce yaptığı memurluklardan bahseder ve hiç olmazsa bir mutasarrıflık buyurmasını ister. Buna karşılık Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, "Evet,

³⁶⁵ Kocahanoğlu, s. 37.

³⁶⁶ Bu nutukta sözlerini: "Yaşasın hürriyet, yaşasın müsavat, yaşasın adalet" sözleriyle bitirecektir. *Volkan*, "Nutuk", 28 Teşrinisani 1324, Nu. 1, s. 3-4.

³⁶⁷ Kurşun-Kahraman, s. 198.

sadrazamda olabilirsiniz lakin yapmak elimden gelmez” şeklinde bir cevap verecektir. Sonuç olarak, Vahdeti’nin bu çabası da bir yarar sağlamaz.³⁶⁸

Vahdeti bu arayış içerisinde olduğu sürede, kendi isteğiyle Fedakaran-ı Millet Cemiyeti’ne dâhil olur. Söylediğine göre, üç gün içinde Cemiyetin bütün hoş olmayan taraflarını görmüştür. Vahdeti, kendisine dört yüz kuruş veren cemiyete paralarını da iade ederek cemiyetten istifa eder.³⁶⁹

Oysaki Derviş Vahdeti’nin sürgünden döndüğü zamanlarda dönüşüne dair bir haber Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin çıkardığı *Hukuk-ı Umumiye* gazetesinde³⁷⁰ yayınlanmıştı. Gazeteye, Hafız Derviş Bey diye küçük bir haber başlığı atılarak, “*İstibdat devrinin zalimlerinden Memduh Paşa’nın yalanının kurbanı olarak Diyarbakır’a sürülmüş olan ahrardan Hafız Derviş Bey kardeşimiz dün dersaadete gelmiştir.*” haberi verilmiştir.³⁷¹ Gazetede bu haberin tarihi 5 Ekim 1908’i göstermektedir. Vahdeti, sürgün olduğu Diyarbakır’dan, meşrutiyetin ilan edilmesiyle ilk olarak memleketi olan Kıbrıs’a gittiğine göre bu tarih tamamen İstanbul’a dönüş yaptığı zaman olmalıdır. Demek ki İstanbul’a daimi dönüşü 4 Ekim 1908 tarihidir bu da Meşrutiyet’in ilanından yaklaşık iki buçuk ay sonrasındır.

Daha sonra aralarının bozulduğu bu cemiyetle düşünceleri paralel gitmekteydi ki *Hukuk-ı Umumiye* gazetesinde bir de makalesi bulunmaktadır. Sürgünden döndüğü zamanlarda yazdığı bu makalede “Vahdeti” lakabını kullanmadığını görmekteyiz. Daha önce de değindiğimiz gibi bu ismi kendi gazetesi olan *Volkan*’ı çıkardığı zaman kullanmaya başlamıştır. *Hukuk-ı*

³⁶⁸ Volkan, “Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile Mülakat”, 1 Kanunisani, Nu. 20, s. 2.

³⁶⁹ Vahdeti, yine aynı sayıda haklılığına meşru olarak göstereceği bir olayı da yazmıştır. Zaten bu cemiyetten istifasını anlatmasının sebebi de sanıyoruz ki bu olaydır. Zaptiye Nezareti, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin idarehanesini ablukaya almıştır. Vahdeti, Zaptiye Nazırı ile görüşüp olayın nedenini sorar. Nazır, her yerde cemiyetlerin var olduğunu fakat fesatlık yapanların hükümet tarafından cezalandırılacağını söyler. Vahdeti de işine gelen bu olayı, “işte böyle kötü niyetle kurulan ya da sonradan bozulan cemiyetlerin hali elbette böyle vahim olur” diye açıklayacaktır. Volkan, “Su-i Niyetle Teessüs Eden yahud Su-i Niyet Besleyen Cemiyetlerin Hali”, 30 Kanunievvel 1324, Nu. 19, s. 2.

³⁷⁰ II. Meşrutiyet’in ilanından sonra basın, iktidarın faaliyetlerini denetleyen bir güç olarak ortaya çıkmıştır. *Hukuk-ı umumiye* bu süreçte, genel hakların savunuculuğunu üstlenmiş ve halkın haklarını savunan bir yayın politikası izlemiştir. Hasan Taner Kerimoğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: *Hukuk-ı umumiye*”, *ÇTTAD*, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, Bahar 2009, s. 21; *Hukuk-ı umumiye*, yayımlanmaya başladığı ilk günden itibaren “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti’nin ceridesi” olarak faaliyet göstermiştir. Kerimoğlu, s. 22.

³⁷¹ *Hukuk-ı Umumiye*, 22 Eylül 1324 (5 Teşrinievvel 1908), Nu. 20, s. 4.

Umumiye Gazetesi'ndeki "Tesettür-i Nisvan"³⁷² başlıklı bir makale yazmıştır. Makalede, dinimizin icaplarından birisinin de tesettür olduğundan bahseder. Bu dinimize göre mecburdur. Müslüman kadınlar başlarını örtmelidirler. Vahdeti, daha sonra Anadolu kadınlarının başlarını nasıl örteceklerine dair bilgilerden bahsetmektedir. Makalenin sonunda kullandığı imza ise "Hafız Derviş" tir.³⁷³

Bu dönemde Vahdeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de bir teması olduğu tespit edilmektedir. Ramazan ayında bir gün, Vahdeti'nin arkadaşım dediği zat, sen bize yararsın diyerek kendisiyle bir yere gideceklerini söyler. Vahdeti ve arkadaşı, o gece bir cemiyetin taraftarlarıyla buluşurlar. Bu kişiler, İttihatçıların geri plandaki farklı bir grubudur. Vahdeti, Cemiyet içindeki düşünce ihtilaflarını görerek, o gece yanlarından ayrıldıktan sonra bir daha semtlerine dahi uğramamıştır.³⁷⁴ İttihatçılardan da ilgi görmeyince³⁷⁵, bu Cemiyet'e girme girişimi de sonuçsuz kalmıştır.³⁷⁶

Vahdeti Meşrutiyet'in ilanından sonra altı ay geçmesine rağmen ne bir iş bulabilmiş ne de bir cemiyete mensup olabilmişti. İşte, *Volkan* Gazetesini çıkarma kararı da bu günlerde belirmeye başlamıştır.³⁷⁷

³⁷² Tesettür-i Nisvan, kadının örtünmesi anlamına gelmektedir. 19. yüzyıldan itibaren sınırları genişleyen modernleşme çabaları gündelik hayatta ve beraberinde giyim kuşamda etkisini hissettirir. Tanzimat'tan önce ufak çapta başlayan değişiklikler II. Meşrutiyet'ten sonra daha da belirginleşir. Meşrutiyet'ten önce çıkarılan kadın dergileri ile kurulan kadın derneklerinin sayısında artış olur. Bir yandan da Meşrutiyet dönemi basını, batılı kadınların kılık-kıyafetlerinden kısacası yaşam tarzlarından bahsederek Müslüman Osmanlı kadınına batılı kadınların yaşantısını tanıtır. Avrupa modası hakkında bilgi veren gazete ve dergilerde, Müslüman kadınların tesettüre bakışını değiştirecek yazılar yayınlanır, çarşafsız ve peçesiz kadın fotoğraflarına yer verilir. Bu gelişmelerin bir sonucu, kadınların sosyal hayata kazandırılması ve günlük hayatın her alanında yer alması çerçevesinde başlayan tartışmaların zamanla kılık kıyafet ve özellikle de tesettür konusu etrafında yoğunlaşmasına sebep olur. Melek Öksüz, "Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi", **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt: 7, Sayı: 4, Ankara, 2012, s. 469.

³⁷³ Hukuk-ı Umumiye, "Tesettür-i Nisvan", 29 Eylül 1324 (12 Teşrinievvel 1908), Nu. 27, s. 2; Batılılaşmayı bir bütün olarak algılayarak kadınların da giyim ve yaşam tarzıyla buna uyması, peçe gibi kıyafetlerden vazgeçmeleri gerektiğini savunurlar. İslamcı aydınlar bu yaklaşıma sert tepki gösterirler. Böylece Osmanlı'nın son döneminde kadın ve tesettür meselesinde bir hayli makale ve kitap kaleme alınır. Öksüz, s. 470. Demek ki Derviş Vahdeti de dönemin meselesi olan bu konuya karşı düşüncesini açıkça ifade etmişti.

³⁷⁴ Bu cemiyet, bir aydan beri iki kol olarak ortaya çıkmış sonra birleşmiştir. Fakat Vahdeti'nin görüştüğü parti, diğerinden üç tane şüpheli olduğu haberini almış ve bunların partiyle ilişkilerine son vermiştir. Volkan, "İkdam Refikimize", 2 Kanunievvel 1324, Nu. 5, s. 2-3.

³⁷⁵ Kurşun-Kahraman, s. 198.

³⁷⁶ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 172.

³⁷⁷ Kocahanoğlu, s. 42.

2. Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi

“*Volkan*”, Derviş Vahdeti tarafından İstanbul’da kurulan ve günlük olarak çıkarılan Türkçe bir gazetedir. Gazetenin 110 sayısı bulunmaktadır. Fakat 10. ve 13. sayıları çıkmadığından dolayı toplam nüsha sayısı 108 adettir. Bu sayılar çıkmış gibi gösterilerek 9. Sayıdan sonra 10. Sayısı çıkmasa da bir sonraki sayı 10. Değil de 11. Sayı olarak gösterilmiştir. Yayınlanmadığı tarihler; 20, 23, 24, 28-31 Aralık 1908 ile 1-9, 13, 18-22 ve 24 Ocak 1909 tarihleridir. İlk yayımına 11 Aralık 1908’de başlanan gazetenin son çıktığı tarih ise 20 Nisan 1909’dur. Gazete dört sayfa halinde yayınlanmıştır ve fiyatı on paradır.³⁷⁸ Memalik-i Osmaniye ile Bulgaristan, Bosna-Hersek, Mısır, Kıbrıs ve Girit için yıllık aboneliği 120 kuruş, İstanbul için ise 108 kuruştur.³⁷⁹

Vahdeti’yi, yukarıda genel anlamda bilgilerini verdiğimiz *Volkan* Gazetesini çıkarmayı sevk eden hususlar ise, sürgünde geçirdiği üç buçuk yılın ardından Kıbrıs’ta her şeyini satıp İstanbul’a gelmesi, memur olabilmek adına verdiği çaba, iş isteği karşısında yüzüne kapanan kapılar, diğer cemiyetlerde umduğunu bulamaması, II. Meşrutiyet’in hürriyet ortamı içerisinde birçok fırka ve gazetenin ortaya çıkması şeklinde sıralanabilir.

Ayrıca, Temmuz devriminin getirdiği özgürlükçü hava daha ziyade basın hayatında gözükmekteydi. Özellikle de sansürün kalkması basın dünyasında büyük bir değişiklik meydana getirmiştir. İttihat ve Terakki muhâlifleri ya da yandaşı eli biraz kalem tutan ya gazetelerde yazı yazmaya ya da gazete çıkarmaya başlamıştır.³⁸⁰

Gazetenin çıkarılması sürecini ele aldığımızda, Derviş Vahdeti’nin *Volkan* Gazetesi’ni çıkarmaya niyetlendiği günlerde bu fikrini Mizancı Murat Bey’e³⁸¹ sunduğunu görmekteyiz. Mizancı Murat, Vahdeti’yi bir kez gördüğünü söyler. Anlattığına göre; Vahdeti, *Mizan*’ın tatil olduğu bir gün, Murat Bey’in, risale için Mahmud Bey matbaasına uğradığı sırada gelip onunla görüşmüştür. Vahdeti,

³⁷⁸ Düzdağ, s. xi.

³⁷⁹ Kocahanoğlu, s. 52.

³⁸⁰ Sevil, s. 88.

³⁸¹ Jön Türk hareketinin lider isimlerinden olan ve 1886’da çıkardığı *Mizan* gazetesinden ötürü Mizancı Murat olarak şöhret kazanan Mehmet Murat Bey, siyasetten ekonomiye, bürokrasiden eğitime kadar çok farklı sahalarda fikirlerini okuyucusuyla paylaşmıştır. Mehmet Özdemir-Zekeriyya Kantaş, “Mizancı Murat ve Turfanda Mı, Turfa Mı? Romanında Eğitim”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2014, s. 247.

MuratBey'e Mısır'daki *Mizan*'ın dağıtıcılığını yaptığını söylemiş, sonra da bir gazete neşretme düşüncesinde olduğundan bahsetmiş ve fikrini almak istemiştir. Murat Bey de, *Mizan* gibi eski, doğruluğu ve gerçekliği açık olan bir gazetenin bile ancak masrafını karşılayabildiğini, büyük ve sermayesiz bir gazete tesisinin yararsız olacağı cevabını vermiştir.³⁸² Fakat Vahdeti tüm bu olumsuzlukları yaşamasına rağmen gazeteyi çıkarmakta ısrar edip *Volkan*'ı yayın hayatına sokmayı başaracaktır.

Arşiv belgelerine yansıyan şekliyle, Muhacirin idaresi eski memurlarından Derviş Vahdeti Efendi'nin başlangıçta haftada bir ileride günlük çıkarılmak üzere *Volkan* isimli Türkçe bir gazete neşri için ruhsat istemesi üzerine Matbuat Dâhiliye Müdürlüğü, matbuat nizamnamesine uygun olarak hareket edilerek müracaatın değerlendirilmesini ve Zaptiye Nezareti'nin de konuya ilişkin tahkikat yaparak neticesini bildirmesi istenmiştir.³⁸³ Cevap olarak Dahiliye Nezaretine gönderilen tezkere ise şu şekildedir:

*“22 Teşrinisani sene 1324 tarih ve 1302 numaralı tezkere-i aliye-i nezaret penahileri cevabıdır. Şimdilik haftada bir defa ve ileride yevmi çıkarılmak üzere Volkan namıyla Türkçe gazete neşrine ruhsat itasına istida eden muhacirin idaresi memurini sabıkından Derviş Vahdeti Efendi, teba-i Osmaniye'den 30 yaşını ikmal etmiş ve cinayet ve cünha ile aleyhinde hüküm tertib edilmekte ve hüsnühal ashabından bulunmuş ve mezkûr gazetece mevcut matbaaların birinde ücretle tab ettireceği anlaşılmış ve alelusul kendisinden alınan senet takdim kılınmış olmağla”*³⁸⁴

Derviş Vahdeti, gazetesinin çıkarılması onayını aldıktan sonra *Volkan*'ın çıkacağı tarihi Meclis-i Mebusan'ın açılış gününe yani 17 Aralık tarihine denk getirmek istediği halde, gazete yayınına 11 Aralık 1908'de başlamıştır. Vahdeti'nin açıklamasına göre bunun nedeni; 11 Aralık gününün İstanbul mebuslarının seçileceği gün olmasıdır. Yine Vahdeti'ye göre, hem seçim günü yaşanan siyasi olayları ortaya

³⁸² Kocahanoğlu, s. 43.

³⁸³ BOA. DH. MKT. 2674/92 Lef: 1-2. (11.Za.1326/5 Aralık 1908); Vahdeti'nin *Volkan* Gazetesi için hükümetten ruhsatname istediği günlerde ne ilginçtir ki İzmir Karşıyaka'da ikamet etmekte olan Agob Artinyan Efendi isimli birisi de İzmir'de Türkçe ve Fransızca yayınlanmak üzere *Volkan* adıyla siyasi ve edebi bir gazete çıkarmak için hükümetten ruhsatname talebinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. DH. MKT. 2628/85 Lef: 1-3. (16.N.1326/29 Nisan 1910)

³⁸⁴ BOA. ZB. 328/123 (25 Teşrinisani 1324/8 Aralık 1908)

koymak, hem de arkadan çevrilen dolapları gün yüzüne çıkarmak adına *Volkan* o gün yayınlanmaya başlamıştır.³⁸⁵

Vahdeti, *Volkan*'ı çok büyük bir hevesle çıkardığını söyler. Otuz seneden beri tayine muvaffak olamadığı meslek hayatına gazetecilikte karar kılmıştır. Hatta meslekteki acemiliğini de açıkça dile getirir. Matbuata dair hiçbir tecrübesi yoktur, ancak yirmi günde bir matbaa elde edebilmiştir. Her şeyi kendisi yapmaktadır. Bütün yazıları yazan, düzelten, dağıtan da kendisidir. Ona göre, bütün bu noksanlıkları tek başına gidermeye çalışan bir gazeteciden de çok büyük düzen beklenmemelidir çünkü düzen zamanla meydana gelir.³⁸⁶

Vahdeti, *Volkan*'ı ilk sayıda şu şekilde ifade ediyor: "*Volkan küçüktür ama etkin bir gazetedir. Hareketli oldukça, matbuat dağının zirvesine kadar yükselecek ve oradan lavlar saçacaktır. Volkan haktan ayrılmaz, vicdanlıdır. Amacı insanlığa hizmettir. Bu yolda canını seve seve verir.*"³⁸⁷ *Volkan*'ın içeriği yalnızca İslamiyet'in yükselmesi, İslam ahlakının memlekete tekrar getirilmesi, yerleştirilmesidir. Kısacası *Volkan*, sadece insanlığa hizmet etmek için ortaya çıkmıştır.³⁸⁸

Gazetenin koleksiyonu incelendiğinde, bunun sıradan dincilik yapan bir gazete olmadığını söyleyen Sina Akşin, gazetede göze çarpan şu özelliklerin olduğunu iletir: 1-İslamcı nitelik, 2-Hürriyetçi ve Kanun-i Esasi düzeninden yana nitelik, 3-İnsaniyetçi ve medeniyetçi nitelik: Gazete, "insaniyete hadim" diye tanıtılır.³⁸⁹ 4- Fedakarancı nitelik: Eski sürgün ve firarileri korur. 5- Sabahattinci ve muhalif nitelik: Başta Ahmet Rıza olmak üzere, İttihat ve Terakki'nin sivil ileri gelenlerinin şiddetle aleyhindedir. 6- Osmanlıcı, ittihad-ı anasırı görüşler.³⁹⁰

³⁸⁵ *Volkan*, 28 Teşrinievvel 1324, Nu. 1, s. 1; Kendi ifadesiyle, "İslamcı, hürriyetçi ve insaniyetçi" bir içeriğe sahip olan bu gazeteyle Vahdeti daha çok öne çıkmayı, daha fazla tanınmayı ve bu yolla saraya daha fazla yakınlaşmayı amaçlamıştı. Turgut Turhan, "Osmanlı'ya İsyân Eden Bir Kıbrıslı -31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti-", **Kıbrıs Gazetesi**, 04.04.2011, <http://docplayer.biz.tr/2884130-Osmanli-ya-isyân-eden-bir-kibrisli-31-mart-olayı-ve-derviş-vahdeti-1-3.html>, (07.01.2015).

³⁸⁶ *Volkan*, "Kâri'in-i Kiramdan Rica", 30 Teşrinisani 1324, Nu. 3, s. 1.

³⁸⁷ *Volkan*, 28 Teşrinisani 1324, Nu. 1, s. 1.

³⁸⁸ *Volkan*, "İlan", 14 Kanunievvel 1324, Nu. 16, s. 4.

³⁸⁹ Yazarın notu: İlk sayısından 23. sayısına kadar başlığım altında "İnsaniyete hadim dini siyasi yevmi gazetedir" ibaresi yer alır. 23. sayıdan sonra 6 gün gazetenin yayınlanmaması ardından da yani 24. sayıdan 48. sayıya kadar herhangi bir yazı bulunmamaktadır. 48. sayısından itibaren ise "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin mürevviç-i efkârıdır" yazısı yer alacaktır. Çünkü Derviş Vahdeti, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin 10 maddelik nizamnamesini ilk olarak bu sayıda vermiştir.

³⁹⁰ Akşin, 31Mart..., s. 40-41; Gazetenin muhtevası, "İslamcı, hürriyetçi ve insaniyetçi" olarak belirlenmişti. Kurşun- Kahraman, s. 199.

Volkan isminin gazeteye düşünülmeyle verildiğini bir yazısında belirten Vahdeti, aslında bu ismin ne kadar da uygun düştüğünü söyler. Çünkü *Volkan* aynı bir yanardağ gibidir. Bazen kaynar bazense durulur.³⁹¹ Sebebi ise olaylar karşısında tepkisini açıkça göstereceğidir.

Vahdeti, o devrin *İkdam*, *Tanin*, *Serbesti*, *Şurayı Ümmet*, *Mizan*, *Yeni Gazete* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi büyük gazeteleri ve profesyonel gazetecileri ile siyasi polemiklere girmeye başından niyetlidir.³⁹² Hatta *Volkan*'ın ilk sayısında *Tanin* gazetesi sahibi ve başyazarı olan Hüseyin Cahit Yalçın'a karşı ilk kalem kavgasını başlatmıştır. Gazetesinde, "Hüseyin Cahid Bey'e" diye ayrı bir başlık atarak yazılarından dolayı onu eleştirmiştir.³⁹³

Derviş Vahdeti, *Volkan*'ı çıkarmakta hayli zorluklarla uğraşmış, gazeteyi iki defa tatil etmek zorunda kalmıştır. İlk başladığı zaman yatırdığı parayı kaybettikten sonra bir takım kimselerden para edinme yoluna başvurmuştur.³⁹⁴ Öyle ki, Derviş Vahdeti, bu dönemde, saraya giderek gazetesini çıkarmak için II. Abdülhamid'e de müracaat eder. Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey tanık olduğu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

*"Tarihini pek hatırlamadığım bir gün kısa sakallı, al yanaklı dar ve açık renk paltolu bir adam yanıma gelerek isminin Derviş Vahdeti olduğundan, Rodos'ta ikamet etmekteyken, Dersaadet'e geldiğinden ve bir gazete çıkarma arzusu bulunduğundan söz ederek zat-ı şahane tarafından kendisine bir miktar atıyye verilmesini rica etti."*³⁹⁵ Ali Cevat Bey, Derviş Vahdeti'yi her ne kadar şahsen tanımasa da Vahdeti'nin serseri hayatına dair daha önce daire-i kitabetten kendisine irade-i seniyye³⁹⁶ gelmiş ve Vahdeti'yi de bu şekilde tanımişti. Vahdeti'nin isteğine karşılık olarak: *"Daha önceleri saray-ı hümayundan gazetelere paralar verilir ve tahsisat da ita edilirdi. Şimdi ise hal ve zaman değiştiği için bundan böyle saray-ı hümayunun bu yolda gazetelerde münasebette bulunması mümkün ve hayırlı"*

³⁹¹ Volkan, "Kamil Paşa ve Ahmed Rıza Bey yahud Efendim nerde, ben nerde?", 29 Kanunievvel 1324, Nu. 18, s. 1; Neden bu Fransızcada ve İngilizcede benzer söyleyişte olan bu adı tercih eder bilemiyoruz. Kendisinin de bir izahına rastlamıyoruz. Kutay, s. 316.

³⁹² Kocahanoğlu, s. 44.

³⁹³ Volkan, "Hüseyin Cahid Bey'e", 28 Teşrinievvel 1324, Nu. 1, s. 3-4.

³⁹⁴ Akşin, s. 43.

³⁹⁵ Ali Cevat Bey, s. 45.

³⁹⁶ Bu irade-i seniyyenin sebebi Diyarbakır sürgünü olabileceği gibi farklı ilişkileri dolayısıyla da verilmiş olabilir. Kocahanoğlu, s. 45.

olmayacaktır.” cevabını vermişti ve Vahdeti de onun söylediklerini tasdik ederek yanından ayrılmıştı.³⁹⁷

31 Mart Olayından sonra, Başmusahip Cevher Ağa'nın Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi'nde verdiği ifadelere göre; Derviş Vahdeti'yi odasında kabul etmiş, jurnalleri padişaha bizzat takdim etmiş, iltifat ve ihsan-ı şahaneye mazhar olmuştu. *Volkan* gazetesi muharrirlerinden Lütfi Bey de, Cevher Ağa vasıtasıyla jurnal vermiş ve karşılığında para almıştı.³⁹⁸

Cevher Ağa'nın Divan-ı Harbi Örfide Vahdeti ile ilgili sözleri şöyleydi:³⁹⁹

“Volkan gazetesinde farmasonların aleyhinde ve dini müdafaa yolunda makale yazıldığı görülmüş olduğundan dolayı Volkan gazetesi sahib-i imtiyazı Vahdeti'nin celbedilmesini Hakan-ı sabık (eski Hakan) emretti. Ben de haber yolladım. Bir adam geldi ki -Enderunlu Lütfü olduğunu bu kere Divan-ı Harpte görerek anladım- ben Derviş Vahdeti'yim diye gelen bu adamın keyfiyet-i vücudunu (geliş sebebini) Hünkâra haber verdim. Böyle makaleler yazdıklarından dolayı beyan-ı memnuniyet edilmesini emretmekle beraber zarf içinde banknot ve altın para verdi. Miktarını bilemiyorum. Getirdim tebliğ ettim, parayı da verdim. O da bir makbuz yazdı, götürdüm Hünkâra verdim. Ve bir de matbaasına mahiye (aylık) muaveneten (yardım olarak) para verilmesini istirham etti. Bunu da arz ettim. Padişah bir şey demedi...” 25 Nisan 1325 (8 Mayıs 1909)

Vahdeti bir ara da Kamil Paşa'nın oğlu Said Paşa'dan hemşeriliğe güvenerek 30 lira istemiş fakat o, reddetmemekle birlikte savsaklayınca paşaya da oğluna da güvenmişti.⁴⁰⁰

Vahdeti, taşrada birçok kişiye gazeteyi yollayarak *Volkan*'ı tanıyıp okumalarını sağlamaya çalışmıştır. Sebebi ise bu kişilerin *Volkan*'ın aboneliği için kayıt olmalarıdır. Gazetesinden bu kişilere seslenerek, eğer aboneliği kabul

³⁹⁷ Ali Cevat Bey, s. 45-46.

³⁹⁸ Kutay, s. 183; Sultan Abdülhamid, Vahdeti'nin farmasonluk ve şeriat hakkındaki yazıları hoşuna gittiği için saraya çağırıp yardım parası vermek istemiş, Vahdeti de kendi yerine Enderunlu Lütfi'yi göndererek bu paraları aldırıştır. Kocahanoğlu, s. 45.

³⁹⁹ Bayar, Cilt: 2, s. 39.

⁴⁰⁰ Akşin, s. 42.

etmeyenler varsa bize bunu bildirin, boşuna posta parası vermeyelim diyecektir.⁴⁰¹ Bununla birlikte Vahdeti, okurlarından yardım istemekten de geri durmaz. *Volkan*'ın amaçlarından biri de Osmanlılığa ters olan en küçük şeyleri bile tenkit etmektir. Fakat bir gazetenin devamı için umumun yardımına ihtiyaç vardır. Okurlara; “*eğer sizde Volkan'ın İslam milletine ve Osmanlı milletine hizmet edebileceğine inaniyorsanız satılmasına gayret ediniz, lütfen dostlarınıza gazetemizi tavsiye ediniz*” diyecektir.⁴⁰²

Volkan zamanla daha çok tanınıp nüfuz elde etmeye başlamış olacak ki, bazı kişilerin *Volkan*'ın ismini kullanarak dolandırıcılık yaptığına, Vahdeti'nin gazetedeki bir yazısında tanık olmaktadır. En namuslu, yakın dostlarından birinin çocuğu kendisine *Volkan* Sermuharriri olarak kart yaptırıp, iki büyük zata giderek güya bir yetimin çeyizi için para yardımı almıştır. Bunu öğrenen Vahdeti, hiçbir yerde abone kaydı için memurumuz yoktur, *Volkan*'ın sahibi olduğum gibi, başyazarı da yine benim diyecektir. Ayrıca bu gencin kim olduğunun sorulmamasını rica eder çünkü bu sır kendisiyle mezara kadar gidecektir.⁴⁰³

Anlaşıldığına göre *Volkan* zamanla birçok yerde dağıtılmaya başlamıştır. Üsküp'teki dağıtım yeri Hürriyet Kütüphanesi'dir.⁴⁰⁴ Ayrıca gazete İzmir'e de gitmektedir.⁴⁰⁵ Kavala ve Manastır'da dağıtılan *Volkan* ise burada İttihat ve Terakki'nin boykotajıyla karşılaşmıştır.⁴⁰⁶ Vahdeti'nin ifadesine göre; *Volkan*, taşrada birçok yerde beş adetten iki yüz adete kadar çıkmıştır. Fakat bir daha gazete gönderilmemesini isteyen bazı muamma mektuplar da almaktadır. Vahdeti, böyle şeylerin yapılmasının günah olduğunu, doğruluk için çalıştığını ve karanlığa kurşun sıkılmaları gerektiğini söyler.⁴⁰⁷ Vahdeti'nin bir zamanlar “*gazetenin sürümünün azlığından bahsettiği ve günlük bir gazetenin sürekli olabilmesi için ya çok yardım*

⁴⁰¹ *Volkan*, “Taşradaki Abonelerimize”, 15 Kanunisani 1324, Nu. 28, s. 4; Taşra aboneliğinin yanı sıra Kıbrıs abonelerinden de bahsetmektedir. Onlardan da isteği eğer kabul etmişlerse abonelik ücretlerini yollamalarıdır. *Volkan*, “Kıbrıs'ta bulunan hemşerilerimize”, 22 Kanunisani, Nu. 35, s. 4.

⁴⁰² *Volkan*, “Kâri'in-i Kiramdan Rica”, 17 Kanunisani 1324, Nu. 30, s. 1; Kâri'in-i Kiramdan Rica”, 18 Kanunisani 1324, Nu. 31, s. 4; Kâri'in-i Kiramdan Rica”, 19 Kanunisani 1324, Nu. 32, s. 4.

⁴⁰³ Buradan anlaşılıyor ki gazetenin İstanbul aboneliği bulunmamaktadır. *Volkan*, 7 Şubat 1324, Nu. 51, s. 3-4.

⁴⁰⁴ *Volkan*, “*Volkan*”, 5 Şubat 1324, Nu. 49, s. 4.

⁴⁰⁵ *Volkan*, “Şumnu muhacirlerinden Hasan Galib Efendiye”, 11 Mart 1325, Nu. 83, s. 4.

⁴⁰⁶ *Volkan*, “*Volkan*”, 28 Şubat 1324, Nu.72, s. 2.

⁴⁰⁷ *Volkan*, 14 Şubat 1324, Nu. 58, s. 4.

almalı ya da bir cemiyetin himayesinde olmalı” sözleri⁴⁰⁸ yerini daha sonra “*günde yirmi binden ziyade okuyucuya ulaşan Volkan*” sözlerine bırakacaktır.⁴⁰⁹

Her seferinde *Volkan*’ın amacının insanlığa, İslamiyet’e, Osmanlı milletine hizmet olduğunu vurgulayan Vahdeti, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ni kurduktan sonra da gazeteyi bu Cemiyet’in yayın organı haline getirmiştir. Ve *Volkan*’ın “*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin mürevviç-i efkârı*” olduğunu defalarca vurgulamıştır. Zaten 48. Sayıdan itibaren de başlığın altında bu yazı yer alarak çıkmaya başlamıştır. Nitekim *Volkan* artık, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin düşüncelerinin taraftarı ve yayıcısıdır. Anlaşıyor ki İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurulduktan ve *Volkan*’ın da bu Cemiyetin yayın organlığını üstlendiğinden beri satışı gittikçe artmıştır. Böylelikle, Vahdeti’nin daha önce söylediği, -bir gazetenin sürümünün fazla olabilmesi için bir cemiyetin himayesine ihtiyacı vardır- düşüncesine, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurulduktan sonra fiili olarak kendisi de dâhil oluyordu.

B. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin Kuruluşu

Çalışmamıza konu olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti II. Meşrutiyet döneminin önemli fırkalarından biridir. Cemiyet, resmi olarak kurulmadan önce perde arkasında da gizli bir kuruluş mücadelesi sürdürmüştür. Cemiyetin kurucusu olan Derviş Vahdeti’nin sahibi olduğu *Volkan* Gazetesi ise, Cemiyetin yayın organı görevini üstlenmiştir. *Volkan* Gazetesi, yayınlanmaya başladıktan bir süre sonra İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin yayın organlığını üstlenince geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

1. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin Resmi Kuruluş Öncesi Çalışmaları

Volkan Gazetesi yayımlanmaya başladıktan bir süre sonra, bazı kimseler Vahdeti’ye başvurarak, İstanbul’da kurulacak bir mason locasından bahsederler. Bu mason locasına karşı yeni bir cemiyetin geliştirilmesini, *Volkan* gazetesinin de bu

⁴⁰⁸ Volkan, “Müjde”, 10 Kanunisanı 1324, Nu. 24, s. 2.

⁴⁰⁹ Volkan, “Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumiliğinden ve Hükümetten Ricam”, 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 2; İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti işi yayılınca gazetenin sürümü sekiz bine ulaştı ve kâr ettiği gibi Vahdeti’yi de rahatça geçindirmeye başladı. Bunlar, Vahdeti’nin Divan-ı Harbi Örfide açıkladığı şeylerdir. Akşin, s. 42

cemiyetin yayın organı olmasını teklif ederler.⁴¹⁰ Vahdeti'nin, *Volkan* idarehanesine gelen bu iki kişi görüşmenin devamı için onu bir konağa davet etmişlerdir. Konak bir Nakşi Şeyhi'ne aittir. Konaktaki toplantının amacı, Cemiyetin kurulması ile ilgili fikir alışverişi yapmaktır. Bu konuşmanın içinde bulunan İsmail Hakkı Bey, merkezi Medine-i Münevvere'de bulunan cemiyetin, yakında İstanbul'da da kurulacağını haberinin yayılmasını ve *Volkan*'ı da bu cemiyetin yayın organı haline getirmesini teklif etmiştir. İşte bu kurulacak olan cemiyetin adı "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti" dir. Ayrıca bir Cemiyet Nizamnamesi hazırlanarak cemiyetin bir an önce faaliyete geçirilmesini rica ederler. Vahdeti'ye bu hizmeti karşılığında da konaklar, matbaalar ve paralar vaat edilmektedir. Bu teklifler karşısında, Vahdeti'nin kafası çok karışmış ve bu adamların gizli maksatlarının olabileceğini düşünerek içinden dikkatli hareket etme kararını almıştır.⁴¹¹

Vahdeti, bu kişilerle görüşmelerini temkinli şekilde sürdürse de cemiyetin kurulmasını kendisi de isteyecektir. Derviş Vahdeti'nin bu isteğini, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin resmi olarak kurulmasından önceki, gazetede yazılarından anlaşılmaktadır.

Nitekim Cemiyete dair gazetede ilk yazısını 5 Şubat 1909 (Rumi 23 Kanun-i Sani 1324-Hicri 14 Muharrem 1327) tarihli 36. sayıda yazmıştır. Bu ilk yazısına, "*Dindarlık-Dinsizlik ve Tarikatlar*" adlı makale ile başlar ve makalede kurduğu, "... *ibtida-i zuhur-i İslam gibi hafi olan Cemiyet-i Muhammediyye'yi ilana muvaffak olduk.*" cümlesi ile cemiyetin kuruluşuna dair ilk bilgileri vermiş olur.⁴¹² Yani, Vahdeti, henüz resmileşmemiş Cemiyet'i, İslam'ın ilk ortaya çıkışındaki gizliliğe benzetmiş, gizli olan Cemiyet-i Muhammediye'nin ilan edilmesini başardıklarını, dile getirmiştir.⁴¹³

Gazetede yayımlanan, "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*" adlı makalede, kurulmuş olan büyük cemiyetin asıl merkezinin Medine, İstanbul ve Mısır olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Cemiyetin tek maksadı, şanı yüce olan Kur'an-ı Kerim'in (Kur'an-ı Azimüşşan) kıyamete kadar devamını sağlamak ve İslamiyet'in muhafazasını

⁴¹⁰ Cemiyetin başında, Emirizade Ömer Lütfü ve Kayserili Ahmet Paşa'nın damadı Hacı İsmail Hakkı Bey vardı. Akşın, s. 41.

⁴¹¹ Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Hakikati", 22 Şubat 1324, Nu. 66, s. 1-2.

⁴¹² Volkan, "Dindarlık-Dinsizlik ve Tarikatlar", 23 Kanunisani 1324, Nu. 36, s. 2.

⁴¹³ Kocahanoğlu, s. 77-78.

gerçekleştirmeye yönelmektir.⁴¹⁴ Bu şekildeki haberler, daha sonra yaşanacak olan gelişmelerin habercisi, bir başka ifadeyle cemiyetin bir ilanı niteliğindedir.⁴¹⁵

15 Şubat 1909 tarihli *Volkan Gazetesi*'nde Vahdeti, "*Başımıza Çare Arayalım*" adlı bir makale yayınlamıştır. Makalede, üç yüz yıldan beri dökülen kanların, edilen mücadelelerin nedeni, Allah'ın sözlerini, İslamiyet'in gerçeklerini yaymak olduğu halde bugün menfaat dünyası için öldüğünü ifade eden sözler yer alır. Mazisi o kadar dehşetli bir milletin bugünkü ezilmişliğinin sebebi bir hastalıktır. Hastalık ise, her işi başkalarından beklemektir. Ayrıca, çok sayıda kişinin esaret içinde olduğu ve koyun gibi sağıldıkları dile getirilerek, zavallılara yardım edecek kimsenin olmayışından bahsedilir. İşte bunların kurtuluşunu sağlamak ve hukukunu aramak için "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*" kurulmuştur. Cemiyetin nizamnamesi tamamlanmış, çok yakın bir zamanda Dar-ül Hilafe'de⁴¹⁶ ilan edilecektir. Allah yardımcımız olsun diyerek makale sonlanır.⁴¹⁷ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, yakında kurulacağını açıklamasına rağmen, resmi kuruluşu yani Nizamnamesini yayınlaması, iç çekişmeler nedeni ile 16 Mart 1909 tarihine kadar gidecektir.⁴¹⁸

Vahdeti, iki gün sonra, 17 Şubat 1909'da, *Volkan Gazetesi*'nde "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi*" başlığı altında 10 maddelik bir nizamname yayınlamıştır.⁴¹⁹

Nizamnamenin 1. Maddesi'nde, Cemiyet'in isminin "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*" olduğu ve Hicri 1317 yılında İstanbul'da kurulduğu yazmaktadır.⁴²⁰ Bu tarih, cemiyetin kuruluşunun on yıl önce olduğunu göstermektedir. Nizamnamenin, beşinci ve sonraki maddeleri, üyelerin Cemiyet'e kabulü ve çıkmaları ile ilgili şartlar hakkında bilgi vermektedir. Cemiyetin şartlarını kabul eden, hükümlerine itaat eden ve İslam Hukuku'na bağlı olan her Müslüman, cemiyete dâhil olabilir. Üyeler, istediği zaman cemiyeti terk etmekte özgürdür. Eğer çıkarılan üye kendini düzeltirse

⁴¹⁴ *Volkan Gazetesi*, "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*", 23 Kanunisani 1324, Nu. 36, s. 3. Bu şekilde de gazetesini, henüz kurulmamış olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ismine bağlamış oluyordu.

⁴¹⁵ Azmi Özcan, "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*", DİA, Cilt: 23, İstanbul, 2001, s. 475.

⁴¹⁶ Hilafet Merkezi. Halifenin bulunduğu yer. (İstanbul diğer ismi de Dersaadet). İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin merkezi olarak "*Darülhilafe*" adı zikrediliyor fakat İstanbul değil, yani Osmanlı Devleti'nin başkenti değil, "*Hilafetin Merkezi*" deyimini kullanılıyordu. Armaoğlu, s. 856.

⁴¹⁷ *Volkan*, "*Başımıza Çare Arayalım*", 2 Şubat 1324, Nu. 46, s. 3-4.

⁴¹⁸ Kocahanoğlu, s. 80.

⁴¹⁹ Vahdeti, 40 maddelik değil de 10 maddelik nizamname yayınlamıştır. Yani Vahdeti eğer onlara tamamen sırtını dönerse, milyonlar, konaklar, matbaalar gidebilirdi. Anlaşıldığına göre görüşmeler hala devam etmektedir. Kocahanoğlu, s. 80.

⁴²⁰ *Volkan*, "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi*", 4 Şubat 1324, Nu. 48, s. 1-2.

yeniden cemiyete alınabilir. Cemiyetten çıkan bir üye, eğer cemiyete bir yardım ya da hediye olarak bir şey vermişse bunu geri alamaz. Ayrıca, Nizamnamenin diğer maddeleri, idari teşkilatla ilgisi bulunduğundan dolayı yayımlanmasına gerek duyulmadığı belirtilmiştir.⁴²¹ Bu tarihten sonraki *Volkan* Gazetesi'nin tüm sayılarında “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin mürevvic-i efkârıdır” - İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin, düşünce ve fikirlerinin yayıcısı- cümlesi yer alacaktır.

Diğer taraftan bahsi geçen dönemde, *Mizan* Gazetesi ile *Volkan* Gazetesi arasında bir çekişmenin olduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni ise, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurulacağını gazetede ilandan duyanların, artık yavaş yavaş *Volkan* idarehanesine, bazen de yanlışlıkla *Mizan* Gazetesi'ne başvurularındır.⁴²²

Mizan Gazetesi, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile hiçbir surette ilgileri olmadığı ve bu gibi kişilerin *Volkan* idarehanesine başvuruları gerektiği” yolunda bir ilan yayınlamıştır. Bu ilan, Vahdeti'yi kızdırmış ve Cemiyet ile ilgili bu duruma artık açıklık getirmenin zamanının geldiğine karar vermiştir. Yani 5 Şubat 1909'daki yazısının aslını ancak 7 Mart 1909'da yine kendi yazısıyla açıklığa kavuşturmuştur.⁴²³ *Volkan*'daki “İhtar” başlıklı yazıda *Mizan* Gazetesi'nin, dün neşrettiği ilanının, kendilerine, perdeyi kaldırtmayı mecbur ettiğini dile getirilmiş ve bu durumlara açıklık getirmek için “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Hakikati 317-327 tarihleri” başlıklı makalelerin yazımının kararı alınmıştır.⁴²⁴

Volkan Gazetesi'nin bundan sonraki beş sayısında da “İttihad-ı Muhammedi Cemiyet'nin Hakikati” başlıklı makaleler yer alacaktır. Bu makalede Derviş Vahdeti, cemiyetin kurulmasını isteyen perde arkasındaki insanlarla arasında geçen olaylardan da bahsetmektedir. Yazılarından anladığımız üzere, Vahdeti'nin bu kişilerle ilişkisi

⁴²¹ *Volkan*, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi”, 4 Şubat 1324, Nu. 48, s. 2.

⁴²² İsmail Hakkı Bey ise küçük bir ilanla yetinilmeyip Nizamnamenin de bir an önce gazetede yayımlanması istiyordu. Ayrıca, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurulması için yapılan toplantılarda, cemiyet reisinin kim olacağı konusu da gündeme gelmişti. Nakşi Şeyhi bunun belli olduğunu, ölüncüye kadar makamın bu kişiye ait olduğunu ve bunun da Nizamnamede özellikle belirtilmesini istemiştir. Vahdeti ise bunu uygun bulmamıştır. Anlaşıldığı üzere, bu isim Vahdeti'ye ya henüz söylenmemiş ya da Vahdeti öğrendiği halde bu ismi açıklamak istememiştir. İleride tarafların (Vahdeti ve bu zatların), Cemiyet yüzünden iyice araları bozulunca, Vahdeti, Şeyh Efendi dediği kişiyi tehdit etmekten geri durmamıştır. Bu kişiyi, “senin adını da efendinin adını da açıklarım” diye tehdit ettiğine göre, bu Şeyhin de bağlı olduğu başka bir Şeyhin var olduğu tahmin edilebilmektedir. Kocahanoğlu, s. 79-80.

⁴²³ 6 Mart 1909 tarihli *Mizan* Gazetesi'nde bu ilan çıkmamış olsaydı belki de Cemiyet'in kurulacağını ilanı kimse öğrenemeyecekti. Kocahanoğlu, s. 77.

⁴²⁴ *Volkan*, “İhtar”, 22 Şubat 1324, Nu. 66, s. 1.

hep bir tedirginlik içerisinde geçmiştir. Bazen de bu kişilere karşı alaycı bir üslup takınmıştır.⁴²⁵ Bütün bunlara rağmen, Vahdeti, sürekli görüştüğü meçhul kişilerin adını vermekten kaçınmıştır. Bunun nedeni, belki de Vahdeti'ye söylenen vaatlerin biraz daha sabır göstermeye degecek türden olmasıdır.⁴²⁶ Fakat İsmail Hakkı Bey hakkındaki düşünceleri hiçte taviz verilecek türden değildir. Vahdeti, bir gün evine gidip cemiyet hakkında konuştuğu ev sahibine, İsmail Hakkı Bey, bir kere dahi olsa sizinle ilişkide olursa, değil İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, hangi gerçekten bahsederseniz bahsedin, itirazlarınız kabul edilmez diyerek düşüncelerini kesin olarak ortaya koymuştur.⁴²⁷

Vahdeti, daha önce *Volkan* Gazetesinde, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne dair iki beyanname yayınlamıştır. Birincisi 26 Şubat 1909, diğeri ise 4 Mart 1909 tarihlidir. İlk beyannamede, cemiyete karşı saldırıların olduğundan ve bunlarla karşılaşacaklarını zaten bildiklerinden bahsedilir. Fakat ne olursa olsun bu birlikten vazgeçmeyeceklerdir. Ayrıca kendilerine gelen dedikoduya göre, cemiyet ileride Ahrar Fırkası'na katılacaktır. Diğeri bir dedikodu ise, başka bir fırkayı yıkmak için kurulduğudur. Bu söylenenlere karşı, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin hiçbir cemiyete katılmayacağı vurgulanmıştır. Cemiyetin hiçbir kişi için tasarlanmadığı, yalnızca İslamiyet'i koruma çabasında olduğu beyan edilmiştir.⁴²⁸ İkinci beyannamede; İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin, 48. nüshasında yayınlanan on maddelik nizamname ve diğeri sayfalarındaki yayınlardan başka bir ilavesi ve maksadının olmadığından bahsedilir. Bu beyannameye karşı kışkırtmalarda bulunanlar olursa isimleri *Volkan* Gazetesi'nde ilan edilecektir. Ayrıca, *Volkan* Gazetesi, cemiyete dâhil olmak isteyenler için tek araçtır.⁴²⁹

Daha öncede bahsettiğimiz gibi bu cemiyetin kurulmasını isteyen ve Derviş Vahdeti'nin ismini vermekten çekindiği zatlar, Vahdeti'ye kızgınlıklarını dile getirirler. Çünkü Vahdeti'nin yayınladığı bu beyannameden, kendi cemiyetlerinin

⁴²⁵ Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Hakikati", 22 Şubat 1324, Nu. 66, s. 3.

⁴²⁶ Çünkü her seferinde kendisine büyük paralar verileceği, matbaalar kurulacağı vaat edilmişti. Kocahanoğlu, s. 81.

⁴²⁷ Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Hakikati", 22 Şubat 1324, Nu. 66, s. 4; İsmail Hakkı'nın bir Yıldız hafiyesi olduğunu toplantıların birinde kendi ağzından duymuştu. Kocahanoğlu, s. 81; Derviş'e göre İsmail Hakkı, hafiyelik etmiş hatta bu yüzden İttihat ve Terakki tarafından idam hükmü giydirilmiş biriydi. Emirizade Ömer Lütfü ise, eski Şeyhülislam Cemalettin Efendiyle teması vardı, üstelik yalancıydı. Akşin, s. 41.

⁴²⁸ Volkan, "Beyanname", 13 Şubat 1324, Nu. 57, s. 1.

⁴²⁹ Volkan, "Beyanname", 19 Şubat 1324, Nu. 63, s. 3.

haberi yoktur. Vahdeti, bu kişilerle arasında geçen konuşmayı gazetesinde aynen neşretmiştir. Onlara karşılık olarak: “...*Ve bir de cemiyet diyorsunuz, ayıp olmasın ama hangi cemiyet... Ben cemiyetin mahiyetini anlamadıkça katiyen karanlığa karşı hareket edemem. Evvelce ben bilmeliyim...*” diyerek cevap vermiştir. Ayrıca bu zatlar, şimdiye kadar İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ne kayıt olan kişilerin eline “İttihad-Muhammedi Cemiyeti” mührünü taşıyan bir yazılı kâğıt verilmesini isterler. Kâğıdın üzerine de “talebi üzerine kayıt olunmuştur” yazısının yazılması gerekmektedir. Vahdeti, bu isteğe karşılık, kâğıda, mührü gerek olmadığını, cemiyete dâhil olanın zaten deftere kayıt olduğunu söylemiştir. Ayrıca gizli bir işleri olmadığından dolayı da bu gibi külfetlere gerek duyulmamaktadır. Bu zatlar, kendilerini dinlemeyen Vahdeti’nin beyanname yayınlamasına rağmen, hala Vahdeti’nin bu işi yapacağı konusunda emin olduklarını ifade edeceklerdir. Vahdeti ise, bütün söylenen sözlere rağmen, bu kişilere ısınmadığını dile getirecek⁴³⁰ ve yine içten içe onlara karşı güven duymayacaktır.⁴³¹

Derviş Vahdeti, bir gün sonraki 8 Mart 1909 tarihli *Volkan* Gazetesi’nde, yine bu kişilerle arasında geçen olaylardan söz eder. Gazetede, “Vecdi” imzasıyla adına gelen iki mektuptan bahsetmektedir. Mektubu gönderen kişi, Vahdeti’ye telkinlerde bulunup, onun ahaliyi teşvik etmesi için, cesaret göstermesini istemektedir. Vahdeti, birinci mektubu herkesi ihtilale davet ettiği için sinirlenip atmıştır. Daha sonra, onların telkinlerini dinlemeyip bir beyanname yayınlamıştır. Vahdeti’ye göre, mektup sahibi de herhâlde bu beyannameyi gördükten sonra şaşırıp, ikinci bir mektup yazmıştır. İkinci mektup ise, “Suret-i mektup” başlığıyla *Volkan*’da aynen verilmiştir.⁴³² Mektupta Vahdeti eleştirilmektedir. Mektubun altında Vahdeti’nin cevabı yer alacaktır. “Behey müfsit” diyerek sözlerine başlayan Vahdeti, gazetesinde her gün, günahkâr olduğunu yazdığını, kendisini kutsal saymadığını söyleyerek bu kişiyi sert bir dille uyarmıştır.

Ertesi gün, 9 Mart 1909’daki yazısında, yine eleştirilerine devam ederek, bu kişilerin maksatlarının çok açık şekilde irtica olduğunu söyleyen Vahdeti, onlara, kendilerine başka araçlar aramaları uyarısında bulunarak ifadelerini ağırlaştıracaktır. Buradan anlaşılıyor ki, kendisi, gazetesini, Cemiyetin masum üyeleri ve Müslüman

⁴³⁰ Volkan, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin Hakikati”, 22 Şubat 1324, Nu. 66, s.4.

⁴³¹ Özcan, s. 475.

⁴³² Volkan, “Suret-i Mektup”, 23 Şubat 1324, Nu. 67, s. 3-4.

millet bir irtica aracı olarak kullanılamaz. Vahdeti, bu kişilere karşı, “*Düşün ey beyinsiz, din gitti, şeriat bitti diyerek birkaç kişiyi ezdirip, birkaç yüz kişiyi boğaz boğaza getirerek, milleti ayaklandırarak kan gövdeyi götürsün mü istiyorsun?*” diyecek kadar tepkilidir. Ayrıca, *Volkan*’ın amacı zaten şeriata uygun hareket etmektir deyip, eleştirdiği kişiyi, mürteci olarak nitelemektedir.⁴³³

Vahdeti’nin, Cemiyet’e tamamen sahip çıkma mücadelesine giriştiğini yine 9 Mart 1909 tarihli gazetede yazısından da anlamaktayız. Vahdeti, “*Ey Ümmet-i Muhammed Meyus Olmayınız*” başlıklı makaleyi yazarak, kendisine umut bağlayan taraftarlarına sahip çıkıp moral verecektir. Bu yazıda, cemiyete inananların, artık tereddüt etmemeleri gerektiğini, temiz, pak olduklarını, kalplerinin hakikat nuruyla dolu olduğunu dile getirmiştir. Makalesini, “*Ey Ümmet-i Muhammed Meyus Olmayınız çünkü zafer bizimledir*” sözleriyle tamamlamıştır.⁴³⁴

Görüldüğü gibi, Derviş Vahdeti, *Volkan*’ın 7 Mart 1909 tarihli sayısından itibaren⁴³⁵ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üzerinde çevrilen dolapları ve perde arkasında yaşanan karanlık ilişkileri ifşa etmeye başlamıştır.⁴³⁶ Vahdeti, cemiyet hakkındaki düşüncelerini, refiki olarak hitap ettiği bir arkadaşıyla da paylaşmış ve bu konuşmaya yine gazetesinde yer vermiştir. Refikine; “*bu cemiyetin ocağı biz olacağız, işin içinde iki mesele var, irtica ya da menfaat. Birincisinin zaten celladıyız, ikincisi ise, bir gazetemiz var fakat gazetemizin maksadı millete hizmet etmektir*”. Yani Vahdeti, gazetesinin amacının menfaat olmadığını, millete istifade sağlayan bir araç olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁷

Gazetenin 11 Mart 1909 tarihli basımında, Vahdeti, “*Tebşir*” yazısının altına yine “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin Hakikati” adlı makale başlığını atarak, bir iki güne kadar, Cemiyetin, azalarının ve bütün nizamnamelerinin bir yazı ile herkese duyurulacağı söylenmiştir. Makalenin devamında, cemiyetlerinin; mübarek, temiz ve haysiyetli kişilerde olduğundan bahsedilir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti,

⁴³³ Volkan, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin Hakikati”, 24 Şubat 1324, Nu. 68, s. 4; “Vahdeti, bu adamların mutlakiyetçi olmalarından şüphelenmektedir. Hatta ona göre, bu adamların Arap milliyetçi davasını yürüten “Aha ül Arabi” cemiyetiyle de ilgileri vardır. Belki de işin başına kendisi geçmek istediği için kısa bir süre sonra İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ni kurdu ve yazılarıyla diğer İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ne çattı.” Akşin, s. 41.

⁴³⁴ Volkan, “Ey Ümmet-i Muhammed Meyus Olmayınız”, 24 Şubat 1324, Nu. 68, s. 1-2.

⁴³⁵ Volkan, 7-8-9-10-11 Mart 1909.

⁴³⁶ Kocahanoğlu, s. 77.

⁴³⁷ Konuşmanın devamında, asla gevşeklik yapmayalım, mağlup olmayalım diyerek çalışmalarını gerektiğini vurgulamıştır. Volkan, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin Hakikati, Nu. 66, s. 3-4.

hakkıyla kurulmuştur ve 24 Kanun-i Sani 1324 senesinden beri saygı görmektedir. Bu makale, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Hakikati” başlıklı son yazı olmuştur.⁴³⁸ Buradaki sözlerinde, Cemiyetin haysiyetli ve mübarek kişilerde olduğunu vurgulaması, kendisini ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni, bu gizli zatlardan ayrı tuttuğunu göstermektedir. Ayrıca Cemiyetin bu kişilerle artık bir alakasının kalmadığını kesin olarak ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Cemiyet kendi içerisinde bir kuruluş mücadelesi verirken, dışarıdan bir gözle Abdurrahman Şeref Efendi gördüklerini, şu şekilde kaleme almıştır:

“... Cemiyet-i Muhammediye'yi tesis edenler nahoşnudların sebük-mağazları idi. Bunlar, şeriat isteriz demdemesiyle zuhur edip esvak ve pazarda defterler küşadiyle marrin ve abirini şeriat ister misiniz sualiyle sıkıştırarak sualin garabetini reddetmek mümkün olmadığından muvafakat edenlerin isimlerini kayd ile teksir-i efrad etmişler ve vukuat zuhurunu gözleyen ve yağmagirliğe yeltenen haşerat guruhu Hristiyanlar da dâhil olmak üzere bu cemiyete dâhil olmuşlar idi.”⁴³⁹

Bazı sokak başlarında her sınıftan seçilen propagandacılar durmadan, “Ey şeriat-ı mutahhara-i Muhammedi'nin zevalini istemeyen müminler; Allahu Zülcelal aşkına Peygamber-i Zişanımız Muhammed Mustafa aşkına bu kâğıdı imzalayınız” diye bağıyorlardı.⁴⁴⁰ Cemiyetin görevlendirdiği kişiler, sokak ve pazarlarda defter açıp gelen geçeni “şeriat ister misiniz?” diye sıkıştırıyordu.⁴⁴¹ Gerçekten de henüz kurulmamış bu cemiyetin taraftarları Kapalıçarşı girişi ve Fatih gibi semtlerde, yoldan geçen kimselere şeriat isteyip istemediklerini sorarak manevi baskı altında imza toplamışlar⁴⁴² ve cemiyete üye olmalarını sağlamaya çalışmışlardır. Bahsi geçen dönemde cemiyetin çalışmaları sadece İstanbul ile sınırlı değildi. Nitekim memleketin hemen hemen her yerinde benzer durumlarla karşılaşmak mümkündü. Örneğin Edirne Vilayetine bağlı İskeçe'de, Hacı Yakup Efendi ve yanındakiler, yoldan geçen herkesten imza toplayarak, cemiyete üye olmaları için ısrar etmekteydiler.⁴⁴³

⁴³⁸ Volkan, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Hakikati”, 26 Şubat 1324, Nu. 70, s. 1.

⁴³⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, s. 18.

⁴⁴⁰ Bayar, Cilt: 1, s. 125.

⁴⁴¹ Karal, Cilt: V, s. 77.

⁴⁴² Kocahanoğlu, s. 83.

⁴⁴³ BOA. DH. MKT. 2794/97 Lef: 1. (25.Ra.1327/16 Mayıs 1909)

Arşiv belgelerinde, memleketin çeşitli bölgelerinden alınan telgraflarda, İttihad-ı Muhammedi adıyla bir cemiyet kurulduğu, bu cemiyete üye kaydının yapılmaya çalışıldığı ve bu kişilerin İslam şeriatının uygulanmasını istedikleri görülmektedir. Örneğin 19 Mart 1909'da İşkodra Valisi ve Kumandanı Mirliva Bedri Bey tarafından gönderilen telgrafta, İşkodra'da medrese talebeleri ile ahaliden bir takım insanların toplantılar düzenleyerek, Şeriat-ı İslamiyenin tatbikini istediklerini bildirmektedir.⁴⁴⁴ Aynı şekilde, Hüdavendigâr Vilayetinde de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin şubesinin açılmaya çalışıldığı cemiyete üye kaydı yapıldığı görülmektedir. Buna karşılık hükümetin ise üye kaydının kimlerin yaptığını ve bu kişilerin ne gibi amaçlarının olduğunu tahkik ettirdiğini görmekteyiz.⁴⁴⁵ Bu bağlamda yapılan tahkikat neticesinde, Pazarköy Kasabası Cami-i Kebir İmamı Hacı Hafız Said Efendi ile ve büyük oğlu Mehmet Talat Efendi'nin şeriat isteyen ahalinin isimlerini bir deftere kaydettiği ve bu kişilerin imzalarını aldığı, bazı köyler de de bu şekilde şeriat taraftarlarından imza toplandığı anlaşılmıştır.⁴⁴⁶ Yine Hüdavendigâr Valisi Azmi Bey tarafından gönderilen telgrafta, Bursa'ya Fatih Medresesi Dersiamlarından Gerebeli Hüseyin Hilmi ile Mısırlı Abdi Efendi adında iki hocanın geldiği ve bunların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin memlekete hiçbir fayda sağlamadığı yönünde vaazda bulunmalarına istinaden haklarında tahkikat başlatıldığı bildirilmektedir.⁴⁴⁷ Belgelerden anlaşıldığı üzere, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti henüz resmi olarak açılmadan önce İstanbul'da olduğu gibi taşrada da üye toplama ve şube açma çalışmalarına başlamıştır. Ve bu çalışmaların çok kısa bir sürede Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kadar yayıldığını görmekteyiz. Nitekim Şam, Hama ve Suriye'nin diğer bölgeleri ile Cebel-i Lübnan'da da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne destek veren kişilerin ortaya çıktığı ve yine buralarda da üye kayıtlarının yapıldığı arşiv belgelerine yansımıştır.⁴⁴⁸ Buna karşılık hükümetin buralarda da konuya yönelik tahkikatlar başlattığını, Hama'da ve Şam'da cemiyetin şubelerini açmaya çalışanların hüviyetlerini, mesleklerini ve hangi amaçla bu işe kalkıştıklarını bölge idarecilerinden talep ettiğini görmekteyiz.⁴⁴⁹ Halep Vilayetine bağlı Ayıntab kazasında da, ahaliden bazı kimselerin bölgede İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin

⁴⁴⁴ BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 1,3. (27.S.1327/20 Mart 1909)

⁴⁴⁵ BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 4. (27.S.1327/20 Mart 1909)

⁴⁴⁶ BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 7. (27.S.1327/20 Mart 1909)

⁴⁴⁷ BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 8. (27.S.1327/20 Mart 1909)

⁴⁴⁸ BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 5,9. (27.S.1327/20 Mart 1909)

⁴⁴⁹ BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 6. (27.S.1327/20 Mart 1909)

şubesini açtıkları ve bu sebeple bazılarının tutuklandıkları yine vesikalara yansımıştır.⁴⁵⁰

Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur'a göre; “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Taraftarları, dini alet olarak ele almışlar, din gidiyor, şeriat lazımdır diyorlardı. Azaları ekseriyetle şeyh, derviş ve hocalardı. Sokaklarda, medreselerde, kışlalarda dolaşip propaganda yapıyorlardı. Az zamanda fevkalade büyümüşlerdi.” Ayrıca Rıza Nur, kendisinin yazdığı “Görüyorum ki iş fena gidiyor” adlı makalesini, cemiyetin birçok kez bastığını dile getirmiştir.⁴⁵¹ Gerçekten de, *Volkan*'da 15 Mart 1909'da “Biz de görüyoruz ki iş fena gidiyor” başlığı altında, Rıza Nur'un makalesi *İkdam*'dan alınarak aynen neşredilmiştir.⁴⁵²

Yaklaşık 40 gün süren bu bilinmezlik süreci 16 Mart 1909'da neticeye kavuşmuştur. Cemiyet Nizamnamesi birkaç kere ertelenmesine rağmen 16 Mart 1909'da *Volkan*'da yayınlanarak alenilemiştir.⁴⁵³

2. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Resmi Kuruluşu

Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kısa zamanda gelişti.⁴⁵⁴ 16 Mart 1909'da, *Volkan*'ın 75. Sayısında 40 maddelik Nizamname yayınlanarak, Cemiyet'in kurucuları, adı ve gayesi kamuoyuna resmen açıklanmıştır. Böylelikle hem Derviş Vahdeti'nin kendi içindeki mücadele hem de gerginleşen siyasi ortam, dolayısıyla Cemiyet hakkında çıkan farklı görüşler, merak ve tereddütler kısmen giderilmiş oldu.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 10, 11. (27.S.1327/20 Mart 1909)

⁴⁵¹ Kocahanoğlu, s. 83-84.

⁴⁵² *Volkan*, “Biz de Görüyoruz ki İş Fena Gidiyor”, 2 Mart 1325, Nu. 74, s. 1-4.

⁴⁵³ Vahdeti'nin notuna göre, Cemiyet'in kuruluş tarihinin “1327 senesi Muharreminin 25. Günü (16 Şubat 1909) olarak kabul edileceği” belirtilmiştir. Kocahanoğlu, s. 95; Ne ilginçtir ki, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin nizamnamesi yayınladıktan sonra ve cemiyetin resmi kuruluşuna kısa bir süre kala Bayezid Dersiamlarından Abdullah Ferid Efendi isimli şahsın, İttihad-ı Muhammedi adıyla Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere dini, edebi, felsefi ve siyasi bir gazetenin yayınlanması için Matbuat Dairesi'nden izin istediğini görmekteyiz. BOA. ZB 331/21 Lef: 1-3. (5 Mart 1325/18 Mart 1909); BOA. DH. MKT. 2764/66 Lef: 1-2. (18.S.1327/11 Mart 1909) Fakat bu durumun İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile ilgili bir bağlantısı bulunmamaktadır. Nitekim Derviş Vahdeti *Volkan Gazetesi* dışında kesinlikle bir yayınının olmadığını yazılarında vurgulamaktadır.

⁴⁵⁴ Akşin, s. 41.

⁴⁵⁵ Kocahanoğlu, s. 99-100.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi⁴⁵⁶

Madde 1- Cemiyetin reisi Hazreti Muhammed Mustafa (s.m.) dir.

Madde 2- Cemiyetin ismi “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti” dir. 1327 sene-i hicriyesinde Darülhilafede teşekkül etmiştir.

Madde 3- Cemiyetin maksadı, memalik-i hilafette ve sair biladda mütemekkin anasır-ı muhtelif-i İslamiyenin tezhib-i ahlakına ve içtimai terakkiyatına bais-i yegane olan Kur'an-ı Kerim'in, şeriat-ı mutahharrenin ila yevmülkıyam temin-i devamına say-ü gayret eylemek ve Şer-i Şerif ve Kanun-i Esasi-i münif ile müeyyed olup Darülhilafede tessüs eden usul-ü meşvereti hırz-ı can bilerek muhafaza eylemek, memalik-i Osmaniye de kavanin-i hukukiyeyi Mecelle-i Ahkam-ı Adliye müştemil bulunduğu gibi kütübü fihhiyeden bilistinbat bir de Ceza Kanunu ve kavanin-i saire-i muktaziye meydana getirerek ileride Meclis-i Mebusan'a arz etmek ve tasdikine iktiran etmesine çalışmak ve bütün hareket ve sükenatımızı Şer-i Şerife tayin etmek ve bu suretle istikbalde Memalik-i Osmaniye de mehakim-i nizamiyelerde kavanin-i şeriyenin düsturülamel olmasına gayret etmek ve bütün liva-i Muhammedi altında bulunan alem-i İslamiyet'i taarruzdan sıyanet eylemek.

Madde 4- Cemiyetin saha-i faaliyeti bütün memalik-i İslamiyeyi ihtiva eder.

Madde 5- İkinci maddede gösterilen makasıda vusul için Cemiyetin vesait-i icraiyesi berveçhi atidir.

- a) İttihad-ı Muhammedi ve Meclis-i Mebusan hakkında mevzuu bahsolacak mesaii içinde bir mahal-i içtimada Şer-i Şerif daire-i münciyesinde Cemiyete mensup ulema ve meşayih ve siyasiyun canibinden hutbeler ve nutuklar iradiyle icra-yı müzakere etmek.
- b) Cemiyete mahsus mahalli içtimada füzela-yı mensubin tarafından ulum-u diniye, ahlakiye, siyasiye, içtimaiye ve ahval-i cariyeye müteallik ders suretinde vaazlar vermek.
- c) Cemiyetin fikir ve mesleğini tefhim ve tamim için mevkut ve gayrı mevkut resail ve mürevvic-i efkârı olmak üzere Türkçe, Arapça, Farsça ve elsine-i sairece gazeteler ve evrakı mütenevvia tabettirmek ve keza bu maksatla içtima-i umumiler tertip eylemek.
- d) Aynı maksatla taşralarda ve bilad-ı saire-i İslamiyede teşekkül eden şubelerle teati-i muhaberat ile oralarda bu kabil neşriyat meydana getirmek ve içtimalar tertip ettirmek.
- e) Lüzum gördükçe bilad-ı İslamiye-i hariciyeye vaizler göndermek.

⁴⁵⁶ Volkan, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi”, 3 Mart 1325, Nu. 75, s. 2-4; Tunaya, Cilt: 1, s. 200-203.

Cemiyete Azanın Kabulü ve Suret-i Hurucu

Madde 6- Cemiyetin şartnamesini kabul ile ahkâmına ittiba eden şer an sinni rüşde vasıl olan her ferd-i müslim Cemiyete dâhil olabilir.

Madde 7- Cemiyete duhulünü şifahen ve tahriren talep eden kimse Cemiyete mensup bir aza veya Volkan gazetesi delaletiyle azalığa kabul olunur.

Madde 8- Azadan her biri istediği zaman Cemiyeti terk etmekte muhtardır.

Madde 9- Cemiyete karşı hiçbir azanın taahhüdat-ı nakdiyesi yoktur. Arzuyu vicdanı ile ita olunacak ianat-ı nakdiye ve hedaya maalmemmuniye kabul ve Cemiyete varidat kaydolunur.

Madde 10- Şeriat-ı Ahmediyeye muhalif harekette bulunanlar menfaat-i şahsiye-i hafıye takip eyleyen her fert vaki olacak tenbihat-ı meşruaya rağmen ıslah-ı nefis etmeyüp de ısrar ederse Meclis-i İdarenin ekseriyet-i arasıyle Cemiyetten ihraç edilir. İhraç edilen aza isterse Meclis-i Umumiye müracaat ve meseleyi ekseriyet-i katiye-i ara ile hallettirebilir. Cemiyetten ihraç edilen aza bilahere ıslah-ı nefis ettiğini ispat ederek yeniden aza kaydolunmak isterse yine kabul edilir.

Madde 11- Cemiyetten gerek ihtiyariyle gerek bila ihtiyar çıkan aza o zamana kadar Cemiyete iane ve hediye namiyle bir şey vermiş ise istirdad edemez.

İdare Teşkilatı

Madde 12- Cemiyetin idare teşkilatı: Darülhilafede Merkez-i Umumi ve taşrada şubelerle berveçhi zir gösterilen Meclis-i İdareler, Meclis-i Umumileri Meclis-i Kebirleridir.

Meclis-i İdare Vezaiifi

Madde 13- İdare Meclisinin müddeti bir sene devam etmek ve sene-i atiyede tekrar intihap edilebilmek üzere umum tarafından intihap olunan 25 azadan mürekkeptir.

Madde 14- Meclis-i İdare azaları meyanından altı kişiden mürekkep bir heyet-i idare teşekkül edecektir.

Madde 15- Meclis-i İdare lüzumuna göre heyet-i idarenin daveti üzerine içtima eder. Azanın ekserisi hazır olmadıkça işe bakılamaz.

Madde 16- Meclis-i İdarenin vezaiifi berveçhi atidir:

- a) Meclis-i İdare kararlarını Heyet-i İdare vasıtasıyla icra ve mürevviç-i efkarı olan gazete ile icap ederse icraatını ilan etmek.
- b) Cemiyetin emval-i menkule ve gayrı menkulesini tasarruf ve idare etmek.

c) İcap ettiği takdirde maksada ait olan mevaddan maada iş bu nizamnamenin sair mevadını tadil ve tezyil etmek.

Madde 17- Kaffe-i vesaikin Cemiyetçe makbul olması Meclis-i İdareler tarafından tayin olunan zevatın imzalarının havi bulunmasına mütevakkıftır.

Madde 18- Rüesa-yı şubat merkez-i hilafette buldukları zaman Meclis-i İdare müzakeratına iştirak etmeğe salahiyettardır.

Madde 19- Heyet, Meclis-i İdare azası meyanından tefrik olunan altı kişiden mürekkep ve muvazzaf olup bunlardan biri reis-i heyet, biri katib-i umumi ve biri veznedardır.

Madde 20- İdare heyeti Cemiyetin umur ve hususatını rüyetle mükelleftir.

Madde 21- Bütün muhaberatta imza yerine merkez-i şubata ait mühürler yahut mühür münderecatı istimal olunur hiçbir fert imzası tahtında muhabereye salahiyettar değildir.

Madde 22- Meclis-i İdaredeki riyaset her defa bir azaya muhavveldir.

Madde 23- Meclis-i İdareden başka 25 aza namzedi olup Meclisin her teşekkülünde aynı idare azaları gibi sahibi reydirler.

Madde 24- Heyet-i İdarenin tayini Meclis-i idareye ait olduğu gibi tebdili de Meclis-i mezkûra aittir.

Madde 25- Her bir karar ekseriyet-i ara iledir.

Meclis-i Umumi-i Merkezi ve Vezai fi

Madde 27- Meclis-i Kebir: Meclis-i idarenin daveti üzerine senede bir defa İstanbul'da Meclis-i idarenin tahsis eylediği yevm-ü mahsusta içtima eder.

Madde 28- Meclis-i Kebir, merkez ve şube Meclis-i umumilerinden ibarettir.

Madde 29- Meclis-i Kebirin vezai fi berveçhi atidir:

a) Cemiyetin sene-i atiyeye için ne gibi bir fi li hayra teşebbüs etmesi lazım geldiğini tayin etmek.

b) Cemiyetin teşkilat ve nizamnamesinin tadiline lüzum görüldüğü takdirde ne suretle teşkil ve tadil edileceğini tahsis etmek.

Şubeler ve Suret-i Teşekkül

Madde 30- Şubelerin teşekkülü yirmi azanın mevcudiyetine vabestedir. Taşrada şubeler küşad edildikçe keyfiyeti İstanbul'da Meclis-i Umumiye ihbar ve Merkez-i Umumi kendilerine bir mühürle bir vesika-i resmiye irsal eyler.

Madde 31- Şubeler, Merkez-i Umumi nizamnamesine tabidir.

Madde 32- İstanbul'da Merkez-i Umumiden maada merkez veya şube yoktur.

Madde 33- Cemiyetin şubeleri on bir kişi olmak üzere birinci sene müessisleri tarafından tefrik, ikinci sene şube meclis-i umumileri canibinden bir sene müddetle intihap olunur.

Madde 34- Şubeler, buldukları mahallerde Cemiyet-i Merkeziye tarafından kendilerine tevdi olunan vezaifi ifa eder.

Madde 35- Şubeler, Cemiyet-i Merkeziye nizamnamesine muhalif hareket ederse keenlemyekün hükmündedir.

Madde 36- Şubeler, ayda bir defa muamelat-ı hesabiyeye ve Cemiyete dâhil olanlara dair Merkeze itayı malumat eder.

Madde 37- Şubeler meyanında beş kişiden ibaret bir Heyet-i İdare teşkil olunur. Bunlardan biri reis, ikisi aza, bir kâtip ve biri de sandukkar olmak üzere tefrik olunur.

Şube Meclis-i Umumileri ve Vesaiti

Madde 38- Şube Meclis-i umumileri, senede bir defa Meclis-i İdarenin ilanı üzerine her mahalle veya karyeden intihap olunan birer azadan ibaret olup her vilayet ve liva merakizinde şubelerde biliçtima Meclis-i idarenin bir senelik hesabatını tetkik ve Meclis-i İdare azalarını yeniden intihap ve ipka eyler.

Madde 39- Meclis-i Umumiler akdi ve netice-i mukarrerat-ı hususatı, Merkez-i Umumiye bildirilir.

Cemiyetin Varidatı

Madde 40- Cemiyetin varidatı: İhtiyari olarak verilen ianelerden, hediyelerden ve neşriyattan hasıl olacak temettüden ve ders ve hitabetler duhuliyesinden ve bunların emsali varidattan ibarettir.

Madde 41- Şubeler varidatından, Meclis-i Kebir tarafından tensip olunan miktar mebaliğ, Cemiyetin masarifat-ı umumiyesine medar olmak için Darülhilafede Merkez-i Umumi ve taşrada tarafından rüyet olup tasdiki Meclis-i Umumi-i Merkeziye aittir.

Nizamnamenin 1. maddesinden anlaşıldığına göre, Cemiyet'in reisi Hazreti Muhammed Mustafa'dır. Diğer maddelerde de Müslüman memleketlerinde Kur'an-ı Kerim ve Şeriat hükümlerinin devamının kıyamete kadar sağlanacağı, Şeriata uygun kanunların çıkarılacağı, cemiyete bağlı ulema şeyhler ve siyaset adamları tarafından bu konularda hutbeler ve konferanslar verileceği belirtilmiştir.⁴⁵⁷ Madde 2'de

⁴⁵⁷ Karal, Cilt: V, s. 76-77.

“Cemiyet’in ismi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’dir ve 1327 sene-i hicriyesinde Darülhilafede teşekkül etmiştir” yazmaktadır. Daha önceki taslak nizamnamedeki tarih ise Hicri 1317 yılını göstermektedir.⁴⁵⁸ İlk Nizamnamede, yeni Nizamnamenin, 1. Maddesinin olmadığını yani buraya sonradan eklendiğini görmekteyiz. 4. Maddede “Cemiyetin saha-i faaliyeti bütün memalik-i İslamiyeyi ihtiva eder” cümlesinin yer alması suretiyle bir çeşit Panislamizm niteliği vurgulanmıştır.⁴⁵⁹

Cemiyetin en yetkili organı olan Merkez-i Umumi, her yıl bir kere Cemiyet merkezinin bulunduğu İstanbul’da toplanacaktır. Her mahalleye bir kişi esasına göre seçilmiş olan delegeler Genel Kurulu oluşturacaklardır (madde 38). Meclis-i umumi tarafından 25 kişilik bir idare meclisi seçilecek (madde 13), bu mecliste kendi içinde 6 kişilik İdare Heyetini oluşturacaktır (madde 14). İdare Heyeti, Cemiyetin yönetim ve icra işlerini fiilen yürütecek en önemli organdır (madde 16). Kendi içinden bir başkan, bir Umumi Kâtip ve bir veznedar seçecektir (madde 19). İdare Heyeti’nin tayin ve değiştirilmesi İdare Meclisinin yetkisindedir.

Genel Kurulda, İdare Meclisinin dışında ayrıca 25 kişilik yedek üye seçilecek, bunlarda diğerleri gibi toplantılarda oy hakkına sahip olacaklardır (madde 23). Şubeler en az 20 üyenin sağlanmasıyla kurulacak (madde 30) ve 5 kişilik yönetim kurulu tarafından idare edilecektir (madde 37). Cemiyetin, merkez ve şube genel kurullarından oluşacak ve Meclis-i Kebir adı verilen bir üst organı daha olacaktır. Bu kuruluş, yılda bir kez toplanarak genel kurula sunulacak plan ve proje taslaklarını hazırlayacaktır (madde 27-28-29).

Yayınlanan Nizamnamenin 41. Maddesinin sonunda Cemiyet’in azaları sıralanmıştır:

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Dersaadet Merkezi Meclis-i İdare Azaları⁴⁶⁰

- 1- *Seaadetlü siyadetlü Süheyl Fazıl Paşa Hazretleri*
- 2- *Şeyh Feyzullah Efendizade Reşadetlü Mehmet Sadık Efendi Hazretleri*
- 3- *Bayezid dersiamlarından faziletlü Mehmed Emin Hayreti Efendi*
- 4- *İbnünnâfi Ahmet Esad Efendi*
- 5- *Şeyh el Hac Mehmed Emin Efendi*

⁴⁵⁸ Volkan, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi”, 4 Şubat 1324 (26 Muharrem 1327-17 Şubat 1909), Nu. 48, s. 1.

⁴⁵⁹ Armaoğlu, s. 856.

⁴⁶⁰ Volkan, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Dersaadet Merkezi Meclis-i İdare Azaları”, 3 Mart 1324, Nu. 75, s. 4; Tunaya, Cilt: 1, s. 182; Kocahanoğlu, s. 109-110.

- 6- *Karagümrük Cami-i şerifi ikinci imamı Nevşehirli Hafız Mehmed Sabri Efendi*
- 7- *Bandırma naibi faziletli Şevket Efendi*
- 8- *Bediüzzaman Said-i Kürdi İbn-i Mirza*
- 9- *Hırka-ı Saadet-i Hazreti Nebevi Kethüdası atufetli Hacı Hayri Beyefendi*
- 10- *Evkaf-ı Hümayun ser veznedarı saadetli Raşid Efendi*
- 11- *Debre-i Bala redif kumandanlığından münfasıl Ferik Rıza Paşa*
- 12- *Volkan muharrirlerinden Faruki Ömer Şevki Efendi*
- 13- *Tarikat-ı Halvetiyeden Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi*
- 14- *Binbaşı Refik Beyefendi*
- 15- *Kadiri Şeyhi Reşadettü Veli Mehmed Efgani Efendi*
- 16- *Muciz dersiamlarından faziletli Ahmet Nazif Efendi*
- 17- *Feriklikten mütekit Hacı İzzet Paşa*
- 18- *Sivas vilayet-i Nakibüleşraf Kaymakamı Seyyid Abdullah el- Haşimi el- Mekki Efendi Hazretleri*
- 19- *Memurinden İhsan Bey*
- 20- *Memurinden Hayri Bey*
- 21- *Fatih dersiamlarından Divrikizade Faziletli Abdullah Ziyaeddin Efendi*
- 22- *Şeyh Yunus Dergâhı postnişini Şeyh Ali Efendi*
- 23- *Beylerbeyi cami-i şerifi vaizi Hacı Kazım Efendi*
- 24- *Şeyhzade Hacı Mehmed Efendi*
- 25- *Müderresinden Teyfik Efendi*
- 26- *Volkan muharriri Derviş Vahdeti*

O gün yayınlanan *Volkan* gazetesi, bir başyazı, bir beyanname ve Nizamname ile tamamen cemiyetin kuruluşuna ayrılmış bir özel sayı niteliğindedir. Yayınlanan “Beyanname”, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Dersaadet imzasını taşıdığı için, Cemiyetin görüşünü ifade eden resmi kuruluş beyannameyi olarak nitelenebilir.⁴⁶¹

Beyanname

Balâdaki makaleden dahi müsteban olacağı zerre bir şeye ki İrade-i İlahiye taalluk eder, o şey bir tesir ile beraber husule gelir. Gerek memleketimizde gerek hariçte siyasi olarak birçok Cemiyetler vardır. Hindistan'da İttihad-ı İslam, Avrupa'da, Amerika'da Cizvit ve Misyonerler, Cemiyet-i İsrailiyeler ve daha nice dini cemiyetler olduğu gibi birçokta siyasi fırkalar vardır. Farmason, Karbonariler, Jön Avrupa, Sosyalistler, Komünistler, Pozitivler, Karl Marks'ın Cemiyet-i Beynelmileli, Anarşist fırkaları ve İdare fırkaları ve daha türlü türlü kitleler mevcuttur.

Saye-i nur-i Muhammedide, zaten mevcut olan uhuvvet-i müslimin, bugün Darülhilafede İttihad-ı Muhammedi namı altında neşr-i envar-ı tevhid etmektedir. Bunu bilmek lazımdır ki, Cemiyet'e dâhil olmamakla haşa İslamiyetimize zerre kadar hâlel gelmez ve herhangi bir cemiyete dahil olmak isteyen olursa cemiyetimiz hiçbir ferdi şayan-ı muaheze görmez. Hamdolsun Cemiyet-i İlmiye, Cemiyet-i İslamiye, Cemiyet-i Hayriye gibi birçok cemiyet-i diniyelerimiz, İttihat ve Terakki ve Ahrar ve İtidal fırkaları gibi cemiyet ve fırkalarımız mevcuttur. Bu cemiyetlerin zuhur-u idare-i meşrûtalarda kesirü'l

⁴⁶¹ Kocahanoğlu, s. 100.

vukudur. Fırkasız meşrutiyetten hiçbir zaman matlup olan semerat iktitaf olunamaz. Fırka-i siyasilerimizin kapıları ilamaşallah bütün Osmanlılar için açıktır. Bütün vatandaşlarımızın kanundaki hakkı müsavatına mal ve can ve ırzlarının temin-i bekasına Kanun-i Esasimizin mütekeffil olduğu gibi hiçbir suretle Cemiyetimiz o hukuklarına yan gözle bile bakamaz.

Biz ki Muhammedileriz, Şer-i Şerif dairesinde hareket etmek mecburiyetindeyiz. Bu salahiyetimize de hiçbir şahıs şahsi manevi karışmaz ve karışamaz. Bulduğumuz şu asrı medeniyette hiçbir fert diğerinin esiri olamaz. İşte bu esareten millet-i muazzama-i İslamiyeyi tahlis yani bilcümle müsliminin fikri siyasi ve içtimailerini uyandırarak buldukları Devletler idaresinde tabi buldukları kavanin dairesinde hareket ederek terakkilerine çalışmaktır. Dâhilimize gelince, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası veya diğer Cemiyetler olsun hiçbirisinin teşebbüsat-ı meşruasına mümanaat veya taarruz etmek gibi bir niyetimiz olmadıktan başka daire-i meşruiyette hareket eden her cemiyet ve fırkanın zahiriyiz. Binaenaleyh ahkâm-i şeriye ve kanuniyeye muhalif olarak hukuk-i umumiyyeye taarruz edenler görüldüğü takdirde de katiyen müsamaha olunmayacağı beyan olunur.

*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Dersaadet Merkezi Volkan İdarehanesi*⁴⁶²

Beyannamede, dikkati çeken şu iki hususun özellikle vurgulanmak istenildiği açıkça fark edilmektedir. Birincisi, Cemiyetin isminin ve taraftarlarının kamuoyunda, hükümet çevrelerinde ve matbuatta yarattığı tedirginlik dikkate alınarak, Cemiyeti meşrulaştırmak veya sempatik göstermek amacıyla, mutedil gayet liberal bir üslup kullanılmış olmasıdır. “Cemiyet’e dâhil olmamakla haşa İslamiyetimize zerre kadar halel gelmez ve herhangi bir cemiyete dâhil olmak isteyen olursa cemiyetimiz hiçbir ferdi şayan-ı muaheze görmez.” cümlesi de bu amacın ifadesi olmaktadır. İkinci husus ise, Cemiyet, açıkça siyasi bir fırka iddiası belirtmemiş olsa da, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin siyaset yapabileceğinin ortaya konulmuş olmasıdır.⁴⁶³ Beyannamede, Cemiyetin kapılarının herkese açık olduğu, şer-i şerif dairesi içinde hareket edileceği, fakat kendilerine katılmamakla kimsenin dinine zarar gelmeyeceği ifade edilmiştir. Fırkasız Meşrutiyet’ten hiçbir zaman istenilen sonucun elde edilemeyeceği, ancak ahkâm-ı şer’iyye ve kanuniyyeye muhalif olan cemiyet ve fırkalara katiyen müsamaha gösterilmeyeceği de vurgulanmıştır.⁴⁶⁴

⁴⁶² Volkan, “Beyanname”, 3 Mart 1325, Nu.75, s. 2; Tunaya, Cilt: 1, s. 199-200.

⁴⁶³ Kocahanoğlu, s. 100.

⁴⁶⁴ Özcan, s. 476.

Beyannamede, gerek içeride gerekse dışarıda, siyasal nitelikli birçok cemiyetin bulunduğu belirtilmiş, bunlar söylendikten sonra siyasi partilere geçilerek, siyasal nitelikli kuruluşlar da sayılmıştır.⁴⁶⁵

Derviş Vahdeti, o gün, *Volkan*'daki, "Allah bir şeyi isteyince onun sebeplerini de hazırlar" başlıklı makalesinde, yaşadığı olaylara kısaca değinerek şaşkınlığını ifade eder. Sözlerinden anlaşıldığına göre pek heyecan içerisindedir. Bu yaşadıklarını da Allah'ın takdiri olarak niteler. Cümlelerine sık sık "Kimin hatırına gelirdi ki?" sorusuyla başlar ve kendisini övmekten de geri durmaz. Aynı makalede, daha önce bir "*Hadim-i İnsaniyet Cemiyeti*" teşkil etmeye çalıştığından fakat başarılı olamadığından bahseder. Bu cemiyet için beş ciltlik bir abone defteri hazırlamış, defterdekilerin az bir kısmının üstü çizilerek, başına İttihad-ı Muhammedi yazılmış ve bu defter işlerine yaramıştır. İşte bütün bunlar, makalenin başlığından da anlaşıldığı gibi, hep İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin vücut bulması için hazırlanmış çeşitli sebeplerdir. Yazısını, "*artık Cemiyet teşekkül etmiştir ve bundan sonra keder yoktur çünkü İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, dünya durana kadar devam edecektir*" cümleleriyle sonlandırır.⁴⁶⁶

Derviş Vahdeti, teşekkülünü haber verdiği İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne durmadan aza kaydetmektedir. *Volkan* Gazetesi'nin Yerebatan'daki idarehanesi arı kovanı gibi işlemektedir. Bu cemiyeti uzaktan takip edenler artık yeteri kadar taraftar kazandıklarını görünce, cemiyetin dini bir törenle açılmasına karar vermişlerdir.⁴⁶⁷

18 Mart 1325 tarihinde, Musul'dan gelen bir telgrafta, Cemiyetin dağılıp dağılmadığının bir yazıyla bildirilmesi istenmektedir. Vahdeti, 2 Nisan 1909'da (20 Mart 1325), *Volkan* Gazetesi'nde bu telgrafa ve cevabına yer vermiştir. Cevap olarak; Cemiyete on bin kişinin birden dâhil olduğu ve sayının giderek arttığı bildirilmiştir. Ayrıca, Cumartesi günü Ayasofya Camisi'nde mevlit okutulup, merkezin resmi açılışı yapılacaktır. Duyuru kısmında ise, herkesin elinde yeşil bir sancağın olması ve üzerinde La İlahe İllallah Muhammed Resullullah yazılıp, altına da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti yazısının, ilave edilmesi istenmektedir.⁴⁶⁸ Bir gün sonraki *Volkan* Gazetesi'nde "yine ihtar" ve "ilan" başlıkları altında, bugün

⁴⁶⁵ Armaoğlu, s. 855-856.

⁴⁶⁶ Volkan, "İza erad'allahu şey'en heyeye'e lehu esbabuhu", 3 Mart 1325, Nu. 75, s. 1-2.

⁴⁶⁷ Baydar, s. 15.

⁴⁶⁸ Volkan, "Musul'dan Telgraf", 20 Mart 1325, Nu. 92, s. 4.

Ayasofya Camisi'nde öğle namazından sonra bir mevlit okunacak ve ardından idare merkezimizin önüne gelinerek kurbanlar kesilip dua edilecektir haberini veren Cemiyet, kuruluşunu 3 Nisan 1909'da resmen ilan etmiştir.⁴⁶⁹

“Fırka-i Muhammediye”, “Volkancılar Cemiyeti”, “Cemiyet-i Muhammediye” olarak da adlandırılan ve kurucularına “Muhammediler” denen kuruluş 3 Nisan 1909 günü⁴⁷⁰ bir fırka olarak, Ayasofya Camiinde, Derviş Vahdeti tarafından yapılan bir konuşma ile ilan edilmiştir.⁴⁷¹ *Volkan* Gazetesi yazarlarından Lütfi, 4 Nisan 1909'da, Cemiyetin açılışında yaşananları övgüyle anlatmaktadır.

Derviş Vahdeti, 3 Nisan 1909'da, Cemiyet'in kuruluşunu ilan eden ve kendisi tarafından Ayasofya Camiinde yapılan konuşmayı, 5 Nisan 1909'da *Volkan* Gazetesi'nde yayınlamıştır;

Suret-i Nutuk⁴⁷²

Ey Ümmet-i Muhammed Allah'ı inkâr edenler ya son derece cahil olanlar yahut mütefennin geçinip de zevk-ı dini ile zevk-yab olamayanlardır.

Bu kâinatın hangi bir zerresine atfı nazarı ibret olunca, vahdaniyet-i ilahiyeyi tasdik etmemek mümkün değildir.

Öyle bir kâinat ki: Her zerresinde bir ittihad meşhuddur. Eğer zerrat arasında ittihad olmamış olsa, bir çöp bile meydana gelemezdi.

Bu kâinata bu intizam-ı ittihadı bahşeden Allah insanlar arasında bunun tatbikini murad buyurmuştur. Ve “innemel müminin...” ayet-i kerimesiyle uhuvveti bize emir buyurmuştur.

O halde bizim bu ittihad-ı eşyadan ibret almamız lazım gelir.

Bu lüzum-u ittihad sebebiyledir ki: Senelerden beri Memalik-i Osmaniyemizde hüküm ferma olan istibdadın yıkılması için Mithatlar, Kemaller ve emsalleri bu eseri takip etmişlerdi.

Bunlar, bir taraftan mahvedildikçe, bir taraftan diğerleri zuhur ediyordu. On beş seneyi müteceviz bir zamandan beridir, bilerek, bilmeyerek bu ittihadı bu ittihad sebebiyle istibdadı yıkmaya her fert çalışıyordu.

⁴⁶⁹ Volkan, “Yine İhtar” –“İlan”, 21 Mart 1325, Nu. 93, s. 4.

⁴⁷⁰ Akşin, s. 41.

⁴⁷¹ Armaoğlu, s. 856; Osmanlı tarihinde, siyasi bir fırkanın bir ibadethanede açılış töreni düzenlemesi ilk defa vuku bulmuştur. Kocahanoğlu, s. 123.

⁴⁷² Volkan, “Suret-i Nutuk”, 23 Mart 1325, Nu. 95, s. 2-3; Tunaya, Cilt: 1, s. 203-205; Kocahanoğlu, s. 127-129

Hatta hükümet-i müstebide bile bilmeyerek inkılâbı ahiremize hizmet ediyordu.

Birçok mazlumini, tutup tutup menfalara sevk ediyordu. Menfiler arasında inkılaba çalışanlar pek çok olmakla beraber hiç öyle bir fikre malik olmayanlar dahi yine bilmeyerek ahali-i İslamiye arasında halinden şikâyet ediyordu. Beni bi günah olarak nefyettiler. Kabahatim yoktur deyip ağladıkça, açlığından, sefaletinden şikâyet ettikçe ahali-i İslamiye üzerinde büyük tesirler husule getiriyordu. Nihayet 11 Temmuz'da Selanik'te fakat daha evvel Manastır'da o büyük Manastır'da ilan-ı hürriyet edilmişti.

Bundan evvel Niyaziler, Enverler dağlara çekilmişlerdi.

Ey Ümmet-i Muhammed. Burasına, bu noktaya iyi dikkat ediniz. Bu sıralarda hükümet-i müstebidenin büyük bir kuvvete malik olduğunu bilmiyor muyduk? Böyle olduğu halde mukabele edilemediğine sebep nedir? İşte murad-ı ilahi bu noktada tecelli etmiştir. İnkılâbımızı meydana getiren Allah'tır. (derin uğultular) Binaenaleyh İttihat ve Terakki Cemiyeti muhteremesinin bu inkılaba büyük hizmeti olmuştur. Bunu hiçbir ferd inkâr edemez.

Niyaziler, Enverler, Selahattinler, Eyüp Sabriler, Hasan Beyler, bu zevat-ı muhteremenin emsali, zamanın Halid bin Velidleri'dirler. Allah bunlardan razı olsun. (Yüz bin kişi sirayet suretiyle ve Kemal-i samimiyetle aminhan olmuşlardır).

Allah bunlardan razı olsun (yine umumi ciddi olarak âmin duaları eflake yükselmiştir).

Nihayet bir zamandan beridir İttihat ve Terakki Cemiyetinde bazı güna haller zuhur ediverdiği gazetelerde görülmüştür. Buna dair bir şey söylemek mevkiimizle mütenasip değildir.

Hamdolsun bugün ittihad fikri her ferdde uyanmıştır. Bunun için herkes bir cemiyete intisap edebilir. Meşrutiyetimiz de bunu icap eder.

Bu ittihad bizde iki suretle mütecellidir. Biri İslamiyet biri Osmaniyettir. İslamlar için Cemiyet-i İlmiye, Talebe-i Uhum Cemiyeti, Cemiyet-i İslamiye ve bir hayli de İslam kulüpleri vardır. Bununla beraber şimdi de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti teessüs etmiştir. Her fer-i Müslim bunlardan birine dâhil olmakta serbesttir.

Cemiyet-i İlmiye-i Mukaddese, hep cemiyetlerin nigehtandır. Kusurumuz görüldükçe onlar bizi ikaz edecektir. Talebe-i Uhum Cemiyeti tedricen Cemiyet-i İlmiye'nin seviye-i irfanına erişecek ve millet-i İslamiyeye büyük hizmetler göreceklerdir.

Osmanlılığa gelince, iyice bilmeliyiz ki, memleketimiz anasır-ı muhtelif ile doludur. Bunların, hukuk itibariyle bizden zerre kadar farkı yoktur. Şimdi biz böyle dini ittihatlar meydana getirince, meyanemizde bir tefrika hâsıl olacak zannedenler pek çoktur. Hâlbuki memleketimizde

İttihat ve Terakki Fırkasıyla Fırka-i Ahrar var ki, bunlara her Osmanlı iltihak edebilir ve aynı zamanda kendileri de bir ittihad-ı dini meydana getirebilir.

Böyle olduğu halde dini ittihatların Osmanlılar arasında tefrika usulüne bâdi olacağı fikrini katiyen kabul edemeyiz. Cenab-ı Hak muvaffakiyetler ihsan buyursun (âmin).

Ey ihvan-ı din! Bu içtimamız sebebiyle ortada bazı gûna fırıldaklar çevirmek isteyenler vardır. Bunu şimdi söylemeyeceğim yalnız Volkan'la bildireceğim.

Mevlûd-ü şerif hitamında, şurada, Yerebatan'da, cami-i şerif ittisalinde bulunan büyük konak, bir sene için taht-ı icarımızdadır. İdare-i merkezimiz odur. Programınız veçhile cami-i şeriften çıkılacak, oraya kadar gidilerek kurbanlar zebhedilerek, dualar okunduktan sonra herkes dağılmalıdır. Nasıl ki Terbiye-i İslamiyemize dayanarak burada birleşsek yine ol suretle işimize gücümüze gitmeliyiz. Herkes emin olsun ki hüsnü niyetten başka bir emelimiz yoktur. Kalplerinde hıyanet olanları Allah-ı Zülcelal Hazretleri kahreylesin (âmin)

Ayasofya'da okutulan mevlit büyük bir kalabalık topladığı gibi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin taşrada da hayli hızlı olarak yayılmaya başladığı anlaşılmaktadır.⁴⁷³ 20.000 kişilik kalabalık yeşil bayraklarla Ayasofya'nın önünü doldurmuştu.⁴⁷⁴ Öğle zamanı caminin avlusunda bile oturacak yer kalmamıştı.⁴⁷⁵

Abdurrahman Şeref Efendi bu mevlit için şunları yazmıştır:

“Cemiyet-i Muhammediye bir Cuma günü, Ayasofya camii şerifinde temenniye mevlit-i şerif kıraat ettirip bu münasebetle alarivayetin yirmi bine karib halk camiye toplanmış idi. Bu cemaatin bayraklarıyla takım takım geçtiğini gören ukala ve devr-i binan-ı millet “meşrutiyetimizin cenaze alayları geçiyor” diyerek teessüfler etmişler idi.”⁴⁷⁶

Cemiyetin açılışına katılan gazeteci Süleyman Tevfik'in izlenimleri ise şöyledir:

“Bugün İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin tertip ettiği mitinge davetli idim. Gittim. Birçok meslektaş mevcuttu. Yanıma tesadüfen Ali Kemal Bey düşmüştü. Ayasofya Camiinde Mevlit Okunacak idi. O gün Cemiyetin, İstanbul'un muhtelif yerlerinde şubeler açılıyordu. Cemiyet namına evvela Derviş Vahdeti Efendi, bir nutuk verdi, gayelerini anlattı. Hülasa olarak şeriatın ayrılınmamasını istedi. Daha sonra Bediüzzaman Said-i Kürdi uzun bir hitabede bulundu. Şeriata aykırı olan

⁴⁷³ Akşin, s. 42.

⁴⁷⁴ Karal, Cilt: V, s. 78.

⁴⁷⁵ Baydar, s. 15.

⁴⁷⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, s. 18.

hareketler varsa bunların ilanını istedi. Yanımda olan Ali Kemal Bey yavaşıca: “-Bununki daha makul... Havadan konuşmuyor... Kuzum Beyefendi, bu şeriata aykırı olanlar nedir, zat-ı alinizi Medrese ilimler ile de münasebetiniz vardır. Bana bunları lütfen izah eder misiniz?” deyince, gülmemek için kendimi güç zabdettim.”⁴⁷⁷

Kabul edilmelidir ki Ayasofya mevlidi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin ittihatçılara karşı görkemli ve bir gövde gösterisi olmuştur.⁴⁷⁸ Çünkü 2 Nisan 1909'da, İttihatçılar tarafından Ayasofya Camisinde, hürriyet şehitleri için bir mevlit okutulsa da, bu Vahdeti'nin mevlidine benzememiştir. Çünkü ertesi gün İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından mevlit okutulacağını haber alan halk akın akın Ayasofya'ya gelmiştir.⁴⁷⁹

C. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Azaları ve Volkan Gazetesi

Bu başlık altında, *Volkan Gazetesi*'ne yazı yazan cemiyet üyeleri ve makaleleri ele alınmaktadır. Hemen belirtmemiz gerekir ki, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti'nin gazetenin her sayısında yazısı bulunmaktadır. Derviş Vahdeti dışında, cemiyete üye olan diğer önemli azaların da *Volkan Gazetesi*'nde makalelerinin yayımlandığı görülmektedir.

1. Volkan Gazetesi'nde Yazısı Bulunan Cemiyet Azaları

Volkan Gazetesi'nde, cemiyetin aza listesinde ilk sırayı alan Süheyl Fazıl Paşa'nın üç, Mehmed Sadık Efendi'nin iki, Mehmed Emin Hayreti'nin beş, Ahmet Esad Efendi'nin bir, Mehmed Sabri Efendi'nin iki, Şevket Efendi'nin iki, Faruki Ömer Şevki Efendi'nin on üç, Abdullah Ziyaeddin Efendi'nin beş, Hacı Kazım Efendi'nin iki ve Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin ise on beş makalesi yayınlanmıştır. Cemiyetin önde gelen diğer üyelerinden, Hacı Hayri Beyefendi, Raşid Efendi, Ferik Rıza Paşa, Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi, Binbaşı Refik Beyefendi, Mehmed Efgani Efendi, Ahmet Nazif Efendi, Hacı İzzet Paşa, Seyyid Abdullah el- Haşimi el-Mekki Efendi, İhsan Bey, Hayri Bey, Şeyh Ali Efendi, Şeyhzade Hacı Mehmed Efendi ve Tefvik Efendi'nin ise *Volkan*'da makaleleri bulunmamaktadır. Cemiyetin azaları haricinde gazetede yazısı bulunan birçok kişi de bulunmaktadır. Ayrıca,

⁴⁷⁷ Kutay, s. 50-51.

⁴⁷⁸ Kocahanoğlu, s. 131.

⁴⁷⁹ Baydar, s. 15.

gazetede imzası bulunan yazılar olduğu gibi birçok imzasız yazı olduğu da görülmektedir.

Diğer taraftan, aza listesi yayınlandıktan sonra kurucu olarak ilan edilen bazı azalar ise cemiyetten kayıtlarının silinmesini istemiştir. Bu durumu 16 Mart 1909 tarihinde *Volkan*'da yayınlanan ve Lütfi Bey'den gelen kısa bir mektuptan anlamaktayız. Mektup şu şekildedir:

“Derviş Vahdeti Beyefendi

Teessüs ve vasıta-i acizanemle kayd olunan zevatın kayıtlarını terkin etmenizi temenni ederim”⁴⁸⁰

3 Mart 1325, yani Nizamnamenin yayınlandığı gün Lütfi bu mektubu göndermiş, Vahdeti de 10 Mart 1325'te *Volkan*'da bunu aynen yayınlamıştır. Bu yazının ardından Vahdeti de, Evkaf-ı Hümayun Serveznedarı Raşid Efendi ve Debre-i Bala kumandanlığından münfasıl Ferik Rıza Paşa'nın kayıtlarının silindiğini yazmış ve bundan dolayı mahcup ve üzgünlüğünü de dile getirmiştir. Doğrusu bu kişilerin gazetede hiç makalelerinin olmaması da bunu göstermektedir. Bu boş kalan yerlere, memurinden Safvet Bey ve Bayezid dersiamlarından Ordulu Faziletli Osman Nuri Efendi kaydolmuştur.

Volkan'ın 84. sayısında yine iki kişinin cemiyetten kaydının silinmesiyle karşılaşmaktayız. Meclis-i idare azasından Şeyh Yunus Dergâhı Posnişini Şeyh Ali Efendi istifa etmiş, Sivas vilayeti nakibü'l-eşrafi Seyyid Abdullah el-Haşimi el-Mekki Efendi ise İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti azalığından çıkarılmıştır. Bunun sebebi, Vahdeti'nin ifadesiyle, Abdullah el-Haşimi'nin çoğunlukla Sivas'ta ikamet etmesidir.⁴⁸¹ *Volkan*'ın 105. Sayısında ise, Fatih Dersiamlarından Divriki Kadızade Abdullah Ziyaüddin Efendi'nin istifasını görmekteyiz.⁴⁸²

2. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Azalarının Gazetede Yazılarının Konuları

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin üyesi olan Sehl Fazıl Paşa'nın, *Volkan* Gazetesi'nin 69, 87, 106,107 ve 108. sayılarında makaleleri bulunmaktadır. Sehl Fazıl Paşa tarafından matbuata Arapça olarak gönderilen makaleler, Mehmed Emin Efendi tarafından tercüme edilmekteydi. Sehl Paşa'nın yazılarında göze çarpan en önemli

⁴⁸⁰ *Volkan*, 10 Mart 1325, Nu. 82, s. 3.

⁴⁸¹ *Volkan*, 12 Mart 1325, Nu. 84, s. 4.

⁴⁸² *Volkan*, 2 Nisan 1325, Nu. 105, s. 4.

husus, makalelerin dini içerikli olmasıdır. Nitekim Sehl Paşa'nın makalelerinin ilk satırları, genellikle Hz. Muhammed'in hadisleriyle başlamaktadır. Örneğin gazetenin 69. sayısında Sehl Paşa makalesine şu şekilde başlamaktadır;

“Fahr-i Âlem sallallahu teala aleyhi vesellem efendimiz hazretleri -Ey ümmetim size iki şey bırakıyorum ki, eğer bunlara temessük ve iktida ederseniz asla dalalette kalmazsınız. Bunlardan biri Kur'an-ı Kerim ve diğeri Ehl-i Beyt'imdir-buyurmuştur.”⁴⁸³

Sehl Fazl Paşa, *Volkan*'ın 87. sayısında “Deva-yı Acil İttihad'dır” başlıklı makalesinde, her ay belki de her haftada yeni bir cemiyetin kurulduğundan bahsetmektedir. Yazara göre bu cemiyetler, devletin kuvvetini parçalamaktadır. Ona göre yapılması gereken, bu cemiyetlerin bir araya getirilmesidir. Eğer bir araya gelinmezse pişman olunacaktır. Sehl Fazl Paşa bu düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir; “Birbirimizin aleyhinde bulunmayalım, hepimiz insanız ve devletin ilerlemesi için çalışıyoruz o nedenle birleşmelidir çünkü bulunulan durum çok zor bir durumdur”. Yine Sehl Bin Fazl, tarihten ders alınması gerektiğini söyleyerek bu duruma da Endülüs Emevi Devleti'ni örnek olarak gösterir. Yazarın makalesi ise “Allah en büyük yardımcımız ve dayanağımızdır” cümlesiyle son bulmaktadır⁴⁸⁴. Sehl Fazl Paşa'nın bir sonraki makalesine *Volkan*'ın 106. sayısında rastlamaktayız. 107. ve 108. sayıdaki yazıları ise bu makalenin devamı niteliğindedir. Gazetede bu son makalesinin başlığı, “Sadâ-yı İttihâd” tır. “Aman vatandaşlarım Allah ve Resulullah aşkına ittihad edelim. İtidalden ayrılmayalım” sözlerini tekrarlayarak, makalenin isminden de anlaşıldığı gibi yine birleşmekten bahsetmekte ve ılımlılıktan vazgeçilmemesi gerektiğini söylemektedir.⁴⁸⁵

Gazetede makalesi yayınlanan bir diğer aza Mehmed Sadık Efendi'dir. Şeyh Mehmet Sadık Efendi ismini, Derviş Vahdeti'nin *Volkan*'ın 24 Şubat 1324 tarihli 68. sayısında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında fikir alışverişinde bulunmak üzere Sehl Fazl Paşa ve Bediüzzaman Said-i Kürdi İbn-i Mirza ile birlikte *Volkan* idarehanesine davet edilen dokuz kişinin arasında görmekteyiz. Vahdeti'nin yazısında Sehl Fazl Paşa ve Şeyh Mehmed Sadık Efendi'nin birer vekil göndermeleri, diğerlerinin ise bizzat teşrif etmeleri istenmektedir.⁴⁸⁶ Bu çağrı üzerine

⁴⁸³ *Volkan*, 25 Şubat 1324, Nu. 69, s. 2.

⁴⁸⁴ *Volkan*, “Deva-yı Acil İttihad'dır”, 15 Mart 1325, Nu. 87, s. 2-4.

⁴⁸⁵ *Volkan*, “Sadâ-yı İttihâd”, 3 Nisan 1325, Nu. 106, s. 2-3; Nu. 107 s. 4; Nu. 108, s. 3.

⁴⁸⁶ *Volkan*, 24 Şubat 1324, Nu. 68, s. 4.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin azalarından olan Mehmed Sadık, 25 Şubat 1324'te bir mektup yazarak Vahdeti'ye göndermiş Vahdeti de 27 Şubat 1324'te bu yazıyı aynen yayınlamıştır. Yazıda Memed Sadık, istişare toplantısına gelmek istediğini fakat rahatsızlığından dolayı teşrif edemediği ancak cemiyete destek verdiğini belirtmektedir. Ona göre, İttihad-ı Muhammedi'nin İslamiyet için gerekli olduğunu bilmeyen yoktur. Bu sözleriyle cemiyete olan inancını da vurgulamaktadır.⁴⁸⁷ Bir sonraki yazısı ise, cemiyetin resmi kuruluşundan sonraki tarihi göstermektedir. Mehmed Sadık bu yazısında, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Ayasofya'daki açılışına gelemediğinden üzüntü duyduğunu dile getirmektedir. Yine Mehmed Sadık Efendi'ye göre, İslamiyet'e layık ve Hz. Muhammed'in esaslarını belirlediği, İslam yasalarına uygun olan ilk cemiyet İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'dir.⁴⁸⁸

Diğer bir aza olan Mehmed Emin Hayreti, *Volkan*'ın 76. sayısında "Feveran" başlıklı makalesinde "*Volkan'ın etrafa fırlattığı ateşin küllerinin Allah'a inanmayanları kör ettiğini, müminlerin ise bilakis gözlerini açtığını*" söylemektedir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Sehl Paşa'nın makalelerini tercüme eden kişi Mehmed Emin Hayreti'ydı. Bu yazısında, Sehl Paşa'nın makalesinin ne kadar hakikatli olduğundan bahsetmektedir. "*Yaşasın İslam, yaşasın hürriyetin, adaletin, eşitliğin kaynağı şeriat, yaşasın halife-i Müslim'in Sultan Abdülhamid Han Efendimiz, yaşasın vatanı koruyan askerler*" diyerek başladığı cümlesini "*yaşasın Kur'an'ın hükümlerini yayan Volkan*" diyerek tamamlar.⁴⁸⁹ Mehmed Emin Hayreti'nin *Volkan*'ın 84. sayısında, farklı bir konuya temas ettiğini görmekteyiz. Burada, ulema ve askeriyenin birlikteliğinden bahsetmektedir. "*Dinimizi ve devletimizi koruma yolunda ilmiye ve askeriye bir aradadırlar. Ulema yazılarıyla ve söylevleriyle, askeriye ise silahları ve yiğitlikleriyle, İslamiyet'i ve şeriatı koruyup muhafaza ettiklerinden dolayı meslektaş sayılırlar*".⁴⁹⁰ 85. sayıdaki makalesinde talebe-i uluma yan gözle bakanların ne kadar cahil olduklarından bahseder.⁴⁹¹ *Volkan*'da 1 Nisan 1325'te yayınlanan yazısında ise, muhalefet edenlere seslenerek, cemiyetin maksadının ve fikrinin insaniyete ve medeniyete hizmet

⁴⁸⁷ Volkan, "Volkan Ceride-i Mu'teberesi Sahibi Vahdeti Efendi Oğlumuz", 27 Şubat 1324, Nu. 71, s. 3.

⁴⁸⁸ Volkan, "Volkan Ceridesine-Vahdeti Bey Oğlumuz", 27 Mart 1325, Nu. 99, s. 3-4.

⁴⁸⁹ Volkan, "Feveran", 4 Mart 1325, Nu. 76, s. 1-2.

⁴⁹⁰ Volkan, "Feveran", 12 Mart 1325, Nu. 84, s. 4.

⁴⁹¹ Volkan, "Feveran", 13 Mart 1325, Nu. 85, s. 2-3.

olduğunu söyler. Nitekim makalesinde “*cemiyet, adalete, eşitliğe, kardeşliğe itibar eder, şeriata ve halifeye de bağlıdır. Amaç, hükümet içinde hükümet kurmak değildir*” demektedir.⁴⁹² Gazetede ki son yazısı 19 Nisan 1909 tarihinde yayınlanmıştır. Bu makalesinde de, vatandaşların, İttihad-ı İslamiyeden ayrılmamalarını tavsiye eder. Yazısında ahaliye, hamiyetli vatandaşlarımız, Niyazilerimiz ve Enverlerimiz diye seslenmektedir. Mehmed Emin Hayreti, bu kişilerin, şariat sayesinde hürriyeti elde ettiklerini söyler. Allah’ın yardımıyla istibdadı ortadan kaldırmışlardır.⁴⁹³ Makalesinden anlaşıldığı gibi, cemiyetin görüşü gereği, her yapılan olumlu hareket, memleketin başına gelen güzel hadiselerin hepsi İslam’a bağlılık sayesinde gerçekleşmektedir. Karşılaşılan bütün zorluklar ve musibetler ise İslam’dan uzaklaşılmasından kaynaklanmaktadır.

Cemiyetin üyelerinden İbnünnafi Ahmet Esad Efendi’nin ise *Volkan*’da yalnızca bir makalesi bulunmaktadır. Esad Efendi makalesinde, Derviş Vahdeti’nin daha önce yazdığı ve *Volkan*’ın 33. sayısında yayınladığı “Vahdeti Vücut” makalesi içinde yer alan bir cümlenin maksadını Vahdeti’ye sormaktadır.⁴⁹⁴ Vahdeti de bu soruya karşılık yazdığı sözün anlamını açıklamaktadır.⁴⁹⁵ Daha sonra cemiyetin bir üyesi olacak olan Ahmed Esad Efendi’nin önceden Vahdeti ile küçük bir anlaşmazlık içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca cemiyetin kuruluşu gerçekleştikten sonra Ahmed Esad Efendi’nin gazetede başka bir makalesine rastlanmamaktadır.

Volkan Gazetesi’nde makalesi yayınlanan bir diğer aza Mehmed Sabri Efendi’dir. Gazetede iki yazısı bulunan Sabri Efendi’nin ilk yazısı, *Volkan*’ın 81. sayısında yayınlanmıştır. “Muharrir Efendi” başlığını taşıyan makalede Derviş Vahdeti’yi öven cümleler kullanılmaktadır. Mehmed Sabri’ye göre, *Volkan* ile neşredilen dini nasihatler, onun gibi birçok kişinin takdirini almaktadır.⁴⁹⁶ İkinci makalesinde ise *Volkan*’ı çevresini aydınlatan ışık olarak niteler. Yazısında, bir zabitanın *Volkan*’ı eleştirmesinden dolayı, kendisi de zabitanın eleştirel cevaplar vermiştir. Fakat zabitanı eleştirirken diğer zabitan ve askerleri ayrı tutarak, onların gözümüzün bebeğinden daha saygıdeğer daha kutsal olduklarını söylemektedir. Ona göre, *Volkan*

⁴⁹² *Volkan*, 1 Nisan 1325, Nu. 104, s. 3.

⁴⁹³ *Volkan*, “Beyan-ı Hakikat”, 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 1-3.

⁴⁹⁴ *Volkan*, “Varaka-i Aliyye”, 25 Kanunisanı 1324, Nu. 38, s. 2.

⁴⁹⁵ Burada sorulan ; “Derdi çok dervişlerin şerh eylemez illa veli, Söylemek terk-i edeptir ta ki destur olmadan” cümlesidir. Vahdeti de cevap olarak, kendi yazdıklarımızda eğer bir yanlış anlaşılma olursa, ilk önce bizden sual olunsun, bu durumlara bir açıklamamız olmazsa o zaman dedikodulara hakları olsun demek istediğini söyler. *Volkan*, “*Volkan*”, 25 Kanunisanı 1324, Nu. 38, s. 3.

⁴⁹⁶ *Volkan*, “Muharrir Efendi”, 9 Mart 1325, Nu. 81, s. 4.

en ufak bir nifaka dahi neden olmamıştır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mevcuttur ve maksadı birliği kuvvetli bir gerçeğe bağlanmaktadır.⁴⁹⁷ Dikkat edildiği üzere, Mehmed Sabri, bir zabiti eleştirirken diğer zabıtlere övgüler yağdırmaktadır. Buradan anladığımız, askerlerin ve zabıtlerin olumsuz tepkisini çekmek istememesidir. Makalesinin tarihi 31 Mart'ı gösterdiğine göre, bu karışık ortam içerisinde bir de onların tepkisini çekmek kendisi ve cemiyet için istenilen sonuçlar doğurmayabilirdi.

Başka bir aza olan Şevket Efendi'nin, *Volkan*'da iki makalesi bulunmaktadır. İlk makalesine *Volkan*'ın 56. sayısında rastlamaktayız. Şevket Efendi bu makalesinde, Meşrutiyet'in ilanından beri birçok cemiyetin kurulduğunu fakat bir birlik sağlanamadığını bu sebeple de iyi ahlaklar da elde edilemediğini ifade etmektedir. Ayrıca *Volkan* Gazetesi'nden övgüyle bahsetmekte, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin düşüncelerini ileten gazetenin bu güzelliğini korumasını temenni etmektedir.⁴⁹⁸ Şevket Efendi, 61. sayıdaki makalesinde Endülüs tarihini şahit gösterir. Zamanında Araplarla Türkler, işlerine ciddi şekilde sarılarak kültür ve medeniyetlerini, batıda ve doğuda yayarak, kendilerini dünyaya tanıtmışlardır. O zamanlar ilimi Avrupa'dan değil Kur'an'dan öğrenmişlerdir. İlerleme için Kur'an yeterlidir ve onun yolundan ayrılmamak gereklidir çünkü tarih bunu ispat etmiştir.⁴⁹⁹

Faruki Ömer, gazetede en fazla yazısı bulunan üyelerden biridir. Faruki, makalelerinde önemli konulara temas etmiş ve uzun yazılarıyla *Volkan*'da geniş yer tutmuştur. Yazdığı on üç makalesinden ilki *Volkan*'ın 4. Sayısında "Hüküm Galibindir" başlığı altında bulunmaktadır. Bu makalede bir milletin tıpkı bir kişiye benzediğini söyler. Mağlup olan millet, galip gelen tarafa benzemeye başlar. Ve ondan sonra da mahkûmiyetten kurtarılamaz.⁵⁰⁰ *Volkan*'ın 7. sayısında yer alan makalesinde, vatanın kutsal olmasından söz ederek vatana övgüler yağdırmaktadır. Vatanını düşünmeyen, yalnızca kendisini ve ailesini düşünenleri eleştirir. Bugün eğer vatan düşünülüyorsa yarın da vatan onları düşünmeyecektir.⁵⁰¹ Bir sonraki yazısında ise, milleti ve matbuatı koyun sürüsüne benzetmektedir. Koyun gibi, birisi suya atıldı mı hepsi atılır, önündeki tehlikeyi fark etmezler. Bunlar, uyanıklıkta bir uyku halindedirler. Matbuatın dedikodudan ibaret olduğunu söyleyen Faruki Ömer,

⁴⁹⁷ Volkan, "Ey Muhterem Volkan-ı Nûr-efşan", 31 Mart 1325, Nu. 103, s. 3-4.

⁴⁹⁸ Volkan, "Varaka", 13 Şubat 1324, Nu. 56, s. 4.

⁴⁹⁹ Volkan, "Din ve Şeriat", 17 Şubat 1324, Nu. 61, s. 2-4.

⁵⁰⁰ Volkan, "Hüküm Galibindir", 1 Kanunievvel 1324, Nu. 4, s. 2-3.

⁵⁰¹ Volkan, "Hukuk-i Vatan", 4 Kanunievvel 1324, Nu. 7, s. 2-3.

bunların arasında haklı olanlarında olduğunu ifade eder. Bu matbuat içinde *Volkan*'ın püskürteceği lavlar ise altın ve gümüş gibidir.⁵⁰² *Volkan*'ın 11. sayısındaki makalede, tasavvuftan bahseden Faruki Ömer'e göre tasavvuf, nicelik ve niteliksizdir, söze gelmez, gelirse felsefeye benzer.⁵⁰³ Bir gün sonraki makalesinde, İttihat ve Terakki'yi açıkça eleştirmektedir. Ona göre, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı bir takım tehlikelere maruz kalmıştır. Bu tehlikelerin en büyüğü ise, başkanları gizli olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Cemiyetin programında vekiller parlamentoya karşı sorumlu tutulmaktadırlar. Hâlbuki bakanlar, meşru olmayan bir kuvvete karşı sorumludurlar. Genç Osmanlılar, kendi yaptıkları binayı yine kendileri yıkmaktadırlar. Rüşvet alan adamların yerine vatanperver bazı kişilerin gelmesi de işleri yoluna sokmaz. Bâb-ı Âli mesul olsa da bütün kuvvet İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindedir. İttihat ve Terakki, Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elinde bulundurmaktadır. Sadrazam Kamil Paşa ise, yaşına rağmen görüşlerini korumaktadır ve Osmanlı hükümeti için olduğu gibi yabancı hükümetler için de güven duyulan birisidir. Osmanlı Meclis-i Mebusanı, bir danışma meclisi olduğundan dolayı, hükümet aleyhinde olanlar, güvensizlik oyu ile hükümeti düşürebileceklerini düşünerek yanılmaktadırlar.⁵⁰⁴ Kamil Paşa'da Derviş Vahdeti gibi Kıbrıslıydı. Vahdeti'nin Kamil Paşa'ya ayrı bir yakınlığı bulunmaktadır. Buradan anladığımız kadarıyla Faruki Ömer'de Kamil Paşa'yı tutmakta ve onun sadrazamlığına sıcak bakmaktaydı.

Faruki Ömer bir diğer makalesinde, Osmanlı Devleti'nin geçmişinin ilmi ve marifetli olduğundan ve bu sayede Viyana kapılarına kadar dayandığımızdan bahsetmektedir. Ecdadımızın bu kadar zorluklarla kan dökerek kazandığı yerleri birer ikişer vererek doksan üç harbine kadar gelindiğini ve bu giden yerlerin önemsenmediğini belirtmektedir. “*Bosna, Hersek ve Bulgaristan için de aynı durum geçerlidir*” diyen yazar, “*oysaki başka devletler biri iki yapmaya çalışmaktadır*”⁵⁰⁵ demektedir. Bir sonraki makalesi ise, Feshane ve Hereke fabrikalarıyla ilgilidir. Bunların açılmasının faydalı olacağından bahsetmekte ve satın alınmasının kiralanmasından daha iyi olacağını söylemektedir. Avusturya'nın boykotajı sırasında Feshane, fes ihtiyacını karşılayamamıştır. Fırsatın kaçırılmayıp, orası geliştirilmeli ve

⁵⁰² Volkan, “Tercüman-ı Vatan”, 6 Kanunievvel 1324, Nu. 9, s. 3-4.

⁵⁰³ Volkan, “Vücûd, Âdem Nazariyesi”, 8 Kanunievvel 1324, Nu. 11, s. 4.

⁵⁰⁴ Volkan, “Tehlikenin En Büyüğü”, 9 Kanunievvel 1324, Nu. 12, s. 4.

⁵⁰⁵ Volkan, “İbret”, 13 Kanunievvel 1324, Nu. 15, s. 1-2.

anonim şirketi haline getirilmelidir. Ayrıca, İngiltere’yi en ileri sanayi ülkesi olarak örnek göstererek onların bir tersanesinin dahi devlet tarafından idare olunmadığından bahseder.⁵⁰⁶ *Volkan*’ın 21. sayısında bulunan makalesi “Hürriyet’i Gasp Etmek Nasıl Olur” başlığını taşımaktadır. Burada Meşrutiyet öncesi ve Meşrutiyet sonrası durumu değerlendirmektedir. Millet vatanın kurtuluşu için devletin başına adam istemektedir. Menfaat sahibi insanların iş bulması ise 10 Temmuzdan -miladi 23 Temmuz yani II. Meşrutiyet’in ilanı- önceydi. Fakat ona göre, hala bazı vicdansızlar vardır ki istibdat devrinin elbisesini çıkarıp efendilik elbisesini giyerek milleti başka bir istibdatın pençesine esir etmek istemektedirler. Dikkat çeken bir diğer husus ise Faruki Ömer’in İngilizperverliğidir. Ona göre, yarım asırdan fazla bir zamandan beri Avrupalı devletlerarasında en işe yarayan devlet İngiltere’dir. Osmanlı’yla İngiltere’yi düşman gibi karşı karşıya getirmek milletimize yakışmaz. Sadrazam Kamil Paşa, altmış yetmiş seneden beri iç ve dış siyasette kendini tanıttırılmış bir kişidir ve Osmanlıların hürlüğünü isteyen İngiltere’nin politikasını takip ederek istibdat devrinde çok hırpalanmıştır. Faruki Ömer, bu makalesinde millete de seslenerek, hürriyetin ilan edilmesinden bu zamana kadar milletin birçok matbuatla karşılaştığını ve hangisinin vatana hayırlı olup olmadığını artık anladıklarını söylemektedir.⁵⁰⁷ Burada bahsettiği şey *Volkan*’ın vatan için en hayırlı yayın yapan gazete olmasıdır. Vatan sevgisi ise uğruna canını seve seve feda etmektir ve bu sevgi imandan gelmektedir.⁵⁰⁸ Faruki’ye göre, milli adetlerini ve dini ahlaklarını koruyamayan bir millet varlığını korumaktan yoksundur.⁵⁰⁹ Milletvekilleri ise, altı yüz senelik vatani ve milleti düzeltecek yeniden canlandıracak kişiler olmalıdırlar. Milletvekilleri nasıl otuz milyonun arasından geldilerse, yine o milyonların arasından dökülen doğru fikirlere ilgi göstermelidirler. Kısacası bu yazısında milletvekillerinin yapması gerekenlerden bahsedilmektedir.⁵¹⁰

Faruki Ömer, başka bir makalesinde teknolojinin ilerlemesinden bahsetmektedir. Geçmişle bugünü karşılaştırır. İlerleme için bir sınır yoktur. Dünya düzeni ne zaman bozulursa ilerleme de o zaman son bulur der ama aslında bu

⁵⁰⁶ Volkan, “Fırsattan İstifade”, 14 Kanunievvel 1324, Nu. 16, s. 2-3.

⁵⁰⁷ Volkan, “Hürriyeti Gasbetmek Nasıl Olur?”, 2 Kanunisani 1324, Nu. 21, s. 2-3.

⁵⁰⁸ Volkan, “Hubb-i Vatan”, 2 Kanunisani 1324, Nu. 21, s. 4.

⁵⁰⁹ Volkan, “Meclis-i Mebusa Riyaset-i Aliyyesine Açık Mektup”, 13 Kanunisani 1324, Nu. 26, s. 1-3.

⁵¹⁰ Volkan, “Hikmet-i Meşveret”, 3 Kanunisani 1324, Nu. 22, s. 1-2.

sözünde de hatalı olduğunu söyleyerek son bulacak olanın ilerleme değil belki de icatlar olduğunu ileri sürer.⁵¹¹

O dönemde Bosna Hersek'in ilhakı söz konusu olduğundan dolayı, bu durum Faruki Ömer'in yazılarına da yansımıştır. Nitekim Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya'nın onayını aldıktan sonra, 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere ve Osmanlı Devleti'ne bildirmişti.⁵¹² Hükümetin yaptığı Bosna-Hersek'i silkip atmak gibidir. Avusturya'yı da eleştirerek, hükümetin siyasetiyle bu olay çözülsünce arkasından buna benzer birçok sorunun geleceğini söylemektedir.⁵¹³ Bâb-ı Âli, Bosna-Hersek'in ilhak kararına büyük tepki göstermiş ancak, Avrupa devletlerinin tutumu karşısında yalnız kaldığını anlayınca barış yolunu seçmeye mecbur kalmıştı. 26 Şubat 1909'da yapılan antlaşma ile Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na terk edilmişti. Bu suretle, Osmanlı Devleti fiilen elinden çıkan Bosna-Hersek'i hukuken de kaybetmiş oldu.⁵¹⁴

Bir makalesinde de çiftçiliğe önem verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Çiftçiliğe yeteneği bol olan bir memleketin insanların tarımı terk edip, hekimliğe ya da ticarete heveslenmesi onu kaybetmesi anlamına gelir. İllaki eğitim diyerek okullara girilmesi, herkesin birden kâtip, memur, avukat, yazar, doktor, asker olmasının durumu vahim hale getireceğinden bahseder.⁵¹⁵

Faruki Ömer, *Volkan*'ın 44. sayısında, insanın bu dünyada neyi bulduysa aklı, ilmi, göreneği ve tecrübesi ile bulduğundan bahseder. Tecrübe fazlalaştıkça ilim ve marifet artar. “İlim, görenek ve tecrübeyi, görenek ve tecrübe de ilmi arttırır” düşüncesindedir.⁵¹⁶

Avrupalılar, kabul etmedikleri fakat asıl kaynağını İslamiyet'ten aldıkları, şimdi sahip oldukları ilimi ve fenni benimsedikleri zaman İslam'ın hükümlerini de kamulaştırdılar. İslamiyet'ten istifade ettiler. Faruki, buna Endülüs'leri örnek verir. O sırada da Osmanlılar İstanbul'u almaktadırlar. Kısacası bizim ilmimiz varken sizin hiçbir şeyiniz yoktu demektedir. Fakat bugün onlar bizden aldıklarını hiç söylememekte hatta inkâr etmektedirler. Bizse, onları sürekli methetmekteyiz. Onlar

⁵¹¹ Volkan, “Yadigâr-ı Hayatımdan-İstikbalde Terakki”, 4 Kanunisanı 1324, Nu. 23, s. 2-4.

⁵¹² Zafer Çakmak, “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları** 4, 2003, s. 19.

⁵¹³ Volkan, “İhtilaf mı, Tefrika mı?”, 14 Kanunisanı 1324, Nu. 27, s. 3-4.

⁵¹⁴ Çakmak, s. 19.

⁵¹⁵ Volkan, “Bugün Nasıl Mesaiye Muhtacı?”, 15 Kanunisanı 1324, Nu. 28, s. 3-4.

⁵¹⁶ Volkan, “Yadigar-i Hayatımdan-Ümid-i Müsabakat”, 31 Kanunisanı 1324, Nu. 44, s. 3-4.

bizden aldıklarını yine bize satıyorlar. Avrupalı kanunlara bakılacağına, biraz kendi İslam hukukumuzla bakmalıyız.⁵¹⁷ Faruki Ömer'in son makalesi *Volkan*'ın 79. sayısında bulunmaktadır. "Fesfahi's- Safhi'l-Cemil" adlı makalesinde hürriyet ve Meşrutiyet'ten söz etmektedir. Hürriyet, meşrutî idareye sahip olmaktır. Yine el sıkışmak gerekmektedir çünkü vatanda gericilik korkusu fani olsa da koparılmaya korkusu hala daimidir.⁵¹⁸

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin azalarından Abdullah Ziyaeddin Efendi, *Volkan*'ın 65. sayısında başladığı "Li külli mubtilin muhih"-Her iptal edilen için haklı bir sebep vardır- adlı makalesine, 68,69, 77 ve 78. sayılarda da devam etmiştir. Makalesinin konusu; İslami yazılar ve makaleler yazdıkları için bazı matbuatın uyarılmasıdır. Avrupalı devletlerin yanlış anlamaları düşünülerek bu tür makaleler yazılmaması istenmektedir. Abdullah Ziyaeddin'e göre; bu dini yazıların yazılmasını istemeyenlerin düşünceleri, akla ve şeriata ters düşmektedir. Bu kişilere Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ayetleri örnek göstermektedir. Avrupalılara onların dinlerinden olmadıkça yararlanamazdı ve olması gereken, Avrupalılardan değil de Allah'tan korkulmasıydı. Ayrıca Abdullah Ziyaeddin'in, *Tanin* gazetesi yazarı Hüseyin Cahit'i de yazılarından dolayı eleştirdiğini görmekteyiz.⁵¹⁹

Volkan Gazetesi'nde yazılarına rastladığımız bir diğer üye ise Hacı Kazım'dır. Nitekim Hacı Kazım'ın gazetede iki makalesi bulunmaktadır. *Volkan*'ın 80. sayısında yer alan ilk makalesinde yazar, "adaletsiz milleti, pusulasız vapura" benzetmektedir. Pusulası olmayan bir vapur ise denizde çalkalanıp durur. İstikametten ayrılmamak gerekir, istikamet ise doğruluk demektir. Bize bu istikameti buyuran ise İslamiyet'tir. Hacı Kazım, Allah'a dua ederek, artık bizi uyandır ve Peygamberimizi bize yardımcı et diyerek makalesine son vermiştir.⁵²⁰ Bir sonraki makalesinde yine İslamiyet'in güzelliklerinden bahsetmektedir. Hristiyan milletler, İslam'ın fethettiği yerlerde özgürce dinlerinden faydalanmışlardır. İslamiyet onlara baskı yapmamıştır. Hacı Kazım, İslam düşmanlarına kahrederken, İslam ehlinin de ömürlerine bereket vermesi için Allah'a dua etmektedir.⁵²¹

⁵¹⁷ *Volkan*, "Hakikat Hakikattir", 28 Şubat 1324, Nu. 72, s. 2-3.

⁵¹⁸ *Volkan*, "Fesfahi's- Safhi'l-Cemil", 7 Mart 1325, Nu. 79, s. 2.

⁵¹⁹ *Volkan*, "Li külli mubtilin muhih", 21 Şubat 1324, Nu. 65, s. 4; *Volkan*, 24 Şubat 1324, Nu. 68, s. 3-4; *Volkan*, 25 Şubat 1324, Nu. 69, s. 4; *Volkan*, 5 Mart 1325, Nu. 77, s. 4; *Volkan*, 6 Mart 1325, Nu. 78, s. 3-4.

⁵²⁰ *Volkan*, "Vazife-i Medeniyye ve Ma'na-yı Adalet", 8 Mart 1325, Nu. 80, s. 4.

⁵²¹ *Volkan*, "Din-i İslam", 13 Mart 1325, Nu. 85, s. 2.

Şüphesiz ki bu aza listesinde dikkati çeken en önemli isim İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Kurucularından olan Bediüzzaman Said-i Kürdi İbn-i Mirza'dır.⁵²² Derviş Vahdeti'nin, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin nizamnamesini yayınladığı gün, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Dersaadet Merkezi Meclis-i İdare Azaları" başlığı altında verdiği listeye sekizinci aza olarak kaydedilmiştir. Gazetede Derviş Vahdeti'den sonra en fazla yazısı bulunan kişi de kendisidir. Said-i Kürdi'nin *Volkan Gazetesi*'nde on beş makalesi bulunmaktadır.

Diğer adıyla Said-i Nursi, aslında iyi bir eğitimi olmamıştır. Sultan Abdülhamid'in iktidarı sırasında hoşça gitmeyen işlere kalkıştığı fark edilince seyahat etmesi yasaklanmış ve 1908'e yani Meşrutiyet'in ilanına kadar doğduğu köy ve civarında yaşamıştır. Sonra da İstanbul'a gelmiş ve Derviş Vahdeti'nin *Volkan Gazetesi*'nde yazmaya başlamıştır. O yıllarda Said-i Kürdi adını ve Bediüzzaman unvanını kullanmaktadır. Daha sonra ise, köyünün ismini kendi adının sonuna eklemiş ve "Said-i Nursi" olmuştur.⁵²³

Bediüzzaman'ın İstanbul'a geldikten sonraki süreçte kısmen de olsa siyasetle ilgilendiğini görmekteyiz. O, siyaset yoluyla İslamiyet'e hizmet edebileceğine inanıyordu. Dolayısıyla siyasete ilgi duyması, İslamiyet'e hizmet aşkının bir neticesiydi. Daima hürriyet taraftarıydı. Fakat Jön Türklere karşı muhalif bir tavır takınmıştır.⁵²⁴ İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile gelen hürriyet ortamında, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adına yazdığı makalelerde, mebusana, evliyaı umura hitap ederek, sözlerini daima "Yaşasın Şeriat-ı Garra, Yaşasın Şeriat-ı Muhammedi" diye bitirmiştir.⁵²⁵

Said-i Nursi, 31 Mart Olayı'nda tutuklandıktan sonra mahkemede yaptığı savunma ve milletin içinde bulunduğu sosyal problemlere temas ettiği yazılara "Divan- Harbi Örfi" adlı kitabında yer vermiştir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni bu eserde şu şekilde anlatmaktadır:

⁵²² Bediüzzaman Said Nursi, Rumi 1293 tarihinde Bitlis Vilâyetine bağlı Hizan Kazasının İsparit Nahiyesi'nin Nurs Köyünde doğmuştur. Babasının adı Mirza, annesinin adı Nuriye'dir. Bediüzzaman Said Nursi, **Tarihçe-i Hayat**, Envar Neşriyat-Cihan Neşriyat ve Matbaacılık, İstanbul, 1995, s. 30.

⁵²³ Murat Bardakçı, "Pirine Bak Müridini Anla", **Hürriyet Gazetesi**, 27.06.1999, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=-88095>, (13.12.2014).

⁵²⁴ Jön Türklere; "Siz dini incittiniz, gayretullahı dokundunuz, şeriatı tezyif ettiniz; neticesi vahim olacaktır." sözlerini söyleyerek, düşüncelerini açığa vurmaktaydı. Bediüzzaman Said-i Nursi, s. 54.

⁵²⁵ Yaşar Kutluay, "Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Cilt: III, Sayı: 3-4, Ankara, 1959-1960, s. 214.

“İşittim, İttihad-ı Muhammedi (A.S.M.) namıyla bir cemiyet teşekkül etmiş. Nihayet derecede korktum ki; bu ism-i mübarekin altında bazılarının bir yanlış hareketi meydana gelsin. Sonra işittim: Bu ism-i mübareki bazı mübarek zevât, -Süheyl Paşa ve Şeyh Sadık gibi zatlar- daha basit ve sırf ibadete ve Sünnet-i Seniyyeye tebaiyete nakletmişler. Ve o siyasi cemiyetten kat-ı alâka ettiler. Siyasete karışmayacaklar. Lâkin tekrar korktum, dedim: Bu isim umumun hakkıdır, tahsis ve tahdid kabul etmez. Ben nasıl ki, dindar müteaddid cemiyete bir cihette mensubum. Zira maksatlarını bir gördüm. Kezâlik o ism-i mübareke intisab ettim. Lâkin tarif ettiğim ve dâhil olduğum İttihad-ı Muhammedinin (A.S.M.) tarifi budur ki: Şarktan garba, cenuptan şimale uzanan bir silsile-i nurani ile merbut bir dairedir. Dâhil olanlar da bu zamanda üç yüz milyondan ziyadedir.”⁵²⁶

Bediüzzaman’ın *Volkan* Gazetesindeki yazılarını ele aldığımızda ise, ilk makalesini gazetenin 70. sayısında yayınlandığını görmekteyiz. “*Hakikat*” başlığıyla yayınlanan makalede, “*Biz Kâlû Belâ’dan cemiyet-i Muhammedi’de dâhiliz. Cihet-ül vahdet-i ittihadımız tevhiddir. Peyman ve eymanımız, imandır. Mademki muvahhidiniz, müttehidiz*” demektedir. Ona göre, ruhlarımız evet dediği zamandan beri Muhammed’in cemiyetine dâhiliz. Bizi birleştiren temel unsur Allah’ın varlığına ve birliğine inanmaktır. Yeminlerimiz imandır. Allah’ın varlığına ve birliğine inanılıyorsa birleşilmelidir. Bu yazısında Molla Ahmed Ceziri-i Kürdi’nin⁵²⁷ Kürtçe bir sözüne de yer vermiştir. “*Sırr-ı vahdet jiezal girtiye hatta tâ ebed*” -Vahdet’in manası ezelden ebede kadar kapalıdır-. Said-i Kürdi’ye göre her Müslüman Allah kelamını, İslamiyet’in hakikatlerini kıymetini bildirmek ve yaymakla mükelleftir. Yabancı devletler bizi bilim ve sanayileri ile eziyorlar. Bizde fen ve sanat silahıyla cihat edeceğiz. Meşrutiyet ile insanlar hür oldular ama yine de Allah’ın kullarıdır. Ayrıca Türkçe bilmediği için cümlelerinin açıklamalarını okuyan kişilere havale ettiğini söylemektedir.⁵²⁸ Bir sonraki makalesi “Yaşasın Şeriat-i Garra” başlığını taşımaktadır. Makalede milletvekillerine seslenmektedir. Milletvekillerinden isteği, meydana gelen olumlu şeylerin “Şeriat-i Garra” -hak ve din yoluyla, İslamiyet’le- ile ifade edilmesini bunun kaynak edinilmesini istemektedir. Çünkü şeriatın dünyevi,

⁵²⁶ Bediüzzaman Said-i Nursi, *Divan-i Harbi Örfi*, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.19-20.

⁵²⁷ Meşhur Kürt mutasavvıfı, 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın ortaları arasında yaşamıştır. M. Nesim Doru, “Molla Ahmed El-Cezeri(Melayê Ciziri)’nin Varlık Düşüncesinde İnsanın Ontik Değeri”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014-Eskişehir, 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, s. 207.

⁵²⁸ Volkan, “Hakikat”, 26 Şubat 1324, Nu. 70, s. 3.

uhrevi ve toplumsal faydaları bulunmaktadır.⁵²⁹ Bir sonraki makalesinin adı “Yaşasın Şeriat-i Ahmedî” başlığını taşımaktadır. Said-i Kürdi, makalesinde “*Bu memleket insanların makine-i tekemmülâtının buharı diyanettir*” diyerek, sanayide buharaya dayalı enerji üretiminin yaşandığı bir devrin teknolojik benzetmesi ile diyanetin önemini vurgular. “Makine-i tekemmülât” tabiri, gelişimi makine sistematiği ile tanımlayan mekanik benzetmeli endüstriyel bir kavramdır.⁵³⁰

Dünya için din feda edilmez, sonu gelmiş istibdadı korumak için rüşvet verilmesi ancak dine zarar vermekteydi. Oysaki insanlar din ile sağlık bulabilirler. Cemiyetimize her Müslüman manen bağlıdır.⁵³¹ Enver Ziya Karal, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti’nin, cemiyete üye sağlamak amacıyla, dinin siyasete alet edildiğini ve bunu yapanlardan biri olarak da Said-i Kürdi’nin *Volkan*’ın 77. sayısındaki bildirisini örnek olarak göstermektedir.⁵³² Bu makalede Said-i Kürdi, önce genel doğru yolu gösteren ulema, şeyh ve öğrencileri şeriat namına birliğe davet ederiz demektedir.⁵³³ Yaşar Kutluay’a göre de bir taraftan şeriatçılık maskesi adı altında siyaset yaparak, halkın, şeyhlerin, bilginlerin ve öğrencilerin kendi çevresinde toplanmalarını isterken diğer taraftan da “Ey eskiçağların cihangir Asya ordularının kahraman askerlerinin ahfadı olan vatandaşlarım, kürd karındaşlarım” hitabıyla başlayan beyannameler neşretmekte ve bunları şöyle bitirmektedir: “*Silah başına, ileri arş*”.⁵³⁴

Volkan’ın 83. ve 84. sayılarında yer alan makalelerinde, İslamiyet’e, İslami eğitime, bilginliğe, öğrenciliğe, Osmanlılığa, hilafete, İttihad-ı Muhammediyeye ve Kürtlüğe bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yine devamında “*cemiyetimizin karakteri Müslümanlar arasında konuşmaların anlamına konuşma katmaktır. Rehberi İslamiyet, maksadı Allah’ın emirlerini yaymaktır*” demektedir. Makalesinde ayrıca, kaderin kendisine Türkçeyi çok az hatta hiç vermemiş olduğunu söyleyerek, dikkatlice okuyup anlayarak kendisine yardımcı olunmasını ister.⁵³⁵ “*Sadayı*

⁵²⁹ Volkan, “Yaşasın Şeriat-i Garra”, 1 Mart 1325, Nu. 73, s. 1-2.

⁵³⁰ İsmail Berk, “Risale-i Nur’da Endüstri Dili-2”, **Yeni Asya Gazetesi**, 10.05.2005, <http://www.bediuzzaman.net/haber.php?sno=18&ktg=K%F6%FEe%20Yaz%FDs%FD&nosu=13>, (7.01.2015).

⁵³¹ Volkan, “Yaşasın Şeriat-i Ahmedî”, 5 Mart 1325, Nu. 77, s. 2.

⁵³² Karal, Cilt: V, s. 77.

⁵³³ Volkan, “Yaşasın Şeriat-i Ahmedî”, 5 Mart 1325, Nu. 77, s. 2.

⁵³⁴ Kutluay, s. 214.

⁵³⁵ Volkan, “Dağ meyvesi acı da olsa devadır-Bediüzzaman-ı Kürdi’nin Fihriste-i Makasıdı ve Efkârının Programıdır”, 11 Mart 1325, Nu. 83, s. 3; Volkan, 12 Mart 1325, Nu. 84, s. 2-3.

Hakikat” adlı makalesinde ise, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin özelliklerinden bahsederken özetle şu ifadeleri kullanmaktadır; İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin birlik yönü Allah’ın birliği, yemini ise imandır. Mensupları, bütün Müslümanlardır. Nizamnamesi, Hz. Muhammed’in sünneti, ahlakı ve yaşayış tarzıdır. Birleşme adetten değil ibadettendir.

Said-i Kürdi, bu ifadelerinden sonra İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin hakikatini genel görüşlere sunduğunu söyler ve kimin itirazı olursa da cevaba hazır bulunduğunu ifade eder.⁵³⁶ *Volkan*’ın 90. ve 91. sayılarında, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ne karşı iftirada bulunanlara cevap vermektedir. Din meselesini ortaya atmanın böyle bir zamanda hoş görünmediğini söyleyenlere karşı, biz vatani da dünyayı da din için severiz ifadesinde bulunmaktadır. İçimizdeki gayrimüslimler ürkecekler ve bahane sunacaklardır söylemlerine karşı da, bahane bulmak çocukluk ya da hainliktir, ürkmek ise cahillik ya da bilmezlikten gelmedir diyecektir. Yabancıların bundan ürkmesi ihtimalinin söylenmesine karşılık olarak da asıl bu ihtimale ihtimal verenlerin korkak olduğunu söyler ve makalesini de “Yaşasın şeriat-i garra” diyerek sonlandırır.⁵³⁷ Görüldüğü gibi Said-i Kürdi cemiyetin savunusunu yapmış ve ortak amacın İslamiyet’e uygun hareket etmek olduğunu vurgulamıştır. Dilinin fikirlerine iyi bir tercümanlık yapmadığını defalarca dile getiren Said-i Kürdi, okuyanlardan yazılarını anlayabilmelerini rica etmiştir.

Said-i Kürdi, “Ziya-yı Hakikat” adlı makalesinde ise, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin zararlı olduğunu ve dönemin zamanına uygun olmadığını düşünenlere karşı cevaplarını sunmuştur. Kendi ifadesiyle, İttihad-ı Muhammedi efradındanım dediği zaman asıl dileği peygamber efendimizle birleşmedir. Said-i Kürdi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti için bu resmi bir cemiyettir ve biz düşmanlık edenlerin karşısındayız demektedir.⁵³⁸ Birçok makalesinden anlayışımız üzere, Said-i Kürdi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ne karşı olanlara, soru soranlara ve şüpheli yaklaşanlara karşı defalarca cevaplar vermiştir. “Lemean-ı Hakikat ve İzale-i Şübühat” adlı makalesinde de yine bu sorulara cevap verdiğini görmekteyiz. Said-i Kürdi’ye göre dünyada gerilememizin sebebi dinimize itibar etmememizden kaynaklanmaktadır. Dünya için din ihmal edilemez. Dinsiz olanlar daima baskı

⁵³⁶ Volkan, “Sada-yı Hakikat”, 14 Mart 1325, Nu. 86, s. 3-4.

⁵³⁷ Volkan, “Reddül Evham”, 18 Mart 1325, Nu. 90, s. 4; Volkan, 19 Mart 1325, Nu. 91, s. 2-3.

⁵³⁸ Volkan, “Ziya-yı Hakikat”, 25 Mart 1325, Nu. 97, s. 2-3.

altındadır, çünkü Allah'a hakkıyla hizmet edenin başkasının baskısına tenezzül etmez. Maksat, ne yolda olursa olsun İslamiyet'e hizmet etmektir. Aynı başlıklı makale serisinde Said-i Kürdi, Selanik'te İttihad ve Terakki ile ittifak edip sonra neden ayrıldığını soranlara cevap olarak, ben ayrılmadım onların bazıları ayrıldı diyecektir. Enver ve Niyazi Bey gibi adamlarla şimdide müttefik olduğunu söyler. Bazıları ise onlardan ayrılıp bataklık yoluna sapmışlardır. Şimdi ise, İttihad-ı Muhammedi'ye girmek için şeriat onları davet etmektedir.⁵³⁹ Mustafa Yıldırım Said-i Kürdi için 1908'de birden Selanik'te ortaya çıkıp Hürriyet taraftarı olduğunu, İttihat ve Terakki'nin iktidara ortak olmasından sonra İttihad-ı Muhammediye Fırkası'na katıldığını söylemektedir.⁵⁴⁰ Said-i Kürdi'nin *Volkan* Gazetesindeki yazılarında dikkat çekici unsurlardan birisi de, bazı makalelerini yazdıktan sonra, imzasının başına "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin en küçük efradından*" ibaresini eklemiş olmasıdır.

Said-i Kürdi'nin, *Volkan* ile münasebetleri sorulduğunda cevabı şöyle olmuştur: "*Din bir nasihattir ve nasihatte tesir gerekir. Bunun içinde Volkan bu görevi üstlenmiştir.*" Kendisine yöneltilen bir diğer soru ise neden Bediüzzaman lakabını kullandığına dairdir. Çünkü lakap kullanmak kendini övmektir. Buna cevabı da, Bediüzzaman lakabını kendini övmek için değil de kusurlarını örtmek için kullandığıdır. *Volkan*'ın 105. sayısındaki bu cevap niteliğindeki makalesinin ardından Vahdeti'ye hitaben, İttihad-ı Muhammedi'nin, bütün İslam âlemini kapsadığını söylemektedir.⁵⁴¹ 107. sayısındaki makalesi "Kahraman Askerlerimize" başlığını taşımaktadır. Yazısında, askerlerin milleti ve İslamiyet'i kurtardığından bahsetmektedir. Ona göre, askerlerin güzelliği ve en yüksek değerde bulunmaları düzgün olmalarından ve sıkıdüzenden kaynaklanmaktadır. Hayatları ve kuvvetleri itaattir. Milletin namusu da askerlerin itaatine bağlıdır.⁵⁴² Burada bahsi geçen olay 31 Mart Olayı'dır. Olayın üstünden dört gün geçmiştir. Said-i Kürdi ise askerleri övmektedir. Makalede ise sürekli bir itaatten bahsedilmektedir.

⁵³⁹ Volkan, "Lemean-ı Hakikat ve İzale-i Şübühat", 29 Mart 1325, Nu. 101, s. 4; Volkan, 30 Mart 1325, Nu. 102, s. 3-4; Volkan, 31 Mart 1325, Nu. 103, s. 4; Volkan, 2 Nisan 1325, Nu. 105, s. 2-3.

⁵⁴⁰ Mustafa Yıldırım, **Meczup Yaratmak**, Ulusdağı Yayınları, Ankara, 2006, s. 71.

⁵⁴¹ Volkan, "Lemean-ı Hakikat ve İzale-i Şübühat", 29 Mart 1325, Nu. 101, s. 4; Volkan, 30 Mart 1325, Nu. 102, s. 3-4; Volkan, 31 Mart 1325, Nu. 103, s. 4; Volkan, 2 Nisan 1325, Nu. 105, s. 2-3.

⁵⁴² Volkan, "Kahraman Askerlerimize", 4 Nisan 1325, Nu. 107, s. 3-4.

Bediüzzaman Said-i Kürdi'ye ait son makale *Volkan* Gazetesi'nin son sayısında yer almaktadır. Zira bu sayı 110. sayıdır ve makalesi "*Sada-yı Vicdan*" başlığını taşımaktadır. İttihad-ı Muhammedi ülkeyi ele geçirmiştir ve bu herkesin hakkıdır. İttihad-ı Muhammedi bütün İslam'ı titreşime getirmiştir.⁵⁴³

Said-i Nursi de en az Vahdeti kadar halkı şeriata davet etmek suretiyle 31 Mart Vak'asında etkili olan isimlerden birisi olmuştur. Vahdeti yazılarını daha çok siyasi dille yazıp, bunları İslam'a göre yorumlarken, Said-i Nursi dini ağırlıklı yazılar yazarak, bunların arasında dönemin siyasi olaylarını serpiştirerek, daha ruhi söylemi ağırlıklı olan yazılar yazmaktaydı. Fakat her ikisinin de ortak düşünceleri Meşrutiyet'in ve Kanun-u Esasi'nin başarılı olması için mutlaka İslamın referans alınması noktasında birleşiyordu.⁵⁴⁴

Günümüzde yaygın olarak bilinen adıyla Bediüzzaman Said-i Nursi'nin bütün makalelerinden anlaşılın, İslam'a büyük bir tutkuyla bağlı olduğudur. Ona göre her şey İslam'dadır. Yaptığı bütün açıklamaları Kur'an-ı Kerim ve İslam hukuku üzerinden yapmaktadır. Vatan ve hatta dünya ancak din için sevillebilir. Cemiyetin amacı da İslamiyet'in kurallarını uygulamak ve yaymaktır. Bu görevi en güzel şekilde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üstlenmiştir. Bu sebeple de Said-i Nursi'nin cemiyete oldukça bağlı olduğu görülmektedir.

D. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Siyasi Organlar, Basınla Olan İlişkisi ve İktisadi Girişimciliği

Bu bölümde, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin II. Meşrutiyet ortamı içerisinde parlamento, siyasi gruplar, basın ve padişahla olan ilişkisinin yanı sıra Meşrutiyet'e olan tutumu da ele alınacaktır. Özellikle en büyük muhalefetini, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı yapan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, hem İttihat ve Terakki'ye hem de diğer siyasi gruplara olan tavrını açıkça ortaya koymuş ve bu düşüncelerini yayın organı olan *Volkan* Gazetesi vasıtasıyla duyurmuştur.

⁵⁴³ Volkan, "Sada-yı Vicdan", 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 4.

⁵⁴⁴ Sevil, s. 107-108.

1. Meclis-i Umumi ile Olan İlişkisi

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, 1908 seçimlerinden sonra kurulmuş ve kısa süre sonra 31 Mart Vakası'nın yaşanmasıyla kapandığından dolayı herhangi bir seçim sürecinde bulunmamıştır. Meclis-i Umumi -Osmanlı parlamentosu- içinde fırkayı temsil eden bir mebus ya da bir grup bulunmamaktadır. Mebusan ya da Ayan Meclisindeki ilmiyeliler de İttihad-ı Muhammedi'den yana olmamışlardır.⁵⁴⁵

Meclis-i Mebusan hakkındaki *Volkan*'ın görüşlerine baktığımızda; Gazetenin 8. sayısındaki "Meclis-i Mebusan Bayramı" adlı makalede, otuz milyonluk Osmanlı milletinin otuz senelik bir beklemeden sonra bayram yaptığı söylenmektedir.⁵⁴⁶ Söz konusu bayramın sebebi meclisin açılmasıdır. Gazete, istibdat döneminden sonra, meclisin açılmasına karşı olumlu bir tavır sergilemiştir. Yine gazeteye göre, mebusların üzerinde adaletin emaneti bulunmaktadır. Kısacası, meclis, sorumluluğunu bilerek hareket etmelidir. Çünkü onlar milleti temsil etmektedirler.⁵⁴⁷ "Meclis-i Mebusan Riyaset-i Aliyyesine" adlı başka bir makalede ise, Şeyhülislam ve Evkaf Nazırına diğer vekiller gibi hesap sorulamayacağı uyarısı yapılmaktadır. *Volkan*'a göre, bu kişilerin meclis içinde ayrı bir durumları vardır. Şeyhülislam, İslami yasalara aykırı bir şey meydana gelmemesi için adeta bir amir gibi çalışmaktadır.⁵⁴⁸

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne göre; Meclis-i Mebusan dendiği zaman akla ilk gelen, onun inkâr edilemeyen büyük bir cemiyet olduğudur. Çünkü onlar, bütün vilayetlerin ahalisine her yönden hâkimdirler. Zaten bu nedenle halk onları vekil tayin etmiştir. Bu bakış açısı, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Mebusan Meclisi ile temasa geçmesine vesile olmuştur. Örneğin Kütahya ulemasından yaklaşık elli kişilik bir grup, kanunların şeriata uygun olarak çıkması adına imzalarını taşıyan bir rica mektubunu, Meclis-i Mebusan'a ve mektubun bir suretini de *Volkan* idarehanesine göndermiştir. Bu durum karşısında ise, Kütahya sakinlerine ve Kütahya ulemasına gayretli tavırlarından dolayı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adına teşekkür edilmiştir.⁵⁴⁹ Osmanlı Mebusan ve Ayan meclislerinde kanunların İslamiyet'e uygunluğunu isteyen ilmiyeliler az değildi fakat bu kişiler hem iktidar

⁵⁴⁵ Tunaya, Cilt: 1, s. 184.

⁵⁴⁶ *Volkan*, 5 Kanunievvel 1324, Nu. 8, s. 1.

⁵⁴⁷ *Volkan*, 3 Kanunisani 1324, Nu. 22, s. 2.

⁵⁴⁸ *Volkan*, 11 Şubat 1324, Nu. 55, s. 1.

⁵⁴⁹ *Volkan*, 19 Şubat 1324, Nu. 63, s. 4.

hem de muhalefet saflarında bulunuyorlardı. Ayrıca, İlmîyeliler, İttihad-ı Muhammedi üyesi olmadıkları gibi fırkayı da savunmamışlardı.⁵⁵⁰

2. İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi

Meşrutiyet'in ilk seçimlerini kazanan İttihat ve Terakki'ye karşı, hem basın yoluyla hem de siyasi partiler vasıtasıyla kuvvetli bir muhalefet yapılmıştır⁵⁵¹. Bu siyasi partilere, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad), kurucuları arasında birçok hacı, hoca, şeyh ile Said-i Nursi ve Derviş Vahdeti gibi isimlerin bulunduğu, “bütün liva-i Muhammedi altında bulunan âlemi İslamiyet'i taarruzdan sıyanet eylemek” amacını güden İttihad-ı Muhammedi Fırkası'nı örnek olarak verebiliriz.⁵⁵² Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, Meşrutiyet ile birlikte ülkede yayınlanan gazetelerin sayısında da artış yaşanmış, bu süreçte muhaliflerin birçoğu da kendilerine gazetecilik alanında iş edinmişlerdi. *İkdam*'da Ali Kemal, *Serbesti*'de Hasan Fehmi ve Mevlanzade Rıfat, *Mizan*'da Murat Bey, *Volkan*'da da Derviş Vahdeti bu muhaliflerin en sivri uçlarındandır.⁵⁵³

Genel anlamda, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin başlıca eleştirisi, İttihat ve Terakki'nin tekelciliği ve gizliliğinin ikinci bir istibdada yol açabileceği düşüncesiydi.⁵⁵⁴ Bu siyasal mücadelede dinciler de İttihat ve Terakki aleyhine kampanya açmışlardı. Vahdeti ve *Volkan Gazetesi*, dinin elden gittiğini, memleketin kâfirleştiğinin propagandasını yapıyordu. Din ve şeriat propagandasını ise özellikle asker arasında yaymaya çalışıyordu.⁵⁵⁵

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin, İttihatçıların hürriyetleri kısıtlayıcı uygulamalarını ve diğer politikalarını eleştirmesi karşısında, İttihatçılar da onları istibdat ve irtica⁵⁵⁶ taraftarlığı ile suçlamışlardır.⁵⁵⁷ Vahdeti'nin ağır tenkitlerle

⁵⁵⁰ Tunaya, Cilt: 1, s. 184.

⁵⁵¹ Birinci, “31 Mart Vak'ası'nın...”, s. 196; Ekin Akkol, “31 Mart İsyanı ve Yabancı Muştası”, **Türksolu Siyasi Gazete**, Sayı: 230, 30.03.2009, <http://www.turksolu.com.tr/230/akkol230.htm>, (12.04.2015).

⁵⁵² Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 309-310.

⁵⁵³ Akşin, “Fedakaran-ı Millet...”, s. 126.

⁵⁵⁴ Akşin, *Jön Türkler ve...*, s. 101.

⁵⁵⁵ Armaoğlu, s. 310.

⁵⁵⁶ İrtica ve mürteci kelimeleri ilk defa 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanı sırasında yapılan karşı eylemler için kullanılmıştı. O günlerden kalan bu kelimeler Osmanlı literatüründe siyasal anlamda kurumlaşmış yerleşmemişti. II. Meşrutiyet ortamında yoğunlaşan fikir tartışmaları ile tekrar gündeme gelecektir. Bu ortam içinde, eski rejimi özleyenler veya istibdat taraftarlarını tanımlamak için siyasal

meşrutî ilke ve uygulamalara davet ettiği İttihatçılar bu tenkitleri istibdat ve irtica taraftarlığı olarak yorumlamakla hem *Volkan*'ı zor durumda bırakmayı hem de kendilerini temize çıkarmayı istemişlerdir.⁵⁵⁸ Özellikle 24 Temmuz 1908-14 Nisan 1909 tarihleri arasında, her iki tarafa ait gazeteler, gerginliği arttırıcı yayınlar yapmaya devam etmişlerdir.⁵⁵⁹

Muhalefetin önemli bir kısmını oluşturan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin programı, İslami toplum idealleri çerçevesinde şeriata dayanan bir yönetimin gerekliliğini savunuyordu. Bu durum, halkta dini bir hareketlenmeyi doğurarak İttihat ve Terakki'nin politikalarına da set çekiyordu.⁵⁶⁰ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve kurucusu Derviş Vahdeti, Sina Akşin'e göre, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin dinci kolu içinde sayılması gereken bir hareket içerisinde bulunmaktaydı.⁵⁶¹ "Nitekim Muhammedilere göre, şeriatın koruyucusu da Meşrutiyet olduğundan, Avrupa ahlakını huy edinen İttihat Terakkici dört beş onursuz kişi, özellikle Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Talat, Rahmi, Bahattin Şakir Beyler bu yüce görevi yerine getiremezdi."⁵⁶²

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki ile arasındaki ilişkiyi anlamak için *Volkan*'ın satırlarına da bakmak gerekmektedir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu olan Derviş Vahdeti'nin, *Volkan*'ın ilk sayılarında, İttihatçılara daha yumuşak bir tavır takındığını görmekteyiz. Ancak bu ölçülü yaklaşım, zamanla yerini şiddetli bir muhalefete bırakmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi Vahdeti, Diyarbakır sürgünü sırasında, İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır'daki temsilcisi olan Ziya Gökalp ile yakın bir ilişki kurmuş ve yaşadığı bazı olayları da *Volkan*'da anlatmıştı. Meşrutiyet'in ilanından önceki zamanlara rastlayan bu ılımlı ilişkiler, Vahdeti'nin İttihat ve Terakki'ye girememesi ya da zamanla fikirlerinin ters düşmesiyle tamamen zıtlığa dönüşmüştü. *Volkan*'ın giderek nüfuzunu arttırması ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurulduktan sonra İttihat ve Terakki ile yaşanan bu muhalif ilişki, siyasi olarak kendisini göstermişti. İktidarda

anlamda kullanılan irtica ve mürteci kelimelerine dini bir kavram mahiyeti verdirerek bunu İslamcılar üzerine yıkan kişi Vahdeti ve 31 Mart Olayı olmuştur. Kocahanoğlu, s. 142.

⁵⁵⁷ Özcan, 476.

⁵⁵⁸ Kurşun-Kahraman, s. 199.

⁵⁵⁹ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000, s. 287.

⁵⁶⁰ M. Naim Turfan, **Jön Türklerin Yükselişi**, (Çev. Mehmet Moralı), Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013, s. 237.

⁵⁶¹ Akşin, 31 Mart..., s. 39.

⁵⁶² Tunaya, Cilt: 1, s. 187.

olan İttihat ve Terakki, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından sert müdahalelere maruz kalmaktaydı. Fakat İttihat ve Terakki'yi destekleyen basın da, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı olan *Volkan*'a cevaplarını geciktirmiyordu.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki ile arasındaki başka bir muhalif konu ise İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin İngiliz yanlısı bir politika izlemesiydi. Buna karşın İttihat ve Terakki ise Alman yanlısı bir politika takip etmekteydi. Daha önce de bahsedildiği gibi, Derviş Vahdeti Kıbrıslıydı ve İngilizlere karşı bir sempatisi bulunmaktaydı. Nitekim Vahdeti, 15 Ocak 1908 tarihli *Volkan* Gazetesi'nde İngilizlerin yönetimi sayesinde, Kıbrıs'ın küçük bir İsviçre'ye benzemeye başladığını ifade etmektedir. O'nun verdiği bilgilere göre, adem-i merkeziyet ile yönetilen Kıbrıs küçük ölçüde bir parlamentoya sahiptir ve mahkemeleri de müstakildir.⁵⁶³ Vahdeti, benzer ifadeleri daha önce, Diyarbakır sürgünü dönüşünde, *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi'nde yazdığı bir makalede de kullanmıştı. Bu yazısında anlattığına göre; İngilizler Kıbrıs'a geldikten sonra Osmanlı memurları ve kanunlarıyla karşılaşmış fakat ne bir memuru tart etmişler ne de kimsenin hukukuna tecavüz etmişlerdi. Mahkemelerde davaların mükemmel şekilde görülmesini sağlamışlardı. Olağan suçlu olan hiç kimse ayrıcalık görmemişti ve katiller birer birer idam edilmişlerdi. Vahdeti yine kendi değımiyle “*bugün Kıbrıs küçük mikyasta İsviçre şeklini aldı*” demektedir.⁵⁶⁴

Bütün Müslümanları şeriat bayrağı altında toplamayı isteyen Vahdeti, İngilizlerin, şeriatçılık ve Panislamizm'den ürktüğünü bilmekteydi. Çünkü bu birleştirici unsurlar Hindistan ve Mısır Müslümanlarını ayaklandırabilirdi. O sebeple İngiliz yanlısı Vahdeti'nin, İttihad-ı Muhammedisini, sınırlı bir Panislamizm hareketi olarak değerlendirebiliriz. Dolayısıyla, Vahdeti, İngiltere'nin dostu olduğu için Rusya'yı İttihad-ı Muhammedi egemenliği dışında tutmaktaydı.⁵⁶⁵ Diğer taraftan Derviş Vahdeti'nin, 21 Şubat 1909 tarihli *Volkan* Gazetesi'nde, “İttihad-ı Muhammedi” namı altında bütün Müslümanların birleşmesi çağrısında bulunduğunu görmekteyiz. Fakat Hindistan'da bulunan bir Müslüman İngiltere Kralı'na, Rusya'daki bir Müslüman kardeşimiz ise Rus Çar'ına tabidir, diyerek İngiltere ve

⁵⁶³ *Volkan*, 2 Kanunisani 1324, Nu. 21, s. 3.

⁵⁶⁴ *Hukuk-ı Umumiye*, “Teseütür-i Nisvan”, 29 Eylül 1324 (12 Teşrinievvel 1908), Sayı 27, s. 2.

⁵⁶⁵ Avcıoğlu, s. 14.

Rusya'yı bu birleşmenin dışında tutmaktadır.⁵⁶⁶ Buradan anlıyoruz ki İngiltere'nin o zamanlardaki müttefiki olan Rusya'ya karşı, Vahdeti'nin yaklaşımı da dostane şekildedir. Ayrıca İngilizler ve Ruslar da Müslümanların dostlarıdır. Vahdeti'nin İngilizlere bu denli yakın olması, İttihat ve Terakki'nin ise, İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı yaklaşımını güven verici bulmaması, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile İttihat ve Terakki'yi gittikçe zıt kutuplara itecektir.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki ile diğer bir diğer anlaşmazlığı ise, Sadrazam Kamil Paşa konusundadır. Derviş Vahdeti, aşırı derecede Kamil Paşa taraftarıdır ve hem iktidara hem de onların yandaş basınına karşı Kamil Paşa'nın savunuculuğunu yapmıştır.

İttihat ve Terakki ise Kamil Paşa'ya karşı müdahaleci bir politika izlemiştir. Daha öncede değindiğimiz gibi *Volkan*'ı çıkarmaya başladığı zaman Vahdeti'nin Said Paşa'dan -Kamil Paşa'nın oğlu- para yardımı istemesi aralarındaki yakın ilişkiyi gösterir niteliktedir. Kamil Paşa'nın iktidarda olduğu ve iktidardan düşürüldüğü zamanlarda da bu taraftarlık devam etmiştir. Yakınlığın sebeplerinden en önemlisi Kamil Paşa'nın da Kıbrıslı olması ve İngilizlere olan sempatisiydi. Ayrıca, Vahdeti'nin *Volkan*'ı çıkarması ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni kurmaya başladığı dönem, Kamil Paşa'nın sadaretine hatta Kamil Paşa'nın İttihat ve Terakki ile arasının bozulduğu zamana denk gelmektedir. İttihat ve Terakki ile bu konuda yaşanan çekişme, *Volkan*'a yansiyacak ve haksızlığa uğradığı düşünüldüğü anda Kamil Paşa'nın hakkı sorulacaktır.

Tanin Gazetesi de, Vahdeti'nin Kıbrıslı olmasından dolayı Kamil Paşa'ya bağlılığı söylemekte ve Kamil Paşa sadarete bulunduğu zaman Vahdeti'nin üç yüz kuruş maaş (daha önce belirttiğimiz kaynaklarda bu maaşın dört yüz ya da altı yüz olarak geçtiğini görmekteyiz) ile muhacirin kalemine yerleştirildiğini iletmektedir. Vahdeti bu kalemde bulunduğu zaman Memduh Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne gelmişti. Söylenmek istenen Vahdeti'nin Kamil Paşa tarafından bu göreve getirildiği idi.⁵⁶⁷

12 Ocak 1909 tarihli *Volkan* Gazetesi'nde Kamil Paşa'nın İttihat ve Terakki ile olan muhalefetine değinilmektedir. Haberden anlaşıldığına göre, son zamanlarda İttihat ve Terakki'nin, Kamil Paşa aleyhindeki düşünceleri şiddetini kaybetmiştir.

⁵⁶⁶ *Volkan*, "İttihad", 8 Şubat 1324, Nu. 52, s. 2.

⁵⁶⁷ *Tanin*, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

Bunun sebebi, Kamil Paşa'nın düşmesini hoş görmeyen İngiltere'nin varlığıdır. Eğer bu hücumlar devam ederse, Osmanlı Devleti, İngiltere hatta Fransa'nın hiçbir yardımına mazhar olamazdı.⁵⁶⁸ Vahdeti, Kamil Paşa'nın Kıbrıslıların ve Osmanlıların iftihar ettikleri bir kişi olduğunu söylemektedir. Kamil Paşa son zamanlarda İngiltere kralının takdirine layık görülmüşken, Vahdeti'ye göre, İttihat ve Terakki yanlısı *Tanin* muharriri İsmail Bey'in iğnelemelerine maruz kalması kahkahalarla gülünecek niteliktedir.⁵⁶⁹ İttihat ve Terakki, açıkça İngiliz düşmanlığı yapmaktan korkmaktaydı fakat Kamil Paşa'ya cephe almakla aslında İngiltere'ye karşı düşmanlık etmekteydi.⁵⁷⁰

İttihat ve Terakki yanlısı olan *Tanin*'de, Kamil Paşa aleyhinde yazılan bir yazı, *Volkan*'da büyük eleştirilere sebep olmuştur. İttihat ve Terakki, Kamil Paşa'yı düşürüp yerine kendi çıkarlarına uygun Said Paşa'yı getirmeyi istemektedir. Fakat bu yapılırsa, *Volkan*'a göre, bütün Avrupa'nın alay konusu olacaktı. Çünkü Kamil Paşa sadaret düşkünü değildi ve millete hizmet etmek için o makamda oturmaktaydı. Ayrıca *Tanin*, *Volkan*cılara göre, Almanya'ya itibar eden bir gazeteydi.⁵⁷¹ Nitekim *Tanin*, Alman yanlısı bir politika izliyor bu İttihat ve Terakki'nin de Almanya'ya yakınlaştığını göstermekteydi. İttihat ve Terakki'nin, Almanya ile ilişkisi, İngiltere'ye nazaran daha yakın olmaya başlamıştı. Örneğin, Osmanlı ordusunu düzene sokmak için uzun yıllar Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuş olan Alman Von Der Goltz Paşa, görevden ayrılrsa da Türk subaylarla ilişkilerini devam ettirmiştir. Mahmut Şevket Paşa'da onun bir öğrencisidir. Almanya'nın da İttihat ve Terakki'ye karşı yoğun bir ilgisinin olduğunu görmekteyiz. Almanya, hürriyet kahramanı olan Enver Bey'i kazanmaya çalışmış hatta Alman İmparatoru, Berlin'e ateşemiliter olarak gönderilen Enver Bey'e karşı büyük ilgi göstermiştir. Bu gibi sebeplerle, İngiltere'nin İttihat ve Terakki aleyhindeki vatanseverlikleri ve şüpheli politikası, Enver Paşa gibi birçok

⁵⁶⁸ Volkan, "Sadrazam Kamil Paşa'nın Mevkii", 30 Kanunievvel 1324, Nu. 19, s. 2; II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde ülkede İttihatçılar içinde genel hava İngiltere'nin lehindedir. Meşrutiyet'in ilanı üzerine, Intelligence Service görevlisi baş tercüman Fitz Maurice'in Herr Von Ferid diye adlandırdığı Ferid Paşa sahneden çekilmiş ve Said Paşa'nın da kısa süreli sadareti sayılmazsa, Osmanlı iç işlerini bir İngiliz uzmanına yönetirmeyi düşünecek kadar İngilizci Kamil Paşa sadarete gelmiştir. Fitz Maurice'in, "çılgınlık derecesinde İngiliz taraftarı" olarak tanımladığı Kamil Paşa, son kırk yılda Reşit Paşa'dan sonra bir İngiliz nişanı alan ikinci kişi olacaktır. Avcıoğlu, s. 30-31.

⁵⁶⁹ Volkan, "Kamil Paşa", 29 Teşrinisani 1324, Nu. 2, s. 1-2.

⁵⁷⁰ Avcıoğlu, s. 15.

⁵⁷¹ Volkan, 30 Teşrinievvel 1324, Nu. 3, s. 3-4.

milliyetçiyi Almanya'ya yakınlaştırmıştır.⁵⁷² Diğer taraftan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin savunduğu Kamil Paşa, ordudaki Alman etkisini azaltmak ve bütün kuvvetlerin düzenlenmesi işini İngiltere ve Fransa'ya verme arzusunda idi.⁵⁷³ Bu yüzden İttihat ve Terakki'nin, Kamil Paşa ile arası zamanla daha da açılmıştır.

Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki arasındaki bir başka anlaşmazlık da, yeni rejimin korunması için İttihat Terakki'nin, Rumeli'den İstanbul'a getirdiği Avcı Taburları konusunda çıkmıştır. Bu taburlara Nigehban-ı Meşrutiyet -Meşrutiyet'in bekçisi- adı verilmişti.⁵⁷⁴ Kamil Paşa bu taburları İstanbul'dan uzaklaştırmak niyetindeydi. Avcı taburlarının bir komplo tezgâhladıkları duyumuyla, onları Yanya'ya göndermek istemişti.⁵⁷⁵ İttihat ve Terakki ise Bulgar tehdidini ileri sürerek başkentteki Avcı Taburları'nın sayısını arttırmak istiyordu. Kamil Paşa bu isteği bir darbe teşebbüsüne hazırlık olarak algılamakta ve karşı çıkmaktadır. Sonuçta Kamil Paşa, Avcı Taburlarını başkentten uzaklaştıramamıştır.⁵⁷⁶

5 Ağustos 1908'de göreve tayin edilen Kamil Paşa, 13 Şubat 1909'da istifa ederek görevden ayrılacaktır.⁵⁷⁷ Kamil Paşa'nın istifası, zamanla arasının açıldığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı sonucunda gerçekleşmiştir.⁵⁷⁸ Bazı görüşlere göre, Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki arasındaki anlaşmazlık, İttihat ve Terakki'nin devlet işlerini el altından idare etmeye kalkışması üzerine belirmiştir.⁵⁷⁹ İttihat ve Terakki kendisi için tehlikeli gördüğü Kamil Paşa'yı hükümetten uzaklaştırma konusunda, iktidar olarak haklı olmakla birlikte, bu azl ile birlikte İngiltere'yi de karşısına almış oluyordu. Nitekim Kamil Paşa'nın istifaya zorlanması İngiltere tarafından hoş karşılanmamıştır. Paşanın düşüşünden sonra İngiltere, İttihat ve Terakki ile olan ilişkilerine mesafe koymuş, böylece İtilaf Devletleri ile Türkiye arasındaki ilk sorun ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁰ Kamil Paşa'nın düşüşü, İngiliz Büyükelçiliği ve Türkiye'de çıkarı olan İngilizlerce, itibarlarına indiren bir darbe olarak

⁵⁷² Avcioğlu, s. 38-39.

⁵⁷³ Kamil Paşa'nın desteğiyle Hassa Ordusu kumandanlığına getirilen Nazım Paşa'da İttihatçıların karşısında yer almış ve İngilizce muhalefetin politik lideri Kamil Paşa iken askeri lideri de Nazım Paşa olmuştur. Avcioğlu, s. 41-43.

⁵⁷⁴ Avcioğlu, s. 44.

⁵⁷⁵ Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış", *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: 4, Sayı: 6, Şubat 2014, s. 60.

⁵⁷⁶ Avcioğlu, s. 44-46.

⁵⁷⁷ Danışman, s. 257.

⁵⁷⁸ Aydın, s. 32.

⁵⁷⁹ Bayur, s. 292.

⁵⁸⁰ Avcioğlu, s. 44-46.

yorumlandığından, İngiliz basını, İttihat ve Terakki aleyhtarı olan kampanyaya katılmıştır.⁵⁸¹ Muhalefet İttihad ve Terakki Cemiyeti karşıtı sert bir basın kampanyası başlatmış ve elçiliğin desteğinden de güç bulmuştur.⁵⁸²

Derviş Vahdeti'nin İngiliz ajanı olduğu veya İngiliz taraftarlığı yaptığı yolundaki iddiaların bir dayanağı da İngiltere'nin görüşlerine paralel politikalar takip eden Kamil Paşa'yı sürekli savunması olmuştur. Ve bu durum, gittikçe Almanya'ya yaklaşan İttihat ve Terakki idaresinin tepkisini de şiddetlendirmiştir.⁵⁸³

Volkan Gazetesi incelendiği zaman, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, ilk sayıdan itibaren dokundurmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin, *Volkan*'daki bir yazıda, *Tanin* Gazetesi sahibi-başyazarı ve İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit'in seçimlerle ilgili yazısı eleştirilmekte ve hürriyet yanlısı olan Hoca Kadri, Abdullah Cevdet ile Mizancı Murat Bey gibi asıl hürriyetçilerin unutulduğundan söz edilmektedir. Vahdeti, onları Türkiye'nin "Dreyfus"ları⁵⁸⁴ olarak niteler. Daha bir çok Dreyfuslar vardır fakat onların haklarını arayacak Emil Zola'lar gereklidir. Niyazi ve Enver Bey ise hürriyetin kahramanlarıdır. Oysaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sahip çıkan Hüseyin Cahit gibi kişiler milleti baskı altına almaya çalışmaktadır.⁵⁸⁵ O Jön Türkler ki üç günlük tahsillerine mağrur olup da talebe-i uluma yan gözle bakan, batıyı körü körüne takip eden cahil kişilerdi. İttihatçılar bir şeytanlar devri başlatmışlardı.⁵⁸⁶ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Vahdeti'nin, İttihatçıların sivil kadrosu olan Talat Paşa, Ahmet Rıza, Dr. Nazım, Cavid Bey ve Bahaeddin Şakir gibi kişilere duydukları kin zamanla artarak devam etmiştir. Buna karşılık Enver Bey, İttihad-ı Muhammedilerin nazarında kaybolmayan bir güvene sahiptir.⁵⁸⁷

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurulduktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefetin dozu gittikçe

⁵⁸¹ Ahmad, İttihat ve Terakki..., s. 73.

⁵⁸² Ahmad, Bir Kimlik Peşinde..., s. 78.

⁵⁸³ Kurşun-Kahraman, s. 199-200.

⁵⁸⁴ Dreyfus Olayı; 1894 yılında Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un haksız yere casuslukla itham edilerek Fransa'da yargılandığı dava ve ardından gelişen olaylardır. Casuslukla suçlanan Yüzbaşı Dreyfus yaşam boyu hapis cezasını çekmek üzere 1895'te Şeytan Adası'na gönderilmiştir. Mahkûmun Fransa'da yaygınlaşan Yahudi düşmanlığının kurbanı olduğunu anlayan Emile Zola, davanın yeniden görülmesi için savaştı. Gül Tekay Baysan, "Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 181.

⁵⁸⁵ Volkan, "Hüseyin Cahid Bey'e", 28 Teşrinievvel 1324, Nu. 1, s. 2-3.

⁵⁸⁶ Tunaya, Cilt: 1, s. 187.

⁵⁸⁷ Kocahanoğlu, s. 47-48.

artmıştı. *Volkan*'ın sesini yükselttiği günlerde, *Serbesti Gazetesi*'nin başyazarı olan Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ile zaten gergin olan ortam daha da karışmıştır. Bu olaydan sonra iktidara açıkça kafa tutmaya başlayan *Volkan*, İstanbul'da yayınlanan diğer muhalif gazetelerinde yanlarında olmasını istemiştir.⁵⁸⁸ Muhalefet Hasan Fehmi'nin öldürülmesi suçunu İttihat ve Terakki'nin üzerine yükliyordu ve katilin bulunamaması bu iddiaya güç kazandırıyor.⁵⁸⁹ Bu süreçte, İttihat ve Terakki'ye muhalif olan gazetelere *Volkan* üzerinden seslenilecektir. Nitekim 18 Şubat 1909 tarihli *Volkan Gazetesi*'nde "Hücumat-ı Ahrarane" başlıklı yazının altında şu çağrıda bulunulmuştu:

"Acele et Mizan! Arş ileri Serbesti! İmdat! Osmanlı! Sebat et İkdam! Hakperest matbuat! Hep hücum edelim, işte kale-i istibdat! İşte şahid-i hürriyet, zincirlerle bağlanıyor, bize imdat! Diye kollarını uzatıyor, kale ise zayıftır, sihirledir ki bize kuvvetli görünüyor. Kale muhafızları da sihirle bağlı. İşte Volkan sancaktarlık vazifesi ile ilerliyor, arş ileri! Şehit olursam da siz dönmeyiniz! Zira zafer bizdedir.

Emin olunuz ki, Hak bizimledir.

*Müfteriler! Kâmil'in namusu ikmal edilecektir, ikmal."*⁵⁹⁰

Görüldüğü üzere *Volkan* tüm muhalefet gazetelerine, İttihat ve Terakki'yi hedef alarak hücum emri vermiş oluyordu.⁵⁹¹ *Volkan*'ın bu çağrılarını etkili olmuş ve bir muhalefet partisi olarak Prens Sabahattin tarafından kurulmuş olan İngiliz yanlısı Ahrar Fırkası da, yayın organı olan *Osmanlı Gazetesi*'nde cemiyetin yanında yer aldığını açıklamıştır.⁵⁹²

3. Diğer Partiler, Gruplar ve Basın ile İlişkisi

Gerek *Volkan*'daki yazılar gerekse parti programı ve tanıtımı öncelikle, ilmiye mensuplarına hitap etmekle birlikte İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti daha çok halk ve askerler arasında taraftar buluyordu.⁵⁹³ Ancak bu hareket diğer İslamcı çevrelerin muhalefetiyle karşılaşmış, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne bir kısım

⁵⁸⁸ Turhan, 05.04.2011.

⁵⁸⁹ Ahmad, İttihat ve Terakki..., s. 77.

⁵⁹⁰ *Volkan*, "Hücumat-ı Ahrarane", 5 Şubat 1324, Nu. 40, s. 1.

⁵⁹¹ Tunaya, Cilt: 1, s. 187

⁵⁹² Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 26; Turhan, 05.04.2011.

⁵⁹³ Özcan, s. 476.

İslamcı aydınlar ve basın önce kuşkuyla yaklaştıysa da daha sonra *Sırat-ı Müstakim* ve *Beyan'ül-Hak* mecmuaları başta olmak üzere İslami basın ve aydınlar bu cemiyete karşı çıkmışlardı.⁵⁹⁴ *Sırat-ı Müstakim* ve *Beyan'ül-Hak*, fırkayı sert bir dille eleştirerek, cemiyeti ayrımcı olarak değerlendirmişlerdir. Buna karşılık başta Derviş Vahdeti ve Said-i Nursi olmak üzere, *Volkan* yazarları ısrarla cemiyetin amaçlarının ayrılıkçı olmadığını, amaçlarının bir hizmet vesilesi olduğunu ve ayrı bir fırka kurmanın bölünmüşlük olmadığını söyleyerek kendilerini savunmuşlardır.⁵⁹⁵ Aynı şekilde gazetede de yazıları çıkan diğer azalarda, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adı altında birleşilmesi gerekliliğini yazılarında ifade etmişlerdir.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin hangi gazetelere yakın olduğu hususunu ele aldığımızda ise, cemiyetin yayın organı olan *Volkan* gazetesinde yayınlanan haberler bu duruma açıklık getirmektedir. Daha öncede belirttiğimiz üzere, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki ile yakın olan basınla da arası iyi değildi. Dönemin gazetelerinden olan *Tanin*, İttihat ve Terakki'den yana olan gazetelerin başında geliyordu. Selanik'te çıkan *İttihat ve Terakki*⁵⁹⁶, *Şura-yı Ümmet* ve *Siper-i Saika-i Hürriyet*, İttihat ve Terakki taraftarı olan diğer neşir organlarıydı. *Tasvir-i Efkâr* ve *Tercüman-ı Hakikat* de tarafsız görünmekle beraber İttihat ve Terakki'nin yanında yer alıyordu. İttihatçılar nazarında, *Sabah*, *Servet-i Fünun* ve *Saadet* de tarafsız kabul ediliyordu.⁵⁹⁷ *İstiklal*, *Hak*, *Hadisat*, *Vakit* gibi gazeteler ise fırkaya eğilimliydi. Mizah gazeteleri içinde, *Kalem* ve *Karagöz*, Türkçülüğe ait yayın organlarından *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* ve *İslam Mecmuası*, fırkayı desteklemekteydiler.⁵⁹⁸ Buna karşılık *Tanin*'e karşı sürekli bir müdahale ve eleştiri içerisinde bulunan *Volkan*; *İkdam*, *Mizan* ve *Serbesti* gazetelerine yakınlık göstermekteydi.

Burada bahsi geçen gazetelerin birbirleriyle olan çekişmelerine örnek vermemiz gerekirse; iktidarın tarafında bulunan *Şura-yı Ümmet* Gazetesi, *Serbesti* Gazetesi'ne “şirret”, *Volkan*'a da “ateş böceği” ve “ağzı kirli mühlik” gibi aşağılayıcı

⁵⁹⁴ Şerif Demir, “Beyan'ül-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, Güz 2012, s. 318.

⁵⁹⁵ Özcan, s. 476.

⁵⁹⁶ Tunaya, Cilt: 1, s. 33.

⁵⁹⁷ Birinci, s. 196.

⁵⁹⁸ Tunaya, Cilt: 1, s. 34.

ifadeler kullanmıştır.⁵⁹⁹ *Volkan* ise *Şura-yı Ümmet* Gazetesi'nin bu ithamına “bu iğrenç tasvirinize karşı; *Volkan* yüksek mevkilerde bulunur, ona karşı çıkarılan sesler, harfiyen sahibine aittir. *Volkan*'ın savurduğu hakikat ateşleri bu eleştirenlerin gözüne ateş böceği kadar görünmüştür fakat *Volkan* kalıcı olacak ve millete büyük hizmetlerde bulunacaktır” cevabını vermiştir.⁶⁰⁰ *Şura-yı Ümmet*'i eleştirmekten geri durmayan *Volkan*, gazetede çıkan yazıların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini yansıtıp yansıtmadığını açıkça dile getirmesini istemektedir. *Volkan* ayrıca, “*Şura-yı Ümmet* siyasi söylemlerden vazgeçerse, millete büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır” demektedir.⁶⁰¹

Bir başka örnekte ise, *Tanin*'in, Ahrar Fırkası'na karşı yaptığı saldırıya *Volkan*'ın cevap verdiğini görmekteyiz. Ahrar Fırkası'nın, Meclis-i Mebusan'da kendisini temsil edemeyeceğini söyleyen *Tanin*'e karşı, *Volkan Gazetesi* “*Tanin*'in her fırkaya avucundaki karadan sürmeye çalıştığını” belirtmektedir. Oysa *Volkan*, kendi ifadesiyle her kimin hukukuna tecavüz edilirse engellemeye çalışacaklarını söylemektedir. *Tanin*'in, Ahrar Fırkası'nı sosyalist olarak suçlamasına karşı, *Volkan*'ın da ümidi, Ahrar'ın bu sosyalist tabirini reddetmesidir.⁶⁰² Görüldüğü gibi bu yazıyı kaleme alan Vahdeti, Ahrar'a olan yakınlığını onu savunarak bir nevi dile getirmiş oluyordu. Belki de Vahdeti, “*ne olursa olsun yeter ki İttihat ve Terakki'ye muhalefet olsun*” düşüncesindeydi.

Tarik Zafer Tunaya, İttihad-ı Muhammedi'nin özellikle 31 Mart eylemleri bakımından en yakın ilişkiyi Ahrar Fırkası ile kurduğunu söylemektedir.⁶⁰³ 22 Aralık 1908'de Vahdeti, “*Tanin*” başlıklı makalesinde, memlekette gazetelerin çoğaldığından söz ederek, en doğru ve en ciddi yayını yapmak isteyen, *Tanin* ile *Şura-yı Ümmet* olduğunu dile getirir. Fakat nedense onların dışındaki herkes Kamil Paşa'yı desteklemektedir.⁶⁰⁴ Kısacası Vahdeti, Kamil Paşa'yı desteklemeyen herkesin karşısında durmaktadır. Kamil Paşa'nın muhalifi olan herkes İttihad-ı Muhammedi'nin de muhalifidir. Nitekim bu İngilizlerin dostu olmak anlamına da gelmektedir. *Tanin* de İngiliz politikasının aleyhindedir. Çünkü İngiliz kralının

⁵⁹⁹ Kocahanoğlu, s. 49.

⁶⁰⁰ *Volkan*, “Naci”, 2 Kanunievvel 1324, Nu. 5, s. 1.

⁶⁰¹ *Volkan*, “Hakikat, Hakikattir”, 4 Kanunievvel 1324, Nu. 7, s. 3-4.

⁶⁰² *Volkan*, “Hileler, Hud'alar yahut Fırka-i Ahrar'a Hücum”, 2 Kanunievvel 1324, Nu. 5, s. 1-2.

⁶⁰³ Tunaya, Cilt: 1, s. 188.

⁶⁰⁴ *Volkan*, “*Tanin*”, 9 Kanunievvel 1324, Nu. 12, s. 1.

takdirine mazhar olan Kamil Paşa'yı beğenmemek, İngiliz siyasetini reddetmek demektir.⁶⁰⁵

İstanbul'da İngilizce olarak yayınlanan ve İngiliz büyükelçiliği ile ilintisi olduğu bilinen *Levant Herald* gazetesi de Kamil Paşa'yı şiddetle savunup İttihat ve Terakki'ye karşı çıkıyordu.⁶⁰⁶ Proodos ve Neologos gibi Rumca gazeteler de hükümete ateş püskürüyordu.⁶⁰⁷ Nitekim muhalefet ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı *Volkan*'da bu durumdan yararlanmış, İttihat ve Terakki'ye karşı İngiliz muhalefeti, ülkedeki muhaliflerin işine gelmiştir diyebiliriz. *Volkan*'daki başka bir makalede, Kamil Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklenmesi kararının alınması konusunda bahsedilmektedir. Fakat bu kararın alınmasında ekili olan Ahrar Fırkası'dır. Çünkü Ahrar Fırkası'nın da Meclis-i Mebusanda epeyce taraftarı bulunmaktadır. Bu durumdan dolayı çok sevinilmiş ve Ahrar Fırkası'na teşekkür edilmiştir.⁶⁰⁸ Oysa iki gün sonraki *Volkan* Gazetesi'nde bu kararın İngiltere'nin desteğinden dolayı alındığı söylenecektir. Dolayısıyla zaman zaman bu tür çelişkilerin yaşandığını ifade edebiliriz.

Dönemin basını arasında yaşanan çekişmelere verilebilecek bir diğer örnek ise, *Tanin*'de Hüseyin Cahit'in "Şeriat İsteriz" başlıklı makalesinin yayınlanmasıdır. Hüseyin Cahit makalesinde; "*Meşrutiyet ilan edildi edileli şeriatı ne oldu da şeriat istiyorsunuz?*" diye sormaktadır. "*Kimsenin namazına, orucuna, haccına itiraz eden yoktur. Saltanatın başında Halife, Meşihatın başında Şeyhülislam ve Darül-Hilafede ilmiye ve ulema varken, şeriatı sizden başka bilen yok mu?*" diyen Hüseyin Cahit, Vahdeti'yi sert sorulara maruz bırakmıştır.⁶⁰⁹ *Volkan*'ın 4 Mart 1909 tarihli nüshasında İlmiyeden Fehmi, 5 Mart 1909'da ise İlmiyeden Hasan Tahsin, Hüseyin Cahit'e cevap vermişlerdir. Yazılardan anlaşıldığı üzere *Volkan*, Cahit'in makalesini çok fazla dikkate değer bulmamıştır. Bununla birlikte gazetede "bu sözler döner de tekrar söyleyenini bulur" denilmiştir.⁶¹⁰ Nihayetinde özetle söyleyebiliriz ki, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve *Volkan* gazetesi, basın yönünden en büyük muhalefeti *Tanin* ile yaşamıştır.

⁶⁰⁵ *Volkan*, "Tanin", 30 Kanunievvel 1324, Nu. 19, s. 3.

⁶⁰⁶ Ahmad, s. 73.

⁶⁰⁷ Baydar, s. 6.

⁶⁰⁸ *Volkan*, "Kamil Paşa ve İttihad Cemiyeti Bir de Fırka-i Ahrar", 28 Kanunievvel 1324, Nu. 17, s. 4.

⁶⁰⁹ Kocahanoğlu, s. 84-85.

⁶¹⁰ *Volkan*, "Tanin'in Tecavüzatını Red", 19 Şubat 1324, Nu. 63, s. 1-2; *Volkan*, "Tanin'den İstizah", 20 Şubat 1324, Nu. 64, s. 1.

4. II. Abdülhamid ile Olan İlişkisi

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kuruluncaya kadar, Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesini çıkarmakta zorlandığından daha öncede bahsetmiştik. Cemiyet kurulduktan sonra ise gazetenin sürümü oldukça artmış ve gazete de cemiyette bu konuda rahat bir nefes almıştı.

Divan-ı Harbi Örfî mahkemesinde, baş musahip Cevher Ağa'nın ifadelerine göre; Abdülhamid, *Volkan*'ın masonluğa karşı İslamiyetçi yazılarından ötürü memnuniyet duyup, Vahdeti'nin çağrılmasını buyurmuştur. Kendisine haber gönderilince Vahdetiyim diye *Volkan*'da çalışan Enderunlu Lütfi⁶¹¹ gelmiş, Abdülhamid de ona memnuniyetinin beyan edilmesini isteyip para verdimişti. Bu olay iki defa tekrarlanmış ve Enderunlu Lütfi'ye toplam 450 lira verilmiştir. Fakat Vahdeti, daha sonra yargılandığı dönemde bu konu gündeme gelince mahkeme önünde Abdülhamid'den aldığı parayı inkâr etmiş yalnızca Enderunlu Lütfi'den bir kez 15 lira aldığını ifade etmiştir.⁶¹² Vahdeti'nin Abdülhamid'den para alıp almadığına dair kesin bilgi bulunmamaktadır.

Enderunlu Lütfi'den başka diğer bir Ömer Lütfü daha vardı ve Emirizade adıyla anılıyordu. Divan-ı Harp Mahkemesinde, hâkimin, Vahdeti'ye, İsmail Hakkı adında bir arkadaşıyla Emirzade'nin, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti namına saraya müracaat ettiğini biliyor musun? Sorusuna karşılık Vahdeti:

“Para aldıklarına dair malumatım yoktur. Fakat Abdülhamid'le temasta bulunup:

-Oğlum sana paralar, matbaalar var, milyonlar var... Her şey senin için hazır, gibi bana, beni harekete getirecek vaatlerinin, onun namına olduğuna vicdani kanaat hâsıl etmişimdir” cevabını vermiştir.⁶¹³ Daha önce anlatıldığı üzere, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin gizli kuruluş mücadelesinde Derviş Vahdeti'nin ismini vermek istemediği kişiler bulunmaktaydı. Vahdeti'nin tehdit ettiği fakat ismini açıklamadığı kişinin Emirizade Ömer Lütfü olduğu düşünülebilir. Ayrıca Vahdeti'ye İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni kurması için sürekli matbaalar, paralar vaat ediliyordu. Biz bunu *Volkan* Gazetesi'ndeki yazılardan takip edebilmiştik.

⁶¹¹ Enderunlu Lütfi, Yeni Gazete'de çalışırken *Volkan* Gazetesine geçmişti. Bedava makaleler yazar, *Volkan* matbaasında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne üye kaydederdi. Bayar, Cilt: 2, s. 39.

⁶¹² Akşin, s. 42.

⁶¹³ Ömer Lütfü, Vahdeti'nin hem rakibi hem de hamisiydi. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nde nüfuz kavgası yapıp birbirlerini kıskanıyorlardı. Ayrıca Vahdeti'yi maksadına hizmet için elinde bulundurmak istiyordu. Bayar, Cilt: 2, s. 40.

Hâkime karşı verdiği cevapta bu paraların, matbaaların vaadi, akla hemen açık isim olan İsmail Hakkı'yı ve Vahdeti'nin daha önce ismini açıklarım diye tehdit ettiği Ömer Lütfü'yü getirmektedir.

Volkan'a verilen paralar, şu üç niteliğin sürdürülmesi için olabilirdi. Birincisi, Padişaha sataşmamak, ikincisi İslamiyetçilik, üçüncüsü ise Masonluk aleyhtarlığıdır. Vahdeti, bu üç niteliği sürdürdükçe Yıldız'dan para almayı hak edecekti. Fakat bu durum Abdülhamid'in hafiyesi olduğu anlamına gelmiyordu.⁶¹⁴ Ayrıca Vahdeti için verilen paraların, *Volkan*'ın kışkırtıcı yayınlarını sürdürmesi hatta artırması yönünde etki yaptığını söylemek güçtür. Ortalığın büsbütün karışmasında ve muhalefetin daha da güçlenmesinde Abdülhamid'in de çıkarı yoktu.⁶¹⁵

31 Mart Olayının dördüncü günü olan 16 Nisan 1909 günü Vahdeti, Yıldız Sarayı'na gelerek Sultan II. Abdülhamid ile görüşmek istemiştir. Saraya geldiğinde Süleyman Tevfik Bey ile karşılaşmıştır. Süleyman Tevfik, Vahdeti ile arasında geçen diyalogu şu şekilde nakletmektedir;

“-İsyanda ümit edilen neticeler elde edilebildi mi? Memnun musun?”

Süleyman Tevfik'in sorduğu bu soruya karşılık Vahdeti'nin irkildiği ama soğukkanlı olduğunu ifade eder. Cevap olarak da:

“-Bu bir isyan değildi. Elden giden şeriatın tatbikini isteme hareketi idi” cevabını verir. Süleyman Tevfik'in:

“-Acaba hadiseyi yüzlerce masum insanın kanı pahasına felaketli maceraya sevk eden kimlerdir? Şahıs dahi olmasa bunların bağlı oldukları mihraklar nelerdir?”

Sualine karşılık Vahdeti asabileşmiş, Süleyman Tevfik'e kindar bir şekilde bakmıştır. Karşılık olarak da:

“-Süleyman Tevfik Beyefendi... Zatîâlinize hürmetkârım. Bendenizi istintak mı ediyorsunuz? -Sorguya mı çekiyorsunuz?- sorusunu sorar.

Süleyman Tevfik, mantıklı sebepleri sıraladıkça Vahdeti'nin renginin sarardığını söylemektedir. Vahdeti son olarak:

“-İnsanlar çok zaman hadiselerin nasıl inkişaf edeceğini tahmin edemiyorlar Beyefendi... Bazen dizginleri elinizde olduğunu zannettiğiniz ahval sizi arkasına takıyor ve hiç ümit etmediğiniz istikametlere sürüklüyor.” ifadesinde bulunur.

⁶¹⁴ Akşin, s. 45.

⁶¹⁵ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 119.

Bu konuşmanın ardından, Ali Cevat Bey, Vahdeti'nin padişahın huzuruna çıkabileceğini söylemiş ve vedalaşmışlardı. Süleyman Tevfik'in de söylemiyle, Vahdeti şimdi padişaha kim bilir neler anlatacaktı.⁶¹⁶ Bu sorunun yanıtı ise yoktu.

Volkan'ın sayfalarında yer alan makalelere göre, Vahdeti ile II. Abdülhamid arasındaki ilişkiyi ele alırsak; Vahdeti *Volkan*'da, Sultan II. Abdülhamid'e hitaben "*Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yahud Maraz-ı Millet*" başlıklı makalelerinde hatıralarını ve hayatını kaleme almıştı.

Ayrıca Abdülhamid'e hitaben, 31 Mart Olayının ertesi günü yani 14 Nisan 1909'da Derviş Vahdeti, *Volkan* Gazetesi'nde "*Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup*" başlıklı bir makale daha yayınlamıştır. Bu yazıda, 31 Mart Ayaklanmasına dair duyularından bahsetmektedir. Askerler, mektepli zabıtları alıkoyup, Mebusan Meclisi'ni kuşatmışlardır. Fakat ne istedikleri bilinmemektedir. Abdülhamid'e seslenen Vahdeti, şu günde en büyük şerefin Meşrutiyet'i korumak olduğunu söylemektedir. Meşrutiyet'i kaldırmak, Meclisi kapatmak Abdülhamid'in kudretindedir. Vahdeti, Abdülhamid'den, hürriyet alınmaz verilir diyenlere karşı, almakta vermekte benim kudretim dâhilindedir, demesini istemektedir. Abdülhamid'e, meclisi kapatma düşüncesini aşılama isteyenler, din ve vatan hainidirler. Ayrıca, bugün kurulacak bir kabine tarafsız olmalıdır. Kabinede ne İttihat ve Terakki'ye ne de Ahrar Fırkası'na yer verilmemelidir.⁶¹⁷ Görüldüğü gibi Vahdeti, son güne kadar İttihat ve Terakki muhalefeti yapmış, Meşrutiyet'i ise bu iktidardan ayrı tutmuştur. O'na göre II. Abdülhamid, bu durumu düzeltecek tek yetkili kişidir. Gazetede yazılardan da anlaşılıyor ki, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin II. Abdülhamid'e açık bir muhalefeti bulunmamaktadır fakat kendisine karşı telkinlerden de geri durulmamıştır.

5. Meşrutiyet İle İlgili Düşünceleri

1908 devrimiyle birlikte hemen her kesimde Osmanlıcılık (ittihad-ı anâsır) düşüncesinin ağırlık kazandığı, Osmanlı birliği ve cemaatlerin eşitliği tezinin etkili olduğu görülmüştür. Örneğin, *Volkan* gazetesinde II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı toplumunun kavmiyetten millete geçtiği vurgulanarak, yeni rejimle beraber Türk,

⁶¹⁶ Kutay, s. 79-80.

⁶¹⁷ Volkan, "Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup", 1 Nisan 1325, Nu. 104, s. 1.

Kürt, Arap, Çerkez, Laz, Gürcü, Arnavut, Boşnak, Ermeni, Rum, Bulgar, Ulah vs. Osmanlı olduğunu tanıyarak, millet haline geleceği söyleniyordu.⁶¹⁸

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sert bir muhalefet içerisinde olsa da Meşrutî idareye karşı düşünceleri hep olumlu olmuştur. Aslında açıkça anlaşılan şudur ki; İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin isteği İttihat ve Terakki'siz bir Meşrutîyet'tir. Daha öncede değindiğimiz gibi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne göre, meclisi kapatmak isteyenler din ve vatan hainidirler.

İttihad-ı Muhammedi Fırkası Meşrutîyet'e taraftar bir fırka olmakla birlikte mecliste grubu yoktur. Fakat Meclisle irtibat halindedir.⁶¹⁹ Muhammediciler'e göre, Meşrutî idare milletin hürriyetini hiçbir zaman ayakaltına almaz.⁶²⁰ Meşrutîyet'in amacı tam hürriyetin mutluluğuna doğru ilerlemektir.⁶²¹ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, bütün Müslümanları kurtuluşa çıkaracaktır. O nedenle İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin şu anki amacı Meşrutîyet'i korumak ve bütün Müslümanları sancak-ı Muhammedi altında toplamaktır.⁶²² Görüldüğü gibi, cemiyet, kurtuluşu Meşrutîyet'te görmektedir. Meşrutîyet'in bu İslam birliğini sağlayacağını düşünmektedir. O nedenle de Meşrutîyet kesinlikle korunmalıdır.

Volkan'ın 83. sayısında, Said-i Nursi'nin Meşrutîyet hakkındaki sözleriyle karşılaşmaktayız. Said-i Nursi'ye göre Meşrutîyet, şeriata gereğidir.⁶²³ Enderunlu Lütü'nin de Meşrutîyet hakkındaki düşünceleri aynıdır. 31 Mart'ın ertesi günü yazdığı makalede olayla ilgili gözlemlerini iletirken, Meşrutîyet'i istemeyenlerin Allah katında nefret edilen kişiler olduğunu söylemektedir.⁶²⁴ *Volkan* Gazetesi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı olarak, ılımlı ve itaat tavsiye eden bir politika takip ediyor, Derviş Vahdeti de herkes gibi II. Meşrutîyet inkılabını "saadet-i millet" olarak görüyordu.⁶²⁵

⁶¹⁸ Oya Dağlar, "II. Meşrutîyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908)", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 38, Mart 2008, s. 147.

⁶¹⁹ Zeyrek, "II. Meşrutîyet Döneminde İktidar...", s. 38.

⁶²⁰ Volkan, "İhtilaf mı, Tefrika mı", 14 Kanunisani 1324, s. 3.

⁶²¹ Volkan, "Şura-yı Ümmet", 31 Kanuni sani 1324, s. 1.

⁶²² Volkan, "Volkan", 31 Kanuni sani 1324, s. 3.

⁶²³ Volkan, "Dağ meyvesi acı da olsa devadır-Bediüzzaman-ı Kürdi'nin Fihriste-i Makasıdı ve Efkarının Programıdır", 11 Mart 1325, Nu. 83, s. 3.

⁶²⁴ Volkan, "Dünkü Hal", 1 Nisan 1325, Nu. 104, s. 2.

⁶²⁵ Kurşun-Kahraman, s. 199.

6. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Başarısız Bir Girişimi: İttihad-ı Muhammedi Şirket-i Bahriyesi

31 Mart'ın yaklaştığı karışık ortam içerisinde, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin, iktisadi ve ticari alanlarda bazı girişimleri önerdiğini de görmekteyiz.⁶²⁶ *Volkan*'ın 76. sayısında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin hayırlı bir teşebbüsünden bahsedilmektedir. Bu, denizcilik şirketin kurulmasına dair bir haberdir. Bu şirket İslam alemine büyük hizmet edecektir. Vapurlarda cami bulunacak içki ise kesinlikle bulunmayacaktır. Hacılarla ve tüccarlara hizmet edilecektir. Bu şirketin kurulmasının, düşünceden fiiliyata dökülmesi için yardıma ihtiyacı vardır.⁶²⁷ Bu şirket, Hindistan, Cava, Çin vesaire yerlere kadar gidecektir. İşte İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin bu ilk icraatı birinci derecede önemlidir.⁶²⁸

Bir Müslüman, İslam'ı dünyanın her yerine yaymaya mecburdur. Buda seyahatle olmaktadır. Seyahatte de en büyük araçlar gemiler ve vapurlardır. Bu nedenle İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti bu önemi bildiği için "İttihad-ı Muhammedi Şirket-i Bahriyesi" namı altında bir şirketin teşkiline karar vermiştir.⁶²⁹ *Volkan*'da şirketle ilgili son haber 30 Mart 1909'da yer almıştır. Meşrutiyet'in ilanından beri ticarete dair ciddi bir adım hala atılamamıştır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ise, Müslümanların da Avrupalılar kadar ilerleyebileceğini ispat etmek istemektedir. İşte bu ispatta İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Şirket-i Bahriyesi olacaktır. Bu haberden, iki hafta sonra, miladi 13 Nisan 1909'da, 31 Mart hadisesi baş gösterecek, kısa bir süre sonra cemiyet kapatılacak ve *Volkan*'ın basımı da duracaktır. Dolayısıyla cemiyetin bu girişimi sonuçsuz kalacaktır.

⁶²⁶ Tunaya, Cilt: 1, s. 188.

⁶²⁷ Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Şirket-i Bahriyesi", 4 Mart 1325, Nu. 76, s. 4.

⁶²⁸ Volkan, 8 Mart 1325, Nu. 80, s. 3.

⁶²⁹ Volkan, 17 Mart 1325, Nu. 89, s. 3-4.

III. BÖLÜM

31 MART OLAYI VE İTTİHAD-I MUHAMMEDİ CEMİYETİ

A. 31 Mart Olayı Öncesi Durum

Rumi takvimle 31 Mart 1325 tarihinde meydana geldiği için, “31 Mart Vakası” adı verilen hadise, miladi takvime göre, 13 Nisan 1909 Salı günü, İstanbul’da meydana gelmiştir.⁶³⁰ 31 Mart Olayı’nın siyasi, askeri ve ekonomik pek çok sebebi bulunmaktadır. Olayın sebebi ve oluş şekli hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Fakat kısaca bu hadise ile er ve erbaşların yapacağı düzenli ve kansız bir gösteri yoluyla İttihat ve Terakki’nin Meclis üzerinde kurduğu askeri baskı kırılarak, fırkanın önde gelen isimlerinin sindirilmesi amaçlanmaktaydı.⁶³¹ Nitekim olay görünürde İttihat ve Terakki’nin hâkimiyetine karşı bir tepki olarak başlamıştı.⁶³² 31 Mart muhtelif çıkar çevrelerine bundan yararlanma fırsatı da yaratmış oluyordu.⁶³³

31 Mart’ın bir irtica olayı olarak nitelenmesi esas itibariyle sonradan ortaya çıkmıştır. Zira olayın ertesi günü gazetelerde çıkan, “hadise-i askeriye, harekât-ı askeriye, 31 Mart ihtilal-i askeri, askeri kıyam, askeri iğtişâş” gibi ilk isimlendirmeler ise yerinde isimlendirmelerdir.⁶³⁴

1. 31 Mart Olayı Öncesi Tarafların Tutumu

31 Mart’ı ortaya çıkaran hadiseler aslında herkesin gözü önünde gerçekleşmiştir. Ayrıca 31 Mart Olayı’ndan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak isteyen birçok grubun varlığı da bilinmektedir. Bu bağlamda çeşitli varsayımlarla olayın sorumluluğu II. Abdülhamid’den İttihat ve Terakki Cemiyeti kadar uzanan bir dizi kişi ya da gruba yüklenecektir.⁶³⁵

II. Meşrutiyet Döneminde devletin ve İttihat ve Terakki’nin resmi ve açık ideolojisi, Osmanlıcılıktı. Fakat olaylar bu ideoloji çerçevesinde gelişmemişti. Özellikle Rumların ve Ermenilerin tutum ve davranışları Osmanlıcılık ideolojisi ve

⁶³⁰ Bayar, Cilt: 1, s. 101.

⁶³¹ Demir, s. 315.

⁶³² Azmi Özcan, “Otuz bir Mart Vak’ası”, **DİA**, Cilt: 34, İstanbul, 2007, s. 9.

⁶³³ Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, TTK, Ankara, 1995, s. 130.

⁶³⁴ Birinci, s. 199.

⁶³⁵ T. Çavdar, s. 126.

İttihat ve Terakki'nin anlayışına aykırı şekilde gelişmeye başlamıştı. Rum mebuslar Atina'nın ve Patrikhane'nin, Ermeni mebuslar ise Ermeni kilisesi ve ihtilal cemiyetlerinin talimatlarına göre faaliyet gösteriyordu. Bu davranışlar arttıkça, İttihat ve Terakki ile Rum ve Ermeni mebusların arası açılmıştı. Bu kavgayı tahrik eden iç ve dış mihraklar elbette olacaktı.⁶³⁶ Çeşitli etnik gruplardaki ulusçu hareketlerinin İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık çevresinde ve devleti kurtarmayı amaçlayan merkezî hareketine karşı olmaları Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra muhalefet cephesinin yanında yer almalarını getirdi.⁶³⁷

İmparatorluk'ta ikinci defa Meşrutiyet'in ilanı ile bütün tebaaya siyasi haklar verilmiş olmasına rağmen, çeşitli kavimlerin uyuşup kaynaşarak, bir Osmanlı milleti oluşturmaya çalışmaları şöyle dursun, aradaki kavgalar artmıştı.⁶³⁸ Azınlıklar, ulusal hareketlerini başarılı bir sonuca ulaştırmak istiyorlar,⁶³⁹ milli maksatlarını ortaya döküyorlardı.⁶⁴⁰

5 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsız olması, 6 Ekim 1908'de Yunanistan'ın Girit'i ilhak etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i topraklarına katması⁶⁴¹ muhalefetin şiddetini artırmasına sebep olmuştur.⁶⁴² Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in imparatorluktan ayrılması Türk milletinin gururuna ağır gelmişti.⁶⁴³

Ayrıca 31 Mart Olayı'nda, Türk olmayan Müslümanların önemli ölçüde rol oynadığı, bunların ise gayrimüslimler ve dış güçler tarafından (İngiltere, Yunanistan, Rusya vs.) desteklendiği de düşünülmektedir.⁶⁴⁴

Türk olmayan Müslümanlarda benzer davranışlar gösterip kendi cemiyet ve kulüplerini kurarak teşkilatlanmışlardı. Müslüman Arnavut ve Araplara dahi Osmanlılık fikri artık cazip görünmüyordu.⁶⁴⁵ Kısacası, Meşrutiyet devrine kadar milli iddiaları az olan ve Türk olmayan Müslümanlar da milliyete dayanan

⁶³⁶ Kodaman, s. 175.

⁶³⁷ T. Çavdar, s. 128.

⁶³⁸ Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, s. 303.

⁶³⁹ T. Çavdar, s. 126.

⁶⁴⁰ Öztuna, s. 145.

⁶⁴¹ Kodaman, s. 177.

⁶⁴² Özcan, s. 10; Kutay, s. 29.

⁶⁴³ Öztuna, s. 145.

⁶⁴⁴ Kodaman, s. 178.

⁶⁴⁵ Kodaman, s. 175.

bağımsızlık davasına girişmişlerdi.⁶⁴⁶ Çünkü İttihat ve Terakki'nin Türkçü ve merkezîyetçi ağırlıklı bir Osmanlılaştırma politikası Türk olmayanların talepleriyle zıttı. O halde İttihat ve Terakki iktidardan uzaklaştırılmalıydı.⁶⁴⁷

Sadrazam Kamil Paşa'ya baktığımızda ise, İttihatçı düşmanı olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Küçük Said Paşa, yalnız görünüşte İttihatçıları tutuyor, Hüseyin Hilmi Paşa İttihatçı sempatzanı görünüyor,⁶⁴⁸ Sadrazam Kamil Paşa ise İttihat ve Terakki karşısında duruyordu. İttihatçılar içinde Türk-Türk olmayan, Müslim-gayrimüslim, İngiliz yanlısı-Alman yanlısı, asker-sivil rekabetini tahrik ve teşvik etmişti.⁶⁴⁹

Özellikle, Meclisteki muhalefet olan Ahrar Fırkasının, Osmanlı saltanatının 610. yıldönümü dolayısıyla verdiği ziyafete Sadrazam Kamil Paşa'nın da katılması İttihatçıları kızdırmıştı. Ahrar Fırkası'nın İngiliz çıkarlarını savunan Levant Herald gibi yayın organları tarafından da desteklenmesi İttihat ve Terakki'yi tedirgin etmekteydi.⁶⁵⁰ Kamil Paşa'nın etrafındaki Arnavut, Arap ve öteki mebuslar da İngiliz taraftarlardı. Kamil Paşa'nın sadrazamlıktan düşürülmesi İngiltere'de olduğu gibi İngilizlere taraftar Osmanlı basınında da olumsuz karşılanmakta, Osmanlı-İngiliz dostluğunun sonu gibi gösterilmekteydi.⁶⁵¹ Kamil Paşa kabinesinin düşürülmesinden sonra, muhalefet gazetelerinin bazen dini alet ederek açtıkları kampanya ile siyasi hava gitgide İttihat ve Terakki aleyhinde ağırlaştı.⁶⁵²

31 Mart Olayı esnasında ister ifade edilsin ister edilmesin, sadrazam olarak düşünülen kişi Kamil Paşa'ydı. Fakat Kamil Paşa'nın böyle bir siyasi maceraya atılacak hali ve gençliği yoktu. Ancak oğlu Said Paşa'nın bu isyana, Derviş Vahdeti ve gazetesi *Volkan*'ı destekleyerek ayrıca Arnavut askerleriyle, İsmail Kemal⁶⁵³ vasıtasıyla irtibata geçerek ve para yardımıyla bulunarak katkı yaptığı

⁶⁴⁶ Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, s. 303.

⁶⁴⁷ Kodaman, s. 178.

⁶⁴⁸ Öztuna, s. 145.

⁶⁴⁹ Kodaman, s. 175.

⁶⁵⁰ T. Çavdar, s. 125.

⁶⁵¹ Karal, Cilt: V, s. 81.

⁶⁵² Akşin, 31 Mart..., s. 53.

⁶⁵³ İsmail Kemal askerlerden büyük saygı görmekteydi. Askerlerle saray arasında bir arabulucu görevi üstlenmişti. 13 Nisan'da Meclis-i Mebusan reisliğine askerlerin isteği ile getirilmesi, bu isyandan beklentisinin Ahmet Rıza'nın yeri olan bu makam olduğu anlaşılmaktadır. Birinci, s. 203; Ayrıca İsmail Kemal Arnavut'tu. Yakın arkadaşı ve ileri gelen muhaliflerden Ergiri mebusu Müfit Bey, askeri hareketin elebaşı Hamdi Çavuş da Arnavut'tu. Aynı milletten olmanın verdiği etkiyle İsmail Kemal'in, Hamdi Çavuş'u ayaklanmaya teşvik ettiği de söylenebilir. Bazı yazarlara göre, 31 Mart

doğru görünmektedir.⁶⁵⁴ 31 Mart sırasında genç bir gazeteci olan Ahmet Emin Yalman, İngilizlerin bu olaydaki rolünü şu şekilde anlatmaktaydı: “... *Sonradan anlaşıldığına göre işin esası İngiliz tertibiydi... Derviş Vahdeti aslı bir Kıbrıslı sarhoş arzuhalci İngiliz haberleşme servisleri tarafından seçilmiş, ihtilalci ajan olarak yerleştirilmiş, Volkan Gazetesi’ni ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ni kurmak, yürütmek ve ortalığı ateşe vermek maksadıyla sahneye çıkarılmıştı.*”⁶⁵⁵

Sultan II. Abdülhamid’e baktığımızda, 31 Mart Olayı sırasında gayet temkinli ve dengeli bir politika izlediği görülmektedir. II. Abdülhamid, Meşrutiyet’e karşı çok bağlı değildi bu sebeple de İttihatçılar aleyhine yapılan faaliyetler karşısında birazda seyirci kalmayı tercih etmişti. “Bekle gör” politikasından vazgeçmemiş, bu tavrı muhalefeti ve şeriat yanlılarını cesaretlendirmiş ve bu açıdan 31 Mart Olayı’nın çıkmasında etkisi olduğu söylenebilmiştir.⁶⁵⁶ II. Abdülhamid bir nevi sarsılan gücünü yenileştirmek istiyordu.⁶⁵⁷ Aslında bu süreçte, padişahın geleneksel gücünden başka etkinliği yoktu. Onun isteği, sadece bu geleneksel gücün tekrar canlandırılmasıydı.⁶⁵⁸ Meşrutiyetçi bir padişah olmaya çalışırken, jurnal kabul etmekten kendini alamamış ve tabii onun bu eğilimini istismar etmeye kalkışanlarda ortaya çıkmakta gecikmemişlerdi.⁶⁵⁹

II. Abdülhamid, isyancıları desteklememekle beraber olaylara seyirci kaldığı, Hareket Ordusu’na direniş gösterilmemesini istediği ve yaşananlardan son derece rahatsız olduğu ortadadır.⁶⁶⁰ Aslında kaynaklar, hemen hemen ağız birliği ile isyan

Olayı, İttihat ve Terakki’nin merkezîyetçi ve Türkleştirici eğilimlerinden ürken Arnavutların bir ayaklanmasıydı. Hasan Fehmi de bir Arnavut’tu ve öldürülmesinden sonra Müfit Bey, meşrutiyetten sonra öldürülen İsmail Mahir Paşa ve Hasan Fehmi’nin Arnavut olmalarına dikkat çekmiş, “Arnavut ve Osmanlı” olarak, durumu Mebusan Meclisi önünde protesto etmişti. Arnavut etkisi 31 Mart’ta tam olarak kesinleşmeye de bunun bir faktör olarak varlığını inkar etmek mümkün değildir. Akşin, s. 115-117; Ayrıca İsmail Kemal, Arnavut ayrılışının baş mimarıdır. Kanlı çatışmalardan sonra İtalya’nın himayesinde kurulan Arnavutluk’un ilk başbakanıdır. Kutay, s. 227; Hasan Fehmi’nin öldürülmesinden altı gün sonra 31 Mart Vakası’nda dikkati çeken ilk husus, Avcı taburları içinde Hasan Fehmi’nin hemşerilerinin yani Arnavutların da bulunmasıydı. Birinci, s. 200.

⁶⁵⁴ Birinci, s. 202.

⁶⁵⁵ Karal, Cilt: V, s. 81; Aysal, s. 18.

⁶⁵⁶ Kodaman, s. 176.

⁶⁵⁷ T. Çavdar, s. 126; Kodaman, s. 178.

⁶⁵⁸ T. Çavdar, s. 131.

⁶⁵⁹ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 120-121.

⁶⁶⁰ Özcan, s. 11.

körükçüsü olarak II. Abdülhamid'in olayla bir ilgisi olmadığı üzerinde birleşmektedir.⁶⁶¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerine baktığımızda ise, kabineye bazı nazırlar sokmak, partinin lideri Talat Bey'i kendileri için en kritik makam olan dâhiliye nazırlığına getirmekle, henüz hükümete hâkim olmadığını görmekteyiz. İttihat ve Terakki buna rağmen Meclis-i Mebusan'daki büyük çoğunluğuna güveniyordu ancak İttihatçıların bir imparatorluk yönetecek kadrosu yoktu. Ayrıca bu süreçte, İttihat ve Terakki'yi tutmayanlar vatan haini olarak görülüyordu.⁶⁶² İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'e rağmen devlet yönetimine doğrudan doğruya katılmaması, bir yandan cemiyete karşı halk yığınları arasındaki tepkiyi geliştirirken, öte yandan söylentiler yoluyla, olayları birbirine bağlama yoluyla kamuoyu tahrik ediliyordu.⁶⁶³

İttihatçılar, ülkeyi Meşrutiyet nimetlerine kavuşturdukları ve inkılabın sahibi olduklarını ilan ettikleri halde itibar görmeyişlerine tahammül edemiyorlardı.⁶⁶⁴ İttihat ve Terakki, kendisine karşı oluşan muhalefeti, hürriyet sarhoşluğundan doğan bir baş dönmesi olarak görüp önemsemiyordu. Kendisini kuvvetli gördüğü için tedbir almayı da düşünmüyordu.⁶⁶⁵

İttihat ve Terakki'nin acemiliği, 31 Mart Olayı'nı hazırlayan güçlere meydanı boş bırakmış, zamanında gerekli tedbirler alınmasını önlemiştir. Belki de bu ortamı kendi siyasi geleceği için uygun gördüğünden sessiz kalmıştır.⁶⁶⁶ Cemiyet 31 Mart Olayı'ndan yararlanmayı olayın patlak verdiği andan itibaren gündemine almıştı. 31 Mart'a gelindiği günlerde, etkinliğini yitirdiğini, bireysel şiddet eylemleriyle muhalefeti sindirebileceğini, yalnız bunun uzun süremeyeceğini görmüştü.⁶⁶⁷ İttihat ve Terakki'nin, iktidara giden yolu üzerine çıkan engelleri temizlemek yönünden bu olay bir fırsat olabilirdi.⁶⁶⁸ Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti de kendi iktidarını pekiştirmek için bu olaydan yararlanacaktı.⁶⁶⁹ Sonuçta 31 Mart

⁶⁶¹ Sadi Borak; "31 Mart Vaka'sının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışların Bir Makalesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 23, Ankara, 1992, s. 357.

⁶⁶² Öztuna, s. 145.

⁶⁶³ Güresin, s. 24-25.

⁶⁶⁴ Öztuna, s. 145.

⁶⁶⁵ Karal, Cilt: V, s. 85; Avcıoğlu, s. 128-129.

⁶⁶⁶ Kodaman, s. 176.

⁶⁶⁷ T. Çavdar, s. 127.

⁶⁶⁸ T. Çavdar, s. 126.

⁶⁶⁹ T. Çavdar, s. 130.

Olayı, kısa bir süre için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar üzerindeki belirgin kontrolüne ara verse de isyanın bastırılması ve II. Abdülhamid'in hal'i sonrasında cemiyet daha da kuvvetli bir siyasi aktör haline gelecekti.⁶⁷⁰

Ordunun durumuna baktığımızda ise, 31 Mart ortamını hazırlayan diğer bir etkenin ordudaki hoşnutsuzluk olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁷¹ 31 Mart Olayı'nın hazırlanmasında ordunun içinde bulunduğu durum önemli rol oynamıştı. Her şeyden önce subaylar arasında, Alaylı Subay-Mektepli Subay, İttihatçı Subay-Muhalif subay çelişkisi ve çekişmesi vardı. Bu durum ordunun disiplinini bozmuş,⁶⁷² orduda ve memurlar arasında yapılan tasfiye de büyük bir memnuniyetsizlik kaynağı olmuştu.⁶⁷³

1908 Devrimi'nden önce ordu içinde gelişen politikacılık, İkinci Meşrutiyet'ten sonra bir süre durulmuş fakat subaylar çoğunlukla İttihat ve Terakki'nin destekçiliğini bırakmamışlardı.⁶⁷⁴ İttihat ve Terakki, yanlışlıkla da olsa orduyu politikanın içine itiyordu. Meşrutiyet'in ilanında fiili hareketi yapan genç mensupların, hızlıca ünlenmeleri, siyasetin içinde kalmaları ordu hiyerarşisini zedelemiş, bunun dışında kalanlar da İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden fırkaların saflarında yer almışlar ya da sempatizanları olmuşlardı.⁶⁷⁵

Mektepli subaylar orduyu yeniden düzenlemek bahanesiyle pek çok alaylı ve İttihatçı olmayan subayları hatta paşaları ordudan atmışlardı. Bu durum ordudaki Alaylı subayları ve Alaylı subaylar kadrosuna geçmek isteyen erbaşları huzursuz etmişti. Bunun üzerine orduda Alaylı subaylar, Mektepli subaylar hakkında insafsızca bir propaganda başlatarak onları dinsizlikle, ahlaksızlıkla suçlamışlar ve askeri onların aleyhine tahrik etmişlerdi.⁶⁷⁶ Asker arasına sızmış bazı medrese

⁶⁷⁰ Hanioglu, s. 482.

⁶⁷¹ Akşin, s. 121; Kocahanoğlu, s. 171; Ordunun 27 bin kişilik subay kadrosunda 8 bin Harbiyeli subay yanında 19 bin alaylı subay mevcuttu. Çavuşluktan tezkere bırakarak müşirliğe kadar yükselmiş alaylılar arasında yetersiz bilgisi ve ilerlemiş yaşıyla hizmetinden yararlanılamayan çok sayıda subay vardı. Harbiye Nezareti, bazılarını sınava tabi tutarak yaş ilerlemiş olanlarını da mecburu emekliliğe sevk ederek orduyu gençleştirmek istiyordu. Kocahanoğlu, s. 171.

⁶⁷² Kodaman, s. 176; Tunçay, s. 31.

⁶⁷³ Öztuna, s. 145.

⁶⁷⁴ Güresin, s. 25.

⁶⁷⁵ Kutay, s. 337.

⁶⁷⁶ Kodaman, s. 176; Alaylılık ilkesinin kalması hiç değilse bazı erler ve özellikle erbaşlar için Paşalığa kadar gidecek olan mutlu yükselme yolunun kapanması demektir. Akşin, s. 127; Harbiye Nezareti'ndeki komisyon sadece Birinci Ordudan 1400 Alaylı subay kadro dışı bırakmıştı. Bu düzenleme de tezkere bırakacak çavuş ve onbaşlıları huzursuz etmişti. Bu gibi subaylar 31 Mart olayında önemli rol oynamışlardır. Kocahanoğlu, s. 172; Akşin, 31 Mart..., s. 47.

mensupları da dinin elden gitmek üzere olduğunu ve bütün bunların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başının altından çıktığını söyleyerek, Anadolu'da Rumeli'den gelmiş saf ve temiz askerleri, hükümet, İttihat ve Terakki ve Mektepli subaylar aleyhine kışkırtıyorlardı.⁶⁷⁷

Ayrıca medreselerde imtihan usulü başlamıştı ve kendisinde imtihana girecek bilgiyi bulamayanlar çoğunlukta idi. Bu imtihanlarda medrese öğrencileri, sınavı kazanmakla askere gitmek arasında tercih yapmak zorundaydı.⁶⁷⁸ Ayrıca İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti de sınava girmek istemeyen bu talebeleri savunmaktaydı. Askerlik için ayrıca imtihan edilmenin yersiz olduğunu *Volkan*'da da belirtmişti.⁶⁷⁹

Gerek ordudan tasfiye edilmekte olan alaylı subaylar, gerekse medrese öğrenciliği sıfatıyla artık askerlikten kaçamayan softalar, ayaklanmayı yapacak olan er ve erbaşları, hemşerilik, eski komutanlık, din propagandası, ortak halk kültürü gibi silahlarla kolayca etkileyip harekete geçirebilecek durumdaydılar.⁶⁸⁰ Özellikle erler, abdest almak ve namaz kılmak için kendilerine zaman tanınmadığından ve çocuk yaştaki genç subaylardan emir almaktan şikâyetçiydi.⁶⁸¹ Zabitlerin dine karşı lakaydileri, askerlerin dini ihtiyaçlarını ciddiye almamaları gibi hususlar da huzursuzluğun sebeplerindendi.⁶⁸²

Diğer bir etken de mektepli subayların, terfilerini ve yükselmelerini siyasette görür olmalarıydı. Kendilerini siyasete kaptırdıklarından askerle temas kurmayıp, onların psikolojilerinden habersiz bir hale gelmişlerdi.⁶⁸³ Ayrıca genç ve küçük rütbeli subayların hürriyetin ilanından hemen önce kıdemli kumandanlara karşı ayaklanarak orduya hâkim olmaları, ordudaki hiyerarşi anlayışını sarstığı için, askere disiplin bakımından kötü bir örnek olmuştu.⁶⁸⁴ Dolayısıyla askeri hiyerarşiye riayet etmiyorlar, talim ve askerlerle uğraşıyorlardı. Kışlalarda tiyatro onatıyorlar, eğlence

⁶⁷⁷ Kodaman, s. 176.

⁶⁷⁸ Birinci, s. 198.

⁶⁷⁹ Volkan, "Ders Vekili-Harbiye Nazırı ve Talebe-i Ulum", 27 Kanunisanı 1324, Nu. 40, s. 3.

⁶⁸⁰ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 125-126; Medrese öğrencilerinin bir bütün halinde isyanda yer aldığını söylemek ise mümkün değildir. Ulema da meşrutiyetten yana yatıştırıcı tavır içinde olmuştur. Vahdeti ve etrafında olanlar dışında isyanın karşısında yer almışlardır. Birinci, s. 202.

⁶⁸¹ Ahmad, s. 72; Sadık Albayrak, **31 Mart Gerici Bir Hareket mi?**, Araştırma Yayınları, İstanbul, 1987, s. 18.

⁶⁸² Birinci, s. 197.

⁶⁸³ Kodaman, s. 176; Akşin, 31 Mart..., s. 47.

⁶⁸⁴ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 121.

tertiple ediyorlardı. Bütün bunlar onların suçlanmasına yol açıyordu.⁶⁸⁵ Askeri etkileyen bir unsur olan *Volkan*'da da tiyatrolar hakkında oldukça olumsuz değerlendirmeler yapılmaktaydı. *Volkan*'ın 37. sayısında tiyatroların bugünkü halinin ahlakımızı mahvedecek nitelikte olduğu söylenmekteydi. Tiyatrolar ahlaka uygun yapılmalıydı. Amacı; millette vatan sevgisini yandırmak, haksızlığı ortaya koymak gibi faydalı şeyler ise bir sorun yoktur. Fakat şimdiki tiyatrolarda daha kapıdan içeri girer girmez hileler göze çarpıyordu. Hele ki kadınların ara sıra tiyatrolara gitmesi İslam ahlakı ile asla uyuşmamakta, o sebeple tiyatrolar ıslah edilmeliydi.⁶⁸⁶

Birinci Ordu Meşrutiyet'ten sonra, Selanik'ten ve Manastır'dan İstanbul'a gelen Üçüncü Ordu teğmen ve yüzbaşılarının gösterişlerinden yaka silkmeğe başlamıştı. İttihatçılar, genç müşirlerden Mahmut Muhtar Paşa'yı Birinci Ordu Kumandanlığına getirerek bu ordunun kıpırdanışını önlemek istediler. Ancak eylem yapacak birlikleri bu ordudan temin edemediler. Üçüncü Ordu'nun Selanik'teki tümeninden Avcı Taburları'nı, 19 Ekim'de "Nigahban-ı Hürriyet" ve "Muhafız-ı Meşrutiyet" unvanıyla Selanik'ten İstanbul'a getirdiler.⁶⁸⁷ Bunları İstanbul'a getirip Yıldız Sarayı ve Taşkılla'ya yerleştiren de isyanın hedef aldığı İttihat ve Terakki'ydı.⁶⁸⁸ Böylece Birinci Ordu'nun onurunu kırmış oldular. Demek ki Birinci Ordu, hürriyet ve Meşrutiyet'i koruyacak güçte değildi ki bu iş için birkaç tabur getirilmişti.⁶⁸⁹

31 Mart Olayı'nı işte İstanbul'a sevk edilen bu Avcı Taburları⁶⁹⁰ çıkarmıştı. Başlarında tek subay yoktu. Başçavuş ve çavuşlar yönetiminde neferler, tahrik olduğu son derece belirli mürteci sloganlarla ayaklandılar.⁶⁹¹ İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da hayat sigortası gibi gördüğü, Kamil Paşa'nın Rumeli'ye dönmesini istediği Avcı Taburları'nın isyanı, şaşırtıcı görünse de, bu askerlerin Mektepli

⁶⁸⁵ Kodaman, s. 177; *Volkan*'ın amacı da erbaşları subaylara bağlayan kumanda zincirini koparmaktı. Akşin, 31 Mart..., s. 315.

⁶⁸⁶ *Volkan*, "Volkan", 24 Kanun-ı Sani 1324, Nu. 37, s. 3-4.

⁶⁸⁷ Özcan, s. 10; Öztuna, s. 147; Bayar, Cilt: 1, s. 101.

⁶⁸⁸ Kutay, s. 39; T. Alkan, s. 421.

⁶⁸⁹ Öztuna, s. 147.

⁶⁹⁰ Rumeli'deki eşkıya takibinde tecrübe kazanmış olduklarından dolayı kendilerine Avcı Taburları ismi verilmişti. Kocahanoğlu, s. 145.

⁶⁹¹ Öztuna, s. 147.

Zabitler gibi İttihat ve Terakki'nin ateşli ve kararlı tarafları olmadığını, dini hislerinin daha kolay harekete geçirilebileceği göz ardı edilmemelidir.⁶⁹²

Muhalefete baktığımızda ise, 31 Mart'ı hazırlayan ortamda muhalefetin tutumu oldukça önemliydi. Meşrutiyet'ten önce farklı düşüncelerdeki muhalif kişileri, grupları, kulüpleri ve cemiyetleri birleştiren ortak hedef II. Abdülhamid'di. Abdülhamid rejimine son verilmek isteniyordu. Genel anlamdaki muhalefeti ise Jön Türkler temsil ediyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Jön Türkler adıyla anılan muhalefetin genel karargâhı durumundaydı.⁶⁹³ Meşrutiyet'ten sonra, İttihat ve Terakki'nin dışarıdan mütemadiyen hükümetin işlerine karışması birçok aydını kızdırdı ve bunlar, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete geçmişlerdi. İttihat ve Terakki'nin karşısında birçok siyasi parti ortaya çıkmıştı.⁶⁹⁴

Hürriyet rejiminin uygulanmaya başladığı ilk günden beri İttihat ve Terakki ile muhalefet arasındaki mücadele gittikçe şiddetlenmişti.⁶⁹⁵ Muhalefetin amacı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sindirmektir.⁶⁹⁶ Gerginliğin artmasındaki sebeplerden biri muhalefetin Hilmi Paşa sadaretine razı olmaması ve bu uğurda birçok çareyi zorlamaya hazır olmasıydı.⁶⁹⁷ İttihatçı gazeteler muhaliflerine ateş püskürüyor, muhalif gazeteler de aynı şeyi yapıyor, tamamen gerici olan bir basın teşekkül ediyordu.⁶⁹⁸ Bu dönemde basın, çoğunlukla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşıydı.⁶⁹⁹

Kaynağı, 1902 Jön Türk kongresine kadar dayanan, daha liberal ve demokratik bir programın izlenmesinden yana olanların yürüttüğü muhalefet olan Ahrar Fırkası, Prens Sabahaddin, Ali Kemal⁷⁰⁰, Mizancı Murat bu eylemin düşünsel temelini oluşturuyorlardı. Demokratik nitelikteki sol karakterli, küçük partiler de gene bu muhalefetten yanaydı. Örneğin Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden sonra,

⁶⁹² Birinci, s. 199-200.

⁶⁹³ Kodaman, s. 177.

⁶⁹⁴ Armaoğlu, s. 309.

⁶⁹⁵ Armaoğlu, s. 310.

⁶⁹⁶ T. Çavdar, s. 126.

⁶⁹⁷ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 119.

⁶⁹⁸ Öztuna, s. 145.

⁶⁹⁹ Güresin, s. 83.

⁷⁰⁰ Ali Kemal, devrinin meşhur fikir adamı ve gazetecisidir. O zamanlar da ise İkdâm Gazetesi'nde başyazardı. Kutay, s. 82.

Sosyalist Hilmi kendi gazetesi *İştirak*'ı bütünüyle Hasan Fehmi'nin ölümünü kınayan kişilere ve bildirilerin emrine vermiştir⁷⁰¹

Bu siyasal mücadelelerin yanında dinciler de İttihat ve Terakki aleyhine kampanya açmışlardı.⁷⁰² Başta, Kıbrıslı Derviş Vahdeti'nin *Volkan* Gazetesi olmak üzere II. Abdülhamid devrinde mevcut olmayan tam gerici bir kısım basın halkın kutsal hislerini tahrik etmiştir.⁷⁰³ İttihat ve Terakki'nin seküler politikaları da, dinci akımların İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti gibi muhalif olan başka bir bayrak altında toplanmasına neden olmuştu.⁷⁰⁴

Meşrutiyet'in ilanını izleyen haftalar içinde yeni rejime karşı koymalar başlamıştı. Bu Kör Ali⁷⁰⁵ ve Beşiktaş Olayları⁷⁰⁶ ile kendisini göstermiştir. Kadınların özgürlükçü ve haklarını arayan eylemleri de bu tutucu grupların tepkisini çekiyordu. Hatta eşleriyle alışverişe çıkan ya da araba gezintisi yapan genç subaylara söz atmalar eksik olmuyordu.⁷⁰⁷ Din, 1908 Temmuzundan beri devam eden siyasal mücadelede bir araç olarak kullanılmıştır. Osmanlı toplumunda her zaman için önemli bir rol oynamış olan din, bu kez de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir silah olarak kullanılmış ve muhalefete elde edebileceği en büyük dinleyici kitlesini sağlamıştı. Karşı ihtilalin dinsel yönü anlamsız bir şeriat isteğiyle sona erdi ve bundan sonra işi politikacılar devraldılar.⁷⁰⁸

12 Mart 1909'da *İkdam*'da Sinop mebusu Ahrarcı Rıza Nur'un "*Görüyorum ki iş Fena Gidiyor*" yazısı çıkmıştı. Fena olan şeyler; bazı gazetecilerin sövüp

⁷⁰¹ T. Çavdar, s. 127.

⁷⁰² Armaoğlu, s. 310.

⁷⁰³ Öztuna, s. 145.

⁷⁰⁴ Tural, s. 76-77.

⁷⁰⁵ 7 Ekim'de Fatih Camii'nde Kör Ali ve İsmail Hakkı adındaki iki hoca, "Ey ümmeti Muhammet, din elden gidiyor! Sokaklarda alenen oruç yiyorlar, kadınlar yüzleri açık geziyorlar" diye halkı kıskırtmışlar, arkalarına takılan binlerce kişiyle birlikte Yıldız Sarayı'na kadar gidip Meşrutiyet aleyhinde atıp tutmuşlardır. Kör Ali ile İsmail Hakkı, Yıldız'dan sonra Sadrazam ve Şeyhülislam'la da çatışmışlardır. Elebaşı hocalar bu şahlanış denemesi sonunda kellelerini vermişlerdir, ama akım durmamıştır. Güresin, s. 32; Baydar, s. 8; İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Ayasofya Cami'sindeki mevlitle açılışında önce, bir polis müdürünün Vahdeti ile görüşmesi Volkan sayfalarına yansımış, polisin mevlitte Kanun-i Esasi'yi istemeyiz denecekmiş sözlerine karşılık Vahdeti bunun kesinlikle olamayacağını "Maazallah biz Kör Ali'nin yerine mi kaldık?" sözleriyle ifade edecektir. Volkan, 23 Mart 1325, s. 1-2.

⁷⁰⁶ Kör Ali olayından birkaç gün sonra Beşiktaş'ta Todori adındaki Rum bahçivana kaçan bir Müslüman kadın yüzünden olaylar çıkar. Karakola götürülen Todori için halk ayaklanır, bahçivani polisin elinden alarak linç eder. Kadında ağır yaralanır. Güresin, s. 32; Baydar, s. 8; Kör Ali ve Beşiktaş olaylarını yakından takip eden Vahdeti'nin saraydan para istemesi, irticanın Abdülhamid'den ümit kesmemiş olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Aysal, s. 20.

⁷⁰⁷ T. Çavdar, s. 127-128.

⁷⁰⁸ Ahmad, s. 73.

sayması, istibdatçı tutumlar, yolsuzluklar, matbuat nizamnamesi, toplantıların yasaklanması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet içinde oluşuydu. Bu fenalıkların baş sorumlusu ise İttihat ve Terakki'ydi.⁷⁰⁹ 15 Mart 1909 tarihinde *Volkan*'da Rıza Nur'un bu makalesi "*Biz de Görüyoruz ki İş Fena Gidiyor*" başlığı atılarak aynen neşredilmiştir. Burada bu makalenin yayınlanması Vahdeti'ye göre, şerefli bir hizmet ve bir mecburiyetti.⁷¹⁰ Ayrıca *Volkan*, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hükümet içinde hükümet olmasıyla suçluyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti her şeye karışmaktaydı ve mühürçüler dahi onlardan izinsiz mühür kazıyamamaktaydı. Ve tabii ki İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti de bu olumsuzluktan nasibini almaktaydı.⁷¹¹

1 Mart günü *Serbesti* Gazetesi de askerlere ve softalara verdiği önemle *Volkan* gibi bir muhalefete kaymış bulunuyordu. *Mizan* ise, ulemanın İttihat ve Terakki'yi mahkûm edip, muhalefeti haklı bulmasını istiyordu.⁷¹²

Diğer bir muhalif kuruluş da, 31 Mart'tan az önce kurulan El İslam Cemiyeti'ydi. Bu cemiyette İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti gibi şeriatçılık yapmakla birlikte çağdaşlığa önem vermekteydi. Başında ulemadan Adanalı Hayret Efendi bulunmaktaydı. Harp Divanı kararlarına göre, 31 Mart Olayı'na karışmak ve onu desteklemek açısından İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile arasında herhangi bir farklılık olduğu söylenmemektedir.⁷¹³

Bütün bu muhalif hareketlere rağmen, Hareket Ordusu İstanbul'a dayandıktan, hatta dayanacağı öğrenildikten sonra tutum birdenbire değişmişti. Bir gün önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kahrolsun diyenler, bir gün sonra cemiyeti övmeye başlamışlardı. Yine bir gün önce orduyu umursamayan, askerleri birbirine sokmak isteyenler için ertesi gün ordu baş tacıydı ve Meşrutiyet'i kurtarmaktaydı.⁷¹⁴ Çünkü muhalefet yığınların desteğine sahip olsa bile, bunların belirli bir amaca yönelik örgütlenmesini başaramamış hatta yerine göre atılgan ama en küçük bir zor karşısında silik ve aciz, kendi kaderi içine gömülmüştür. Muhalefetin silahlı güç

⁷⁰⁹ Akşin, 31 Mart..., s. 48.

⁷¹⁰ Volkan, "Biz de Görüyoruz ki İş Fena Gidiyor", 2 Mart 1325, Nu. 74, s. 1-4.

⁷¹¹ Volkan, "Hükümet İçinde Hükümet, 16 Mart 1325, Nu. 88, s. 1-2.

⁷¹² Akşin, s. 51-52.

⁷¹³ Akşin, s. 324; Tunaya, Cilt:1, s. 190.

⁷¹⁴ Güresin, s. 83.

olarak yanında sadece başıbozuk bazı erler ve alaylı subaylar bulunması onların başarısız olmasına neden olacaktı.⁷¹⁵

Muhalefetten ayrı olarak, 31 Mart Olayı'nda dış güçlerin varlığı ise yadsınamaz. Emperyalistler, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki oyunlarını daha kolaylıkla yürütebilmek düşüncesindeydi.⁷¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu üzerinde İngiliz-Alman rekabetiyle, Avusturya gibi, Fransa gibi ülkelerin çeşitli yönlerde giriştikleri gizli açık baskılar da önemlidir. Hatta belki de iç çekişmeler, bu baskı ve etkiler yüzünden sertleşmekte, genişlemekteydi.⁷¹⁷

Batılı büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlamış buldukları imtiyazların ve işletmekte oldukları sermayelerinin her ne suretle olursa olsun, tehlikeye düştüğünü görmek istemiyorlardı. Meşrutiyet'in de er geç din, mezhep ve ırk ayrılıklarıyla bölünmüş olan Osmanlı'yı düşüreceğini hesaba katmışlardı.⁷¹⁸

Devlet parçalanmasını engelleyebilmek adına özgürlüğe inanan İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri dış güçlerin oyunlarına karşı koyabilmek, bağımsız güçlü bir devlet haline gelebilmek, devleti onarma çabası içinde yaşayabilmek için otoriter bir yönetimin gereğine inanmaya başladılar. Özellikle İngiltere bu açmazı çok iyi değerlendirdiği için hem kendi ülkesindeki yayın organlarıyla hem de Osmanlı'da çıkan Levant Herald gibi gazeteleriyle muhalefeti kışkırtıp destekliyordu.⁷¹⁹

Bazı kaynaklara göre 31 Mart'ta esas rolü İngilizler oynamış, hatta olay doğrudan doğruya bir İngiliz tertibiydi. Fakat bu yorumların maddi ve mantıksal delilleri bulunamamıştır.⁷²⁰ Bu tarz düşüncenin oluşmasına, Kamil Paşa'nın düşürülmesiyle İngiltere'nin İttihat ve Terakki aleyhine dönmesinin sebep olduğunu söyleyebiliriz. Daha öncede bahsettiğimiz gibi İngiltere'nin İttihat ve Terakki'ye tavır almasıyla, İttihatçı liderler Almanya'ya yaklaşmışlardı.

⁷¹⁵ T. Çavdar, s. 131.

⁷¹⁶ T. Çavdar, s. 126.

⁷¹⁷ Güresin, s. 55.

⁷¹⁸ Karal, Cilt: V, s. 80.

⁷¹⁹ T. Çavdar, s. 129-130.

⁷²⁰ Birinci, s. 204.

Olayda İngilizlerin rolünün bulunduğu dair bazı hatıratlardaki iddialara karşılık olaylar sırasında İstanbul'daki İngiliz Büyükelçilik mensuplarından Londra'ya gönderilen raporlar ise bunu desteklememektedir.⁷²¹

Buna rağmen Osmanlı üzerinde sömürü emeli olan İngiltere, Abdülhamid'in denge politikasından endişelenerek, Rusya'nın da yardımı ile bir ihtilal çıkararak Osmanlı'da sarsıntılı bir dönem başlatmak düşüncesinde de olabilirdi.⁷²² İttihatçılar, 31 Mart Olayı'nda, ünlü İntelligence Service'e mensup olan İngiltere Sefareti Baştercümanı Fitzmaurice ve onun hizmetinde bulunanların yerli işbirlikçilerinin yaptıklarını tespit etseler de bunu kurcalamaktan kaçınmışlardır.⁷²³ Ayaklanma bastırıldıktan sonra muhalefetin araç olarak kullandığı Derviş Vahdeti gibi kimseler cezalandırılırken, asıl kışkırtıcıların takip edilememesi, onları destekleyen İngilizlerin baskısı nedeniyledir.⁷²⁴

Ayrıca, Ahrar Partisi ve İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti içerisinde birçok İngiliz Müslümanın yer alması da dikkat çekici husustur. Ayrıca bu ayaklanmanın maddi desteğinin nereden sağlandığı da ayrı bir sorudur.⁷²⁵

31 Mart Olayı'nı bastırarak olan Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa ve Rauf Orbay da isyanda bir dış güç olduğu kanısındalardı. Selanik'te Rauf Orbay ile karşılaşmalarında, Mahmut Şevket Paşa: "İsyanın başında kim var?" sorusunu sorar ve Rauf Orbay'dan: "asıl hazırlayanların ve planlayanların aramızda olduğuna kani değilim" cevabını alınca şunu söyler: "Senin gibi düşünüyorum ama kimselere anlatamıyorum".⁷²⁶

2.31 Mart Olayı Öncesi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Tutumu

31 Mart'ın oluşunda Derviş Vahdeti, onun çıkardığı *Volkan* Gazetesi ve kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yeri önemlidir. *Volkan*, kısa sürede kamuoyunu etkisi altına almış, halkı planlı bir yayınlı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne kadar götürmüştür.⁷²⁷

⁷²¹ Özcan, s. 11.

⁷²² Kutay, s. 40.

⁷²³ Avcioğlu, s. 16.

⁷²⁴ Tunçay, s. 31.

⁷²⁵ Sevil, s. 84.

⁷²⁶ Kutay, s. 404.

⁷²⁷ Güresin, s. 30.

2.1. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin 31 Mart Olayı'na Etkisi

Vahdeti, 3 Nisan 1909 günü, Ayasofya'da pek büyük bir kalabalık önünde mevlit okutmuş ve sonrada İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti merkezinin açılışını yapmıştı. Softaların toplu halde mevlitte hazır bulunmaları dikkati çekmişti.⁷²⁸

Derviş Vahdeti'nin *Volkan* Gazetesi, İttihat ve Terakki'ye yönelttiği hücumlarla, dinin elden gittiği propagandasını yürütüyordu.⁷²⁹ *Volkan*'ın dinci yanı birçok ilmiyeliler için pek çekici ve sevimli görünmekteydi. Zira *Volkan*, kanunların şeriata uygun olması gerektiğini savunuyor ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu dini bir çerçeve içinde alıyordu. O sebeple birçok ilmiyelinin *Volkan*'a ve Derviş Vahdeti'ye sempati duyup İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne üye olması olağandı.⁷³⁰ Ve bu ayaklanmada aşırı bir dini örgüt olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin rolü elbette vardı.⁷³¹

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensupları, devletin çöküşünü İslam'ın ana ilkelerinden ayrılmakta görmüşlerdir. Modern çağın icaplarını ancak İslam'ın karşılayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Müslümanlık, devletin toplumsal ve politik hayatın her alanı için gerekli yasaları kendi içinden çıkarabilirdi. Batıdansa yalnızca teknoloji almak yeterliydi. Yalnızca ulema içinde değil, memurlar, ordu, derviş, derviş tarikatları ve halk kitleleri arasında da bu görüşlere taraftar bulunmuştu.⁷³²

31 Mart Ayaklanması'nın en önemli tipi olan Derviş Vahdeti, ulemadan olup olmadığı tartışılan, dengesizlikler yumağı içinde bir muhaliftir.⁷³³ Diğer muhalif gazeteciler gibi *Volkan* Gazetesi de gericiliğe elverişli ortamı sömürmekte ve onu daha da kuvvetlendirmekteydiler.⁷³⁴ Vahdeti, orduda ve idarede yeniliğe taraftar olmamakla birlikte padişah hariç, bütün idarecilere cephe almıştır. Bu sebeple, Derviş Vahdeti'nin *Volkan* Gazetesi'yle yaptığı yayınları ve kışkırtmaları, bu ayaklanmanın baş sebebi sayanlar çoğunluktadır.⁷³⁵

⁷²⁸ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 122.

⁷²⁹ Armaoğlu, s. 310.

⁷³⁰ Akşin, 31 Mart..., s. 323-324.

⁷³¹ Lewis, s. 214; M. Burak, s. 305.

⁷³² Hunç, s. 156.

⁷³³ Muhittin Eliaçık, "Jön Türk Basımında Dini Zeminde Muhalefet", **Turkish Studies**, Cilt: 6, Sayı: 3, Yaz 2011, s. 77.

⁷³⁴ Karal, Cilt: V, s. 79.

⁷³⁵ Borak, s. 358.

Örneğin; İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan *İkdam* Gazetesi dahi 31 Mart Olayı'ndan sonra Vahdeti'nin *Volkan*'ı çıkardıktan sonra bir okuyucu kitlesine ulaşamadığı için gazetesine "*İttihad-ı Muhammedi'nin neşri efkârı*" süsünü vererek ahaliyi kandırdığını ifade eder. Vahdeti bu suretle hareket ederken menfaatini düşünmüş, halkı da dini bir suretle Meşrutiyet aleyhinde hareket ettirmiştir. Hâlbuki *İkdam*'a göre; Vahdeti gibi meyhane köşelerinde bulunan birinin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adlı bir cemiyet teşkil etmesi akıl ve mantık haricinde bir harekettir.⁷³⁶

İsmail Hami Danişmend, *Volkan* ve *Mizan* gazetelerinin yayınlarında kullandıkları kışkırtıcı üslubun isyanda önemli paya sahip olduğunu söylemektedir.⁷³⁷ Necip Fazıl Kısakürek ise, 31 Mart Olayı'nda Vahdeti'nin rolü ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: "*Bazı yayınlar ve bilhassa Derviş Vahdeti isimli basit ve davayı temsil etmekten aciz bir şahısça çıkarılan (Volkan) gazetesi ve girişilen hücumlar böyle bir tepkiyi hazırlarken karşı tarafa (İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne) tepeden inme bir tegallüp (zorbalık) fırsatını ilham etmekte rol sahibiydi.*"⁷³⁸ İttihat ve Terakki mensupları da, olayın, irticai bir ayaklanma olduğunu söyleyerek sorumluluğu doğrudan II. Abdülhamid'e ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne yüklemişlerdir.⁷³⁹

Zekeriya Kurşun ise olayın arkasında Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin olmasındaki bazı farklı etkileri dile getirmektedir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Derviş Vahdeti gazetesinde, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni kurmadan önce bazı kişilerin kendisine gelerek bir cemiyet kurmak istediklerinden bahsetmişti. Kurşun'a göre bu kişiler İstanbul'da faaliyet sürdüren, muhtemelen İngiliz ve Fransızlar ile ilişkileri olan "el-iha el-Arabi el-Osmani" cemiyetinin mensupları idi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bazı belgelerde, olaylardan yaklaşık bir ay sonra 27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909'da Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazan Suriye Valisi Nazım Paşa, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Şam Şubesini

⁷³⁶ *İkdam*, "Serseri Vahdeti ve Mahiyeti", 9 Nisan 1325, Nu. 5355, s. 1.

⁷³⁷ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt: 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 372.

⁷³⁸ Necip Fazıl Kısakürek, **Son Devrin Din Mazlumları**, Bileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 20.

⁷³⁹ Özcan, "31 Mart...", s. 11; Özcan, "İttihad-ı Muhammedi...", s. 476; Geri dönme, geri dönücülük, geriye isteme anlamına gelen sözcük, 31 Mart Vakası'nda ilk defa kullanılan anlamıyla siyasi bir mahiyet kazanarak İttihat ve Terakki karşıtlığını ifade eder bir hal almıştır. Necati Çavdar, "Siyasi Denge Unsuru Olarak 31 Mart Vakası'nda Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti", **History Studies**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2011, s. 70.

oluşturanların isimlerini vermektedir ve kurucuları arasında, daima Fransızlar ile ilişkisi olan Cezayirli bazı mülteciler ile daha önce adı geçen el- İha el- Arabi el- Osmani'nin üyelerinin adlarının bulunması dikkat çekmektedir. Kurşun'un kanısına göre; bütün bunlar göstermektedir ki, özellikle Osmanlı Arap vilayetlerindeki 31 Mart sokak olaylarını Vahdeti değil; I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler ve Fransızlar ile yakın ilişkileri ortaya çıkacak olan ve ayrılıkçı faaliyetlerinden dolayı da yargılanan el-İha el-Arabi el-Osmani cemiyeti başlatmıştır. Başka bir deyişle, olayları İstanbul'da İttihad-ı Muhammedi adı altında kurulan cemiyetlerden birincisi; taşrada ise İngilizlerin desteğini almış olan el-İha el-Arabi cemiyetinin elemanları yönlendirmiştir.⁷⁴⁰

Anlaşıldığı üzere, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, İttihatçılara karşı muhalefetin şiddetli bir kesimini temsil etmekteydi. İttihatçılar dışında halk arasında en yaygın fırkanın İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti olduğu da söylenebilir. Az bir süre faaliyet göstermesine rağmen, hem Türk siyasi hayatında önemli gelişmelere ok açmış, hem de parlamento üyesi olmamasına rağmen, Ayan ve Mebusan meclislerinde etkisini hissettirmiştir.⁷⁴¹

Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden sonra *Volkan*'ın iyiden iyiye orduyu muhalefet saflarına kazanmak için çaba göstermesi, gücünü ordudan alan İttihatçılara büyük bir huzursuzluk veriyordu. İttihatçılara göre, vatan ihaneti içinde bulunan muhalefete, *Volkan*'ın deyimiyle gözdağı vermek gerekiyordu.⁷⁴²

Ayrıca, 31 Mart Olayı'ndan üç gün önce, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti taraftarlarının bir takım faaliyetler içerisinde oldukları arşiv belgelerine de yansımıştır. Nitekim Diyarbakır Valisi Süleyman Bey'in telgrafından Cizre ve çevresinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti taraftarı Şeyh Hişam isimli birinin diğer aşiretleri dolaşarak onları “Meşrutiyet idaresi aleyhine kışkırttığı”, bölge Ermenilerinin katledileceği haberini yaydığı ve bölgede nüfuz sahibi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴³ Bölgede yaşanan bu gelişmeler üzerine Diyarbakır Valisi Süleyman Bey, bahsi geçen Şeyh Hişam'ın “münasip surette celbi

⁷⁴⁰ Zekeriya Kurşun, “31 Mart Olayının Arkasındakiler”, **Sultan II Abdülhamid ve Dönemi-Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları**, (Ed. Coşkun Yılmaz), Sayı: 12, Aralık 2012, s. 55-56.

⁷⁴¹ Kodaman, s. 186.

⁷⁴² Akşin, Jön Türkler ve..., s. 124.

⁷⁴³ BOA. DH. MKT. 2793/4 Lef: 1-2. (21.Ra.1327/12 Nisan 1909)

ve hakkında takibat-ı kanuniye icrası için”, Siirt, Cizre ve Mardin’e tebligat göndermek suretiyle bu kişinin faaliyetleri karşısında önlem almaya çalışmıştır.⁷⁴⁴

2.2. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin Askerle Olan İlişkisi

Derviş Vahdeti, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve *Volkan* Gazetesi ile askerleri kışkırtmakta önemli rol oynamıştı.⁷⁴⁵ Vahdeti, isyana en çok sahip çıkan ve gazetesiyle asker arasında tahrik ve teşviklerde bulunan en önde gelen gazeteci olduğu kesindir.⁷⁴⁶ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin gürültülü ve etkili propagandası askeri hedef edinmiş böylece, propagandanın etkisine giren askerler şeriat adına İttihat ve Terakki’ye düşman kesilmeye başlamışlardı.⁷⁴⁷ Bütün askerleri fırkanın tabii mensubu sayan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, olağanüstü dönemlerinde asker ile ilmiye mensubunun birbirinin tabii müttefiki olduğunu ileri sürerek harekete dinamizm kazandırmak amacındaydı.⁷⁴⁸ *Volkan* Gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, din perdesi altında erlerin kutsal duygularını istismar ediyordu.⁷⁴⁹

Ayrıca başta *Volkan* olmak üzere muhalif gazeteler, mağdur vaziyetteki askerin şikâyet ve taleplerinin başvuru yeri haline gelmişti. Böylelikle *Volkan* ve benzeri gazeteler kışlalara serbest girmiş, çoğu cahil askerler üzerinde de tesirler yaratmıştı.⁷⁵⁰

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa’nın hatıralarına göre, *Volkan*’ın kışlalara sızması, ordu tarafından sadarete şikâyet edilmiş fakat gazete bir kısım zabıtlar tarafından da okunmakta olduğundan, gazeteye karşı bu ilginin yazılı ve sözlü uyarılarla giderilmesi de mümkün olamamıştır. İttihat ve Terakki’nin de yanlış tutumu ve orduyu politikanın içine itmesi, askerin muhalefete yakınlaşmasını sağlayarak, *Volkan*’ın da bu hava içinde kışlaya kolaylıkla girmesini sağlamıştır.⁷⁵¹ Erlerin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ne girmek istemeleri, Rumeli’den getirilen Avcı Taburları’nın imtiyazlı sayılan durumlarına bir ihtar manasına da geliyordu.

⁷⁴⁴ BOA. DH. MKT. 2793/4 Lef: 1. (21.Ra.1327/12 Nisan 1909)

⁷⁴⁵ Nurdoğan Taçalan ve Turgut Etingü, **Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 315; Birinci, s. 202.

⁷⁴⁶ Birinci, s. 202.

⁷⁴⁷ Akşin, 31 Mart..., s. 317.

⁷⁴⁸ Kodaman, s. 186.

⁷⁴⁹ Bayar, Cilt: 1, s. 149-150.

⁷⁵⁰ Kutay, s. 344.

⁷⁵¹ Kutay, s. 337.

Çünkü taburların kumandan ve subaylarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensuptu.⁷⁵²

Muhalefete göre daha önce subayların baskısına boyun eğen Mebusan, bu sefer er ve erbaşların baskısına boyun eğecekti. Basın yoluyla erlerin bu davaya kazanılması işi muhalefetin dinci ağzı olan *Volkan* Gazetesi'nin sahibi Derviş Vahdeti'ye düşüyordu.⁷⁵³

22 Mart 1909 tarihli “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” adlı makalede, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin inkılabı (Meşrutiyet'i) yaptığına göre sağlam temeller üzerine kurulduğu söylenir. Böyle bir sağlam cemiyetin perişan olmasını ise hiç kimse kabul etmez. Bu cemiyetin üyeleri de vatanperverdir. Yapılacak olan genel toplantıda Meşrutiyet'ten sonraki hatalar düzeltilmelidir. Yapılan hatalar ise basın tarafında duyurulur ki basın mensupları gerçekçidir. Örneğin *Volkan*, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirdiği ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni ortaya çıkardığı için tehditlere ve ağır eleştirilere uğramıştır. Bu durumda ordu tarafsız olmalıdır. Eğer istibdat geri getirilirse ordu harekete geçmelidir. Bazı kişilerin görüşlerine itibar edilirse millet karamsarlaşır. Son olarak “*Askerler millet sizden bu dakika hizmet bekliyor. Düşününüz, inanınız, yapınız*” sözleriyle makale son bulur.⁷⁵⁴ Bu makalede istibdat olarak nitelenen Meşrutiyet adı altında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskı uyguladığı bir sistemden bahsedilmektedir. Bu sebeple ordunun bu cemiyete değil millete hizmet etmesi gerekmektedir. Görüldüğü gibi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, askerleri kışkırtarak açıkça bazı uyarılar yapmaktadır.

Aynı günkü gazetede “*Millet, Asker*” başlıklı başka bir yazı daha göze çarpmaktadır. Burada verilmek istenen mesaj ise askerlerin bir cemiyete bağlı olamayacaklarıdır. Asker ile millet birdir. Ayrıca asker ve özellikle Avcı Taburları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı değildir. Millet askerden asker de milletin ayrılamaz. Bu yazıyı kaleme alan *Volkan* yazarı Bedreddin Örfi, yazısında askerin, milletin, İslamiyet'in yaşaması için dua ederken hainlerin kahrolmasını

⁷⁵² Bayar, Cilt: 1, s. 149.

⁷⁵³ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 126.

⁷⁵⁴ *Volkan*, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, 9 Mart 1325, Nu. 81, s. 1-2.

dilemektedir.⁷⁵⁵ Burada anlaşılan hainler ise kuşkusuz İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.

Derviş Vahdeti'nin 23 Mart 1909'da yazdığı makale de dikkat çekicidir. Makalesi, "*Alaylı-Mektebli Zabitanla Askerler*" başlığını taşımaktadır. Vahdeti bu makalesinde her iki grubu da övmekte, aralarındaki huzursuzluğun terfi bozukluğundan kaynaklandığını iletmektedir. Her ikisi de kardeştir ve Meşrutiyet sayesinde bu durum sona ermiştir. Alaylı zabıt mektepli, mektepli de alaylıyı sevmiyor derse inanmayınız demektir. Ordu bir devletin canıdır ve askerler birbirlerini değersiz görürlerse millette din de mahvolur. Ayrıca son bir uyarı yaparak Avrupa'dan gelen dört tane şereften yoksun kişinin kötü ahlaklarının buraya getirilmesine müsaade edilmemelidir. Biz Avrupalıların yalnızca sanatlarını örnek almalıyız diyen Vahdeti, İttihat ve Terakki'ye yine ağır bir eleştiri yapmış ve aklınca mektepli-alaylı arasını yumuşatmaya çalışmıştır. Hatta Vahdeti, askerlerden İttihat ve Terakki'nin ıslahı için yardımda bulunmalarını isteyecek kadar ileri gitmiştir.⁷⁵⁶ Bu kardeşlik çağrısı elbette özellikle alaylı askerleri savunan Vahdeti için, alaylılarının hareketlerini sindirmek değildi. Belki de mektepli askerlerin de, olası ayaklanma sırasında alaylıların yanında yer alması, hiç olmazsa belki de alaylılara karşı koyulmaması içindi.

Vahdeti, bu asker çekişmesinden yararlanarak ve bu durumu kendi lehine kullanmayı hedeflemiştir. *Volkan*'da bu durumdan memnun olmayan askerlerin mektuplarına yer vererek onların daha da heyecanlanmasını teşvik etmiştir. Bu suretle mektepli-alaylı çekişmesinde *Volkan* yazarlarının da etkisi olmuştur. Ayrıca, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nde onları desteklediği gösterilerek askerlerin cemiyete bağlılıkları sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim aşağıda yer vereceğimiz mektuplarda, askerlerin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne bağlılıklarını dile getirdiğini de göreceğiz. Asker bir cemiyete bağlı olamaz demişti *Volkan* yazarı Bedrettin Örfi ama askerlerin yaşasın İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti demesi de hoşlarına gidiyor ki bu mektuplar *Volkan*'da yayınlanıyordu.

Nitekim Mart ayının sonunda, 28 Mart ve 31 Mart 1909 tarihli *Volkan*'da er ve erbaşların İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti lehinde ve İttihat ve Terakki aleyhinde

⁷⁵⁵ Volkan, "Millet, Asker", 9 Mart 1325, Nu. 81, s. 2-3.

⁷⁵⁶ Volkan, "Alaylı-Mektebli Zabitanla Askerler", 10 Mart 1335, Nu. 82, s. 1-2.

mektupları yayınlandı. Böylece muhalefetin er ve erbaşlar yoluyla orduya sızdığı meydana çıkmış oluyordu.⁷⁵⁷

II. Abdülhamid, sarayın muhafazasında Fesli Arnavut ve Sarıklı Arap zuhaf taburlarını kullanırdı. İttihat ve Terakki ise bilindiği gibi bir süre önce Avcı Taburları'nı getirterek sarayın muhafazasını bunlara bırakmıştı. Arnavut ve Arap askerler ise ayrılmak istememiş hadiseler çıkarmışlardı. İşte *Volkan*'a Beşinci Alay adına gelen bu mektupta, İstanbul'dan uzaklaştırılan Arnavut askerlerinin vaziyetinden şikâyet edip hesap sormuşlardı.⁷⁵⁸ “*Nida-yı Mazlumane*” isimli asker mektubuna, Derviş Vahdeti'yi överek başlanmıştı. Burada Vahdeti'ye müracaat söz konusuydu. Geçen gün yüzden fazla asker kardeşlerini birbirlerinden ayırarak her birini başka bir tabura sevk etmişlerdi. Buna çare olacak kişi ise Harbiye Nazırı babalarıydı. Mektubu yazan asker, o zavallı Türk askerlerinin artık eski askerler olmadığını dile getirmektedir. Çünkü onlar, yalnızca savaşmayı haklarını da aramaktadırlar. Amirlerine itaatin boyunlarının borçları olduğunu bildiklerini fakat böyle bir eziyete de gerek olmadığını söylemektedirler. Son olarak, Beşinci Alay tarafından bu birbirinden ayırma olaylarının neden yapıldığı sorulmaktadır.⁷⁵⁹ Vahdeti, askerinin bu mektubuna karşılık, onlara din ve vatanın tek koruyucusu olduklarını söylemektedir. Cemiyetlerde fırkalarda hep askerler sayesinde yaşamaktadır. Cemiyetler askerlerin hizmetçileridir. Asker için bir cemiyetin bireyi olmak ayıplanacak bir şeydir. Fakat askerinin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne hürmeti olduğu bilinmektedir. Askerler ise İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne zaten dinen dâhildirler. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti de, asker için çalışmaktadır. Askerler ki Meşrutiyet'in devamı için yemin etmişlerdir. Fakat asker arkadaşlarının onlardan ayrılmasına tepki gösteren askerlere, Vahdeti'nin karşılığı biraz daha sert olacaktır. Bu duruma neden üzüldüklerini soran Vahdeti, Yemen'de askerlik yapanları örnek olarak göstermektedir. Milletinin askerden beklentisi, itaatkâr olmalarıdır. Bu sözlerinin askere acı gelmemesini söyleyen Vahdeti, Allah amirlerinizi insaf ve merhametten, sizi de itaatten ayırmasın temennilerinde bulunarak yazısına son verir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁷ Akşin, s. 122.

⁷⁵⁸ Kutay, s. 50.

⁷⁵⁹ Volkan, “Nida-yı Mazlumane”, 15 Mart 1325, Nu. 87, s. 1.

⁷⁶⁰ Volkan, “Volkan”, 15 Mart 1325, Nu. 87, s. 1-2.

Volkan'ın 90. sayısında yine bir asker mektubuyla karşılaşmaktayız. Beşinci Alaydan dokuz imza ile gelen mektup, *Volkan*'da aynen yayınlanmıştır. Mektupta ifade edildiğine göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sivrilmiş bazı kişileri ve Avrupa'dan gelenleri, ordunun himayesine yeltenmektedir. Bu durumu hiçbir askerin kabul etmeyeceği ise ortadadır. Dinin, milletin, vatanın muhafızı olan asker hiçbir zaman İttihat ve Terakki adına hareket etmez. Mektubu yazan askerler bütün silah arkadaşları adına İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin başarılı olmasını dilemektedirler. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne karşı müdahale edeceklere karşı muhafız olabileceklerini de söyleyen askerler mektuba “*Yaşasın İttihad-ı Muhammedi*” sözleri ile son vermişlerdir.⁷⁶¹ Bu duruma elbette gururlanan Vahdeti'nin cevabı gazetede gelen mektubun hemen altında yer alacaktır. Bütün millet inkılabımızı gerçekleştiren askerimizin arkasındadır diyecektir Vahdeti. Hiçbir asker diğerine hakaret düşüncesiyle bakmaz. Ben İstanbul askeriyim sen Yemen askerisin demek askere yakışmaz. Ayrıca İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne karşı gösterilen yakınlıktan dolayı askere teşekkür edilmektedir.⁷⁶²

Volkan'ın bu 31 Mart 1909'da yayınladığı asker mektubundan sonra Erkan-ı Harbiye Riyasetince bu konuda tahkikat açılmıştır. Tahkikat raporunda, askerler tarafından *Volkan*'a gönderilen yazının, *Volkan* İdarehanesinde başka bir şekle sokulduğunun anlaşıldığı ve birlik komutanlıklarına gerekli bildirim yapıldığı ifade edilmiştir.⁷⁶³ Mektubun asker tarafından *Volkan*'a gönderilmesi, askerin kısmen de olsa siyasete bulaştığı ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni tuttuğunu gösterir.⁷⁶⁴ Genelkurmay raporunda ise *Volkancıların* asker mektupları üzerinde yaptıkları değişikliğin mahiyeti belirtilmediği gibi askere ne gibi işlem yapıldığı da açıklanmamıştır.⁷⁶⁵

Bu ve benzeri mektupların *Volkan*'da yayınlanması, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin er ve erbaşılar arasında ne derece etkili olduğunu ve ordu içindeki disiplinsizliğin ne büyük boyutlara eriştiğini gözler önüne sermekte, muhalefetin bu şekilde orduya sızdığını ortaya koymaktadır.⁷⁶⁶

⁷⁶¹ *Volkan*, “Varaka”, 18 Mart 1325, Nu. 90, s. 3.

⁷⁶² *Volkan*, “Volkan”, 18 Mart 1325, Nu. 90, s. 3-4.

⁷⁶³ Kocahanoğlu, s. 175.

⁷⁶⁴ Akşin, 31 Mart..., s. 48.

⁷⁶⁵ Kocahanoğlu, s. 175.

⁷⁶⁶ Akşin, s. 48; Kocahanoğlu, s. 174.

3. Hasan Fehmi'nin Öldürülmesi

31 Mart öncesinde kutuplaşmalar o denli artmıştı ki, tahammülsüzlük giderek somutlaşmaya başlamıştır. Bu somut hadiseler arasında siyasi cinayetlerin vuku bulması, meydana gelecek büyük bir hareketin habercisi olmuştur.⁷⁶⁷ Siyasi suikastlar devri başlamıştı. İsmail Mahir Paşa'nın, gazetecilerden Ahmet Samim ve Hasan Fehmi'nin⁷⁶⁸ öldürülmeleri ve suçluların bulunmaması bu suikastlar arasındadır.⁷⁶⁹

Ahmet Samim, *Sada-i Millet* gazetesinde başyazarlık yapıyordu. Üyesi bulunduğu Ahrar Fırkası gibi o da İttihat ve Terakki düşmanıydı. İttihat ve Terakki'nin Ahmet Samim'e yaptığı uyarılar sonuçsuz kalmıştı. Aldığı tehdit mektuplarını ise umursamıyordu. Sonundaysa bir akşam başından vurularak öldürülmüştü.⁷⁷⁰

31 Mart yaklaşırken İstanbul'da havayı aniden gerginleştiren önemli bir siyasi cinayet işlenmiştir. 6 Nisan 1909 Salı günü *Serbesti* Gazetesi'nin yazı işleri müdürü ve başyazarı Hasan Fehmi, mülkiyeden yakın arkadaşı kaymakam Ertuğrul Şakir Bey'le Beyoğlu'na çıkmış, dönüp Sirkeci'ye gitmek için Galata Köprüsü'nden geçerken vurularak öldürülmüş ve zanlılar kayıplara karışmıştır.⁷⁷¹ İttihat ve Terakki'ye en fazla aleyhtarlık yapan Hasan Fehmi'nin ölümü ortamı iyice gerginleştirmişti.⁷⁷² Hasan Fehmi'nin öldürülmesi siyasi ihtirasların en üst düzeye çıktığının en önemli göstergelerindendir. Zira bu olay herkesi derinden

⁷⁶⁷ Taner Aslan, "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", **OTAM**, Sayı: 28, Güz 2010, s. 7.

⁷⁶⁸ Teselya Yenişehir'den zengin bir Arnavut aileye mensup olan Hasan Fehmi, Siyasal Bilgiler'i bitirdikten sonra düşüncelerini özgürce yazabilmek amacıyla Paris'e gitmiş, orada gerek İttihat Terakki kadrosuyla gerekse Prens Sabahattin'in çevresiyle tanışmıştı. II. Abdülhamid devrinde Mısır'a kaçarak, Emel Gazetesi'ni çıkarmıştı. Mülkiye mezunu aydın ve sevilen bir kişiydi. Meşrutiyette İstanbul'a gelince, muhalefet saflarına geçmişti. Mevlanzade Rıfat'ın sahibi olduğu Serbesti Gazetesi'nin sorumluluğunu üzerine aldı İttihatçılar ve Yıldız'a yönelik ağır yazılar yazmaktaydı. Birinci, s. 196.

⁷⁶⁹ Öztuna, s. 145.

⁷⁷⁰ Taçalan-Etingü, s. 318.

⁷⁷¹ Akşin, s. 49; Kocahanoğlu, s. 135; Karal, Cilt: V, s. 83; Güresin, s. 43; Baydar, s. 19; Basın Şehitleri Günü olarak ilan edilen 6 Nisan, 1909'da katledilen ilk gazeteci Hasan Fehmi dolayısıyla öldürülmüş bütün gazetecilerin anıldığı gündür. Avni Özgürel, "Gazeteci neden kurban seçilir?", **Radikal Gazetesi**, 21.01.2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=210693&tarikh=21/01/2007>, (17.02.2015); Akşin, *Jön Türkler ve...*, s. 122; T. Alkan, s. 425.

⁷⁷² Armaoğlu, s. 310; Akgündüz-Öztürk, s. 287.

etkilemiştir.⁷⁷³ Hüseyin Cahit'e göre bu katil hadisesi siyasi hayatı büsbütün alevlendirmişti. İstanbul sokaklarında bu derece kolay kan dökülmesinin ikna edici bir gerekçesi bulunamamıştı.⁷⁷⁴ Meseleyi karıştıran bir etken de bazı söylentilere göre, katilin Hasan Fehmi'yi öldürürken gazetenin sahibi Mevlanzade Rifat'ı kast ederek "Al Mevlan" diye bağırması ve subay kıyafetinde bulunmasıydı.⁷⁷⁵ Ertesi gün yayımlanan *Serbesti*'nin birinci sayfasında sadece şu yazı vardı: "Serbest-i matbuatın -basın özgürlüğünün- ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha..."⁷⁷⁶

Kamuoyu cinayetin siyasi olduğu ve bundan İttihat ve Terakki'nin sorumlu olduğu sonucuna vardı.⁷⁷⁷ *Tanin* Gazetesi'nde ise; Hasan Fehmi'nin ölümüyle ilgili, olayın oluşu hakkında bilgi verildikten sonra, Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin siyasi sebeplerden kaynaklandığını zannedenlerin varlığından söz edilmektedir. Bu inancın oluşmasına, Hasan Fehmi'nin Genç Türk Komitesi'ne şiddetli saldırıları neden olmuştur. Özellikle son zamanlarda gerek kendisinin gerekse arkadaşlarının Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey'e hücumları oldukça artmıştır. Hatta Ahmet Rıza, bu kişiler tarafından Meşrutiyet'e aykırı davranmakla suçlanmıştır.⁷⁷⁸

Nitekim olaydan sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti, pek çok yergi ve hakaretlerin hedefi oldu.⁷⁷⁹ Bu olay kısa zamanda İttihatçılar aleyhinde muhalefetin gövde gösterisine sebep olacaktı.⁷⁸⁰ Olay, Mebusan Meclisi'nde sert tartışmalara sebep olmuş, Mülkiye ve Hukuk Mekteplerinde dersler kesilip öğrenciler sokağa dökülmüşlerdir.⁷⁸¹ Hasan Fehmi'nin herkesin gözü önünde öldürülmesi, hükümetin ise cinayeti aydınlatma adına gayret sarf etmemesi, üniversite gençliğinin ve bazı aydınların muhalefet sıralarına katılması neden olmuştur. Bu durum, İttihat ve Terakki'nin varlık nedenini tehlikeye düşürecek bir gelişmeydi.⁷⁸²

⁷⁷³ Halide Edip Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 124; Akşin, 31 Mart..., s. 53.

⁷⁷⁴ Birinci, s. 197.

⁷⁷⁵ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 122; Güresin, s. 43.

⁷⁷⁶ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 88; Özgürel, 21.01.2007.

⁷⁷⁷ Akşin, s. 122.

⁷⁷⁸ *Tanin*, 29 Mart 1325, Nu. 250, s. 2.

⁷⁷⁹ Lewis, s. 214.

⁷⁸⁰ Tunaya, Cilt: 1, s. 189.

⁷⁸¹ Kocahanoğlu, s. 135.

⁷⁸² T. Çavdar, s. 127; Kodaman, s. 178.

Buna karşılık, Hasan Fehmi'nin ölümüyle ilgili 9 Nisan 1909'da bir makale kaleme alan *Tanin* Gazetesi yazarı Hüseyin Cahit, her cinayet gibi bu cinayetinde çok fena ve acı olduğundan söz etmektedir. Muhalif gazete ve fırkalar ise böyle acı bir olaydan kendilerine fayda sağlayacak çıkarlarını düşünmektedirler. Ayrıca, Hasan Fehmi'nin katilinin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından icra edildiğini halka inandırmak istemektedirler. Güya katil cemiyetten biri olduğu için kaçmasına müsaade edilmiş diyen Cahit, böyle bir şeyin imkânsız olduğunu ifade ederek, cinayeti cemiyet neden işlesin ki diye sormaktadır. Ayrıca, katilin nasıl kaçtığının henüz bilinmediğini iletmektedir.⁷⁸³

Volkan, *Mizan*, *Serbesti* gibi muhalif gazeteler İstanbul halkını din ve vatan şehidinin cenazesine davet ediyorlardı.⁷⁸⁴ 8 Nisan günü yapılan cenaze töreni İttihat ve Terakki'ye karşı büyük bir gövde gösterisi olarak düzenlendi. *İkdam* o gün için büyük bir kalabalıktan bahsediyordu.⁷⁸⁵

Gazete haberine “*O ne muhteşem bir alay, bir cenaze alayı idi!*” diyerek başlayan *İkdam*, Hasan Fehmi'nin cenazesinde otuz bin belki de kırk bini aşan bir halk olduğunu söylemektedir. Cenazede her sınıf ve her mezhepten bir halkın olduğunu ileten gazete, Hasan Fehmi'nin şehit rütbesinde olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸⁶

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Ayasofya'daki mevlidi 3 Nisanda olmuş ve üç gün sonra da Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayı gerçekleşmişti. Bu olayı kendi lehine kullanacak olan Vahdeti, gazetesinde Hasan Fehmi'nin ölümüyle ilgili yazılar kaleme alacaktır. Nitekim 8 Nisan 1909'da *Volkan*'da, “*Cinayet*” başlıklı yazının altında Hasan Fehmi'nin öldürülme olayı anlatılmaktadır. Diğer taraftan *Serbesti* Gazetesi'nin sahibi Mevlanzade Rıfat, bir gün önce Zabtiye Nezaretine yaptığı müracaat sırasında Mebusan reisi Ahmet Rıza'yı da görmüş ve Hasan Fehmi'nin vefatı haberini kendisine verdiği zaman “*Şahsiyat ile uğraşanların akıbeti böyle olur*” cevabını almıştır. Vahdeti bu durumu kınar şekilde “*ne güzel taziye*” diyerek pozitivistlerin mezhebi böyle olsa gerek demekten kendini alamayacaktır.

⁷⁸³ Tanin, “Fırsattan İstifade”, 27 Mart 1325, Nu. 248, s. 1.

⁷⁸⁴ Kutay, s. 38.

⁷⁸⁵ Akşin, s. 123; Özcan, s. 10; Tunçay, s. 31; Karal, Cilt: V, s. 83.

⁷⁸⁶ *İkdam*, 9 Nisan 1909, Nu. 5342, s. 1.

Vahdeti, cinayet ile ilgili merakını şu şekilde ifade edecektir: “*Bakalım katil meydana çıkarılacak mı?*”⁷⁸⁷

10 Nisan 1909’da Vahdeti, Hasan Fehmi’nin ölümüyle ilgili duygusal bir makale kaleme almıştır. Makalesinde Hasan Fehmi’yi Hz. Ali ve Hz. Fatıma’nın oğlu Hz. Hasan’a benzetir. Hasan Fehmi’nin, tıpkı Hz. Hasan gibi şehit olduğundan bahseder. “*O, Allah’ın emri bize biattir diyordu; sen de, Kanun-i Esasi ki, şeriattir, vacibe-i zimmet, ona itaattir diyordun*” diyerek nedir bu benzerliğiniz diye kendi kendine sorar. Hz. Hasan’ın ölümüne tüm İslam âlemi kan ağlamıştı, Hasan Fehmi’nin ölümüne de şimdi bütün Osmanlı bütün insanlık ağlıyordu. Vahdeti büyük hislerle yazdığı bu makalede Hasan Fehmi’yi hürriyetin kurbanı olarak niteler. Vahdeti’ye göre Hasan Fehmi’ye artık cennetler vardır.⁷⁸⁸

Hasan Fehmi ile ilgili yazı yazan yalnızca Derviş Vahdeti değildi. Erbilli Fakihvelizade M. Bedreddin Örfi isimli *Volkan* yazarı da, Hasan Fehmi’yi öldürenlerin ve Vahdeti’yi tehdit edenlerin cezalarını bulacağından bahsetmektedir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti bu kişilere nasıl dinsiz ve mason diyorsa, onlarda İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ne softa ve mutaassıp diyerek saçmıyorlardı. Aslında alçağın en büyüğü yine kendileriydi. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin bütün işlerinin aleni olduğunu ve güneş gibi meydanda parladığını söylemektedir. Bedreddin Örfi, makalesini “*Yaşasın şeriat, yaşasın İslam*” sözleriyle bitirmiştir.⁷⁸⁹ Hasan Fehmi hakkında yazılanlar bu kadarla da kalmayacaktır. Bir gazete, Hasan Fehmi’nin öldüğü gece yanında olan ve yaralanan Şakir Bey’in arkadan değil de önden vurulduğunu söylemektedir. Başka bir gazetenin de, acaba katil kimdir? diye, üstü kapalı Şakir Bey’i suçlamasına, karşılık *Volkan*’dan gelecektir. Hasan Fehmi’yi öldüren, milletin parasıyla giyinmiş, beline kılıç takınmış bu asker kıyafeti altındaki kişi bir zabıt değil, canavardır.⁷⁹⁰

Derviş Vahdeti, Hasan Fehmi’nin öldürüldüğü gün bir tehdit mektubu almıştır. Bu mektubu *Volkan*’da aynen yayınlayan Vahdeti, mektuba karşı cevabına da gazetesinde yer verecektir. Nitekim Vahdeti, kendisine gelen iyi ya da kötü birçok mektubu *Volkan*’da yayınlamaktaydı. Bu mektubu yazan ise bir zabıttı ve Vahdeti’yi

⁷⁸⁷ Volkan, “Cinayet”, 26 Mart 1325, Nu. 98, s. 4.

⁷⁸⁸ Volkan, “Mersiye”, 28 Mart 1325, Nu. 100, s. 1.

⁷⁸⁹ Volkan, “Cinayet-i Leimane, Tehdidat-ı Akurane”, 28 Mart 1325, Nu. 100, s. 2-4.

⁷⁹⁰ Volkan, “Cinayet Başka Bir Şekle mi Girecek?”, 29 Mart 1325, Nu. 101, s. 1-2.

öldürmekle tehdit ediyordu. Mektupta, Vahdeti ve gazetesi suçlanmaktaydı. *Volkan*, ihtilalperver alevler fişkırıyordu ve bu nifak ateşleri bütün vatanda hürriyeti ihlal etmeye başlayınca zabıt, bu mektubu yazma gereği duymuştu. Demesine göre, Cemiyet-i Muhammediye adıyla bir fesat heyeti meydana getirilmişti. Vahdeti'yi vatan haini olarak niteleyen zabıt, elinde tuttuğu kalemle nice masum kişinin aklını karıştırdığını ifade eder. Mektubun son cümlesinde ise ölüm tehdidi yer almaktadır. Vahdeti, emeline ulaşmadan karşısına gerçek bir vatansever asker çıkacak ve bir elinde bulunan süngüsü göğsünde kırılırken diğer elindeki tabancasının kurşunu da Vahdeti'nin beynini patlatacaktır.⁷⁹¹ Bu ağır tehdit, olayların ısındığı bir zamanda ortamı daha da gerecek ve Vahdeti bu mektuba cevap verirken, Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin de yine aynı zabıt tarafından gerçekleştiğini söyleyecektir. Hasan Fehmi'nin katilinin bulunmaması nasıl ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne tepkileri artırırsa ve cemiyete karşı herkeste bir şüphe uyandırdıysa, bu mektubu yazan kişinin de arkasında İttihat ve Terakki'nin olduğu düşünülecektir.

Derviş Vahdeti bu tehdit mektubuna korkusuzca cevap verirken İttihat ve Terakki'nin başında olan kişilere laflarını dokundurmaktan geri durmayacaktır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nden korkan kişinin aslında bu zabıt değil de Ahmet Rıza, Doktor Nazım, Cavid Bey gibi anarşistler olduğunu söyler Vahdeti. Zabıt sayesinde bütün duygularını açıkça dile getirme olanağı bulunduğunu söyleyen Vahdeti, tehdit namenin tarihinin 23 Mart yani Hasan Fehmi'nin öldürüldüğü gün olduğunu ifade ederek, beni de şehit et ey zabıt diye seslenmektedir. Derviş Vahdeti eğer öldürülürse İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kuruluş aşamalarında olduğu gibi kötü niyetli insanların eline geçecektir. Eğer öyle olursa zavallı İslam milleti doğruyla yanlış ayırt edemeyecektir. İşte o zaman bu vatan ve millet elden gidecektir. Kalanlarsa bana rahmet okurken, sana-zabite- lanet okuyacaklardır. Mektubu yazan zabitin kendisiyle görüşmesini ve eğer dediği gibi, kötü biriyse onun tabancasıyla kendisini vuracağını söyleyen Vahdeti, zabitin aldığı anarşi terbiyesinden vazgeçmesi nasihatinde bulunur. Vahdeti, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin maksadının Meşrutiyet'i ve meclisten çıkan kararların şeriata uygun olmasını istemek olduğunu söyler. Din ortadan kalkarsa dinsiz vatanda askerliğinde

⁷⁹¹ Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyet-La Türki Gazetesi ve Bir Zabıt Tehdidnamesi", 26 Mart 1325, Nu. 98, s. 2-3.

bir gereği yoktur. Din olmazsa eğer ırk kavgası başlar ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti varken bu imkânsızdır.⁷⁹²

Bu mektuba cevap olarak, beş gün sonra *Volkan*'da yazı yazan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti azalarından Mehmed Sabri, bu mektubu yazan zabiti eleştirmektedir. Daha öncede makalesinden bahsettiğimiz Mehmed Sabri, bu zabiti eleştirirken diğer zabıt ve askerleri ayrı tutarak, onlara gözümüzün bebeğinden daha değerli olduklarını söyleyecektir. *Volkan* en ufak bir arabozuculuğa dahi neden olmamıştır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin amacı birliği kuvvetli bir gerçeğe yani İslamiyet'e tam olarak bağlanmaktır.⁷⁹³

Beş gün sonra yayınlanan *Volkan*'da, 24 Mart 1325 tarihli Vahdeti'ye gelen tehdit mektubunu gönderen kişinin kim olduğu sorulmaktadır. Vahdeti'nin inancına göre gerçek kısa bir zamanda ortaya çıkacaktır. Ayrıca, Hasan Fehmi'yi öldüren kişi ile Vahdeti'ye gelen tehdit mektubunu gönderen kişinin aynı kişi olduğuna inanılmaktadır.⁷⁹⁴

31 Mart Ayaklanmasından önce tehdit mektupları yalnızca muhalefet tarafı olan Vahdeti'ye değil İttihatçı gazetelerde yazı yazanlara da gelmekteydi. *Tanin*'de yazılar yazan Halide Edip Adıvar'a da böyle bir tehdit mektubu gelmişti.⁷⁹⁵ Halide Edip Adıvar, *Tanin*'e, bağnazların hatta İttihat ve Terakki'ye düşman olan haklı veya haksız muhaliflerin düşman olduğunu söyler. H. E. Adıvar'a gelen mektupta, Adıvar'ın, bir daha *Tanin*'e yazı yazmaması, aksi takdirde cezasının ölüm olacağı yazmaktaydı. Adıvar'a göre bu mektubu yazanlar, yalnızca İttihat ve Terakki'nin muhalifleri değil aynı zamanda yeni ve ileri fikirleri boğmaya çalışan insanlardı.⁷⁹⁶

30 Mart 1325, 31 Mart Olayı'ndan bir gün önceki *Volkan* Gazetesi'nde Vahdeti bir makale yayınlamış ve Hasan Fehmi'nin katillerinin bulunmadan duyguların yatışmasının mümkün olmadığından bahsetmiştir. Yine aynı makalede bütün Osmanlıya seslenen Vahdeti, mezalimlerin ve istibdadın defedilmesinden bahsetmektedir. Vahdeti'nin bahsettiği bu haksızlıkları yapan ise tabii ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Şeref Sokağı'nın (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin) pis murdar

⁷⁹² *Volkan*, 26 Mart 1325, Nu. 98, s. 3-4.

⁷⁹³ *Volkan*, "Ey Muhterem *Volkan*-ı Nûr-efşan", 31 Mart 1325, Nu. 103, s. 3-4.

⁷⁹⁴ *Volkan*, "Cinayet Başka Bir Şekle mi Girecek?", 29 Mart 1325, Nu. 101, s. 1-2.

⁷⁹⁵ Kocahanoğlu, s. 140.

⁷⁹⁶ Adıvar, s. 123.

elleriyle icra edilen istibdadının ortadan kalması gerekmektedir. Eskiden, zulüm olduğundan fakat cinayetlerin olmadığından bahseden Vahdeti, İttihatçı olmayanların işlerinden atıldığını eşitliğin olmadığını ifade eder. Bu makalede önemli bir vurgu da yapan Vahdeti, vatanın kurtuluşunun tarafsız ve Müslüman askerin elinde olduğundan söz eder.⁷⁹⁷ Vahdeti sanki bir gün sonra meydana gelecek olan isyanın sinyallerini verir gibidir. Çünkü isyanda ilk ayaklananlar askerler olacaklardır. İşe bu büyük gerginlik ortamında 31 Mart Ayaklanması patlak vermişti.⁷⁹⁸

B. 31 Mart Olayı'nın Nedenleri, Çıkışı ve Gelişimi

31 Mart Olayı, miladi takvime göre 13 Nisan 1909 tarihinde başlamıştır. O gün sabaha karşı Taşkışla'nın -şimdiki Teknik Üniversite binası- Dördüncü Avcı Taburu erleri, başlarındaki subayları esir alarak toplu halde “Şeriat İsteriz” iddiasıyla Meclis-i Mebusan dairesine başvurmuşlardır. Kışladaki görevli nöbetçi subaylarını baskınla hapsedip, saat iki sularında, İstanbul'da bulunan 5, 6 ve 7. nizamiye askerleriyle Beyoğlu Topçu alayındaki askerleri de yanlarına alarak Ayasofya'ya doğru yürüyüşe geçmişlerdir.⁷⁹⁹ İsyancıların başında ne bir subay ne de bir kumandan vardı, bir liderleri dahi yoktu.⁸⁰⁰ 31 Mart Vakası'na Avcı Taburlarından sonra katılan ikinci kalabalık zümre, talebe-i ulum yani medrese öğrencileri olmuştur.⁸⁰¹

Ayaklanmada parola “Şeriat İsteriz” olsa da gerçekte ayaklanmanın baskın niteliği muhalefetin İttihat ve Terakki'ye karşı kalkıştığı fakat kötü düzenlediği için ne olduğu pek belirmemiş, başarıya ulaşmamış bir askeri hükümet darbesidir.⁸⁰²

1. Olayların Yaşandığı İlk Gün -31 Mart 1325- (13 Nisan 1909)

Avcı taburlarının büyük bir kısmı Meclis-i Mebusan'a yürürken küçük topluluklar da bazı karakollara uğrayarak oradakileri de kandırıyor, bir kısmını zorla sürüklüyor, kalabalık gittikçe büyüyordu.⁸⁰³ Çok kısa bir sürede böyle bir kalabalığın bir araya gelmesi zaman mekân olarak önceden dikkatli bir hazırlığı da ortaya

⁷⁹⁷ Volkan, “Teskin-i Helecan Emr-i Muhal”, 30 Mart 1325, Nu. 102, s. 1-2.

⁷⁹⁸ Akşin, 31 Mart..., s. 53.

⁷⁹⁹ Azmi Özcan, “Otuzbir Mart...”, s. 10; Abdurrahman Şeref Efendi, s. 19-20; Taçalan-Etingü, s. 302; Kocahaoğlu, s. 145; Karal, Cilt: V, s. 85; Selim Ahmetoğlu, “31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki Yankıları”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 21, Güz 2011, s. 5; Albayrak, s. 25; İsmet İnönü, **Hatıralarım**, haz. Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969, s. 74.

⁸⁰⁰ Kocahanoğlu, s. 145-146.

⁸⁰¹ Birinci, s. 201.

⁸⁰² Akşin, s. 125.

⁸⁰³ Taçalan-Etingü, s. 302.

koymaktaydı.⁸⁰⁴ Ayasofya Meydanı, tüfeklerine süngüleri takılmış, cephaneleri boynuna asılmış binlerce askerle dolmuştu.⁸⁰⁵

Ayaklananlar Ayasofya'ya vardıkları zaman⁸⁰⁶ sayıları on bini bulmuştu. Topluluktan “Şeriat İsteriz” sesleri yükseliyor, omuzlara çıkan softalar halka söylevler veriyorlardı.⁸⁰⁷ Askerlerin içine katılanlar daha çok sarıklılar ve hocalardı. Halk bu işe aslında seyirci olarak katılmıştı. Asker, bu zümreyi müttefiki olarak görünce bütün medreseleri dolaşarak talebeleri ve bu arada rastladığı ulemayı da kendisine katılmaya mecbur etmişti.⁸⁰⁸ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile El İslam, alaylıları ve din adamlarını kışkırtmıştı. *Volkan*'ın doğrudan askere seslenmesi bunların kültür durumu dolayısıyla imkânsızdı. Bu nedenle din adamları özellikle softalar bu işi sağlamışlar ve askerlere şeriat sloganını vermişlerdir.⁸⁰⁹ Son hesaplaşmada karşı ihtilal Yeniçeriler gününden kalma geleneksel bir asker-softa işbirliğinin devamıydı. Oysa karşı devrim İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile hemen her zaman birlikte akla geldiğinden, bu olayın kaynağı tamamen dinsel olarak nitelenmiş, siyasal önemi hemen hemen kaybolmuştur.⁸¹⁰

Sultanahmet meydanında toplanan askerlere kısa süre içerisinde *Volkan Gazetesi*'nin kışkırttığı softalar ve diğer İslamcı gruplar da katılmaya başlamıştı.⁸¹¹ Elllerinde beyaz, yeşil ve kırmızı bayraklar bulunan dört bin civarındaki isyancılara başta *Volkan Gazetesi* sahibi Derviş Vahdeti olmak üzere İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleri Beyazıt ve Fatih medreselerinin bazı talebeleri de katıldı.⁸¹² Sarıklılar arasında, askere ılımlı olma ve sıklıdüzen tavsiye eden ulema olduğu gibi, neferlerin kulağına bazı şeyler fısıldayan Derviş Vahdeti taraftarı softalar da görülüyordu.⁸¹³ Divan-ı Harbin tespit ettiğine göre de Vahdeti askerin arasında

⁸⁰⁴ Kutay, s. 340; Bayar, Cilt: 1, s. 101.

⁸⁰⁵ Ali Cevat Bey, s. 50.

⁸⁰⁶ Askerin Sultanahmet meydanında toplanma sebebi Meclis-i Mebusan binasının burada olmasıydı. Kocahanoğlu, s. 149.

⁸⁰⁷ Taçalan-Etingü, s. 302.

⁸⁰⁸ Birinci, s. 201-202.

⁸⁰⁹ Akşin, 31 Mart..., s. 333.

⁸¹⁰ Ahmad, s. 72.

⁸¹¹ T. Çavdar, s. 132.

⁸¹² Özcan, s. 10; Bu yeşil bayraklar İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin açılışında kullanılan bayraklardı. Ve dikkatleri İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Derviş Vahdeti'ye yöneltmişti. Akşin, s. 54; Özcan, “İttihad-ı Muhammedi...”, s. 476; İsmail Hakkı Altuntaş, **Arap Şeyh Seyyid Abdullah el-Hâşimi el Mekkî Er Rifai**, Gözde Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 9.

⁸¹³ Birinci, s. 201-202.

bulunuyordu.⁸¹⁴ Times gazetesinin muhabiri ise şehre İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin egemen olduğu sonucuna varmıştı.⁸¹⁵

Süleyman Tevfik anılarında, ayaklanma günü evden çıktığında mahallenin muhtarı Hüsnü Efendi ile karşılaştığını, telaşlı olduğunu ve yanına gelerek, duyduklarını anlattığını söylemektedir. Hüsnü Efendi, avcı taburlarının ayaklanarak, Ayasofya'da toplandıklarını ve başlarında hocaları “ Şeriat İsteriz” diye bağırduklarını iletir. Bir grubun başında ise Murtaza Hoca'nın olduğunu söyler. Süleyman Tevfik'in anlattığına göre, Murtaza Hoca İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kendi muhitlerindeki temsilcisiydi.⁸¹⁶ Görüldüğü gibi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin üyeleri ve önde gelen isimleri, olay günü askerlerle birlikte hareket etmekteydiler.

Abdurrahman Şeref Efendi de meydanda bulunan kalabalıkta *Volkancılar*ın varlığından bahsetmektedir. Anlattığına göre; kalabalığın bir kısmın da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve *Volkan* mensupları olup, hepsi ne oldukları belirsiz alçak ve aşağılık adamlardı. *Volkancılar*, elebaşları Derviş Vahdeti gibi serserilerden ibaret olup, çoğunluğu da maşa olarak kullanılan alçaklardı. İşte Vahdeti ve teşkil ettiği İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile Meşrutiyet'in cenaze namazına hazırlananlar bunlardı.⁸¹⁷

Vahdeti, Ayasofya Meydanı'nda başında yeşil sarık hoca kıyafetinde, süngü parıltıları arasında dolaşıyor, elinde yeşil bir bayrak saf askerlere nutuklar atıyordu. Askerler de dindarane bir teslimiyet içinde Vahdeti'nin elini öpmek için yarışıyor, o da ağırbaşlı tavırlarla çavuşlara emirler veriyordu.⁸¹⁸ Süleyman Tevfik'in anlattığına göre; Üç Kahve'nin içi ve önü insan doluydu. Çoğu da sarıklı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleriydi. İçeride olan Derviş Vahdeti ise, avazı çıktığı kadar “*Padişahım çok yaşa*” diye bağırarak *Volkan*'ı dağıtmaktadır. Süleyman Tevfik'in değımiyle iki hoca adeta zorla buraya getirilmiş, perişan ve bitap bir haldelerdi. Bunlardan birisi, erdemli bir zat olan Hayret Efendi, diğeri de Padişahın ders vekili Hoca Halis

⁸¹⁴ Akşin, s. 58.

⁸¹⁵ Akşin, s. 248,325.

⁸¹⁶ Kutay, s. 53.

⁸¹⁷ Abdurrahman Şeref Efendi, s. 161-162.

⁸¹⁸ Kocahanoğlu, s. 152.

Efendi'ydi. Derviş Vahdeti bu hocaların geldiğini görünce hemen yanlarına koşup, kollarına girerek, onlar için hazırlanan yerlerine oturtmuştu.⁸¹⁹

31 Mart gününü yaşayanlardan biri olan Halide Edip Adıvar, meydanda bulunan Derviş Vahdeti'yi evindeki Hüseyin adlı bir çalışanından dinlemiş ve Vahdeti ile ilgili şu yorumları yapmıştır:

“Hüseyin, anlaşılan Vahdeti'nin askerlere söylevlerini izlemişti. Vahdeti, bütün devrimcilerle, devrimden yana genç öğrencileri İslamiyet'in düşmanı olarak tanıtmış ve onları öldürmenin farz olduğunu söylemişti. Bununla da kalmayıp Rusya'nın ve İngiltere'nin İttihatçı hükümetten daha fazla şeriatın koruyucuları olduğunu söylemiş. Belki Vahdeti sadece kara bir bağnazlığa dayanmakla kalmıyor, aynı zamanda yabancılara ajanlık da ediyordu. Doğru yahut yanlış, o zaman İngiltere sefareti başkâtibi Mr. Fitzmaurice'den para aldığı da rivayet edilirdi. Vahdeti aleyhine olan belgeleri incelememiş olduğumdan bunun doğru olup olmadığını bilmem, çünkü Vahdeti muhakeme edildiği zaman ben yurttan uzaktaydım.”⁸²⁰

Anlaşılan Halide Edip Adıvar da Vahdeti'nin bir ajan olabileceği düşüncesindeydi. Ayrıca bunu İslam'ı kullanarak yapıyordu. Ve olay günü meydanlarda yine bu şekilde boy göstererek halkı kışkırtıyordu.

Kalabalığın en dikkat çekici görüntüsü; sarı elbiseli, parlak süngülü Avcı Taburlarıydı. Meydanın diğer bir yanında henüz 15 yaşını aşmamış Sanayi Alayı'nın sıbyan bölükleri vardı. Nizamiye taburları ise meydanın Ayasofya tarafında vaziyet almışlardı. Başka bir kalabalık ise Bayezid ve Fatih medreselerinin ilmiye talebeleri ile ulemaya mensup kişilerden oluşmaktaydı.⁸²¹ 14 Nisan 1909 tarihli *Volkan*'da yazan Lütfi, olay günü Ayasofya'ya gidip kalabalığın arasına karıştığını yazmaktadır. Dediğine göre; mebusan dairesinin önü bembeyaz olmuştu.⁸²²

Kalabalık arasında reis kürsüsüne çıkan Bayezid Dersiyamlarından *Volkan* yazarı, Şebinkarahisarlı Hoca Ahmet Rasim Efendi, isyancıların isteklerini heyecanlı bir nutukla dile getiriyordu. Kız liselerinin kapatılmasını söylüyordu. Hoca Rasim'den sonra kürsüye çıkan Dehri Hoca, tiyatroların zararlarından bahsederek

⁸¹⁹ Kutay, s. 54.

⁸²⁰ Adıvar, s. 125.

⁸²¹ Kocahanoğlu, s. 147.

⁸²² Volkan, “Dünkü Hal”, 1 Nisan 1325, Nu. 104, s. 1-2.

kapatılmasını istemiştir.⁸²³ Şunu da belirtmeliyiz ki, Derviş Vahdeti'nin daha önce *Volkan*'da tiyatrolarla ilgili düşünceleri de olumsuz şekildeydi.

Olay meydana gelirken bu ayaklanmanın Abdülhamid aleyhinde olmadığı hakkındaki bir teminat Sultan Abdülhamid'e ulaşmıştı.⁸²⁴ İstanbul'da tam bir korku havası hâkimdi. *Tanin* ve *Şûrayı Ümmet* Gazeteleri idarehaneleri yağma edildi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetim merkezi ile kulüpleri basılıp, tahrip edildi.⁸²⁵ İsyancılar, süngüleriyle meclise girip, mektepli subay istemiyoruz, şeriat kanunları çıkaracaksınız diyorlardı.⁸²⁶

Dönemin Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey hatıralarında, olay gününden şu şekilde bahsetmektedir:

“31 Mart günü sabahı İstanbul'a inmek üzere hazırlanmışım. Meclis-i Mebusan'ı asker basmış diye bir haber aldım. Aile halkı telaş etiler fakat ben ne olursa olsun meclisten reis mesuldür dedim. İnmeye karar verdim. Kapıdan çıkacağım sırada bir telgraf daha geldi. Diğerini teyit ediyordu. Ben yine ehemmiyet vermedim. Şimendifer istasyonunda beklerken İstanbul'dan tren geldi. Çıkanlara sorduk, İstanbul'da askerlerin isyan ettiklerini söylediler. Orada tesadüf ettiğim iki zat bana İstanbul'a inmememi tavsiye ettiler. Ben yolumdan devamla Sirkeci'ye vardığımda orada birkaç kişi önüme çıkarak askerın aleyhimde olduğunu Meclis'e gitmememi söylediler. Vükelaya sordum, Bab-ı Ali'de olduklarını öğrendim. Evvela Bab-ı Ali'ye uğramayı evla gördüm. Bir arabaya bindim. Yalnız başıma Bab-ı Ali'ye gittim. Vükela toplanmış istifa ile uğraşıyormuş, içeriye haber gönderdim korkularından beni derhal kabul ettiler. Ben salonda beklerken Murat Bey geldi. “Meşrutiyet tehlikededir ne yapıyorsunuz?” dedi. Nihayet vükela ile görüştüğüm zaman istifamı⁸²⁷ vermiş olduklarını öğrendim. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa bana: “Bu herifler sizin başınızı istiyorlar, hemen istifa ediniz” dedi... Sudi Bey- eski Rize mebusu- gelerek Talat Bey ile Nazım Efendi'nin-Dr. Nazım-, Şehzadebaşı'nda bir

⁸²³ Kocahanoğlu, s. 155; Kutay, s. 365-366; Bayar, Cilt: 1, s. 109.

⁸²⁴ Ali Cevat Bey, s. 56.

⁸²⁵ Güresin, s. 56; Baydar, s. 28.

⁸²⁶ Atay, s. 55; Lewis, s. 215.

⁸²⁷ Ahmet Rıza'nın, 3 Nisan 1325'te Meclis-i Mebusan'a sunulan istifası şu şekildedir:

“Ömrümü şimdiye kadar vatanımın saadetına vakfettiğim gibi, mademki aleyhimde bir fikir hâsıl olmuştur. Meclisi Mebusan Riyasetinden istifa etmek suretiyle de vatanıma hizmet etmeyi muktezayı hamiyeti vatanperveri addederim.” Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre: 1, İctima Senesi: 1, İnikat: 56, Cilt: 3, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), s. 23.

evde saklanmış olduklarını, beni de oraya götüreceklerin söyledi... Sapa sokaklardan dolaşarak Şehzadebaşı'nda Ali Cemal Bey'in evine vardık... Gece atılan kurşunlar evin damına da düşüyordu. İkinci günü Talat Bey ile Nazım Efendi evden çıktılar. Zannedersem benimle birlikte bulunmakta tehlike gördüler."⁸²⁸

Bu sözlere karşılık Sudi Kartal, Talat Bey ve Nazım Efendi'nin evden olayın ikinci günü çıkmadıklarını ve sebebin Ahmet Rıza olmadığını söyler. Tersine 31 Mart günü Talat ve Nazım Beyler Ahmet Rızayı kurtarıp yanlarına getirilmesini istemişlerdi. Ayrıca Talat ve Nazım Beyler gelmekte olan hareket ordusuna katılmak, Meclis-i Mebusan ve Ayan azalarını Ayastefanos'ta toplayabilmek için hareketin üçüncü günü Ayastefanos'a gitmişlerdir. Ahmet Rıza ve Sudi Bey, Talat Bey'den gelecek habere kadar yerlerinde kalacaklardı. Bir hafta sonra gelen haberle, Ahmet Rıza, Sudi Bey ve topçu mülazımı Süleyman Remzi Bey sivil olarak Edirnekapı'sı yolundan Ayastefanos'a gitmiş ve Ahmet Rıza, Talat Bey'e teslim edilmiştir.⁸²⁹ Talat Paşa bu olayda diğer arkadaşları gibi paniğe kapılmamış ve örgütün hareketi konusunda beklentilerinin gerçekleşmesi aşamasına kadar saklanmıştı. Cavid Bey, sonraları yazdığı bir mektupta, Talat Bey'in bu özelliğini vurgulamış "Her zor anda vatanda ve örgütün başında bulunmasını bildin" demiştir.⁸³⁰

Maarif Nazırı olan Bağdat milletvekili İsmail Hakkı Bey olay günüyle ilgili şunları söylemiştir:

"Ayasofya meydanına geldiğim zaman saat aşağı yukarı sabahın dokuzuydu. Meydanın dört yanını asker kuşatmıştı. Bütün kapılarda süngü takmış erler dolaşıyordu. İçeri girmeye imkân yoktu. Mebus olduğumu güç hal ile anlatarak neferlerin arasından Meclis'e girebildim... Seslerin geldiği Kanun-i Esasi Encümeni odasına girince yirmi kadar mebus arkadaşın toplantı halinde olduklarını gördüm. Odada elleri silahlı yedi sekiz neferin yüksek sesle bir şeyler söylediklerini duyarak

⁸²⁸ Ahmet Rıza Bey, **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hatıraları**, haz. Bülent Demirbaş, Arba Basım Yayın, İstanbul, 1988, s. 36-37; T. Çavdar, s. 133.

⁸²⁹ T. Çavdar, s. 133-134; Bayar, Cilt: 1, s. 118; Ahmet Rıza isyanın 6. günü evden çıkabilecek ve sapa yollardan Hareket Ordusu'nun işgalindeki Yeşilköy'e varacaktır. Kocahanoğlu, s. 150.

⁸³⁰ T. Çavdar, s. 134; Talat Bey, Meclis-i Mebusan reis vekiliydi ve ihtilalin ilk günü meclise ve cemiyet merkezine gidemedi ama isyancılar basmadan önce cemiyetin kasasındaki paraları başka yere aktarmayı başardı. İhtilalin dördüncü günü de Meclis-i Mebusan'a gelerek odasına oturmuştu. Aynı gün trenle Selanik'e hareket etmiş, İttihat ve Terakki'nin asker-sivil kanadıyla buluşarak yeni hareketin örgütlenmesini temin etmiştir. Kocahanoğlu, s. 168-169.

şaşırdım...⁸³¹ Neferler ellerindeki listeyi mebuslara uzatıyorlar, “bunları yapacak mısınız, yapmayacak mısınız açık cevap verin hele!” diyorlardı.”⁸³² Hemen belirtmemiz gerekir ki, o esnada Meclis-i Mebusanda aza sayısı 15-20 kadardı. Bu süreçte, İsmail Hakkı Bey, askerlerin kendilerine dayattığı bu kesin uyarıyı inceliyordu. Burada bahsi geçen uyarı, 15 Nisan 1909 tarihli *İkdam* Gazetesi’ndeki “Evvelki Günkü Vaka” adlı yazının altında yayınlanmıştır. Buna göre; Meclis-i Mebusan’a gelen askerler şu taleplerde bulunmuşlardı.

1. Kabinenin tamamen susturulması
2. Mebusandan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Rahmi ve Talat Beylerin uzaklaştırılması
3. Ahkâm-ı şeriatın tamamen tatbiki
4. Alaylı zabitlerden açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin iadeleri

Askerler taleplerinin sabah saat yediye kadar yerine getirilmesini istiyorlardı. Fakat mebusandaki 15-20 kadar aza sayısı, karar almayı imkânsız kılmaktaydı.⁸³³ Askerin isteklerinin karşılanması için gittiği Meclise, mebuslar korkularından gelememişlerdi. Dolayısıyla görüşme yeter sayıyı sağlayamamıştı. Uzun bekleme ve kararsızlıktan sonra İsmail Kemal’in ısrarıyla çok az mebus hükümet hakkında güvensizlik kararı aldı. Oysa hükümet o sıralarda zaten sarayda istifa etmekteydi.⁸³⁴

O gün meclis, Halep mebusu Mustafa Efendi başkanlığında toplanmıştı.⁸³⁵ Bu isteklere karşılık ne yapılacağı düşünülürken, İsmail Hakkı çoğunluğu olmayan ve özgürlük içinde olmayan bir meclisin hiç bir karar veremeyeceğini söylemiştir. Fakat salonun yine süngülü askerlerle dolması üzerine yapacak hiçbir şeyin olmadığını anlamıştı. Silah sesleri görüşme salonunun pencerelerini sarsıyordu.⁸³⁶ Askerlerin isteklerinden biri de kız mekteplerinin kapatılmasıydı. Avrupa’dan hiçbir şey alınmayacak, Meclis-i Mebusan’da adları malum olan bazı dinsizler atılacak, şeriatın emirlerinin dışına çıkılmayacaktı. Kabine düşecek, orduda yenilik hareketi duracak ve Avrupa’dan hiçbir adam gelmeyecekti.⁸³⁷ Askerler güç bela dışarı çıkmaya ikna

⁸³¹ Taçalan-Etingü, s. 303-304.

⁸³² Taçalan-Etingü, s. 304.

⁸³³ İkdam, “Evvelki Günkü Vaka”, 2 Nisan 1325, Nu. 5348, s. 1; Kanun-i Esasi’nin 51. Maddesi gereğince mebusların yarısından bir fazlası bulunmadıkça görüşmelere başlanamazdı. Akşin, s. 74.

⁸³⁴ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 127.

⁸³⁵ Akşin, 31 Mart..., s. 71.

⁸³⁶ Taçalan-Etingü, s. 305.

⁸³⁷ Taçalan-Etingü, s. 306.

edildikten sonra mebuslar kendi aralarında toplanarak isyancıların isteklerini kabul ettiklerine dair “Mebusan Beyannamesi”ni neşrederek kamuoyuna ilan etmişlerdir.⁸³⁸

Ali Cevat Bey’in⁸³⁹ anlatımına göre; Rumi 31 Mart 1909 Salı günü, sabah on iki sıralarında Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’dan bir telgraf almıştı. Telgrafi hemen Sultan Abdülhamid’e takdim etmişti. Bunun üzerine Bab-ı Ali’ye tedbir alması için haber verilmesi istenmişti. Meclis-i Mebusan’da bulunan Şeyhülislam Ziyaeddin Efendiye de askere nasihat vermesi için telgraf çekilmişti. Kabine, Şeyhülislamdan isyancıların ne istediklerini öğrendikten sonra istifaya karar verdi.⁸⁴⁰ Saat sekiz dokuz gibi Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi mabeyn-i hümayuna gelerek kabinenin istifa ettiğini duyurmuşlardı.⁸⁴¹ Heyet-i vükelanın istifası kabul edilip yeni kabine kurulmuştu. Padişahın bildirisine göre bugünkü olaya karışan askerler ve işe karışanlar affedilmişti. Askerlerin kışlarına dönmeleri, ahalinin de işine gücüne dönmesi istenmişti. Bu fermanın Meclis-i Mebusan’da da ilan edilmesi buyrulmuştu.⁸⁴² Ne var ki, bu kabine değişikliği ve affi şahane, isyancıları yola getirmemiş, aksine biraz daha azdırmıştır.⁸⁴³ Mebuslardan biri, Abdülhamid’in Ayasofya’da askere görünmesini istemişti. Abdülhamid ise buna karşılık olarak bu teklifi “*Beni parçalamak istiyorlar*” diyerek reddetmişti.⁸⁴⁴

Abdülhamid’in son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey, Meclis-i Mebusan’a gidecek, padişah tarafından elinde bulunan padişah bildirisini askere yüksek sesle okuyacaktı.⁸⁴⁵ Ali Cevat Bey, saraya gelen mebuslarla arabalara bindi ve yolda bazı zorluklarla meclise vardı.⁸⁴⁶ Bu tezkereyi Meclis-i Mebusan’da okumak için gitmişti fakat her yer asker ile dolmuştu. Meclis’in içi tam bir kıyamet günüydü. Cemiyet üyesi mebuslar can korkusuyla kaçmış, softalar askerler her bir yana yayılmıştı.⁸⁴⁷ Harbiye Nazırı henüz tayin edilmediğinden Ali Rıza Paşa’yı istemediklerini

⁸³⁸ Kocahanoğlu, s. 157.

⁸³⁹ II. Abdülhamid döneminde 28 yıl Mabeyn kâtipliği yaparak Mabeyn Başkâtipliğine kadar yükselmiştir. Sultan Abdülhamid tahttan indirilip Selanik’e sürülene kadar yanında kalan tek saray vazifelisidir. 23 Mayıs 1930’da vefat etmiştir. Kutay, s. 48.

⁸⁴⁰ Akşin, s. 68.

⁸⁴¹ Ali Cevat Bey, s. 48.

⁸⁴² Ali Cevat Bey, s. 49.

⁸⁴³ Güresin, s. 56.

⁸⁴⁴ Akşin, s. 78.

⁸⁴⁵ Kutay, s. 61.

⁸⁴⁶ Akşin, s. 79.

⁸⁴⁷ Ahmad, s. 70.

söylemişler, Ali Cevat Bey de, Ali Rıza Paşa'nın azledildiğini ve yeni Harbiye Nazırı için karar alındığını bildirmişti.⁸⁴⁸ Ali Rıza Paşa o gün yolda giderken asi askerlerden canını zor kurtarmıştı.⁸⁴⁹ Ali Cevat Bey, bazı askerlerin, padişah iradesini Ayasofya Meydanı'ndaki askere de okunmasını istemeleri üzerine, Şeyhülislam Efendi ile meydana gitmişti. Ali Cevat Bey, iradeyi okuduktan sonra; *"Evlatlarım, siz ne istiyorsunuz? Şeriat mı? Bu nasıl lakırdı. Şeriat-ı Muhammediyye hamdolsun bakidir ve daimdir... Şeriata ne oldu ki şeriat isteriz diyorsunuz?"* cümlelerini sarf etmiş ve askerlerin kışlalarına dönmelerini söylemiştir.⁸⁵⁰

Askerlerin, Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'yı da istemediklerini dile getirmeleri üzerine, Muhtar Paşa'nın azledildiğini yerine de vekâleten Yaver Paşa'nın geldiği söylenmişti.⁸⁵¹ Daha sonra ise Birinci Ordu Komutanlığına muhalefetin kahramanı Nazım Paşa gelecekti.⁸⁵² Bir süre sonra da Müşir Edhem Paşa'nın⁸⁵³ Harbiye Nezaretine tayin olduğu haberi saraydan gelmişti.⁸⁵⁴

Ali Cevat Bey, meclis telgrafhanesinden, Yıldız telgraf merkezindeki Abdülhamid'e, askerlerin istekleri bildirmiş ve kabulü için temennide bulunmuştur. Mabeynden gelen telgrafta istekler kabul olduğu gibi, askerlerin Sultan Abdülhamid tarafından affedildiği iradesi verilmişti.⁸⁵⁵

Ali Cevat Bey'in meclisle telgraflaştığı o sırada, Derviş Vahdeti, meclis binasına hızla yaklaşarak, Ali Cevat Bey'in bulunduğu telgraf odasına girmiş ve emreder şekilde: *"Başkatip Beyefendi... Asker heyecan içindedir. Beyazıt'tan gelen haberlere göre Mahmut Muhtar Paşa askeri birbirine kırdırıyor. Eğer bu adam vazifesinden derhal alınmazsa alimallah kan gövdeyi götürür."* demesine karşılık Ali Cevat Bey: *"Hafız Derviş Efendi... Görüyorsunuz ki askerlerin talepleri tamamen isaf-yerine getirme- edilmiştir."* cevabını vermişti. Olayı gören Şeyhülislam Ziyaeddin

⁸⁴⁸ Ali Cevat Bey, s. 50; Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Ali Cevat Bey'in Bebek'teki evinde saklanarak 17 Nisan 1909'da gizlice Avrupa'ya hareket etmiştir. Kutay, s. 229.

⁸⁴⁹ Bayar, Cilt: 1, s. 104; Güresin, s. 51.

⁸⁵⁰ Ali Cevat Bey, s. 51.

⁸⁵¹ Ali Cevat Bey, s. 52.

⁸⁵² Akşin, Jön Türkler ve..., s. 128.

⁸⁵³ O buhranlı günlerde, II. Abdülhamid'in ısrarı sonucu, hasta olduğu halde bir olupbitti ile Harbiye Nazırlığına getirilmişti. 16 gün iktidarda kalan Tevfik Paşa kabinesinin çekilmesi ile o da ayrıldı ve tedavi için gittiği Mısır'da aynı yıl vefat etti. Kutay, s. 59.

⁸⁵⁴ Ali Cevat Bey, s. 53; Akşin, 31 Mart..., s. 78; Kutay, s. 59; Bayar, Cilt: 1, s. 116; Yeni harbiye nazırı Müşir Edhem Paşa asileri teskine çalışmıştı. Öztuna, s. 146.

⁸⁵⁵ Kocahanoğlu, s. 159; Akşin, s. 60.

Efendi de Vahdeti'ye hitaben, bütün arzuların kabul edildiğini, eğer kişisel bir davası yoksa durumu askere anlatmasını, haksız yere kan dökülmemesini, bu büyük vebalin Allah kartındaki yerini de Vahdeti'nin bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna karşılık Vahdeti askere karşı “*Duydunuz... Şeyhülislam Efendi Hazretleri de Başkâtip Bey'in dediklerini tasdik ediyor. Beyazıt'a yürümeye mahal kalmadı.*” diyerek odadan çıkmıştır.⁸⁵⁶

Olayı birebir yaşayan ve askerlerle temasa geçen Ali Cevat Bey'e göre askerler, din elden gidiyor gibi sözlerle aldatılmışlardı. Ali Cevat Bey, bu duruma sebep olan, din ve millet düşmanlarını Allah dünya ve ahirette kahreylesin diyerek tepkisini açıkça dile getirmiştir.⁸⁵⁷ Çünkü olay çıktığı andan itibaren önemli cinayetler gerçekleşecekti. Nitekim Ahmet Rıza Bey zannıyla adliye nazırı Nazım Paşa⁸⁵⁸, gazeteci Hüseyin Cahit Bey zannıyla Lazkiye milletvekili Emir Mehmet Arslan Bey ve Asar-ı Tevfik zırlısı kaptanı Ali Kabuli Bey'in öldürülmesi olayları meydana geldi.⁸⁵⁹ Hüseyin Cahit yerine yanlışlıkla, meclise gelmek üzere olan Lazkiye mebusu Arslan Bey'i öldürdüklerini anlayan isyancılar, yeniden *Tanın* bazarının peşine düşmüşlerdi.⁸⁶⁰

Saraya geri döndüğünde, askerın kışlarına döndüğünü Sultan Abdülhamid'e ileten Ali Cevat Bey, padişahın bu sonuçtan çok memnun olduğunu söylemektedir. Ayrıca 14 Nisan 1909'da yeni sadrazam ilan edilen Tevfik Paşa'da mabeyn-i hümayuna gelmişti.⁸⁶¹ Birinci günün sonunda çıkan aftan sonra gece şenlikler yapılmış ve 14 Nisan'dan itibaren isyanın ateşi düşmeye başlamıştı.⁸⁶² Fakat bir iki saat sonra tekrar dışarıdan ateş sesleri gelmeye başladı. Telaşla Sultan Abdülhamid'e giden Ali Cevat Bey, askerın kışlarına döndüğünü söylediğini fakat yanlış olduğunu,

⁸⁵⁶ Kutay, s. 65-66.

⁸⁵⁷ Ali Cevat Bey, s. 54.

⁸⁵⁸ Bazı bilgilere göre, Adliye Nazırı Nazım Paşa, yanlışlıkla Ahmet Rıza'ya benzetildiğinden dolayı değil, yanındaki Bahriye Nazırı Rıza Paşa'nın silah çekmesi üzerine askerın attığı kurşunlarla can vermişti. Birinci, s. 201; Diğer bir rivayete göre de Hasan Fehmi'nin katilini bulamadığı için öldürülmüştür. Baydar, s. 26.

⁸⁵⁹ Öztuna, s. 148; Kocahanoğlu, s. 149; Tunaya, Cilt: 1, s. 190; Kutay, s. 39; Bayar, Cilt: 1, s. 102; Karal, Cilt: V, s. 90-91; T. Alkan, s. 426; Şerif Paşa, Bir Muhalifin Hatıraları-İttihat ve Terakkiye Muhalefet, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 49; Danişmend, Cilt: 4, s. 372.

⁸⁶⁰ Akşın, s. 76-77; Taçalan-Etingü, s. 308-309; Meclis daha sonra, kazara şehit edilen Cebeli Lübnan Eşrafından Mehmet Arslan Bey'in ailesine hatta Nazım Paşa'nın ailesine de rüfekayı kıram tarafından bir taziyetname yazılmasını kabul etmişti. Ayrıca memleketine nakledilecek naşının vapura bindirileceği sırada mebusan üyelerinden bir heyetin orada bulunması teklif edilerek kabul edilmiştir. MMZC, Devre: 1, İctima Senesi: 1, İnikat: 56, Cilt: 3, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), s. 22.

⁸⁶¹ Ali Cevat Bey, s. 55.

⁸⁶² Birinci, s. 200.

silah seslerinin ise ihtilalin başladığı ve kan döküldüğüne işaret ettiğini söylemekteydi.⁸⁶³ Ali Cevat Bey'in söyledikleri doğrudur. Asker kışlarına dönmemiş ve ayaklanma kanlı bir şekilde devam etmekteydi.

Bu süreçte muhalefet gazetelerine baktığımızda, onların eylemi destekleyen yazılar yazdıklarını görmekteyiz.⁸⁶⁴ *İkdam*, *Osmanlı*, *Volkan*, *Mizan*, *Serbesti* gibi gazeteler ayaklanmalardan yana tavır almışlardı.⁸⁶⁵ Hatta ayaklanma o kadar etkili olmuştu ki İstanbul'la da sınırlı kalmamış ve Bursa, Bergama, Karahisar, Erzincan, Diyarbakır, Medine ve Şam'da da şeriatçı kıpırdanmalar başlamıştı.⁸⁶⁶

Volkan Gazetesi'nin ihtilal gününe ait sayısını incelediğimizde; “*ihbar*” başlıklı yazıda *Volkan*'da çıkan yazıların altında, İttihad-ı Muhammedi imzası yoksa bu yazılar cemiyete değil de yazan kişiye aittir bilgisi verilmekteydi.⁸⁶⁷ Sanırsanız ki cemiyet kişisel düşüncelerden uzak tutulmak istenmektedir. Aynı tarihli gazetede, bir zabıt tarafından Vahdeti'ye yazılan bir mektup yer almıştır. Mektupta Vahdeti uyarılmaktadır. Nedeni, Vahdeti'nin daha önce Hasan Fehmi'yi öldüren kişiye gazetesinde “zabıt” diyerek seslenmesiydi. Mektupta, Hasan Fehmi'yi öldüren alçaklara zabıt diye seslenmeyiniz denmekteydi. Mektubu yazan zabıtın ifadelerine göre; asker kan dökmekten çekinmezdi fakat bu Allah'ın emrine uygun olmalıydı. Ayrıca Hasan Fehmi'yi öldüren böyle bir zabıt ve ona yardımcı olanları insandan bile saymadıklarını dile getirmekteydi.⁸⁶⁸ Vahdeti bu mektuba uzun bir yazıyla cevap vermektedir. Namuslu asker diyerek başladığı yazısında, zabıtın yazdıklarını onaylayarak bir askerin hiçbir zaman kan dönmekten çekinmemesi gerektiğini söyler. Fakat öyle askerler vardır ki yaptıkları kabul edilemez. Buna örnekte veren Vahdeti, güya geçen gün bir zabıtın kışlada askere nasihat dersi verirken şu cümleleri kurduğunu ifade eder: “...Şu sokaklarda gördüğünüz başı sarıklı hocalar yok mu? Size emrettiğimiz zaman bunları, süngülerinizin uçlarına takacaksınız...” Vahdeti, bu nasihatlerin askerlikte yerinin olmadığını söyler. Çünkü milletin askeri ya şehit ya da gazi olmak için savaşıyor. Bu gerçekleri askere bildirecek kişiler ise işte bu başı sarıklılardır. Asker ulemaya düşman gibi bakarsa askerin manevi kuvveti muhafaza

⁸⁶³ Ali Cevat Bey, s. 56.

⁸⁶⁴ T. Çavdar, s. 132.

⁸⁶⁵ Akşin, s. 84.

⁸⁶⁶ Turhan, 05.04.2011.

⁸⁶⁷ Volkan, “İhbar”, 31 Mart 1325, Nu. 103, s. 1.

⁸⁶⁸ Volkan, “Aynen”, 31 Mart 1325, Nu. 103, s. 1.

edilemez. İşte böyle telkinler veren bir zabite Vahdeti sadece acıdığını ifade etmektedir. Askere bunu yapmak büyük bir cinayet olmakla birlikte askeri de kendilerinden soğutmaktadırlar. Fakat bu hareketler ancak düşmanın işine yarayacaktır.⁸⁶⁹

2. İkinci Gün -1 Nisan 1325- (14 Nisan 1909)

Askerin, mektepli subayları öldürmeye kalkışması hatta bunun için bazı semtlerde aramalar yapılması herkesin gözünü korkutmuştu. Genç subaylar sokağa çıkamıyorlardı, 31 Martçı askerler iki gün içinde çoğu mektepli subay olan en az yirmi kişiyi öldürmüş birçoklarını da yaralamışlardı.⁸⁷⁰

İttihatçıları tutan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın isyan başladıktan hemen sonra istifa etmesi üzerine ve yerine isyanın ikinci gününde Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa getirildi.⁸⁷¹ 14 Nisan'da Tevfik Paşa kabinesini kurup işe başladı.⁸⁷² 14 Nisan günü, İstanbul gazeteleri bir gün önceki olayları anlatırken askerlere leke sürmemek için çaba göstermelerine rağmen, askerlerin Sultanahmet'ten bütün şehre yayılmaları İstanbullular için ürkütücü bir hal almış, Kapalıçarşı ve İstanbul'daki dükkânların çoğu açılmamıştı.⁸⁷³

Askerler, kümeler halinde Yıldız'a uğrayıp, isteklerini kabul ve kendilerini affettiği için Abdülhamid'e sevgi gösterileri yapıyorlar, Abdülhamid de pencereye çıkarak onların gösterilerine karşılık veriyordu.⁸⁷⁴ Bu arada ikinci gün, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nezaretine çektiği telgraf, İstanbul'a gelmek üzere hazırlıkların başladığını bildiriyordu.⁸⁷⁵

⁸⁶⁹ Volkan, "Volkan", 31 Mart 1325, Nu. 103, s. 1-2.

⁸⁷⁰ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 127; Kocahanoğlu, s. 151; Bayar, Cilt: 1, s. 103; Albayrak, s. 104.

⁸⁷¹ Özcan, "Otuzbir Mart...", s. 10; T. Çavdar, s. 132; Öztuna, s. 146; Kocahanoğlu, s. 166; Akşin, 31 Mart..., s. 86; Volkan, "Hatt-ı Hümayun Kıraeti", 2 Nisan 1325, Nu. 105, s. 3; Güresin, s. 56; N. T. Çavdar, s. 70; Son Osmanlı sadrazamlığını da yapacak, doğruluğu, tarafsızlığı ile içeride ve dışarıda herkesin saygısını kazanmış bir kişi olan Tevfik Paşa'nın dört sadaret döneminden en kısası bu dönemde olmuştur. 14 Nisan 1909'da başlayan bu sadaret 5 Mayıs 1909'da sona ermiştir. Kutay, s. 279; N. Çavdar, s. 80-81.

⁸⁷² Karal, Cilt: V, s. 90.

⁸⁷³ Akşin, s. 95.

⁸⁷⁴ Akşin, s. 96.

⁸⁷⁵ Ayrıca İkinci gün Selanik'te 31 Mart ayaklanması aleyhinde büyük bir miting yapılmıştır. Akşin, s. 96-97.

İkinci gün, *Volkan* ve *Mizan*'dan başka gazete çıkmamıştı.⁸⁷⁶ İkinci günkü *Volkan* Gazetesi'ne baktığımızda, ilk olarak Vahdeti'nin Sultan II. Abdülhamid'e hitaben yazdığı "*Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup*" başlığını taşıyan makale göze çarpmaktadır. Bahsi geçen makaleye, daha önce Vahdeti ile Abdülhamid'in münasebetleri kısmında kısaca temas etmiştik Bu makalede Vahdeti biraz ileri giderek Abdülhamid'e akıl verir şekilde cümleler kullanmıştır. Yazısında, Meşrutiyet'in devamını vurgulamakta, Abdülhamid'in şanlı devrinin şimdi başladığını söylemektedir. Burada ayaklanmanın İttihat ve Terakki aleyhinde olduğu açıkça ifade edilmektedir. Vahdeti'nin, Abdülhamid'e 31 Mart Olayı'ndan sonraki öğüdü, Meclis-i Mebusan'ı kapatmasıdır. Zira bu yetki yalnızca sultana aittir. Buna rağmen, bunu söyleyen farklı kişiler olursa bu kişilere vatan haini gözüyle bakılmalıdır.⁸⁷⁷ Vahdeti, bu ayaklanmanın çıkmasından zaten hoşnuttu ve görülüyor ki kendisini çok daha güçlü görmekte nitekim de dilediğini söyleme gereği hissetmektedir.

Vahdeti'nin bu yazısı karşısında Harbiye Mektebi öğrencileri endişe etmişlerdi. Çünkü bu ifadeler sanki Meşrutiyet karşıtlığını ifade ediyordu. Fakat Mevlanzade Rıfat, Mizancı Murat, Vahdeti adına teminat vererek, Meşrutiyet'in tehlike içinde olmadığını teyit ediyorlardı. Çünkü ayaklanmanın II. Abdülhamid tarafından değil bizzat kendileri tarafından çıkarıldığını biliyorlardı.⁸⁷⁸ İleride değineceğimiz gibi Vahdeti'nin suçlu bulunmasının bir sebebi de bu makalesi olacaktı.

Yine ikinci gün, *Volkan*'da makalesi bulunan Lütfi, Ayasofya'daki kalabalığın dinsizleri ve nifakçıları istemediğini, meclisten çıkacak kanunların da şeriata uygun olmasını istediklerini iletliyordu. Daha sonra meydana kalabalık hocalar gelmişti ve halk daha çok coşmuştu. İttihatçılara seslenerek orduyu siyasete soktuğunu, milleti oyuncak etmek istediğini ve kendilerini dev aynasında gördüklerini söyleyip, bak şimdi ne oldun diyerek İttihat ve Terakki'ye meydan okuyordu.⁸⁷⁹

⁸⁷⁶ Kutay, s. 79.

⁸⁷⁷ Volkan, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup", 1 Nisan 1325, Nu. 104, s. 1.

⁸⁷⁸ Akşin, s. 100-101.

⁸⁷⁹ Volkan, "Dünkü Hal", 1 Nisan 1325, Nu. 104, s. 1-2.

Bu arada, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin önemli bir merkezi olan Bursa'da, Muhammediler büyük bir gösteri yapmışlardı. Binlerce insan ellerinde yeşil bayrak ile telgrafhanenin önünde toplanmışlardı. İstanbul'daki İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne, Derviş Vahdeti'ye ve Meclise telgraf çekerek isyancılarla birlikte olduklarını açıklamışlardı. Fakat İttihat ve Terakki'ye bağlı subaylar askere söz dinletebildiği için burada ayaklanma önlenememişti.⁸⁸⁰

3. Üçüncü Gün -2 Nisan 1325- (15 Nisan 1909)

Üçüncü gün, şehrin tamamen asilerin elinde olduğu anlaşılıyordu. Sokaklarda, medreseliler ve çavuşları ayaklanmış askerlerle, mecburiyetle dışarı çıkıp, köşelerden ürkek adımlarla gidip gelenlerden başka kimse yoktu. Dükkânlar kapalıydı. Yine Murat Bey'in *Mizan*'ı ile Derviş Vahdeti'nin *Volkan*'ından başka gazete çıkmamıştı.⁸⁸¹

İşte o gün çıkan 15 Nisan 1909 tarihli *Volkan*'da, İttihat ve Terakki önderlerinin nerede bulduklarının bilinmediği söylenmekte ve durumla alay edilmektedir. Bu haber, *Volkan*'ın son sayfasında küçük bir not olarak şu şekilde yer almıştır:

“1) Ahmet Rıza Beyefendi'nin Meclis-i Mebusan riyasetinden istifa ettiğinden 2) Hüseyin Cahit Beyle 3) Cavit 4) Baha Şakir Beylerin firar eylediklerinden 5) Doktor Nazım Bey de nerede bulduklarına dair malumat alınamadığından dolayı doğrusu izhar-ı teessüf eyleriz.”⁸⁸²

İhtilalin başladığı zaman, İttihat ve Terakki Cemiyeti tam bir yenilgiye uğramış gibiydi. Cemiyet üyelerinden başkentten kaçmamış olanlar saklanmaktaydılar. Daha öncede bahsettiğimiz gibi İstanbul'daki İttihatçı gazetelerin matbaaları yağma edilmişti. Cemiyetten boş kalan yeri Ahrar Fırkası doldurmuştu.⁸⁸³ Milletvekilleri ve senatörler de kaçıp saklanmışlardı.⁸⁸⁴ Hüseyin Cahit ve Cavit Beyler önce Beyoğlu'nda bir dostlarının evinde saklanıp daha sonra Rus Elçiliği'ne sığınmış⁸⁸⁵, sonra da yurt dışına kaçmıştı.⁸⁸⁶ Bazıları da ayaklanmadan önce

⁸⁸⁰ Karal, Cilt: V, s. 92.

⁸⁸¹ Kutay, s. 72.

⁸⁸² Volkan, 2 Nisan 1325, Nu. 105, s. 4.

⁸⁸³ Ahmad, s. 71.

⁸⁸⁴ Öztuna, s. 146.

⁸⁸⁵ Karal, Cilt: V, s. 91.

yaptıkları kışkırtıcı yayınlardan dolayı hapis ve sürgün cezalarına mahkûm edilecekti. Yalnız Vahdeti gibi çok sivri, ayaktakımından bir önder idam edilecekti.⁸⁸⁷ Hassa Ordusu Komutanı Muhtar Paşa ise Kadıköy’de komşusu olan İngiliz uyruklu birinin evine gelmiş oradan da bir fırsatını bularak Alman vapuruyla Pire’ye oradan da Selanik’e geçmiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’da izini kaybetmek durumunda bırakılmıştı.⁸⁸⁸

31 Mart’ın üçüncü günü gerçekleşen önemli bir olay da Ali Kabuli Bey’in öldürülmesi olayıydı.⁸⁸⁹ Ali Kabuli Bey, emri altındaki askerlerin isyancılarla birleşmesini önlemek istemişti. İsyanın üçüncü günü yobazlar ve ayaklanmanın elebaşı askerleri, Ali Kabuli Bey’in güya padişahı ve sarayı topa tutmak istediğini söyleyerek, ona karşı kışkırtıyorlardı.⁸⁹⁰ Özellikle İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensupları ve hocaların propagandaları bu askerler üzerinde etkili olmuştu.⁸⁹¹ Kışkırtılan erler, Yıldız Sarayı’na doğru ilerlemeye başlayıp “Şeriat isteriz, Padişahım çok yaşa” diye bağırıyorlardı. Abdülhamid, sarayın penceresinden görününce, askerler, kanlar içindeki Ali Kabuli Bey’i gösterip hain olduğunu, şeriatı kaldırmak istediğini söylediler. Ali Kabuli Bey ise bunun iftira olduğunu söylemişti. II. Abdülhamid, onun sorguya çekilmek için kendisine teslim edilmesini söylese de isyancılar onu öldürmüşlerdi. Abdülhamid ise duruma üzüldüğünü söylemekten başka bir şey yapamamıştır.⁸⁹²

Üçüncü gün Bab-ı Ali de kabinenin aldığı önemli bir karar da *Volkan* ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile ilgilidir. Vahdeti’nin 14 Nisan 1909’da, Abdülhamid’e hitaben yayınladığı mektubu, Meşrutiyet’in varlığını yok etmek ve kamuoyunu heyecana getirmekle itham ediliyordu. Kabine, *Volkan* aleyhine dava

⁸⁸⁶ T. Çavdar, s. 132.

⁸⁸⁷ Akşin, s. 130.

⁸⁸⁸ Karal, Cilt: V, s. 91.

⁸⁸⁹ Akşin, s. 125.

⁸⁹⁰ Taçalan-Etingü, s. 314.

⁸⁹¹ Aysal, s. 32.

⁸⁹² Taçalan-Etingü, s. 314; Baydar, s. 29; Sina Akşin’in aktarımına göre; Prens Sabahattin’in etkisinde olan, Asar-ı Tefik süvarisi Ali Kabuli Bey, ayaklanma eğer Abdülhamitçi bir yöne kayarsa, Abdülhamid’in tahttan indirilmesi için gemide bir meşveret meclisi toplayacak ve karar top tehdidiyle saraya kabul ettirilecekti. Akşin, *Jön Türkler ve...*, s. 131; Abdülhamid ise güya bu durumdan korkarak tahtını terk edecekti. Gemi mürettebatı da bu durumu duyduğu için Ali Kabuli Bey’i linç etmişlerdir. Bahriyeli askerleri galeyana getiren kişinin gemi imamı ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti azası Murat Hoca olduğu mahkeme safhasında sonradan anlaşılmıştır. Kocahanoğlu, s. 151-152; Kutay, s. 415; Murat Hoca daha sonra idama mahkûm olmuş ve Köprübaşı’nda asılmıştır. Bayar, Cilt: 1, s. 219.

açılmasına ve taşrada cemiyetlere üye yazdırılması ile diğer kusurlu davranışlara meydan verilmemesine karar vermişti. Böylece hükümet, 31 Mart ayaklanmasından en fazla sorumlu görülen Vahdeti aleyhine yavaş yavaş harekete geçmiş oluyordu. Görünüşte yalnızca Abdülhamid'e yazılan açık mektup aleyhinde dava açılıyordu fakat İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti aleyhindeki tavır, bütün suçu Vahdeti'ye yüklemek için hazırlanıldığını işaret ediyordu.⁸⁹³ Vahdeti'nin "*Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup*" başlıklı yazısı, hükümet tarafından Meşrutiyet aleyhinde bir yazı olarak değerlendirilmişti ve Meşrutiyet'in ilgasını teşvik eden *Volkan* Gazetesi hakkında dava açılması bu suretle gündeme gelmişti. Nitekim bu durum arşiv belgelerine özetle şu şekilde yansımıştır: *Volkan* Gazetesi'nde dün neşir olunan türden yazıların yayınlanmasına izin vermek mümkün değildir. Dolayısıyla adı geçen gazete aleyhinde usulüne uygun olarak hemen bir dava açılması zaruridir. Ayrıca *Volkan* hakkında açılacak olan davanın hiçbir tesire bağlı olmaksızın en kısa sürede neticelendirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan vilayetlerde cemiyetlere üye kaydının yapılmasına kesinlikle müsaade edilmemelidir.⁸⁹⁴

Vahdeti isyanının üçüncü günü yayınlanan *Volkan* Gazetesi'nde, dün gece ve evvelki geceki askeri hareketin güzelliğinden bahsetmektedir. Vahdeti, bu hareketin, halifeye, askere, ulemaya, hepsine gerici diyenlere karşı yapılan büyük bir şeri inkılap olduğunu söylemektedir. Ayrıca Vahdeti, atılan cihat kurşunlarından bir iki kişinin şehit olduğunu fakat böyle inkılap zamanlarında birkaç şehit verdiklerinden dolayı bahtiyar olduğunu bildirmektedir. Gerici sanılan kahramanlar ne büyük aslanlarmış, sizin gibi bir ordu dünyanın hiçbir yerinde yoktur bunu gururla söyleyebiliriz diyen Vahdeti, ayaklanmadan ne kadar memnun olduğu ve istediği sonucu aldığı izlenimini vermektedir.⁸⁹⁵

Bu arada, yine aynı gün yani 15 Nisan 1909 Perşembe gecesini, Binbaşı Muhtar Bey kumandasındaki ilk Hareket Ordusu birliği Selanik'ten yola

⁸⁹³ Akşin, 31 Mart..., s. 121-122.

⁸⁹⁴ BOA. BEO. 3535/265105, Lef: 1,2. (24.Ra.1327/15 Nisan 1909); BOA. MV. 126/53, (24.Ra.1327/15 Nisan 1909)

⁸⁹⁵ *Volkan*, "İnkılab-ı Şer'i", 2 Nisan 1325, Nu. 105, s. 1.

çıkıştır.⁸⁹⁶ İstanbul'a gelirken Edirne'de bulunan İkinci Ordudan bazı birlikler de Hareket Ordusu'na katılmışlardı.⁸⁹⁷

4. Dördüncü Gün -3 Nisan 1325- (16 Nisan 1909)

Ayaklanmanın dördüncü günü olan 16 Nisan 1909'da artık yavaş yavaş dükkânlar açılıyor, memurlar işlerine gidiyor, İstanbul sokaklarında sükûnet görünüyordu. Ancak henüz isyanı sahiplenen tek kişi ortaya çıkmamıştı.⁸⁹⁸ Daha öncede bahsettiğimiz üzere Vahdeti, 31 Mart'ın dördüncü günü Abdülhamid ile bir görüşme yapmıştır. Fakat bu görüşmenin içeriğinin ne olduğu hep bir sır olarak kalmıştır.

31 Mart olayından sonra *Volkan*'da, Mahmut Muhtar Paşa'nın 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909) tarihli umum ordu emri yayımlanmıştır. Bu emirde, Kanun-i Esasi'nin ve Meşrutiyet'in ilanı ile birçok cemiyetin teşekkül ettiği ve bunların birçoğunun cahil kişiler tarafından kurulduğu bildirilmektedir. Bu günlerde ise, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti namında bir cemiyet teşekkül etmiş ve bir takım saf insanlar da bu cemiyete dâhil olmuşlardır. Toplum İslam toplumu olduğundan dolayı zaten şeriat muhafaza edilmektedir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, nifak çıkarmak için kurulmuştur. Bu durum tabur imamı tarafından askere duyurulmalıdır. Ayrıca, bu gibi cemiyetlere kesinlikle önem verilmemesi ve Kanun-i Esasi'yi muhafaza ile yükümlü oldukları telkin edilmeliydi.⁸⁹⁹ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, aleyhindeki bu emrin, Harbiyeli subaylarının kurmakta oldukları askeri düzenden hoşnut olmayan askerler ve onların kışkırtıcıları tarafından İttihat ve Terakki aleyhine yorumlanacağı ortadadır.⁹⁰⁰ Mahmut Muhtar Paşa burada İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni, Meşrutiyet karşıtı olarak göstermişti fakat ayaklanmanın Meşrutiyet'e karşı olarak çıkmadığı kısa bir süre sonra anlaşılacaktı. Buna rağmen İttihat ve Terakki bu ayaklanmayı Meşrutiyet karşıtlığı olarak görmeye devam edecekti.

Vahdeti, Mahmut Muhtar Paşa'ya cevabını geciktirmeden aynı tarihli *Volkan*'da yayımlayacaktır. Vahdeti'nin açıklamasına göre, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne mensup olan kişiler cahil ve saf kişiler değil, vatani ve milletin

⁸⁹⁶ Türkmen, s. 43; Akşin, s. 124.

⁸⁹⁷ Güresin, s. 65; Akşin, s. 125.

⁸⁹⁸ Kocahanoğlu, s. 178.

⁸⁹⁹ *Volkan*, "Umum Ordu Emri", 3 Nisan 1325, Nu. 106, s. 1.

⁹⁰⁰ Akşin, s. 55-56.

iyiliğini düşünen kişilerdir. Vahdeti'ye göre askerler, 31 Mart'ta ikinci bir inkılap yaparak ikinci istibdadı devirmişlerdir. Vahdeti'nin burada bahsettiği tabi olarak İttihat ve Terakki'nin istibdadıdır. Bunu gerçekleştiren askerler canlarını İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne adayan aslanlardır. Zira bu hareket tertiplenmemiş, kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bir yandan Mahmut Muhtar Paşa'yı öven, kahramanlığından söz eden Vahdeti, onun İttihat ve Terakki'ye yanaşarak kendisini lekelediğini ileri sürmektedir. Muhtar Paşa'nın gerici sandığı bu cemiyetin bayrakları, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin haberi yokken meclis meydanında şanlı askerler arasında dalgalanmıştı. Bu nedenle irticanın imkânsızlığı herhalde anlaşılmıştı.⁹⁰¹ Vahdeti açıkça bu hareketten İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin haberi olmadığını dile getirmektedir. Bu olayı büyük bir inkılap olarak gördüğü ve son derece hoşuna gittiği doğrudur fakat ifadesine göre bu ayaklanmadan cemiyetlerinin haberleri bulunmamaktadır.

Olayın dördüncü günü gazetede başka bir yazı da, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyesi olan ve daha önce makalelerinden ayrıntılı olarak bahsettiğimiz Sehl Fazıl Paşa'ya aittir. *Volkan*'ın 106. Sayısında yer alan bu makale, 107. ve 108. sayıda da devam ettirilmiştir. Sehl Paşa yazısında, milletin birliktelikten ayrılmaması, birbirlerinden kopmaması ve aşırılıktan her daim kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. Avrupa'ya karşı birlik gerekliydi, onların bilimi ebetteki alınmalıydı ama birlikte olunmazsa onlarla ticari ilişkiler bile kurulamayacaktı. Artık birbirlerini ve ulemayı suçlamaktan vazgeçilmeliydi. Şeriatı terk eden bir millet cezayı hak etmekteydi. Sehl Fazıl'ın makaledeki son çağrısı da yine bütün Osmanlıların birleşmesi gerektiği olacaktı.⁹⁰²

Aynı günkü *Volkan*'da Birinci Nişancı Taburu'ndan dört çavuşun imzasıyla gelen bir mektupta yer almaktadır. Mektupta, yedi sekiz ay önce taburlarının başına getirilen Binbaşı Hamdi Bey'in, 31 Mart günü makineli tüfekle tehdidi yüzünden taburun, ayaklanan askerlere katılmadığı belirtilmekteydi. Bu nedenle taburların şeriat istemediği düşüncesi uyanmıştır fakat öyle değildir. Binbaşı, yedi aydan beri ezan okunurken abdest alma borusu yerine başka şeyler yaptırmakta ve buna engel

⁹⁰¹ Volkan, "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri", 3 Nisan 1325, Nu. 106, s. 1-2.

⁹⁰² Volkan, "Sadâ-yı İttihâd", 3 Nisan 1325, Nu. 106, s. 2-3; Nu. 107 s. 4; Nu. 108, s. 3.

olmaktaydı. Bu nedenle çavuşlar, binbaşının ihracını istemekte ve durumun da diğer taburlara durulmasını istemekteydiler.⁹⁰³

Ayrıca o gün toplanan Meclis-i Mebusan'da, alaylı zabıtanın Birinci Ordu'nun 2000, İkinci Ordu'nun 700, Üçüncü Ordu'nun 300, Dördüncü Ordu'nun 1300, Beşinci Ordu'nun 179, Altıncı Ordu'nun 802, Yedinci Ordu'nun 101 imzasıyla gelen ve haklarının muhafazasını isteyen telgrafa yer verilmişti. Bu dilekçe şu şekildeydi:

Meclisi Mebusan Riyaseti Celilesine

“Milletimizin âdil vekillerine bir istirhamatta bulunacağız. Şöyle ki: İlâni Meşrutiyetten bu âna kadar alaylı zabitan hakkında birtakım gayri lâıyk tefehhümler besleniyor. Yani, mektepli ve alaylı zabitan arasına eskiden ekilen nifak tohumları şu sıralarda neşvü nema bulmaya başladı ve Meclisi Alice de malum olduğu üzere biz de bu vatani mukaddesin sadık bendegâhından bulunuyoruz.

Mektepli silah arkadaşlarımızdan bazıları, her ne fikre mebni ise, bize karşı nazarı hakaretle bakıyorlar. Bu da sırf asker Nazırlarımızın hafî bir maksatlarına müstenittir. Bundan akdem, taburlarca (kadro tanzim edildi, alaylı zabıtanın % 80 nispetinde kadro haricine çıkarıldı ve kadro dahilinde kalanları da birer birer kadro haricine çıkarmaya başladılar. Ve şimdi de sızıltıya meydan vermemek üzere imtihan icrasıyla güya imtihanda liyakat kesbedememiş diyerek bilumum alaylı zabitanın kadro haricine çıkarılacağı bedihîdir.

Binaenaleyh, mektepli zabitan gibi olacakları kadro haricine kalan arkadaşlarımızdan müstahik-i tekaüd olanların berveçhi hakkaniyet tekaüd edilmesi, bunlara verilecek tekaüdiye maaşlarını da, 500 den dîn olmamak şartıyla talep ederiz. Tekäuide müstahak olmayanları dahi mademki bilüzum addedilirse, onlara da tâvîzâtı nakdiye olarak bir ikramiye itası ve kıdemine göre beherine o da 500 den ilâ 1200 lira kadar itası ve bir daha askere alınmaması şarttır.

Balâdaki ifâdatı sahihemizi Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri tarafından yalandır deyip reddedilecek olursa ondan dahi şu yolda muhterem Millet Meclisi Âlisine teminatı kaviye rapt ve talep ediyoruz.

- 1. Evvelâ ordularda ve gerek Dersaadette bulunan askeri komisyonlarına ve Meclisi Askeri'de alaylı zâbitandan da müteaddit aza bulundurulması ve bu azalar da mülazımı sânidan Fertik rütbesine kadar.*
- 2. Ordularda Harbiye Nezareti tarafından tebligatı resmiye de bulunulsun ki, alaylı, mektepli namı yoktur. Hepsi bir vatan evlâdıdır ve bu yolda (Evrakı Havadis) ve ilâni 3, 5 ve 6 ve 7'nci ordulara tayin olunacak zabitanın hepsi alaylı zâbitandan tayin edilmeyip, müsavat üzere tayinleri, nasıl ki diğer*

⁹⁰³ Volkan, “Birinci Nişancı Taburundan”, 3 Nisan 1325, Nu. 106, s. 4.

ordularda 8 mektepliye mukabil 2 alaylı zabitan bulunur ise o yolda tayinlerini talep ederiz. Ve balâdaki maruzatı muhikkamızın kabulünü istirham eyleriz. Kabul buyurulmadığı takdirde ordularda büyük fenalıklar çıkacağına selâmeti vatan namına ihbar eyler ve cevabını bekleriz.”⁹⁰⁴

Bu gelen dilekçenin, meclisçe Harbiye Nezareti’ne tebliğine karar verilmiştir.⁹⁰⁵ Görüldüğü gibi alaylı subaylar belki de Hareket Ordusu’nun geleceği haberinin alınmasıyla da bu dileklerini bildirerek aslında mekteplilerle aralarında büyük bir sorun olmadığından ve mağdur halde bulduklarından söz etmektedirler.

Nitekim isyanın dördüncü günü, Hareket Ordusu’nun iki taburunun Çatalca’ya vardığı haberi İstanbul’a yayıldığında ortalığı heyecan kaplamış, dükkânlar kapatılmıştı.⁹⁰⁶ Hareket Ordusu’nun İstanbul’a gelişi ille ilgili haberler iyice yayılmaya başlamış ve Vahdeti ise buna tepkisini gazetesinde ortaya koymuştu. Vahdeti gazetede yayınlandığı yazısında, ilk olarak İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ni savunacaktır. Devamında ise, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ne eskiden beri irtica cemiyeti diyenler ve iftira edenlerin, cemiyetin resmi açılışında binlerce kişi bulunmasına rağmen kimsenin kanunsuz bir hareketi olmadığını görünce şaşırduklarını ifade etmektedir. Buna rağmen hala 31 Mart’ın İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından başlatıldığını söylemektedirler ancak Vahdeti bunun doğru olmadığını yazmaktadır. Ayrıca O’na göre, Rumeli’den taburların geleceği söylentisi yersizdir. Bunu gerektirecek bir şey yoktur, asker kucaklaşacaktır. Bu nedenle gözle görülmeyen şeylere de inanılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁰⁷ Vahdeti bu cümleyi kurarken kendisi buna inandı mı bilemeyiz fakat Hareket Ordusu’nun gelişi o dâhil isyana katılan ya da destek veren herkesi heyecana düşürecekti.

5. Beşinci Gün -4 Nisan 1325- (17 Nisan 1909)

İhtilalin beşinci günü olan 17 Nisan 1909’da isyancı askerler, meydanları boşaltıp kışlalarına çekilmeye başlamışlardır. Hareket Ordusu’nun öncü birlikleri de Çatalca’ya gelmiş yavaş yavaş İstanbul’a yaklaşmaya başlamışlardır.⁹⁰⁸ Çatalca’ya Hareket Ordusu’nun gelmesi üzerine hükümetin yayınladığı bir ilan İstanbulluları yatıştırmayı amaçlıyordu. Bu resmi ilanda, hadisenin Allah’ın yardımıyla bertaraf

⁹⁰⁴ MMZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İnikat: 56, Cilt: 3, 3 Nisan 1325, s. 24-25

⁹⁰⁵ MMZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İnikat: 56, Cilt: 3, 3 Nisan 1325, s. 26.

⁹⁰⁶ Akşin, s. 148.

⁹⁰⁷ Volkan, “Türrehat”, 3 Nisan 1325, Nu. 106, s. 4.

⁹⁰⁸ Kocahanoğlu, s. 181; Kutay, s. 81.

olduğu ama olayın taşrada, Meşrutiyet'e karşı bir gericilik hareketi olarak yansımından dolayı Selanik'ten bir tabur askerin yola çıktığı anlatılıyordu.⁹⁰⁹

Vahdeti'nin ise isyanın beşinci günü hırçın tavrının sakinleştiği görülmekteydi. Askerlere nasihatler verilirken İttihat ve Terakki'ye uzlaşma eli uzatılmaya başlamıştı. Nitekim Vahdeti tarafından 15 Nisan' da, Frenk ahlaklı zabitan olarak tasvir edilen askerler, şimdi namuslu kahraman kişilerdi.⁹¹⁰

İhtilalin beşinci günü yayınlanan *Volkan'a* baktığımızda, Vahdeti'nin "Öteberi" başlıklı yazısını görmekteyiz. Yazıya göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük hatalar, zulümler yapmış, önceki istibdat devrini meydana getirmiş, Cumhuriyet istemekte ve kendisine sadakat yeminleri ettirmektedir. Vahdeti, Enverlere ve Niyazilere hitap ederek -ki onları daima hürriyetin kahramanları olarak görmüştü- kendisinin de gerçek İttihat ve Terakki Cemiyeti yolunda olduğunu, isterlerse İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni de başka bir şekle sokabileceğini, el ele vererek Japonlar gibi kalkınabileceklerini söylemektedir. Vahdeti bu sözlerinin, son demlerini yaşayan bir adamınki gibi doğru olduğunu ifade etmekteydi. Asker ve zabıtlere hitaben de birbirleriyle uğraşmanın vakti olmadığını, vatanın tehlikede olduğunu söylemiştir. Ona göre, mektepli zabıtlar milletin kurtarıcısıdır fakat biraz iyi davranışta bulunmaları gerekmektedir. Vahdeti aynı makalede kadınlara da seslenmektedir. Kadınlar, heyecanlı ve kuruntulu oldukları için yalan haberlerle milleti telaşa düşürmemelilerdir. Asker ve ahaliye ise, gözleriyle görmediklerine ve gazetelerden okuduklarından başkasına inanmamalarını tavsiye edilmektedir.⁹¹¹ Görüldüğü gibi Vahdeti, bu uzlaşmacı tavrıyla çatışmaların daha da kötü bir hal almasından endişelenmekteydi. Nitekim bu olumsuz gidiş kendinin de sonunu hazırlayacaktı.

Vahdeti'nin yazısından sonra ise isimsiz bir makale, İttihat ve Terakki'yi sert eleştirilere maruz bırakmaktaydı. Bu yazıya göre, İttihat ve Terakki, şeriat aleyhinde bulunuş, Bosna-Hersek meselesinde oradaki Müslümanları koruyamamış, Matbuat

⁹⁰⁹ Akşin, s. 170.

⁹¹⁰ Kocahanoğlu, s. 181.

⁹¹¹ Volkan, "Öte, beri", 4 Nisan 1325, Nu. 107, s. 1-2.

Nizamnamesi ile basın hürriyetini yok etmeye çalışmış, Hasan Fehmi'yi ise vurdurtmuştu.⁹¹²

Volkan yazarı ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyesi olan Said-i Nursi ise bu süreçte İttihat ve Terakki karşıtı bir tutum sergiliyordu.⁹¹³ İsyanın beşinci günü *Volkan*'da “*Kahraman Askerlerimize*” başlıklı bir yazısı yayınlanan Said-i Nursi, burada askerlere hitaben vatanı ve İslamiyet'i iki defa tehlikeden kurtardıklarını iletmekteydi. Bu durumlardan biri II. Meşrutiyet diğeri de 31 Mart'tır. Askere, sizin hayatınız ve kuvvetiniz itaat olmalıdır, milletin namusu da askerin subaylarına karşı olan itaatine bağlıdır diyerek öğüt vermiştir.⁹¹⁴ Said-i Nursi askerlere öğütler veriyordu fakat bu yazıyı yazdığı gün, askerlerin bu öğütlere kulak asmadığı, Ali Kabuli Bey'in öldürülmesi olayıyla ortaya konulmuştur.⁹¹⁵

Yine 17 Nisan günü Tophane Sanayi Alayından Halis Abdullah isimli kişinin haberi *Volkan*'da yer alıyordu. Bu haberden anlaşılan, olay günü Tophane Fabrikası'ndan birçok kişiye silah araç gereç temin edildiği idi. Bu silahların ise bazıları hala fabrikaya teslim olmamış ve teslimi için çağrıda bulunulmaktaydı. Çünkü bu aletler millet malıydı.⁹¹⁶ Buna benzer haberler *Volkan*'ın 109. ve 110. sayılarında da yer almaktadır. Fakat buradaki haberler teslim edilmesi istenen silahlar değil kaybolan tüfeklerin bulunduğu dair haberlerdir.⁹¹⁷ Görüldüğü gibi olay sırasında kaybedilen tüfeklerin teslim edilmesi için de *Volkan* gazetesi kullanılmıştı.

Günün önemli bir olayı da Heyet-i Müttefika-i Osmaniye adında birleşik bir cephenin kuruluşuydu. Kurucuları; İttihat ve Terakki, Ahrar Fırkası, Taşnaksütyun Cemiyeti, Rum Cemiyet-i Siyasi, Fırka-i İbad, Arnavut Merkez Kulübü, Kürt Teavün Kulübü, Çerkez Teavün Kulübü, Bulgar Kulübü, Mülkiye Mezunin Kulübü, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmani ile birçok kulüp ve heyetlerdi. Bunlar, Meşrutiyet'i tehdit eden durumlara karşı aralarındaki tartışmaları unutarak Meşrutiyet'i korumak için elbirliği ile çalışmışlardır. Müttefikanın doğuşu ile Hareket Ordusu'nun

⁹¹² *Volkan*, 4 Nisan 1325, Nu. 107, s. 2-3.

⁹¹³ Akşin, s. 140.

⁹¹⁴ *Volkan*, “*Kahraman Askerlerimize*”, 4 Nisan 1325, Nu. 107, s. 3-4.

⁹¹⁵ Said-i Kürdi'nin bu yazısı ilk olarak 16 Nisan 1909'da *İkdam*'da yayınlanmış. Akşin, s. 141; Selim Sönmez, “Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı”, **Köprü Dergisi**, Sayı: 78, Bahar 2002, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=60>, (07.01.2015).

⁹¹⁶ *Volkan*, “*Asker Arkadaşlarımdan Bir Rica*”, 4 Nisan 1325, Nu. 107, s. 4.

⁹¹⁷ *Volkan*, 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 4; *Volkan*, 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 4.

İstanbul'a girişi arasındaki birkaç günde kurulan heyet bir varlık gösterememiştir. Çünkü İttihat ve Terakki adına kimse heyet çalışmalarına katılmamıştı. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Cemiyet-i İlmiye, heyete katılmamıştı. Bunun sebebi ise, 31 Martçı cephenin iki müttefiki olan Ahrar ile ulemanın arasına soğukluk girmesiydi. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile Cemiyet-i İlmiye'nin, heyete girmemesi ya da girememesi bu soğukluğun bir belirtisiydi. Bu durum Ahrar'ın işine de gelmekteydi çünkü işler kötüye giderse suç İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile ulemanın üstüne atılabilirdi. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin heyete girememesinin iki sebebi olabilirdi. İlki, Ahrar ve heyetin diğer kurucularının zorluk çıkarmış olması, diğeri de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ya da onun dışındaki ulemanın engel olmuş olabileceğiydi.⁹¹⁸

6. Altıncı Gün -5 Nisan 1325- (18 Nisan 1909)

18 Nisan 1909, isyanın altıncı gününde çıkan *Volkan Gazetesi*'nde ilk başlık bir asker mektubudur. O gün *Volkan*'da iki asker mektubu yer almaktadır. İlk mektupta asker, olaydan dolayı herkesin takdirini kazandıklarını ifade etmektedir. Fakat kendilerinin mektepli zabitleri istemediklerine dair bazı yalanlar ortaya çıkmıştır. Açıklamalarına göre, kendilerinde mektepli-alaylı ayrımı yoktur. Onlar yalnızca ahlaksız birkaç zabiti çıkarıp onların da yerlerine alaylı ya da mektepli bu işte yetenekli olan lakin kadro dışı kalmış zabitleri getirmişlerdi, bunların aralarında mektepli de alaylı da vardır diyerek hem alaylı hem de mektepli zabitlere itaat ettiklerini belirtiyorlardı.⁹¹⁹ Diğer bir asker mektubu da, umum askerler imzasını taşıyordu. İslam kadınlarının çarşıda, Beyoğlu civarında ve bazı kötü yerlerde dolaşmaları İslam ahlakına aykırı olduğundan dolayı kadınların bu davranışlarından vazgeçmeleri askerler tarafından istenmekteydi.⁹²⁰

Vahdeti'nin yumuşak tavrı isyanın altıncı günü de devam etmektedir. Nitekim asker mektuplarının altında yayınladığı makalesinde, askerlere selamet için bir takım ricalarda bulunmuştur.⁹²¹ Vahdeti'nin kaleme aldığı "*Asker kardeşlerimizden selamet-i vatan namına rica*" adlı makalede, askerlerin artık gazetelere yazı yazmamaları öğütlenmekte ve bunun siyaset olduğunu belirtmektedir. Asker bunu

⁹¹⁸ Akşin, s. 174-178.

⁹¹⁹ Volkan, "Umum Asker Kardeşlerimize Bir Nasihat", 5 Nisan 1325, Nu. 108, s. 1.

⁹²⁰ Volkan, 5 Nisan 1325, Nu. 108, s. 4.

⁹²¹ Kocahanoğlu, s. 182.

yapmamalıdır, yaparsa bu felaket demektir. Örneğin; Dördüncü Avcı Taburu, Altıncı Alay namına kadınların uygun olmayan yerlerde dolaşmamalarını istemektedirler lakin bunu söylemenin daha zamanı vardır ve bunu söylemek askerın değil basının, işidir. Vahdeti bir de askerlerin kibirlenmemeleri gerektiğini söyleyerek dünyevi menfaat peşine düşmemelerini istemektedir. Askerin başarılarını sağlayan Allah'tır. Bunun için Manastır kahramanlarından ibret alınmasını söyleyen Vahdeti, onların terfi ve ya menfaat gibi herhangi bir çıkar beklemediklerini söylemektedir. Alaylı askerlere, şimdi zabıtlerinize teslim olup af dileyin, sırtınızı okşatın diyen Vahdeti, onların kadro dışı bırakılmalarının sebebinin mektepli zabıtlere olmadığını söyler. Eğer içlerinde de onları kötüleyen varsa hıyanet etmiş olur. Birleşin çağrısında bulunan Vahdeti, büyük tehlikeler karşısında olduklarını vurgulamaktadır.⁹²²

Gazetede Lütfi'nin aynı tarihli ve ertesi günde devam ettiği bir makalesi yayınlanmıştır. Lütfi'nin görüşleri de askerlerle paralel şekildedir. Ahmet Rıza'yı ve kız kardeşi Selma Hanım'ı eleştiren Lütfi, Ahmet Rıza'nın köprü ortasında silindir şapka ile gezdiğinden, Müslüman halka da şapka giydirmek niyetinde olduğundan bahsetmektedir. Selma Hanım ise, haşa çarşaf giymenin zamanı olmadığını ifade etmekteydi. Yedi yüz senelik milletin, Osmanlı hanedanına bile vermediği istibdadı, Ahmet Rızalar, Nazımlar, Doktor Bahalar, Rahmiler zorla almaya çalışmaktayken, asker bu hareket ile milleti ikinci bir istibdattan kurtarmıştır.⁹²³

Bu arada, o gün toplanan Vükela Meclisinin en önemli konusu Hurşit Paşa heyetinin getirdiği haberlerdir. Meclis, Hareket Ordusunun, Meşrutiyet'i ve düzeni korumak amacıyla geldiğini ve geri gitmesinin mümkün olmadığını anlamış oluyordu. Zira ordunun İstanbul'a gelmemesi isteniyordu.⁹²⁴

7. Yedinci Gün -6 Nisan 1325- (19 Nisan 1909)

31 Mart'ın yedinci günü, *Volkan* gazetesi de ömrünün sonuna yaklaşmıştı. *Volkan* bu dönemde, hem İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti taraftarlarının hem de isyancı askerlerin zaferlerini kutladıkları tek yayın organıydı.⁹²⁵ 19 Nisan tarihli gazetede, yine ilgi çekici ve farklı haberler yer almıştır. Nitekim gazetenin bu

⁹²² Volkan, "Asker Kardeşlerimizden Selamet-i Vatan Namına Rica", 5 Nisan 1325, Nu. 108, s. 1-2.

⁹²³ Volkan, "Hal-i Hazır Münasebetiyle, Celadet-i Askeriye", 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 3-4.

⁹²⁴ Akşin, s. 195.

⁹²⁵ Kocahanoğlu, s. 184.

sayısında, Abbas Lütü tarafından askerler için yazılan 18 mısralık bir şiir de yayınlanmıştı.⁹²⁶

Ayrıca bugünkü sayıdaki ilkyazı, ulema denilen hocalardan sadece ileri gelenlerin dâhil olduğu Cemiyet-i İmiye'ye⁹²⁷ hitaben kaleme alınmıştı. Çünkü Vahdeti'nin 14 Nisan 1909'da "*Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup*" yazısına karşı çıkarılmış olan Cemiyet-i İmiye'nin bildirisine cevap veriliyordu.⁹²⁸ Daha öncede ifade ettiğimiz üzere, Vahdeti'nin bu yazısı Meşrutiyet karşıtı bir makale olarak algılanmış ve uyarılmıştı. Vahdeti, *Volkan*'ın 1 Nisan 1325 tarihli nüshasındaki bu makalede yer alan "*bugün meşrutiyetimizi ref etmek Meclis-i Mebusan-ı Osmaniye kapatmak yed-i kudret-i şahanenizde*" sözünün Cemiyet-i İmiye tarafından tenkit edildiğini ifade etmektedir. Fakat o mektubu yazarken ne halde olduğum düşünülüyor diyerek, makaleyi ele alırken çokta iyi bir halde olmadığını, sözlerine ise dikkat edemediğini açıkça belirtmiştir.⁹²⁹ O gün *Volkan*'ın ilk sayfasını neredeyse Vahdeti'nin kendisini savunan yazıları içermektedir. Bu seferde, 4 Nisan 1325 tarihinde yazdığı, üçüncü ordu ümerasından bazılarına hitaben "*Öte, beri*" makalesindeki "*geliniz isterseniz İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni başka bir şekle sokalım*" dediği sözlü davetine, bin türlü mana verildiğini söylemektedir. Vahdeti'ye göre, kurulan Heyet-i Müttefika'ya dahil olmanın bir kusuru yoktu. Mademki ittifak-ı Osmani meydana gelerek cemiyetler firkalar birleşmişti, biz de onlardan ayrı değiliz demekteydi. Ayrıca böyle buhranlı

⁹²⁶ Şer'i, hakkaniyeti icra için fermanberiz
Salık-i din-i mübiniz, tabi-i Peygamberiz
Eyleriz emr-i ulü'l-emre serian inkiyad
Südde-i bab-ı şeriatte kadimi çakeriz
Bizce askerlik büyük irsî şereftir, devlete
Sadıkane hizmet etmiş asker oğlu askeriz
Aslımızdan müntakil fikr-i fedakâri ile
Hak bilir, gazi, şehid olmak için can besleriz
Kanlı meydan-ı gaza şendir, gülistandır bize
Bi-mehaba harb eder, feyzi şehadet bekleriz
Kuvvet-i bazumuz, eyler kâinatı lerzenak
Bizde yoktur ferd-i rubehdil, bütün şîr-i neriz
Nutkumuz gülbang-i tekbir, elde süngü dide Hak
Hayderane, cansıparane şecaatperveriz
Hıfz-ı din ü mülk için nakdine-i himmetleri
Bezler eder, hatta feda-yı cevher-i can eyleriz
Bahtıyarız, kahramanınız askeriz, Osmanlıyız
Sıdk ile pabeste-i şer-i şefi'il mahşeriz. *Volkan*, "Asker Lisanından", 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 4.

⁹²⁷ Güresin, s. 63.

⁹²⁸ Akşin, s. 198; Bayar, Cilt: 1, s. 123.

⁹²⁹ *Volkan*, "Cemiyet-i İmiye-i Muhteremeye", 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 1.

zamanlarda yazdıklarının tekrar düzeltilmesi yapılamamaktaydı. Bu sebeple bu gibi yanlışlara başka türlü manalar verenlere karşı üzüldüğünü dile getirmekteydi.⁹³⁰

Bugünün başka bir makalesi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyesi Mehmed Emin Hayreti imzasını taşıyordu. Emin Hayreti, yüce maksada hizmet eden İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin düşmanlık yaptığı gibi şeyleri söylemenin cehalet göstergesi olduğunu dile getiriyordu.⁹³¹ Bir sonraki yazı ise, 3 Nisan 1325 tarihinde *Volkan*'da yer alan asker şikâyeti mektubuna karşılık olarak şikayet edilen Binbaşı Hamdi'nin cevabıydı. Askerler isyana Binbaşı Hamdi nedeniyle katılmadıkları ve binbaşının, onların namazlarına karıştığını iletmişlerdi. Binbaşı Hamdi ise, dindar olduğu ve ilmihal kitapları yazdığından bahsetmekte, askere dini kitaplar okuttuğunu, herhangi bir fırkadan yana olmadığını ve amirlerine karşı da itaatkâr olduğunu söylemekteydi. Ayrıca Binbaşı Hamdi, taburunun başına geçip meclisin önüne gittiğini de belirtmektedir fakat bu ithamlardan dolayı da istifa ettiğini belirtmektedir.⁹³² Vahdeti ise binbaşuya, aman Hamdi Bey, bu bir fırtınadır geçecektir, benim başımda büyük bir felaket dolaştığını bilerseniz ağlarsınız diyerek kendi durumunun askerin durumundan daha vahim olduğunu ifade etmektedir. Binbaşuya istifa etmemesini öğütleyip vatanın ondan çok şey beklediğini söyleyerek, o mektubu yazan askerleri de affetmesini ekledikten sonra yazısını sonlandırmıştır.⁹³³

Diğer yandan aynı tarihli *Volkan*'da bir asker teşekkürü ile karşılaşmaktayız. 1 Nisan 1325 tarihini taşıyan mektup, Selimiye Kışlası Umum Askerleri adına Topçu Binbaşılardan Ferid Nuri ve Kolağası Namık Hilmi tarafından gönderiliyordu. Bahsi geçen askerler, başarılı olunan inkılaptan dolayı İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni tebrik etmekteydiler.⁹³⁴ Bu mektubu yayınlamak hem de gelişinden beş gün sonra, Vahdeti'nin birkaç günkü uzlaşıcı politikasından vazgeçtiğini göstermektedir. Mektubun zamanında basılmamasının sebebi herhalde ayaklanan askerlerin alaylı subay etkisi altında olduklarını gizlemek içindir. Şimdi ise Vahdeti'nin söylemek istediği, 31Mart'ı gerçekleştirenlerin yalnızca er ve erbaşlar olmadığıydı. Gerekirse başlarına geçecek subaylar da vardı. Hareket Ordusu için ise

⁹³⁰ Volkan, "Enzar-ı Umumiyyeye", 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 1.

⁹³¹ Volkan, "Beyan-ı Hakikat", 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 1-3.

⁹³² Volkan, "Aynen", 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 3.

⁹³³ Volkan, "Volkan", 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 3.

⁹³⁴ Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Mukaddesine", 6 Nisan 1325, Nu. 109, s. 4.

onları cezalandırmak güç bir işti. Böylece Hareket Ordusu İstanbul'a girmekten vazgeçirilmek istenmekteydi.⁹³⁵

Bu dönüm noktasında Vahdeti'nin önünde iki seçenek vardır. Birincisi, 31 Mart'ı övmek ve sözcülüğünü sürdürmekti. İkincisi, bu yoldan vazgeçerek İttihat ve Terakki muhalefetine hiç olmazsa bir süre için ara vererek, 31 Mart hareketine bütünüyle karşı çıkmaya bile onun bazı yanlarını eleştirmek, uzlaşmacı olmak, *İkdam* ve *Mizan*'ın yaptığı gibi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile ya da yalnızca *Volkan* ile Heyet-i Müttefika'ya katılmaktı. Fakat görüldüğü üzere buna kendisi de yanaştığı halde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti yanaşmamıştı.⁹³⁶ Bu sayıda tutumunu sertleştirip tavrını son ve kesin olarak ortaya koyacaktı. Nitekim ertesi gün *Volkan*'ın son sayısı çıkacaktır. Daha sonra Divan-ı Harbi Örfi'deki ifadelerinden de anladığımız gibi, *Volkan*'ın bu sayısı çıktığında Vahdeti zaten bir gün önce İstanbul'dan firar etmiş olacaktı. Demek oluyor ki o muhalefet olma yolunu seçmişti ama bunun canına mal olacağını düşündüğünden dolayı da çıkışı kaçırmakta bulunmuştu.

8. Sekizinci Gün -7 Nisan 1325- (20 Nisan 1909)

İsyanın altıncı günü Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girme kararlılığı iyice anlaşılıyordu. Bu kararlılık gerek isyancıların tarafında gerek resmi makamlarda hareketlenmelere yol açmıştır.⁹³⁷ Nitekim hükümet, *Volkan* Gazetesi'nde Meşrutiyet'in ilgasını teşvik eden ve halkı galeyana getiren makaleler yayınlanması üzerine gazete aleyhinde usullere uygun olarak dava açılması ve bu davanın hiçbir tesire maruz bırakılmadan en kısa sürede neticelendirilmesi için ilgili memurların görevlendirilmesini istemiştir. Ayrıca bunun için görevlendirilen memurların kesinlikle kendilerine verilen emirlerin dışına çıkmaması, aksi takdirde haklarında soruşturma açılacağı bildirilmektedir.⁹³⁸ Böylelikle, 17 Nisan 1909'da, İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcılığı ile Zaptiye Nezareti harekete geçerek Vahdeti'ye celpname -duruşmada bulunması için sanığa gönderilen çağrı belgesi- çıkarmışlardır.⁹³⁹ Bu celpnameler gönderildiklerinden üç gün sonra yani 20 Nisan 1909'da *Volkan*'da yayınlanmıştır.⁹⁴⁰ O gün ise *Volkan*'ın son sayısıdır. Cemal

⁹³⁵ Akşin, s. 199-200.

⁹³⁶ Akşin, s. 201.

⁹³⁷ Kocahanoğlu, s. 185.

⁹³⁸ BOA. MV. 126/53 Lef: 1. (24.Ra.1327/15 Nisan 1909)

⁹³⁹ Kocahanoğlu, s. 185.

⁹⁴⁰ Kocahanoğlu, s. 185; Kurşun-Kahraman, s. 199.

Kutay'ın ifadesiyle, “*Vahdeti'nin Volkan'ının son sayısı, çabalarının neticesini görmüş ve yaşamış olmanın telaş ve kaygılarının örgüsü gibidir*”.⁹⁴¹

Savcılıktan gelen davet 4 Nisan 1325 tarihlidir. Müstantik Memduh imzasını taşıyan davette, insanların akıllarını karıştırıcı onları heyecana getirici makale neşrinden dolayı 5 Nisan 1325 Pazar günü, mahkemeye gelmesi gerektiği yazmaktadır.⁹⁴² Diğer gelen davet ise Zaptiye Nezareti'ndendir. Zaptiye Nazırı Ferik Ali imzalı davet, insanların akıllarını karıştıracak türde gerçeğe aykırı olarak çıkarılan yayımlar hakkında görüşülmek üzere Vahdeti'nin yarın kendisini gelip görmesi rica ediliyordu.⁹⁴³ Vahdeti Zaptiye Nezaretine karşılık olarak, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin açılışında “Cellad” adında çıkarılan bir beyannameye cevaptan başka bir ilave neşretmediğini iletmekteydi. Eğer maksat yalnızca danışmak ise, kendisinin Zaptiye Nezareti'nin hukuk müşaviri olmadığını söylemekteydi. Vahdeti, bu celplamelerin sebebini kendi doğrusunca açıklamaktaydı. Aslında Rumeli taburlarının Çatalca'ya gelmesinden sonra bu celplameler çıktığı düşüncesindeydi. Hayatının tehlikede olduğunu, onu hapisnede öldürerek intihar süsü vereceklerini, intihar ettiği için de imansız diye ilan edeceklerini ileri sürerek bu durumdan korktuğunu belirtmekteydi.⁹⁴⁴ Savcılık ve hükümete karşı ise, mahkemenin ve hükümetin emirlerine karşı gelmek gibi hain bir düşünceye sahip olmadığını ifade etmekteydi. Dolayısıyla insanları heyecana getirdiğini kabul etmemekteydi. Yazdıklarını din ve vatan heyecanı ile kaleme aldığı için etkili olmuştu. Ayrıca hayatı tehlikede olduğunda dolayı bu davetlere gitmediğini bildiriyordu Vahdeti. Kimseden korkusu yoktu ama tutuksuz yargılanacaksa geleceğini söylemekteydi. Bir de soru sormaktaydı Vahdeti: “*Mademki Volkan, ilaveler neşrettiği Zaptiye Nezaretince malum idi ne için Nezaret, sahibini daha evvel celp etmek istemedi?*” Vahdeti burada yeniden Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya

⁹⁴¹ Kutay, s. 351.

⁹⁴² Volkan, “Müdde-i Umumilikten”, 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 1.

⁹⁴³ Volkan, “Zabdiye Nezaretinden”, 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 1.

⁹⁴⁴ Volkan, “Zaptiye Nezaretine Cevabımız”, 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 1; Vahdeti'nin bu söylediği yalnızca şimdiki savunması değildi, 31 Mart Olayı meydana gelmeden üç gün önce, Volkan'da memleketi fesada vermek için “Cellad” adında Hafız Ahmet imzasıyla bir risalenin neşir olunduğunu, bu risalenin güya İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından yayımlandığı gösterilmiştir. Fakat İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Volkan'dan başka yayın organı bulunmamaktadır duyurusunu yapan Vahdeti bu konuda tahmin ederiz ki doğruyu söylemektedir. Volkan, 28 Mart 1325, Nu. 100, s. 4; Cellad adlı risalenin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne mal edilerek yayınlanması, yaptığı açıklama göz önüne alınırsa onun bilgisi dışında basılmış olabileceği söylenebilir. Kurşun-Kahraman, s. 199.

gelişinden dolayı kendisine bu celpnamelerin geldiğini vurguluyordu. Acaba Derviş Vahdeti, şanlı ordumuza nasıl anlatılmıştı?⁹⁴⁵

Vahdeti'nin son günlerdeki uzlaşmacı tavrı, Hareket Ordusu'nun kararlılığıyla ilgili olduğu kadar hükümet otoritesinin resmen aleyhine geçmesiyle de ilgilidir.⁹⁴⁶ Fakat görüldüğü gibi bu celpnamelerle, geri dönüşün zor olduğunu anlayan Vahdeti, işin ciddiyetini kavrayarak uzlaşmacı tavırdan uzaklaşmıştır. Yine de kendisini savunmaktan geri durmamıştır.

Bir sonraki yazısı "*İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Umum Şubeleriyle Bilcümle Efradına*" ismini taşıyordu. Bu makaleyi "*İşte, size de bu son sözlerim yadigâr olsun*" cümlesiyle bitiriyordu. Vahdeti'nin bu sözleri, bir kısır döngü içerisinde kalmış birinin son çırpınışlarını yansıtıyordu. Nitekim Vahdeti, celpnamelerden anlaşıldığına göre, "*bizi cinayetle itham ederek, ya gazeteyi kapatmak ya da bizi öldürmek istiyorlar*" demektedir. Eğer başına bir şey gelir veyahut gazete kapanacak olursa, vakit geçmeden İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti şubeleri faaliyete devam etmeliydi. İstanbul dışında layık olan bir yerin merkez olmasını tavsiye etmekteydi. İstanbul şimdi Rumeli hükümetinin onu ezmesiyle karşı karşıyaydı. Sağ kalırsam ona da haddini bildireceğiz diyen Vahdeti sözlerini Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'a getirerek, milletin sekiz ayda onların pabuçlarını ellerine verdiğini söylemiştir. Cemiyet mensuplarına da seslenen Vahdeti, onlara "*Ey İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensubini! Şimdi hükümet bizim aleyhimizde olmaktan bil-istifade yakında pek yakında bize büyük kalem hücumları olacaktır.*" sözlerini iletecektir. Vahdeti, eğer *Volkan* devam ederse buna elbette cevap verecektir ama eğer kapatılırsa, bu nüsha size ders olsun demekten de çekinmeyecektir. Askere hitabende yeniden zabıtlerinize itaat edin çağrısında bulunacaktır.⁹⁴⁷ Ayrıca hükümetten temennisi, kefaletini ödemek ve bir dakika bile olsun tutuklanmak istemediğidir.⁹⁴⁸ Yazısından da anlaşıldığı gibi Vahdeti, büyük bir ihtimalle cemiyetinin ve gazetesinin kapatılacağını bilmektedir. Bu nedenle bu nüshayı okuyucularına, cemiyet üyelerine, askerlere vasiyet olarak bırakacaktır. Ve artık

⁹⁴⁵ Volkan, "Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumiliğinden ve Hükümetten Ricam", 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 1-2.

⁹⁴⁶ Kocahanoğlu, s. 185.

⁹⁴⁷ Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Umum Şubeleriyle Bilcümle Efradına", 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 2-3.

⁹⁴⁸ Volkan, "Hükümetten Tekrar Temenni", 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 3.

kendisini öldüreceklerine, bu savaştan canını vererek çıkacağını anlamıştır. İttihat ve Terakki üyelerine, kaçmasının da verdiği rahatlıkla, açıkça küçük düşürücü şekilde milletin onların uyguladığı politikalara karşı cevabı bu isyan olmuştur ve millet onlara bu ayaklanmayla hadlerini bildirmiş bulunmaktadır.

Vahdeti bu isyandan çok şey beklemiş fakat her şey aleyhine sonuçlanmaya başlamıştı. Kimse onun yalnızca şeriatı isteyen, kanunlarında İslam'a uygun olarak çıkarılmasını istemesinden başka gayesi olmayan kişi olarak görmüyordu. Bundan sonra kendisini ne kadar savunsa da bir sonuç çıkmayacakmış gibi gazetede ki yazısı da sanki bir vasiyet niteliği taşımaktaydı. Bütün kozlarını oynamış biri için yapılacak tek şey Vahdeti'nin de yaptığı gibi kaçmak olacaktı. O durum ve psikoloji içerisinde de kimse ona sahip çıkmayacaktı. En kötüsü de sanırız ki bu olacaktı. Çünkü Vahdeti bu isyanı çıkaran kendisi olmasa da ayaklanmayı oldukça benimseyen bir kişiydi. Nitekim Kocahanoğlu'nun şu ifadeleri durumu en açık şekilde ortaya koymaktadır; “*Mizancı Murat, Mevlanzade Rifat ve Yeni Gazete yazarları dahil hiç kimse, Vahdeti kadar isyanı benimseyip ona sahip çıkmamıştır.*”⁹⁴⁹ Gerçekten de öyleydi, Vahdeti'nin daha sonra göreceğimiz kaçış mücadelesindeki o çaresizlikle nasıl bir sona yaklaştığı gözler önüne serilecektir.

Aynı gün yazılan, ilki “*Asakire hitab*” diğeri ise “*Cemiyetlere İhtar-ı Mühim*” adını taşıyan makaleler ise imzasızdır. Akşin, bu makalelerin Said-i Kürdi'ye ait olduğu kanaatindedir. Nitekim ikinci makale daha önce *Mizan*'da yayınlanmıştır.⁹⁵⁰ Ayrıca iki imzasız makaleden sonra Said-i Kürdi imzasını taşıyan “*Sada-yı vicdan*” makalesi bulunmaktadır.

“*Asakire hitab*” adlı makalede, ayaklanmanın başkahramanları askerlere son bir kez seslenilmektedir. Said-i Nursi, Peygamberin emrini tebliğ ettiğini söyleyerek, şeriatla, ulümlere itaatin farz olduğunu, askerlerin ulümlerinin de zabitler olduğunu iletmektedir. Askerlerin her iki istibdadı da kansız bir şekilde başarımları şeriatın bir mucizesidir. Zabitler siyasete karışmamalıdır. Gerçekleşen hareket - 31Mart- bir ilaçtır fakat fazlası zehir olmaktadır, şuan ise Avrupa'nın istibdadı altında bulunmaktadır o nedenle dikkatli ve ılımlı olmak gerekmektedir.⁹⁵¹ “*Sada-yı vicdan*” adlı makalede Bediüzzaman Said-i Kürdi, İttihad-ı Muhammedi

⁹⁴⁹ Kocahanoğlu, s. 186.

⁹⁵⁰ Akşin, s. 222.

⁹⁵¹ Volkan, “Asakire Hitab”, 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 3-4.

Cemiyeti'nin her yeri istila ettiğini ifade etmektedir. Bu cevher şuan kutsal bir yerde saklanmalıdır. Demek oluyor ki bu saklanan cevher daha sonra ortaya çıkarılabılırdi. Yani İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, belki de yeniden vücut bulabilirdi.⁹⁵²

Aynı gün kadınların örtünmesi olayına da yer verilmişti. Kadınların ziynetleri iffetleri olduğundan dolayı, örtünmeye dikkat etmeli, yakışsız yerlerde bulunmaktan çekinmelidirler. Ayrıca, bu konuda çok şikâyet olduğu ve bunun tedbirinin alınmasının duyurusu yapılmaktadır.⁹⁵³ Bilindiği gibi daha önce de askerlerden bu gibi istekler gelmekte, Vahdeti de bunu gazetesinde yayınlamaktaydı fakat bunun asker değil gazetenin işi olduğunu da bildirmekteydi. Son sayıda da görüldüğü gibi üstüne düşeni yapan *Volkan*, kadınların örtünmesine de değinmişti.

Cemiyet-i İlmiye'nin o gün yayınladığı bildirimlerden biri de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile ilgiliydi. Şeriatı, hükümet ve onun adına, maddeten ordu, manen de ilmiye korurdu. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin bazı saf Müslümanlarla ve fesat kişilerce kurulmuş olması ihtimali de vardı. Daha önce ise İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin aleyhinde bulunulmamasının sebebi, halkta ulemanın sözleri hakkında kuşkular uyandırmamaktı. Ama artık *Volkan*'dan fişkıran ateşler, sonradan anlaşıldığı için bu kâğıt parçasını ellerine alan Müslümanlar akıllarını başlarına almak zorundaydılar. Daha önce *Volkan*'ın Abdülhamid'e açık mektubunu eleştiren Cemiyet-i İlmiye, böylece *Volkan*'ı ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni toptan mahkûm ediyordu. Bu arada, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin mahkûm edilmesinde, Hareket Ordusu'nun yakın oluşunun etkisi de göz ardı edilemezdi.⁹⁵⁴ Ayrıca, diğer gazetelerde Vahdeti'nin ne kadar kötü bir insan olduğu da anlatılmaya başlanmıştı.⁹⁵⁵

Bu arada yedinci gün Ayastefanos'a giden bazı mebuslar sekizinci gün diğer arkadaşlarını da yanlarına çağırmışlardı. Böylece mebuslar İstanbul ile Ayastefanos arasında bölünmüş olduklarından iki yerde de çoğunluk sağlanamıyordu. Ali Rıza Bey de bir ya da iki gündür Ayastefanos'ta bulunuyordu.⁹⁵⁶ Dokuzuncu gün Ayastefanos'taki mebus sayısı yapılan çağrı üzerine artmıştı.⁹⁵⁷ Yine aynı gün,

⁹⁵² *Volkan*, "Sada-yı vicdan, 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 4.

⁹⁵³ *Volkan*, "Merci'inin Nazar-ı Dikkatine", 7 Nisan 1325, Nu. 110, s. 4.

⁹⁵⁴ Akşin, s. 233-234.

⁹⁵⁵ Sönmez, agm.

⁹⁵⁶ Akşin, s. 231.

⁹⁵⁷ Akşin, s. 244.

Mebusan ve Ayan Meclisleri Ayastefanos'ta Yat Kulübünde toplanma kararı almıştı.⁹⁵⁸ Onuncu gün, 22 Nisan 1909'da Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan, Meclis-i Umumi-i Milli adı altında Yat Kulüpte ortak ve gizli bir birleşme yapacaktır.⁹⁵⁹

C. 31 Mart Olayı'nın Sona Ermesi

1. Hareket Ordusunun Başkente Hâkim Olması

31 Mart Olayı, Selanik'e ünlü İttihatçı İsmail Canbulat tarafından "*meşrutiyet mahvoldu*" cümlesinden ibaret bir telgrafla bildirilmiştir.⁹⁶⁰ İttihat ve Terakki, olay karşısında ikili bir strateji saptamıştır. İlki, bir yandan yurdun dört bir yanına dağılan İttihat ve Terakki kulüplerinin öncülüğüyle İstanbul'a, özellikle sadaret makamına protesto telgrafları çekmek; diğeri ise kendisine sadık silahlı güçleri toplayarak İstanbul üzerine yürümektir. Cemiyetin sivil ve asker kanatları saptanan bu stratejiyi son noktasına kadar başarıyla uygulamışlardır. O günlerin sadrazamı olan Tevfik Paşa'nın dosyalarında yüzlerce kınama telgraflarına rastlanmaktadır. Bunlar Rumeli'den geldiği kadar Anadolu'nun çeşitli yerlerinden de çekilmiştir. Telgrafların hemen hepsinde ortak tema, Meşrutiyet'in tehlikede olduğu, Meclis-i Mebusan'ın tehdit edilmesinin kınandığı, gerekirse Meşrutiyet'i korumak için silaha sarılacağı, mevcut hükümetin gayrimeşru olduğu ve tanınmadığı noktalarıdır.⁹⁶¹

İttihat ve Terakki'nin Selanik ve Manastır civarındaki örgütlü ve dinamik gücü yeniden harekete geçiyordu. Yaşanan gelişmeler üzerine, asker-sivil İttihatçı bütün kadro Selanik'te buluşmuşlardır. Talat Bey, Dr. Nazım, Hüseyin Cahit ve Cavit Beyler, İsmail Canbulat Selanik'teydi. Enver Berlin'den, Hafız Hakkı Viyana'dan, Ali Fethi⁹⁶² Paris'ten gelmişti. Ayrıca Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa da ikna edilmişti.⁹⁶³

⁹⁵⁸ Türkmen, s. 67.

⁹⁵⁹ Turfan, s. 247.

⁹⁶⁰ Birinci, s. 204; Bayar, Cilt: 1, s. 153; Karal, Cilt: V, s. 96; Baydar, s. 31.

⁹⁶¹ T. Çavdar, s. 134.

⁹⁶² Daha sonra Sofya sefiri, Dâhiliye Nazırı ve Cumhuriyet'in Başkanvekillerinden olan Serbest Fırka kurucusu Ali Fethi Okyar'dır. Kutay, s. 47.

⁹⁶³ Paşa, bütün Rumeli'deki mülki ve askeri idareyi üzerine almış, Edirne'deki ikinci orduyu kazanmış, para meselesini halletmişti. Gönüllü sivil taburlar kurulmuş, Redif Fırkası hazırlanmıştı. Göğüsleri ve omuzları, Abdülhamid'in nişanlarıyla dolu olan Mahmut Şevket Paşa, İstanbul'a yürüyecekti. Kocahanoğlu, s. 179; La Turquie gazetesinin 19 Nisan'da bildirdiğine göre, Ahmet Rıza,

Ayaklanma haberi Selanik'e varır varmaz oradaki İttihat ve Terakki ile Üçüncü Ordu kesin bir tavır almıştır. Bu bağlamda Mahmut Şevket Paşa'nın başkanlığında askeri kulüpte yapılan toplantıda, Rumeli'den gidecek bir ordu ile ayaklanmanın bastırılması kararlaştırılmıştır.⁹⁶⁴

İsyanı bastırmak için İttihatçılar Selanik'te kuvvet toplamaya ve toplanan kuvvetleri trenlerle İstanbul'a sevk etmeye başlamışlardır. Bu kuvvet içinde muntazam birlikler küçük bir azınlıktı. Çoğunluğu Sırp, Bulgar, Yunan, Makedon, Arnavut, Yahudi çetecileriyle gönüllüler teşkil ediyordu.⁹⁶⁵ Hareket Ordusu, İstanbul'a yürüdüğünde, asker çoktan kışlasına dönmüş ve Meclis-i Mebusan mesaisine başlamıştı. Fakat İttihat ve Terakki, bu isyanı iktidarını tam ve rakipsiz olarak kurmak için kullanacaktı.⁹⁶⁶

İsyanın sekizinci günü, hükümet, Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'dan telgrafla bir ultiatom almıştı. Hareket ordusunun amaçları şöyle sıralanmıştı: 1) Meşrutiyet aleyhindeki ayaklanmadan dolayı İstanbul'un bozulan asayişini sağlamak 2) Fesat ve hainlerin aldattığı askeri, itaat altına almak 3) Ayaklanmaya sebep olanları, düzenleyenleri, olayda rol oynayanları ortaya çıkarıp kanuna göre cezalandırmak 4) Meşrutiyet'in bir daha böyle bir tehlikeye girmemesini sağlayacak tedbirler almak.⁹⁶⁷ Üçüncü maddenin içine, *Volkan* ve yazarları da girmektedir.⁹⁶⁸

Hareket Ordusu dokuzuncu gün çoğalarak yaklaşmaya devam ediyordu.⁹⁶⁹ Üçüncü Ordu kumandanı Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa, Selanik'te Üçüncü Ordu'nun başında Hadi Paşa'yı bırakıp⁹⁷⁰ 21 Nisan 1909'da, Hareket Ordusu kumandanlığını Hüseyin Hüsnü Paşa'dan almak üzere Ayastefanos'a geldi.⁹⁷¹ Bu

Hüseyin Cahit, Cavit, Rahmi, Nazım Beyler Selanik'e gelmişler, Rahmi, Talat, Enver, Niyazi Beyler ve Emanuel Karasu Efendi, Selanik'ten Çatalca'ya geçmişlerdi. Akşin, s. 206.

⁹⁶⁴ Bu orduya Hareket Ordusu adının verilmesi, toplantıda bulunan, o zamanlar Kurmay Başkanı Kolağası Mustafa Kemal'in düşüncesiydi. Akşin, s. 85, 386; Kutay, s. 405; Karal, Cilt: V, s. 98; Atay, s. 55; Bayar, Cilt: 1, s. 154; Hareket Ordusu için Avrupalılar genel olarak "Kurtuluş Ordusu" adını kullanıyorlardı. Lewis, s. 215.

⁹⁶⁵ Öztuna, s. 146; Birinci, s. 204; Tunçay, s. 31; Şerif Paşa, s. 50.

⁹⁶⁶ Birinci, s. 208.

⁹⁶⁷ Akşin, s. 227-228.

⁹⁶⁸ Albayrak, s. 297.

⁹⁶⁹ Akşin, s. 240.

⁹⁷⁰ Bayar, Cilt: 2, s. 8.

⁹⁷¹ Kutay, s. 229; Öztuna, s. 146; Bayar, Cilt: 2, s. 7; Bunu Alman siyasetinin başarısı olarak yorumlayan görüşler de vardır. Daha gerçekçi olanı ise, bu büyük hareketin şerefini M. Şevket Paşa'nın başkalarına bırakmak istememesidir. Birinci, s. 204-205.

ordunun İstanbul'a yürümesi Birinci Ordu'da tereddüt uyandırmıştı. İstanbul'daki generaller, Sultan Abdülhamid'den bu kuvveti İstanbul'a sokmamak için emir istemişlerdir. Ancak Sultan Abdülhamid, kesin bir şekilde Birinci Ordu'ya olaya müdahil olmamalarını emretmiştir. Bu suretle Abdülhamid'in Müslümanı Müslümana kırdırmadığını görmekteyiz. Hatta Sultan, Birinci Ordu kumandanı Nazım Paşa ile beraberindeki generallere, Hareket Ordusu'na silah çekmeyeceklerine yemin dahi ettirmişti.⁹⁷² Hükümet, isyancı kuvvetlerle Hareket Ordusu arasında savaşın önlenmesini sağlamak amacıyla Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmemesini istemişti. Bu istekleri Mahmut Şevket Paşa'ya bildirilse de olumsuz karşılandı. İstanbul üzerine yürümeye devam edildi.⁹⁷³ Padişah Hareket Ordusu'nun Selanik'ten gelmesini, şiddete başvurulmaması koşuluyla olumlu karşılamaktaydı. Bu haber kabine de ise panik yaratmıştı. Bazı üyeler, Hareket Ordusunu, anayasanın ihlal edilmediğine ikna etmek üzere bir heyet gönderilmesinin doğru olacağını söylüyordu. Fakat Selanik'ten gelen orduyla görüşmeye giden heyet olumlu bir cevap alamamıştır.⁹⁷⁴

Talat Bey ve Dr. Nazım, hareket ordusuna katılmak için İstanbul'dan ayrılmışlar ve ordu başkente yaklaşırken, 31 Mart başkaldırıcularının etkisinden uzak Ayastefanos'taki Yat Kulübü'nde ortak bir toplantı yapılmıştır. Meclisin temel konusu padişahın hallidir. Mahmut Şevket Paşa ise Hareket Ordusu'nun başkente girmesinden ve tüm denetimi eline almasından sonra konunun gündeme getirilmesini istemekteydi. Ordu içerisinde padişaha geleneksel bir yaklaşımla bağlı olan asker hal'i duyunca başkaldırabilirdi. Meclis bu arada padişaha dolaylı bir güven verme amacıyla sadarete telgraf çekmiş ve Ayastefanos'taki ortak toplantının amacının Hareket Ordusu'nu desteklemek ve padişahın Kanun-i Esasiye sadık kaldıkça saltanat haklarını korumak olduğu bildirilmiştir. Bu telgrafın altında Said Paşa, Ayan İkinci Başkanı Ahmet Muhtar Paşa ve Meclis-i Mebusan İkinci Başkanı Talat beylerin imzası bulunmaktaydı. Bu güvenceye rağmen II. Abdülhamid için hal kararı verilecekti. Bu telgrafa karşın özellikle yabancı basın padişahın tahtından indirilmesi

⁹⁷² Öztuna, s. 149; Nazım Paşa, 31 Mart ayaklanması sırasında Hassa Ordusu kumandanı sıfatıyla İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu'nun durdurulmasını Sultan II. Abdülhamid'e tavsiye etmiştir. Bu amaçla kışlaları dolaşarak asi askerlerden yardım istemiştir. Nazım Paşa, Hareket Ordusu, İstanbul'da tam asayiş sağlanana kadar Yeşilköy'de esir kalmıştır. Avcioğlu, s. 43-44.

⁹⁷³ Karal, Cilt: V, s. 98.

⁹⁷⁴ Ahmad, s. 74.

olasılığından bahsetmekteydi.⁹⁷⁵ Bunun yanı sıra, Padişahın hal haberinin kaynağı Enver Bey⁹⁷⁶ olarak da belirtilmektedir.⁹⁷⁷

Milletvekili ve senatörler Meclis-i Umumi-i Milli adı altında toplanmışlardı. Senatonun ikinci reisi Ahmet Muhtar Paşa'ydı. Meclis-i Mebusan ikinci reisi Talat Bey delittihat ve Terakki'nin başı sıfatıyla Meclis-i Milli'ye hakim görünmekteydi. Gerek meclis gerekse Mahmut Şevket Paşa, yayınladıkları resmi tebliğlerle, Hareket Ordusu'nun, hükümdarı asilerin elinden kurtarmak amacıyla İstanbul'a gireceğini bildirdiler.⁹⁷⁸ Milli Meclis, oy birliğiyle, başkanlığa o gün İstanbul'dan gelen Ayan Başkanı Said Paşa'yı seçmişti. Mebusan reisi Mustafa Efendi, istifa ederek Ahmet Rıza mebusan başkanlığına getirildi. Oturum gizli oldu ve verilen bir önergeyle Padişahın tahttan indirilmesi görüşüldü.⁹⁷⁹

Artık Milli Meclis ile Hareket Ordusu, birlikte hareket ediyordu.⁹⁸⁰ İsyancılar, on bir gün diledikleri gibi hareket ettikten sonra, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından kanlı bir biçimde bastırılacaktır.⁹⁸¹ 1909 yılı, 23 Nisan'ı 24 Nisan'a bağlayan gece -1325, 10 Nisan'ı 11 Nisan'a- Hareket Ordusu şehre girdi ve İstanbul önemli bir direnişle karşılaşılmeden işgal edildi.⁹⁸² Asiler kumandanı mahrum, plansız şekilde sığındıkları yerlerde müdafaa halinde vuruşuyorlardı, Hareket Ordusu'nun hücumları daha şiddetliydi.⁹⁸³ İstanbul işgal edildiğinde bu askerin özellikle Beyoğlu kışlalarında gösterdiği direnme kanlı da olsa umutsuz bir

⁹⁷⁵ T. Çavdar, s. 137.

⁹⁷⁶ Daha sonra Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili olan Enver Paşa, 1922 Ağustosunda anavatanın kurtuluşu için Şarki Buhara'da Ruslarla savaşırken şehit olmuştur. Kutay, s. 47.

⁹⁷⁷ T. Çavdar, s. 138.

⁹⁷⁸ Öztuna, s. 147; M. Şevket Paşa'nın yanında, Kurmay Başkanı Ferik Ali Paşa, topçu kumandanı Hasan Rıza Paşa, İkinci Ordu Kumandanı Salih Paşa, ayrıca Kaymakam Selahattin, Cemal Bey, Binbaşı Yusuf Rasih, Remzi, Niyazi, Enver Beyler de vardı. Akşin, s. 248-249.

⁹⁷⁹ Akşin, s. 253-254; Ahmad, Bir Kimlik Peşinde..., s. 79; Ahmet Rıza Bey'in Anıları, s. 38; Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 34; Danişmend, Cilt: 4, s. 375.

⁹⁸⁰ Kodaman, s. 178; Hareket Ordusu her ne kadar meclisle hareket etse de, Mahmut Şevket Paşa, ordunun politizasyonunu desteklemiyor ve isyanın İttihat ve Terakki Cemiyeti adına değil, ülke adına bertaraf edildiğini özellikle vurguluyordu. B. Burak, s. 48.

⁹⁸¹ Taçalan-Etingü, s. 314.

⁹⁸² Ahmad, İttihat ve Terakki..., s. 75; Abdurrahman Şeref Efendi, s. 21; T. Alkan, s. 428.

⁹⁸³ Bayar, Cilt: 2, s. 21; Bütün bu olaylar sırasında kaç kişinin öldüğü ise tam olarak belli değildir. Kaynakların verdiği rakamlar değişik olup 100-160 Hareket Ordusu askerinin şehit olduğu, isyancılardan ise 300 kişinin hayatını kaybettiğini yönündedir. Bu olay nedeniyle İstanbul'da yapılmış olan Abide-i Hürriyet mezarlığında ise 2 subay ve 42 erin yattığı bilinmektedir. Turhan, 05.04.2011; Taşkışla ve Taksim kışlaları şiddetli müdafaaada bulunmuşlardı. Buralarda her iki tarafında zayıyatı epeyce fazlaydı. Karabekir, s. 449; İnönü, s. 77; Türkmen, s. 85.

davranıştı.⁹⁸⁴ 25 Nisan'da İstanbul'a tamamen hareket ordusu hâkim olmuştu. Hareket Ordusu kumandanlığı bir bildiri ile İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildiğini duyurdu.⁹⁸⁵ Örfi idarenin ilan edilmesiyle Mahmut Şevket Paşa vaziyete tamamen hâkim olmuştu. Muhakemeler ve cezalar ise şiddetli olacaktı.⁹⁸⁶ Hüseyin Cahit'in ifadesine göre Hareket Ordusu'nun İstanbul'u fethetmesiyle yeni bir devir açılmıştı.⁹⁸⁷

Daha sonra meclis, 19 Nisan 1325'te, irtica hareketine karşı koyması, Kanun-i Esasi ve Meşrutî idareye vurulan darbeden dolayı vatani bu tehlikeden kurtarması, Meşrutî idareyi yeniden tesis etmesi, Meclisin serbest şekilde çalışmasını sağlayan orduya minnetlerini arz ettikleri bir takriri, Ordu Kumandanına hitaben bir heyet vasıtasıyla takdim etme kararı almıştır.⁹⁸⁸

Hareket Ordusunun müdahalesi, ülkemizde siyasal iktidara karşı ordunun yapmış olduğu ilk doğrudan müdahale olmuştu. Ülkemizde bunun örneklerine daha sonra da rastlanılacaktı.⁹⁸⁹

On üçüncü gün yani 25 Nisan 1909'da İstanbul'da gazeteler çıkmadı. Çünkü on ikinci günde çarpışmalar yüzünden gazete idarehaneleri çalışmadı. On ikinci ve on üçüncü güne dair haberler, on dördüncü günkü gazetelerden öğreniliyordu.⁹⁹⁰

26 Nisan 1909'da Hareket Ordusu'nun, milli meclisin asıl yeri olan Ayasofya'daki binasında emniyet içinde vazifelerine devam edeceklerini bildirmesi üzerine Milli Meclis Yeşilköy'deki Yat Kulüp binasından ayrılarak asıl yerine dönmüştü.⁹⁹¹

2. II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

II. Abdülhamid bu ayaklanmaya karşılık, İkinci Tümen Kumandanını çağırıp bu asileri dağıtmanın gerekliliğini söylemişti. Tümen kumandanıysa ordu

⁹⁸⁴ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 132.

⁹⁸⁵ Kutay, s. 230; Karal, Cilt: V, s. 102; Sıkıyönetimin ilan edildiğini açıklayan bildiri 26 Nisan 1909'da Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. N. Çavdar, s. 77. Mahmut Şevket Paşa'nın yayınladığı idare-i örfiye beyannamesi için bkz. İkdâm, 13 Nisan 1325, Nu. 5358, s. 1; Beynamede, asayişî bozacak en küçük bir hareketin dahi büyük cezalara çarptırılacağı ilan olunmaktadır.

⁹⁸⁶ İnönü, s. 78; Öztuna, s. 149; Esatlı, s. 35.

⁹⁸⁷ Birinci, s. 205.

⁹⁸⁸ MMZC, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İnikat: 64, Cilt: 3, 19 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909), s. 159-160.

⁹⁸⁹ Gözler, s. 24.

⁹⁹⁰ Akşin, 31 Mart..., s. 277.

⁹⁹¹ Kutay, s. 230.

kumandanından böyle emir almadığını ancak sultan isterse bunu yapabileceğini söylemesi üzerine tereddüt eden Abdülhamid, ordu kumandanının emri neyse onun yerine getirilmesini söyledi fakat Mahmut Muhtar Paşa böyle bir emir vermedi.⁹⁹² Olaydan sonra *İkdam* Gazetesi bu durumla ilgili şu yorumda bulunmuştu: Hadiseyi Askeriyeye iştirak eden askerlerin Ayasofya Meydanı'nda toplandıkları Hassa Ordusu Kumandanı tarafından haber alınmıştı. Yalnız bir tabur kuvvetinde oldukları halde bu ayaklanmaya engel olunmaması ve cesaretsizlik göstermeleri facia hareketinin biran evvel bertaraf edilememesine sebep olmuştur.⁹⁹³

II. Abdülhamid gibi işin arkasını ve sonunu düşünüp önlem alan ve politikayı iyi bilen bir padişahın işin sonunun kendisine gelip dayanacağını bilmemesine imkân yoktur. Ne var ki Hareket Ordusu'nun başkent kapılarına dayandığı sıralarda elindeki seçenekler pek azdı. Abdülhamid'in iç ve dış dinamiklerin bütünüyle aleyhine döndüğü ve örgütsüz yığınlara dayandığı bir ortamda başvuracağı bir direnme boşuna kan dökülmesiyle sonuçlanacaktı.⁹⁹⁴ II. Abdülhamid duruma hâkim olamamıştı. Aslında meşruti bir hükümdar anayasaya göre gayri mesul olduğu gibi, isyanı bastırmak görevi de kendisine ait değildi.⁹⁹⁵ Belki de, İttihat ve Terakki'ye karşı olan ayaklanmayı desteklemese bile isyanı bastırmayarak tahtı için yarar ummuştu.⁹⁹⁶

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Hareket Ordusunun başkente hâkim olmasından sonra, 27 Nisan 1909 Salı günü, Mebusan ve Ayan meclisleri Meclis-i Milli –Millet Meclisi- şeklinde Yeşilköy'de Sait Paşa başkanlığında toplandığında tek gündem maddesi II. Abdülhamid'in hal işlemi meselesiydi. Meclis-i Milli, bu problemin çözülmesi için çalışmalara devam etmek üzere Yeşilköy'den İstanbul'a gelerek Ayasofya'daki binasında toplanmıştı.⁹⁹⁷ O gün Hüseyin Cahit, Rahmi ve

⁹⁹² Öztuna, s. 148; Hassa Ordusu yine de o sabah isyanı bastırabilirdi. Çünkü elinde kuvvetli süvari birlikleri vardı. Asker iyi eğitim görmüştü. Ancak, ordunun harekete geçmesine Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa mani olmuş, kurtuluşu isyanın bastırılmasında değil, istifada görmüştür. Nitekim Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın sonradan Atina gazetelerine verdiği demeç durumun böyle olduğunu göstermektedir. Mahmut Muhtar Paşa demiştir ki: "İsyan başladığı sırada bastırmak çocuk oyuncağı kabilindendi. Ancak hükümet şiddetli harekete kesinlikle karşı koydu. İsyan gittikçe genişledi. İhtilalcilere bu kadar cesaret veren şey padişah tarafından yıkıcı hareketlerinin hoş görüleceği teminatıdır." Güresin, s. 54.

⁹⁹³ *İkdam*, "Serseri Vahdeti ve Mahiyeti", 9 Nisan 1325, Nu. 5355, s. 1.

⁹⁹⁴ T. Çavdar, s. 138.

⁹⁹⁵ Öztuna, s. 146.

⁹⁹⁶ Taçalan-Etingü, s. 315.

⁹⁹⁷ Kocahanoğlu, s. 177; Akşin, s. 297; Gözler, s. 24; Kutay, s. 159; Karal, Cilt: V, s. 103; Güresin, s. 67.

Cavit Beyler de İstanbul'a geldiler. Durumun normale dönmesi üzerine, öğrencileri okullara, memurları işlerine çağıran bir ilan daha çıktı.⁹⁹⁸

Mecliste hal işleminin tamamlanması sırasında halkın için şeriata uygun yapıldığına inanması için bir fetvanın alınması gereği ortaya kondu. Önce fetvamı alınsın yoksa hal olduktan sonra mı fetva alınma yönüne gidilsin konusu ciddi bir sorun olarak ele alındı. Talat Bey, kürsüye çıkarak fetvadan evvel hal'le karar verildiğini hatırlattı. Her yerden hal sesleri yükseldi. Bunun üzerine Said Paşa ayağa kalkarak önce tahttan indirmeyi sonra da Beşinci Mehmet unvanıyla Reşat Efendi'nin tahta çıkışını oya sundu.⁹⁹⁹ Üyeler bu önerileri oy birliği ile kabul ettiler. Bunun üzerine durumun eski ve yeni padişahlara bildirilmesi için heyetler oluşturuldu.¹⁰⁰⁰ Meclisin bu kararı Şeyhülislamın istemeye istemeye verdiği bir fetva ile onaylandı.¹⁰⁰¹

Ayaklanmadan sorumlu tutularak II. Abdülhamid, meclis tarafından tahtan indiriliyordu.¹⁰⁰² Abdülhamid'in 31 Mart'ı düzenlemede bir etkisi olmadığı anlaşılrsa da, yaşanan olaylar neticesinde Ayan ve Mebusan meclislerinin ortak kararı ve verilen fetva ile isyanın başlamasından tam iki hafta sonra 27 Nisan 1909'da hal edildi.¹⁰⁰³ Ayaklanmanın son perdesi II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle kapanmıştı¹⁰⁰⁴ İktidar yolu artık İttihat ve Terakki Cemiyeti için açılmış görünüyordu.¹⁰⁰⁵

Abdülhamid'e hal edildiğini bildirmek için giden heyet kozmopolit yapıdaydı.¹⁰⁰⁶ Yahudi Emanuel Karaso, Ermeni Aram Efendi, Arnavut Esat Toptani Paşa ve Gürcü Arif Hikmet Paşa'dan kurulu heyet, Yıldız Sarayı'na giderek durumu Abdülhamid'e bildirdi.¹⁰⁰⁷ II. Abdülhamid'in yerine çıkacak olan Mehmet Reşat'a

⁹⁹⁸ Akşin, s. 305.

⁹⁹⁹ T. Çavdar, s. 138; Said Paşa, daha önce padişaha yedi defa sadrazamlık yapmıştı. Bu rekor beraberliğe rağmen, tahttan indirilmesi toplantısına başkanlık etmiş ve teklifi oya sunmuştu. Kutay, s. 189.

¹⁰⁰⁰ T. Çavdar, s. 139.

¹⁰⁰¹ Ahmad, s. 76; Ahmad, Bir Kimlik Peşinde..., s. 79; Turfan, s. 249.

¹⁰⁰² Akşin, Jön Türkler ve..., s. 130.

¹⁰⁰³ T. Alkan, s. 428.

¹⁰⁰⁴ Taçalan-Etingü, s. 315.

¹⁰⁰⁵ T. Çavdar, s. 139.

¹⁰⁰⁶ T. Çavdar, s. 139.

¹⁰⁰⁷ Taçalan-Etingü, s. 316; T. Alkan, s. 428; Yıldız'da yaver olarak bulunan Yüzbaşı Hasa Bey'den işitildiğine göre; İngiltere kralı, elçilik baştercümanı Fitzmaurice aracılığıyla Abdülhamid isterse, Akdeniz donanmasını İstanbul'a yollamaya hazır olduğunu bildirmişti. Abdülhamid ise nezaketle

tahta çıktığını bildiren heyet ise bu şekilde kozmopolit değildi. Ayan İkinci Başkanı Ahmet Muhtar Paşa ve Meclis-i Mebusan İkinci Başkanı Talat Bey bu heyete başkanlık ediyordu. Mehmet Reşat, harbiye nezaretine gelerek Ayan ve Mebusan ikinci başkanlarının huzurunda, meclis başkanının ihtarı üzerine şeriatı, Kanun-i Esasi hükümlerini Meşrutiyet usulünü, milletin haklarını koruyacağına dair ant içti ve bu ant bir kere de Meclis-i Mebusan'da tekrar edildi.¹⁰⁰⁸ Osmanlı padişahı bu tarihten sonra meşruti monarşideki bir hükümdar gibi, sembolik yetkileri olan bir devlet başkanı konumuna düşmüştü. Böylece ülkede meşruti monarşi gerçekleşmiş oluyordu.¹⁰⁰⁹

1876 31 Ağustosunda tahta çıkan II. Abdülhamid, 27 Nisan 1909'da tahttan indirildiğinden, 32 yıl 7 ay 27 gün hilafet ve saltanat makamında kalmış oluyordu.¹⁰¹⁰ Bu sadece bir sultanın değil, otuz üç yıllık büyük bir siyasi tecrübenin ve birikimin de tarih sahnesinden sürgün edilmesiydi.¹⁰¹¹ Çırağan Sarayı'nda kalma isteği dahi kabul edilmeyerek o gece trenle Selanik'e gönderilecekti.¹⁰¹² Bu sırada, İstanbul'a gelen Balkan çetecileri, Yıldız Sarayı'na girerek saraydaki değerleri eşyaları paylaştılar. Padişahın altın arabası bile parçalanıp bölüştü. Sarayın papağanları dahi alınıp götürüldü.¹⁰¹³ Sultan'ın hallini takiben satışa çıkarılan saray eşyaları çok oransız fiyatlarla satılmıştı. Bu da satıştan çok bir yağmaya benziyordu.¹⁰¹⁴

Sultan II. Abdülhamid'in düşürülmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ilk gerçek adımı olmuştur. Onun düşüşüyle, yalnız Avrupa ve Balkan devletleri değil, Ermeniler, Yahudiler gibi devlet sahibi olmayan topluluklar da hedeflerine çok yaklaştıklarını hissetmişlerdir.¹⁰¹⁵

reddederek gelenlerin de -Hareket Ordusu- evladı olduğunu söylemişti. Akşin, 31 Mart..., s. 284; Karal, Cilt: V, s. 106.

¹⁰⁰⁸ T. Çavdar, s. 139; II. Abdülhamid'in yerine tahta geçen Mehmet Reşat'ın son derece nazik, yüksek gönüllü biri olduğundan bahseden İkdam Gazetesi 28 Nisan 1909'daki sayısında, Sultan Mehmet'in hayatına da yer vermiştir. İkdam, 15 Nisan 1325, Nu. 5359, s. 1.

¹⁰⁰⁹ Gözler, s. 24.

¹⁰¹⁰ Kutay, s. 133; Danişmend, Cilt: 4, s. 378.

¹⁰¹¹ Birinci, s. 206.

¹⁰¹² Kocahanoğlu, s. 177; Güresin, s. 76; Hunç, s. 158; Lewis, s. 216.

¹⁰¹³ Öztuna, s. 149.

¹⁰¹⁴ Birinci, s. 206; Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK, Ankara, 1988, s. 41.

¹⁰¹⁵ Öztuna, s. 148.

3. 31 Mart Olayı'nın Sonuçları

31 Mart Olayı'nın sebeplerinden ziyade, doğurduğu sonuçlar bakımından çok önemlidir.¹⁰¹⁶ Ayrıca 31 Mart, günümüzde de esrarını korumakta ve hala bilinmezlerle doludur.¹⁰¹⁷ 31 Mart'ın tam bir yorumunun yapılması sanırım hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Hadisenin çok taraflı olması ve bazılarının hala meçhul kalması buna mani olmaktadır.¹⁰¹⁸ 31 Mart, çirkin ve görünüşte bir irtica olayıdır. Milletten gelmemiştir. Millet, İttihat ve Terakki'den memnun olmasa da bu tip bir olayı çıkaracak değildi.¹⁰¹⁹ Genel kanı, İttihat ve Terakki'ye karşı olanların, basın ve bir takım gerici derneklerin, siyasi partilerin kışkırtmaları sonucu ayaklanmanın patlak verdiği biçimindedir. Ayaklanma başlayınca her siyasi ya da dini topluluk, isyanı kendi çıkar açısı yönünden körüklemiş ve kışkırtmıştır.¹⁰²⁰

31 Mart Olayı en geniş çerçevede II. Meşrutiyet'in bir tepkisi olarak da görülmektedir. Harekette birçok tarafın payının olması, olayın tam bir açıklamasının yapılmasını zorlaştırmıştır.¹⁰²¹ Bilinmektedir ki, İstanbul, Hareket Ordusu gelinceye kadar “Şeriat İsteriz” diye sokaklarda dolaşp bağırانların ve softaların elinde kalmıştı. Birçok mektepli subay öldürülmüş, aşağılanmış, evler basılmış ancak kaçanlar ve saklananlar kurtulabilmişti.¹⁰²² 31 Mart ayaklanmasında görünürdeki kişi, Avcı Taburu askerlerinin başlarında bulunan Arnavut Hamdi adında bir çavuştu ve Avcı Taburlarıyla birlikte “şeriat isteriz” iddiasıyla silahlanarak isyanı başlatmışlardı.¹⁰²³ İsyancılar kendilerine, subaylar ve devlet adamlarından bir önder bulamamışlardı. Ayaklananlar, ne istediklerini kendileri bile bilmiyorlardı.¹⁰²⁴

¹⁰¹⁶ Birinci, s. 205.

¹⁰¹⁷ Tunaya, Cilt:1, s. 196.

¹⁰¹⁸ Birinci, s. 204.

¹⁰¹⁹ Öztuna, s. 148.

¹⁰²⁰ Taçalan-Etingü, s. 315.

¹⁰²¹ Birinci, s. 207.

¹⁰²² Apak, s. 41.

¹⁰²³ Kodaman, s. 178; Kutay, s. 39; Bayar, Cilt: 1, s. 101; T. Alkan, s. 427; Avcıoğlu, s. 63; Hamdi Çavuş'un yanında arkadaşı Hazım Çavuş, Bölükemini Mehmet ve tüfekçi ustası Arif Hamdi'ye yardım etmektedirler. Ayrıca kadro dışı kalmış subayların sivil elbise ile isyanı yönettikleri görülmektedir. Güresin, s. 48; Baydar, s. 24; Üçüncü Avcı Taburu ise kumandanı Aziz Bey'in, verdiği izne rağmen, askerleri 2. Gün kışladan ayrılmamış, Aziz Bey de 3. Gün askere teşekkür edip Hareket Ordusu'nun geleceğini müjdelemiştir. Akşin, s. 107; Kazım Karabekir daha sonra anılarında, Hamdi Çavuş, Bölükemini Ahmet ve başka iki çavuşu, Harbiye Mektebindeki karargâha hapis olunmak üzere çavuşlara teslim ettiğini söylemektedir. Karabekir, s. 454; Hamdi Çavuş ve Hazım çavuş, Divan-ı Harbi Örfi'nin verdiği ilk idam kararında 3 Mayıs'ta Ayasofya'da asılanlar arasında bulunmaktadır. Baydar, s. 36.

¹⁰²⁴ Taçalan-Etingü, s. 314.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile birlikte Ahrar Fırkası'nın ve dolayısıyla Prens Sabahattin'in ayaklanmaya destek verdiği görüşü genel kabul görmektedir. İstanbul'daki İngiliz elçiliği mensuplarının da olaya karıştıkları tespit edilmiştir.¹⁰²⁵ Bazı kaynaklara göre olayda İngilizlerin desteğini sağlayan Prens Sabahattin ile Ahrar Fırkasının payı büyüktür. Fakat İttihatçılar hanedana mensup olmasından dolayı, olayın sorumlularını yargılarken, Prens Sabahattin'e ceza vermeyip, muhalefeti sindirmek için sivrilmiş birkaç kişiyi ve Vahdeti'yi astıracaklardır.¹⁰²⁶

Ayaklanmanın kışkırtıcılarından Mevlanzade Rıfat¹⁰²⁷, olayın patlak verdiği gün gazetesinde “*Bizi bizden ziyade düşünen İngilizlerin, İttihat ve Terakki ortadan kaldırılsa, Avrupa sermayesinin Osmanlı Devleti'ne büyük yatırımlar yapacağı*” öğüdünü vermesi işin içine ne kadar çok parmak karıştığını göstermektedir.¹⁰²⁸

31 Mart olayları patlak verdikten sonra ülkede siyasi ağırlığı olan çevreler farklı bir halet-i ruhiye içine girmişti. Her odak başka bir odaktan şüphelenmekte, İttihatçılar suçu başta Abdülhamid olmak üzere, kendilerine ters düşen ve engel teşkil edenlerin üzerine yıkmaya çalışmaktaydı. Hatta Padişahın ortalığı yatıştırma için bütün teşebbüsleri olumsuz bir şekilde yorumlanmıştı. Abdülhamid ise kendine karşı bir tertip olduğunu ileriye sürmüştü. Bunun yanında, zamanının sosyal bilimcilerinden ve Jön-Türk liderlerinden Mizancı Murat, bu olayları tertip edenlerin İttihatçılar olduğu hükmüne varmıştı. Mevlanzade Rıfat, olayın sorumlusunun II. Abdülhamid olmadığı aksine olayların büyümemesi için en fazla gayret gösterenlerin başında yer aldığını söylemektedir. Aynı zamanda irticai bir hareket olmadığını altını çizer ve ısrarla Prens Sabahattin'in baş sorumlu olduğunu vurgular. Ancak, işin en belirgin yanı ve olayın ortaya çıkmasında en büyük etkenin İttihatçı karşıtlığı olduğu konusunda birçok yazar hem fikirdir. Hatta İttihatçı karşıtlığının yüzde doksanları bulduğu söylenmektedir.¹⁰²⁹

¹⁰²⁵ Hunç, s. 157.

¹⁰²⁶ Kurşun-Kahraman, s. 200.

¹⁰²⁷ Ahrar Fırkası mensubu olmamakla beraber, gazetesi Serbesti ile bu fırkanın en sadık ve II. Meşrutiyet devrinin de en ateşli gazetecilerinden olan Mevlanzade, Sabahattin Bey'in çevresinde bulunanlardan biriydi. Vaka öncesinde gerek Sultan Abdülhamid'in gerekse İttihat ve Terakki'nin aleyhindeki neşriyatıyla siyaset sahnesini ısıtanların başında gelmekteydi. Birinci, s. 203.

¹⁰²⁸ Taçalan-Etingü, s. 315.

¹⁰²⁹ Nazmi Eroğlu, “31 Mart Vakası'nın Oluşumunda İttihatçıların Etkisi ve Bazı Yanılgılar”, **Köprü Dergisi**, Sayı: 78, Bahar 2002, [http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=58,\(07.01.2015\)](http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=58,(07.01.2015))

Vahdeti'nin 31 Mart Olayı'ndaki rolü üzerinde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Resmi kaynaklarda olaya istibdat idaresine dönüş açısından bakılarak II. Abdülhamdi ve Vahdeti sorumlu tutulmaktadır. Yusuf Hikmet Bayur, Müslümanlar hakkında "Muhammedi" tabirinin Hıristiyanlar tarafından kullanıldığı için bu hareketin batılı bir sömürgeci devletle bağlantılı olabileceğini söylemektedir.¹⁰³⁰ Tarık Zafer Tunaya ve Sina Akşin, olayı Ahrar-İngiltere işbirliğine dayandırarak, Vahdeti öncülüğündeki İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kışkırtıldığını söylemektedirler. Olaydan İttihat ve Terakki sorumlu tutanlar da Vahdeti'yi figüran olarak görürler. O dönemi yaşayan Ali Cevat Bey, Mevlanzade Rıfat, Ahmet Bedevi Kuran gibi kişiler Vahdeti ile *Volkan*'ın olaylarda önemsiz bir unsur olduğunu, her şeyin Ahrar-İttihat ve Terakki mücadelesinden kaynaklandığını söylemektedirler.¹⁰³¹ Ahmet Akgündüz'e göre, 31 Mart Olayı, İttihatçıların tertipleedikleri bir fitneydi ancak muhalifleri olan Kamil Paşa, Said Paşa, İsmail Kemal Bey, muhalif gazetecilerden Mizancı Murat ve *Volkan* Gazetesi başyazarı Derviş Vahdeti gibi bazı safdiller de durumdan pasta çıkarmak uğruna ateşe kürekle gittiler ve fitne ateşini söndürmek yerine daha da alevlendirdiler. Neticede düşmanlar kar etti; devlet, millet ve din zarar etti.¹⁰³² Ecvet Güresin'e göre de, harekette tahriki yapan ve İslamcılık akımını cihat ilanıyla sokaklara döküp silahlı çatışmaya götüren İttihat-ı Muhammediciler, *Volkan*cılardır. Fakat *Volkan*cıların arkasında dış ülkelerin gizli teşekküllerinin parmağı olduğuna şüphe yoktur. Nitekim bu şüphe duruşmalar sırasında kuvvetlenmiş, fakat İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa, Düveli Muazzama ile arayı bozmamak için soruşturmaya izin vermemiştir.¹⁰³³

Sonuç olarak, 31 Mart, İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti için bir ölüm kalım savaşı olmuştur. Ne var ki *Volkan* ailesinin ögütleri işe yaramamıştır. Olay planlanan hedefe ulaştırılamayınca İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti yenilmiş ve bu yenilginin bedelini ağır ödemiştir. Divan-ı Harp kurulmuş ve yargılama süreçleri başlamıştır.¹⁰³⁴ 31 Mart isyanının bastırılmasıyla, başta Derviş Vahdeti olmak üzere önde gelenlerin idam ve sürgün edilmesi, İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kapanmasına sebep olmakla birlikte, cemiyet tarihte derin izler bırakmıştır.¹⁰³⁵ İttihat-ı Muhammedi

¹⁰³⁰ Özcan, "İttihat-ı Muhammedi...", s. 476.

¹⁰³¹ Kurşun-Kahraman, s. 200.

¹⁰³² Akgündüz-Öztürk, s. 288.

¹⁰³³ Güresin, s. 93-94.

¹⁰³⁴ Tunaya, Cilt: 1, s. 196.

¹⁰³⁵ Kodaman, s. 186.

Cemiyeti, 31 Mart eylemlerinin bastırılmasıyla siyasal hayattan silinmiş oluyordu fakat ardında derin izler ve tepkiler de bırakıyordu.¹⁰³⁶

Başka bir yaklaşımla, hareketin kışla dışına taşması, içlerine sivil ve asker diğer muhalif unsurların katılması hareketin şiddetini artırmıştır. Bu unsurlardan bazıları, mesela olayda insanları harekete geçirmek isteyen, bozuk Türkçe ile konuşanlar hakkında tam bir bilgi bulunamaması daha ileri yorumlar yapılmasına engel olmaktadır.¹⁰³⁷ İlham kaynağı gerçekten dinsel tutuculuk olan bir isyanın böylesine dizginlenmiş olması ve kolayca bastırılması ise kuşku vericidir. İsyancılar yalnızca İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin peşine düşmüşler ve yalnızca İttihatçı basının gazetelerini yağma etmişlerdir. Dinsel bir tutuculuk söz konusu olduğunda, İttihatçılar kadar saldırıya uğrayabilecek olan Ahrar Fırkası, yabancılar, Hıristiyan mebuslar, bir zarar görmemişlerdir. Hıristiyanları hayli korkutması gereken dinsel bir ayaklanma Rum basınında övülmüştür.¹⁰³⁸

31 Mart'a kadar asker politikacının yanında ikinci derecede bir rol oynamış ve yalnız küçük rütbeli subaylar cemiyete üye olmuşlardı. İsyan, yüksek rütbeli subayları da işin içine karıştırmıştı. Mahmut Şevket Paşa, kendisinin ve ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti adına hareket etmediklerini tek amacının kanun ve nizamın devamını sağlamak ve ordudaki disiplini yeniden kurmak olduğunu özellikle belirtmiştir.¹⁰³⁹ Her ne kadar askeri bir dikta kurulmadıysa da bundan sonraki dönemde İmparatorluğun politik hayatında askerin rolü gittikçe artan bir önem kazanacaktı.¹⁰⁴⁰ Zaten 31 Mart Olayının galibi birinci derecede ordu, ikinci olarak ta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin olması iktidar-muhalefet ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştu.¹⁰⁴¹ Kaybeden ise, Osmanlı Devleti ve Osmanlıcılık idealidir. Kazananlar, Osmanlı Devleti'nin zayıf düşmesini, kaosa sürüklenmesini ve parçalanmasını isteyenler olmuştur.¹⁰⁴²

Ayrıca Hareket Ordusu'nun, ayaklanmayı tamamen bastırmasından sonra uygulanan sıkıyönetimle, şüpheli görünenlerin kimlik tespitleri kararı alınmış ve bu

¹⁰³⁶ Tunaya, Cilt: 1, s. 198.

¹⁰³⁷ Birinci, s. 207.

¹⁰³⁸ Ahmad, İttihat ve Terakki..., s. 72.

¹⁰³⁹ Ahmad, s. 76.

¹⁰⁴⁰ Ahmad, s. 77.

¹⁰⁴¹ Zeyrek, s. 42.

¹⁰⁴² Kodaman, s. 179.

tedbirin uygulanmasıyla ibretlik gerçekler ortaya çıkmıştı. Üzerinde din adamı kıyafetleriyle yakalananlar ne acıdır ki din adamlığıyla hiçbir ilgisi bulunmayan sahte kişiler çıkmıştı.¹⁰⁴³

31 Mart'tan sonra İttihat ve Terakki'nin siyaset meydanında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na rağmen rakipsiz kaldığını söyleyebiliriz.¹⁰⁴⁴ Mecliste ise yalnızca İttihat ve Terakki kalmıştı. 31 Mart ertesinde sadarete, Hüseyin Hilmi Paşa yeniden getirilmiştir.¹⁰⁴⁵ 31 Mart'ı fırsat bilip İttihat ve Terakki aleyhindeki düşüncelerini açıkça söyleyen muhalifler ve gazeteciler, Hareket Ordusu giderken İstanbul'u terk etmişlerdir. *İkdam* sahibi Ahmet Cevdet ve sermuharriri Ali Kemal, *Serbesti* sahibi Mevlanzade Rıfat, Yunanistan'a gitmişlerdir. Berat Mebusu İsmail Kemal, Ergiri mebusu Müfit, Sinop mebusu Rıza Nur¹⁰⁴⁶ ve Ali Kemal'in sınır dışı edilmesi, İttihat ve Terakki tarafından Yunanistan'dan istenmiştir. *Yeni Gazete* sahibi Abdullah Zühtü, önce tutuklanıp sonra bırakılan Sabahattin Bey ve Ahrar'ın diğer mensupları da İstanbul'u terk etmişlerdir.¹⁰⁴⁷

Karşı ihtilalin önüne geçilmesi İttihat ve Terakki için hayırlı olmakla birlikte her şeyi çözümlendiği de söylenemez. Ahrar Fırkası büsbütün dağılmasa da bir siyasal parti olarak yıkılmıştı. İttihat ve Terakki ise tümüyle temize çıkmış sayılmazdı. 31 Mart, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin duruma hâkim olma hakkındaki beceriksizliğini, kanun ve nizamı sürdüremediğini ortaya koymuştu.¹⁰⁴⁸

31 Mart'a kadar, Meşrutiyet karşıtı hareketler için, tarafların birbirine karşı kullandıkları “irtica” tanımı, olaydan sonra İttihat ve Terakki tarafından, muhaliflere kullanılan bir silah olmuştu. İttihat ve Terakki her sıkıştığında iç isyanlara irtica teşhisi koyuyordu.¹⁰⁴⁹ Sonraki yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşlerine ters gelen her şeyi aynı kavramı kullanarak zayıflatmaya

¹⁰⁴³ Kutay, s. 408.

¹⁰⁴⁴ Birinci, s. 207.

¹⁰⁴⁵ Tunçay, s. 33.

¹⁰⁴⁶ Rıza Nur, daha sonra meclise gönderdiği mektubunda, kaçışının bir zaruret olduğunu, Hareket Ordusu Ayastefanos'a ayak bastığında, Meclisi Mebusandan gönderilen heyetteki bir zatın Ayastefanos dönüşünde orada kendisi hakkında kötü bir fikir olduğunu iletmesiyle artık İstanbul'da kalmasının hayatını tehlikeye sokacağını düşünerek Mısır'a gittiğini söylemektedir. Ayrıca muhalifler hakkında dahi şiddetli hükümlerin verildiğini duyunca Pire'ye kaçmıştır. Rıza Nur'un bu sözleri meclisçe kabul edilmemiştir. MMZC, Devre: 1, İctima Senesi: 1, İnikat: 73, Cilt: 3, 4 Mayıs 1325 (17 Mayıs 1909), s. 490-491.

¹⁰⁴⁷ Birinci, s. 206.

¹⁰⁴⁸ Ahmad, s. 76.

¹⁰⁴⁹ Birinci, s. 206.

çalışması, siyaset geleneğimizde bugün bile devam eden anlamsız ve sonuçsuz tartışmaların çoğalmasına yol açmıştır.¹⁰⁵⁰

4. 31 Mart Olayı Hakkındaki İddialar

31 Mart Olayı içinde çeşitli iddialar bulunmaktadır. Birincisi, olaydan İttihat ve Terakki'yi, ikincisi II. Abdülhamid'i, üçüncüsü de muhalefeti sorumlu tutar.¹⁰⁵¹

a. Olaydan İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutanlar, olayı, diktatörlük kurmasına vesile olsun diye düzenlemiş fakat ipin ucunu kaçırmış demektelerdir.¹⁰⁵² Başta Şeyhülislam Cemaleddin Efendi olmak üzere devrin bir kısım ricali bu olayı, Sultan Hamid'i devirmek ve iktidarı tam manasıyla ele geçirmek için İttihat ve Terakki'nin hazırladığını ileri sürmüşlerdir. Dayanılan delil, isyan çıkaran Avcı Taburlarının birkaç hafta önce Selanik'ten İstanbul'a getirilmiş olmasıdır. Padişaha çok bağlı Birinci Ordu'ya güvenemeyen bu ordunun subaylarına nüfuz edemeyen ve merkezi Selanik'te bulunan Üçüncü Ordu'ya dayanan İttihatçılar, irtica olayını çıkartan taburları “nigahban-ı hürriyet”, “muhafız-ı meşrutiyet” gibi şaşaalı isimlerle İstanbul'a sevk etmişlerdi. Birinci Ordu'nun başına getirdikleri ancak sonradan İttihat ve Terakki'nin en azılı muhaliflerinden olan genç Müşir Mahmut Muhtar Paşa, İttihatçıları tutuyordu. Birinci ve Üçüncü Türk Orduları arasında, merkezi Edirne'de olan İkinci Ordu vardır.¹⁰⁵³ Fakat askeri kuvveti elinde bulunduran, iktidarda olan bir siyasal kuruluşun kendi aleyhinde kendi askerlerini ayaklandırması imkânsızdır.¹⁰⁵⁴ Akşin'in bu düşüncesi doğru görünmektedir. Nitekim kendisini zor durumda bırakacak ve sonunun nereye varacağını bilemeyeceği bir ayaklanmayı İttihat ve Terakki'nin başlatması imkânsız durmaktadır.

b. Başka bir iddia ise olayın içinde II. Abdülhamid'in bulunmasıdır. Demokratik parlamenter rejimin, devletin parçalanmasına ve emperyalizmin hedefi olan bölünmeye er geç sebep olacaktır inancında olduğu düşünülmektedir.¹⁰⁵⁵ II. Abdülhamid'in 31 Mart Olayı'ndan haberi olmadığı gibi irtica hareketinin başlamasından bitimine kadar isyana hiçbir şekilde karışmamıştır. İttihat ve Terakki'nin başı olan Talat Paşa, o sırada meclis reisi olan ve 31 Mart Olayı

¹⁰⁵⁰ T. Alkan, s. 428.

¹⁰⁵¹ Akşin, s. 306.

¹⁰⁵² Akşin, Jön Türkler ve..., s. 128.

¹⁰⁵³ Öztuna, s. 146; Kutay, s. 40.

¹⁰⁵⁴ Akşin, s. 128.

¹⁰⁵⁵ Kutay, s. 40.

sırasında ayaklananların başını istedikleri Ahmet Rıza Bey, bu olayda II. Abdülhamid'in ilgisi olmadığını söylemişlerdir. Sadrazam Küçük Said Paşa da bunu bilmektedir.¹⁰⁵⁶ Ayrıca kendisiyle uzlaşmış olan İttihat ve Terakki'ye karşı bir harekette bulunması da mantıksızlık olurdu.¹⁰⁵⁷ O sırada İttihat ve Terakki'nin tarihçisi durumunda ve genç bir piyade yüzbaşı olan Ahmet Refik de bu fikirdedir. O da Sultan Abdülhamid'in olayla ilgisi olduğunu söyleyememiştir.¹⁰⁵⁸ II. Abdülhamid'in hadisede dâhilinin bulunup bulunmadığının araştırılması için tahkikat talebinde bulunulduysa da, bu kabul edilmemiştir. Bu hususla ilgili olarak Said Paşa'nın "Temize çıkarsa halimiz nice olur" dediği kaydedilmiştir.¹⁰⁵⁹ "31 Mart hadisesinde benim katiyen medhalim yoktur" diye Abdülhamid'in evrakı arasından çıkan bazı jurnallerin çevresinde, olan biteni merak etmekten başka bir şeye yorulamayacağı açıktır.¹⁰⁶⁰ II. Abdülhamid'in olayların ortaya çıkmasında bir ilgisi olmadığı akla uygun görünmektedir. Nitekim İttihat ve Terakki'nin başında bulunan kişiler de bunu söylemiştir. Eğer bunun tersi düşünülseydi yani 31 Mart'ta Abdülhamid'in parmağı olduğu kesin olarak bilinseydi belki de yargılanması istenebilirdi.

c.Diğer bir iddia, olayı, İttihatçıları düşürmek isteyen muhaliflerin tertipledikleridir.¹⁰⁶¹ Muhalefet deyince, başta Prens Sabahattin olmak üzere, Kamil Paşa ve oğlu Said Paşa, İsmail Kemal ve Müfit Beyler, Mizancı Murat, Mevlanzade Rıfat, Said-i Kürdi, Derviş Vahdeti ve bunların etkisi altındaki örgütler yani Ahrar Fırkası ve onun dinsel kolu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti anlaşılmaktadır.¹⁰⁶² Olayın gelişimi ve sonuçlarına da bakıldığında olayı muhalefetin ortaya çıkardığı neredeyse kesin görünmektedir. Ancak muhalefet birbirinden farklı kesimleri oluşturmaktadır. Ayrıca muhalefetin dış güçler tarafından desteklendiğini de ihtimaller içerisinde bulundurmamak gerekmektedir.

¹⁰⁵⁶ Öztuna, s. 146.

¹⁰⁵⁷ Akşin, s. 128.

¹⁰⁵⁸ Öztuna, s. 146; Akşin, 31 Mart..., s. 306-307.

¹⁰⁵⁹ Özcan, s. 10-11.

¹⁰⁶⁰ Birinci, s. 201.

¹⁰⁶¹ Öztuna, s. 146.

¹⁰⁶² Akşin, Jön Türkler ve..., s. 128-129.

D. 31 Mart Olayı Sonrası Yargılamalar

31 Mart Olayı'ndan dolayı biri gıyapta olmak üzere yetmiş idam kararı verilmişti.¹⁰⁶³ Bizim bu başlık altında değineceğimiz yargılamalar ise, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu Derviş Vahdeti ve cemiyetle ilgisi bulunan diğer kişilere ait olan soruşturma, takibat ve tahkikatlara ilişkin olacaktır.

1. Derviş Vahdeti'nin Kaçışı

Hareket Ordusu'nun duruma hâkim olduğu anlaşılır anlaşılmaz, 31 Mart Olayı'nın müsebbipleri, birer ikişer İstanbul'dan, sonrasında ise yurt dışına kaçmanın yollarını aramışlardır. Kaçanların başında ise *Volkan'ın* sahibi Derviş Vahdeti bulunmaktadır.¹⁰⁶⁴ Süleyman Tevfik, Hareket Ordusu'nun yola çıktığı haberi alındığı anda Derviş Vahdeti'nin izini kaybettireceğini düşünmüş ne nitekim de öyle olduğunu anılarında dile getirmişti.¹⁰⁶⁵

Derviş Vahdeti, Hareket Ordusu'nun gelişi karşında kurtuluşunu Anadolu'ya kaçmakta görmüştü ancak kaçmadan önce sığınmak üzere iki kapıya başvurmuştu. Biri hemşerisi Kamil Paşa'nın oğlu Said Paşa, diğeri de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyesi Şehzade Vahdettin idi. Her iki kapı da ayaklanmanın pis işlerine fazlaca batmış olan Derviş Vahdeti'yi korumayı kabul etmemiştir.¹⁰⁶⁶ Daha önce ise Vahdeti, Enderunlu Lütfi'yi isyanın birinci günü ve tekrar üçüncü günü Mizancı Murat'a göndermişti. Amacı, ne yapacağını sormak, akıl almaktı. Mizancı bu soru karşısında öfkelenerek "*taşın hangisi sert ve sivri ise Vahdeti Efendi başını ona vursun*" dedikten sonra "*hem de ikide bir niye bana başvuruyor*" diye azarlayarak Enderunlu Lütfi'yi kovmuştu.¹⁰⁶⁷ Görüldüğü gibi Mizancı Murat herkesin kendi derdine düştüğü bu zor günlerde Vahdeti'ye yardım etmemiş kapılarını kapatmıştır.

Vahdeti'nin kaçışı 22 Nisan 1909'da *İkdam*'da haber konusu olmuştu. Özellikle Hareket Ordusu'nun geliş haberiyle daha ılımlı yazmaya ve 31 Mart aleyhinde yazılar yazan *İkdam* Vahdeti'yi hain olarak suçlamaktaydı. "*Serseri Vahdeti ve Mahiyeti*" adlı makalenin yer aldığı *İkdam* Gazetesi'nde, Vahdeti'nin

¹⁰⁶³ Birinci, s. 205; Mahkûmların listesi için bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, s. 209-257.

¹⁰⁶⁴ Güresin, s. 76.

¹⁰⁶⁵ Kutay, s. 81.

¹⁰⁶⁶ Akşin, Jön Türkler ve..., s. 132.

¹⁰⁶⁷ Kocahanoğlu, s. 187.

kendisine Derviş süsü vererek milleti iğfal ettiğinden, birçok genç zabiti kandırıldığından bahsedilerek firar ettiği haberi verilmektedir. Vahdeti'ye karşı oldukça sert eleştirilerde bulunan *İkdam*, Vahdeti'nin ve *Volkan* Gazetesi'nin de vatani büyük bir tehlikeye soktuğundan söz etmektedir. Ayrıca *İkdam*, Vahdeti'nin *Volkan* Gazetesi'nin dün yani 21 Nisan 1909 tarihinde yayınlanmadığını da bildirmektedir.¹⁰⁶⁸

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hakim olmasından sonra "irticaiyyun taifesi", "Volkancılar" gibi isimlendirmelerle anılan isyancıların tutuklanıp yargılanmasına başlandı. 31 Mart sanıklarını yargılamak üzere bir Harp Divanı kuruldu. Harp Divanı isyana bir şekilde karışmış kişileri yargılayacaktı.¹⁰⁶⁹ Yargılamalar Mayıs 1909'dan itibaren başlamıştı.¹⁰⁷⁰ Yargılanmaya başlananlar arasında ayaklanmaya fiilen katıldığı sabit olan Derviş Vahdeti de vardı. Kendisine isnat edilen suç "*Volkan Gazetesini imtiyaz sahibi olmak sıfatıyla 31 Mart'ta meydana gelen irticai ve askeri ihtilali hazırlamış olmak*".¹⁰⁷¹

Vahdeti yakalandıktan sonra Divan-ı Harp Mahkemesinde verdiği ifadeye göre; İstanbul'dan 18 Nisan Pazar günü yani isyanın altıncı günü kaçmıştı.¹⁰⁷² Pazar sabahı oturduğu Cerrahpaşa'dan evden çıktı¹⁰⁷³, ilk gittiği yer Said Paşa'nın konağı olmuştu. Paşaya kendisine gelen celpnameleri göstererek ne yapması gerektiğini sordu, Said Paşa da kötü haldeydi ve Vahdeti'nin mahkemeye gitmesini önermişti fakat o bunu dinlemedi. Buradan Şehzade Vahdettin'in Çengelköy'deki köşküne gitti.¹⁰⁷⁴ Orada birkaç gün kalmak istemişti. Şehzadenin ağası Mehmet Esad, Vahdeti'ye cevap olarak "*herkes kendine bakıyor, olamaz*" demişti.¹⁰⁷⁵ Şehzade tarafından da reddedilen Vahdeti buradan da ayrılarak Beylerbeyi'ne kadar yürüyüp bir arabaya binecek ve Haydarpaşa İstasyonu'na gidecekti.¹⁰⁷⁶ Avcıoğlu; Rus

¹⁰⁶⁸ *İkdam*, "Serseri Vahdeti ve Mahiyeti", 9 Nisan 1325, Nu. 5355, s. 1.

¹⁰⁶⁹ Sönmez, agm.

¹⁰⁷⁰ Cevat Rıfat Atılgan 31 Mart Olayı'nda 60.000 kişinin öldüğünü ifade etmektedir. Albayrak, s. 323.

¹⁰⁷¹ Turhan, 07.04.2011.

¹⁰⁷² Akşin, 31 Mart..., s. 223; Kurşun-Kahraman, s. 199.

¹⁰⁷³ Albayrak, s. 309.

¹⁰⁷⁴ Vahdettin de ihtilal oyununa biraz bulaşmıştı hatta bir süre önce ağası Mehmet Efendi'yi Volkan İdarehanesine göndererek hem ağasını hem de kendini İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne üye olarak kaydettirmişti. Kocahanoğlu, s. 188; Akşin, 224; Bayar, Cilt: 1, s. 124.

¹⁰⁷⁵ Akşin, 224; Bayar, Cilt: 1, s. 227.

¹⁰⁷⁶ Kocahanoğlu, s. 188; Vahdeti, Sait ve Kamil Paşaların, belki de Şehzade Vahdettin de, İttihat ve Terakki aleyhtarlığı ve İngiliz siyasetiyle nasıl ortak bir cephede buldukları, böylece belli olmaktadır. Ne var ki, Vahdeti, mücadeleye fiilen bulaşan rütbesiz biri olduğu için idam edildiği halde

Sefareti baştercümanının aktardığı bilgilerden hareketle, canını kurtarma çabasındaki Vahdeti'nin, İngiltere'nin müttefiki Rusya'nın İzmir Konsolosluğu'na sığındığından bahsetmektedir.¹⁰⁷⁷ Arşiv belgelerine yansıyan bir başka bilgede ise, Vahdeti'nin 22 Nisan 1909 tarihinde Dersaadet limanından hareket eden bir Rus vapuru ile firar ettiği, bu vapurun ilk olarak İzmir Limanı'na uğrayacağından dolayı, Derviş Vahdeti'nin burada yakalanarak tutuklanması İzmir valiliğine bir şifreli yazıyla bildirilmiştir. Belgenin devamında Rus vapurunun Dersaadet limanından ayrılmasından iki saat sonra Vahdeti'yi teslim almak üzere görevlendirilen memurların bir Alman vapuruyla İzmir'e gönderildikleri belirtilmektedir.¹⁰⁷⁸ Ancak Vahdeti'nin İstanbul'dan ayrılış hikâyesi çok daha farklı olacaktır.

Vahdeti İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Gebze'de faal bir şubesi olduğunu biliyordu. Daha 10 Nisan 1909'da, 31 Mart'tan üç gün önce İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Gebze Şubesi'nden bir mektup *Volkan*'da aynen yer almıştı. Gebzeliler, *Volkan*'ı okumaya başladıklarından itibaren kendilerinde büyük etki etmeye başlamıştı. Bizim emelimiz Meşrutiyet'i devam ettirmektir diyen Gebze Şubesi, daha önce değindiğimiz Vahdeti'ye yapılan zabıt tehdidine karşılık, içinin rahat olması temennisinde bulunmuşlardı. Eğer böyle bir cinayet gerçekleşir ve Vahdeti ölürse, Gebzeliler cihanı kana boyayacaklardı.¹⁰⁷⁹ İşte Vahdeti'nin bütün ümidi Gebze'de hayli kuvvetli olan İttihadı Muhammedi Cemiyeti vasıtasıyla yakasını kurtarmaktı.¹⁰⁸⁰ Ayrıca 2 Nisan 1325 tarihini taşıyan bir mektupta Gebze şubesinden gelmiş ve istek üzerine *Volkan*'da yayınlanmıştır. Bu mektupta İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne bağlılık söz konusuydu. Mektup, yaşasın İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, var olsun kahraman, aslan yürükleri asker kardeşlerimiz, diyerek sonlanmaktaydı.¹⁰⁸¹ 31 Mart hareketinden memnun oldukları anlaşılan Gebzeli İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleri, cemiyetlerini kutsal olarak görmekteydiler. Demek oluyor ki Gebze, şüphesiz bu durumda, Vahdeti'nin en çok güvенеbileceği yerdı.

Sait Paşa, askerlikten çıkarılmakla kalmıştır. Vahdettin ve Kamil Paşa için herhangi bir muamele yapılması söz konusu dahi olmamıştır. Akşın, s. 224.

¹⁰⁷⁷ Avcıoğlu, s. 66.

¹⁰⁷⁸ BOA. ZB. 628/48. (9 Nisan 1325/22 Nisan 1909); BOA. ZB. 332/35. (9 Nisan 1325/22 Nisan 1909)

¹⁰⁷⁹ *Volkan*, "Volkan Ceride-i Muhteremesine", 28 Mart 1325, Nu. 100, s. 4.

¹⁰⁸⁰ Güresin, s. 78.

¹⁰⁸¹ *Volkan*, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyet-i Mukaddesesi Merkez-i Umumisi Canib-i Alisine", 5 Nisan 1325, Nu. 108, s. 4.

Haydarpaşa'dan trenle Gebze'ye gelen Vahdeti'nin yanında 20 lira ile tabancasından başka bir şey yoktu. Önce bakkal Kamil'in hanesine uğradı fakat hastam var denilerek kabul edilmedi. Vahdeti'yi komşusu Selahattin Efendi'ye götürdü. Cemiyet mensupları Vahdeti'yi ilk defa karşılarında görüyorlardı. Selahattin Efendi, misafirini üç gün evinde sakladı. Vahdeti burada kıyafetlerini değiştirerek başına sarık sardı. Cemiyet üyelerinin yardımıyla trene bindirilerek İzmit'e doğru yola çıktı.¹⁰⁸² Asıl niyeti, İzmir'e gidip Ege'den yabancı bir ülkeye kaçırmaktır.¹⁰⁸³ Trende iki subayın kendisinden şüphelendiklerini anlayarak Hereke'de (Kocaeli ili, Körfez ilçesine bağlı) semt trenden indi. Buradan Cihangazi Köyü'ne vardı. Köyden, Bıçkıcı Aziz Ağa'nın yanında çalışan Mehmet Efendi ile Zekeriya Çavuşu yanına parayla kılavuz olarak aldı. Elindeki İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mührünü çalıların arasına attı. Artık bunun bir önemi yoktu. Mehmet Efendi ile Bilecik'e gelerek bir Abaza'nın hanesinde bir hafta saklandıktan sonra Bursa'ya vardılar. Daha sonra da Bergama'ya geçtiler. Vahdeti Bergama'ya geldiğinde parası bitmişti. Geceyi bir handa geçirdi. Bedelini İzmir'de ödemek üzere dört liraya bir araba kiralayarak, İzmir'de Hacıhasan hanına indi.¹⁰⁸⁴ Vahdeti, yazdığı bir notu arabacıya vererek, para istemesi için İzmir'de bulunan iki tanıdığına göndermişti. Ancak gümrük memuru Şevki ve Mehmet Ağa para yok demişlerdi. Vahdeti daha sonra İzmir'de Orman İdaresi'nde memur olan Kıbrıslı hemşerisi Abdullah Nadiri Efendi'ye: “*Son derece ihtiyaç içindeyim. Bir has Volkan halet-i nezdinde ağzına zenzem akıtmak kabilinden birkaç kuruş para gönderilmesi...*” yazılı notu yollamıştı.¹⁰⁸⁵ Bu tezkereden bir şey anlamayan Abdullah Efendi, tezkereyi cebine

¹⁰⁸² Kocahanoğlu, s. 189; Bu arada Vahdeti sıkıyönetim mahkemesinde sorguya çekildiği zaman bu zavallıları da ele verdiği için hepsi hapis olunmuştur. Selahattin Efendi adındaki vatandaş sorgu hâkiminin: “Nasıl olurda bu adamı evime giderken beni buldu. Vahdeti geldi bizim evde hasta var misafir et dedi. Doğrusunu söyleyeyim sevindim. Çünkü biz onu ‘evliya’ bilirdik. Hatta Gebze’de kendisine ‘Mehdi’ diyenler de vardı. Bunun için onu misafir etmeyi sevap ve şeref addettim. Eve koştum. Valideme övünerek misafir geldiğini söyledim. Vahdeti’yi yukarıya çıkardım. Elini öptüm, hürmette bulundum. Hürmetimin derecesini göstermek için şunu söylemek kafidir sanırım. Hemşiremin çeyizi arasında otuz altın liraya alınmış yeni bir karyola vardı. Henüz kimse yatmamıştı. Gayet ve temiz ve hiç kullanılmamış çarşaf vesaireyi çıkarıp hazırladıktan sonra kendisini o karyolada yatırdım”. Bayar, Cilt: 2, s. 37-38.

¹⁰⁸³ Güresin, s. 78.

¹⁰⁸⁴ Kocahanoğlu, s. 189; Bayar, Cilt: 2, s. 35.

¹⁰⁸⁵ Kocahanoğlu, s. 190; Bayar, Cilt: 2, s. 35-36; Birinci mektup Tanin’de şu şekilde yayınlamıştır: “Bugün son derece heyecan içindeyim. Bergama’dan arabasına bindiğim arabacının kira parasını veremediğim için bana birkaç kuruş atfediniz. Bu para bir insanın ölüm halinde iken ağzına akıtılacak zenzem kadar bir kuvvete haizdir.” Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

sokmuş düşünmeye başlamış ve arabacıyı eli boş göndermişti.¹⁰⁸⁶ Bunun üzerine Vahdeti ikinci bir not göndererek: “*Sakın itiraz etme, çok ihtiyacım var. Lütfen arabacının istediği parayı veriniz. Ben sizi gelir görürüm.*” diyecek ve bu sefer nota ismini de yazacaktır: “Hafız Derviş”.¹⁰⁸⁷

Arabacı ikinci imzalı tezkereyi getirdiği zaman kim tarafından gönderildiğini anlamış ve “Babam olsa böyle vatan hainini haber veririm” diyerek kalkıp valiye gitmiş ve Vahdeti’yi valiliğe ihbar etmiştir.¹⁰⁸⁸ İhbarı olan vilayet polisi bir saat içinde Vahdeti’yi yakalayıp valiliğe getirmiştir. O zamanlar Aydın Valisi Müşir Kazım Paşa, kâtabi de Şair Fazıl Ahmet Bey’di. Fazıl Ahmet, “Kırpıntı” adlı hatıra notlarında, Vahdeti’nin şahsı hakkında duydukları ile gördüğü çelimsiz, ürkek, şaşkın insanı birbiriyle bağdaştıramadığını söylemektedir.¹⁰⁸⁹

Vali Kazım Paşa Vahdeti’nin yakalandığı 13 Mayıs 1325¹⁰⁹⁰ günü İzmir rıhtımında Kramer Palas’ta vilayet mebuslarına ziyafet vermekteydi.¹⁰⁹¹ Olayı duyunca hemen Hükümet konağına gelerek şifreli bir telgrafla durumu Dahiliye Nazırı Avlonyalı Ferid Paşa’ya bildirdi. İsyanın elebaşı olarak Divan-ı Harp Mahkemesi tarafından bir aydır aranan Derviş Vahdeti yakalanmıştı.¹⁰⁹² İstanbul’daki sıkıyönetimden sonra kaçan Vahdeti’nin yakalanarak tahkikatının tamamlandığı, Aydın Vilayeti’nden 26 Mayıs 1909 tarihli şifreli telgrafla, Dâhiliye Nezareti’ne bildirilmiştir.¹⁰⁹³ Aydın Valisi Kazım’ın İstanbul’a çektiği bu telgrafta, Vahdeti’nin, Osmanlı sancağı taşıyan ve Cumartesi günü İzmir’den hareket edecek olan bir vapurla gözaltında gönderileceği bildiriliyordu.¹⁰⁹⁴ Dersaadetten 14 Mayıs 1325’te gelen şifreli telgrafta ise; Derviş Vahdeti’nin gönderileceği vapurun ismi ile hareket vaktinin ve dersaadete hangi gün ulaşabileceğinin yazı ile bildirilmesi

¹⁰⁸⁶ Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

¹⁰⁸⁷ Kocahanoğlu, s. 190; Bayar, Cilt: 2, s. 35-36; İkinci mektupta Tanin’de şu şekilde yayınlamıştır: “Sakın itiraz etmeyiniz, çok sıkıntıdayım. Arabacının istediği parayı veriniz. Ben gelip sizi görürüm” Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

¹⁰⁸⁸ Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2; Kurşun-Kahraman, s. 199; Kocahanoğlu, s. 190.

¹⁰⁸⁹ Kutay, s. 355.

¹⁰⁹⁰ Vahdeti Miladi 25 Mayıs 1909’da yakalanmıştır. Özcan, s. 476; Kurşun-Kahraman, s. 199; Altuntaş, s. 9.

¹⁰⁹¹ Kocahanoğlu, s. 190.

¹⁰⁹² Kocahanoğlu, s. 191.

¹⁰⁹³ BOA. DH. ŞFR. 413/118 (13 Mayıs 1325/26 Mayıs 1909)

¹⁰⁹⁴ BOA. DH. MKT. 2824/26 Lef: 1. (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)

istenmektedir. Ayrıca yolculuk sırasında kaçmasına imkân vermemek için gerekli önlemlerin alınması tavsiye olunmaktadır.¹⁰⁹⁵

Dâhiliye Nezareti'nin, Derviş Vahdeti'nin yakalanması ile ilgili bu bilgiyi Hareket Ordusu Kumandanlığı'na şu şekilde bildirmişti:

“Hareket Ordusu Kumandanlığı Canib-i Valasına

Atufetlü efendim Hazretleri.

Tebdili şekl ve kıyafetle Bergama'dan araba ile İzmir'e gelip, İzmir Orman İdaresi'nde müstahdem Kıbrıslı Abdullah Nadir Efendi, hemşehrisi olmak hasebiyle arabacı ile batezkere kendisinden para istediği mumaileyh tarafından haber verilen Derviş kıyafetinde bir şahsın ahvalinden istibah olunmasıyla tedabiri lazıme bilittihaz derdest ve tevkif edilmiş ve leden tahkik merkumun rüesayı irticaiyundan Derviş Vahdeti olduğu ve tahtı nezaretinde olarak Mirliva Sait Paşa ile Müddeiumumi marifetiyle isticvap ve tahkikatı icra edilmekte olup, hitamında evrakı ile beraber mahfuzen Dersaadet'e izam edileceği Aydın vilayetinden mevcut şifreli telgrafta de izbar olunmuş ve merkumun derdesti Hareket Ordusunca mühim bir muvaffakiyet teşkil etmekte bulunmuş olduğundan, bu babta vilayete beyanı takdirat olunma ile beraber merkumun hüsnü muhafazasına itina ve serian mahfuzen Dersaadet'e izam olunması telgrafta tebliğ edilmiş olmakla olbapta emrü irade Hazreti menlehül emrindir.”

13 Mayıs 1325

Dâhiliye Nazırı

Bu tezkere, Mahmut Şevket Paşa tarafından şu derkenar ile havale olunmuştur:

“Serian İkinci Divan-ı Harbi Örfî Riyaseti Valasına”

13 Mayıs 1325

Hareket Ordusu Kumandanı

Mahmut Şevket

Ayrıca, Derviş Vahdeti'nin İzmir'de derdest edildiği ve İstanbul'a gönderileceği ile ilgili resmi bir telgrafta Kuvve-i Takibiye Kumandanı Said Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir. Harbiye Nezaretince de Said Paşa'nın hizmet ve muvaffakiyeti kendisine gönderilen bir telgrafta takdir edilmiştir.¹⁰⁹⁶

Vahdeti'nin yakalanmasıyla ilgili Dersaadet'te *Tanin* Gazetesi'ne gelen iki telgraftan birinde *“Volkan sahibi Derviş Vahdeti bugün İzmir'de derdest*

¹⁰⁹⁵ BOA. DH. MKT. 2824/26 Lef: 2. (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)

¹⁰⁹⁶ *Tanin*, 13 Mayıs 1325, Nu. 262, s. 1.

edilmiştir” yazarken diğesinde “*Müjde! Derviş Vahdeti tutuldu*” şeklinde bir haber verilmekteydi.

Tanin, gelen telgraf haberlerine teşekkürlerini iletirken, 31 Mart Hadisesi’nin meydana gelmesinde etkili olan bu hainin hak ettiği cezayı alması için ele geçirilmesine karşı son derece memnun olduğunu belirtmektedir. Vahdeti’ye oldukça ağır ithamlarda bulunan *Tanin*, onu isyan eden askerin önüne düşerek elinde bayrak, Meşrutiyet aleyhine ağzına gelen her şeyi söyleyen, irticanın en kötüsü ve en lanetli haini olarak nitelemektedir.¹⁰⁹⁷ 31 Mart irtica hadisesinde büyük rol oynamış olan ve Volkan adında çıkardığı gazete ile birçok kişiyi etkileyen bu zat sonunda İzmir’de yakayı ele vermiş ve Dersaadet’e yollanmak üzere sıkı bir gözetimde tutulmaktaydı.¹⁰⁹⁸

Yakalandıktan sonra ilk olarak Kazım Paşa’nın huzuruna çıkarılan Vahdeti, önce kimliğini inkâr etmişti. Daha sonra, karakolca kendisinden tezkere alınmış olan Abdullah Efendi ile Vahdeti’yi Kıbrıs’tan tanıyan Hüseyin Efendi adındaki kişi ile yüzleştirilip, bunlar yüzüne karşı kendisinin Derviş Vahdeti olduğunu söyleyince artık inkâra gerek kalmamıştı. Vahdeti’nin ilk sorgulaması, eşkiya takibi için o zamanlar İzmir’de bulunan Mirliva Kara Said Paşa tarafından yapılmıştı.¹⁰⁹⁹

- İzmir’e nereden geldiniz?
- Bergama’dan.
- Bergama’ya nereden geldiniz?
- Soma’dan.
- Oraya nereden gittiniz?
- İzmir’den.
- İzmir’e nereden geldiniz?¹¹⁰⁰

Bu sualler üzerine Vahdeti Paşa’ya dönerek “*Canımı İstanbul’a gidene kadar temin ettirirseniz size hakikati söylerim*” dedi. Said Paşa’da kendisine teminat verince “*Ben Vahdetiyim*” dedi.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁷ Tanin, 13 Mayıs 1325, Nu. 262, s. 1.

¹⁰⁹⁸ Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2.

¹⁰⁹⁹ Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2; Kocahanoğlu, s. 191; Derviş Vahdeti’nin İzmir’de derdest edildiği ve İstanbul’a gönderileceği Kuvve-i Takibiye Kumandanı Said Paşa tarafından Harbiye Nezareti’ne resmi telgrafla bildirilmiştir. Harbiye Nezaretince de Said Paşa’nın hizmet ve muvaffakiyeti kendisine gönderilen bir telgrafla takdir edilmiştir. Tanin, 13 Mayıs 1325, Nu. 262, s. 1.

¹¹⁰⁰ Tanin, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2; Bayar, Cilt: 2, s. 36.

Sonra orada bulunan Abdullah Nadiri Efendi'ye: “*Abdullah Efendi! ... Başka türlü hareket edemezdin seni affediyorum, hakkımı sana helal ediyorum*” dedi. Abdullah Efendi de karşılık olarak ebetteki doğru olanı yaptım, “*Senin yüzünden umum Kıbrıslılar alını açık olarak gezmeye mahkûm olmuşlardı.*” cevabını vermiştir.¹¹⁰²

Vahdeti, İzmir'de hapishanede yattığı ilk gece, Çarşamba günü sabahı idam edileceği hakkındaki şüphesinden dolayı sabaha kadar uyuyamamıştır. Şüphesinin yersiz olduğunu ve mahkemesinin yapılmak üzere İstanbul'a gönderileceği söylene de endişesi devam etmiştir. Ertesi gün Said Paşa'dan muhakemesi için İstanbul'a gönderileceği teminatını alınca rahatlamış ve İstanbul'da bulunan karısına vasiyet niteliğinde bir mektup yazmıştır.¹¹⁰³

Dâhiliye Nezaretinden gelen bir telgrafla Vahdeti'nin emin bir araçla İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu. Vahdeti 17 Mayıs 1325'te Merkez Kumandanlığı tarafından Eşref Sencer Bey'e teslim edilerek İzmir'den Aleksandros vapuru ile İstanbul'a getirildi.¹¹⁰⁴ *Volkan* yazarlarından Enderunlu Lütfi ve Protesto Gazetesi yazarı Nadiri Fevzi ise 27 Mayıs 1909'da idam edilmişlerdi.¹¹⁰⁵

18 Mayıs 1325'te Vahdeti'nin Aleksandros Vapuru ile getirilişi *Tanin*'de haber konusu olmuştu. *Tanin* haberine göre; Hareket-i İrticaiye ve askeri ihtilali vücuda getirenlerin en lanetlisi olan ve İzmir de derdest edilen, İstanbul'daki “*Divan-ı Harbi Örfiye teslim edilmek üzere Vahdeti, İzmir'den Cuma günü akşamı saat on biri çeyrek geçe Hacıdavud Kumpanyasının Aleksandros namı vapuruna*” bindirilmiştir. 17 Mayıs'ta saat altıya çeyrek kala adı geçen vapur Sarayburnu'ndan dönerek Sirkeci Rıhtımına yanaşmıştır. Orada bulunan *Tanin* muhabiri ise yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“*Vahdeti'yi hamil bulunan vapur rıhtıma tekarrüb eder etmez zillet-i kudumundan olmalıdır ki hava birden bire karardı. Fırtına bir şiddeti peyda ederek sürekli bir yağmur yağdı. Vahdeti'yi, bu vatan hainini görmek üzere kadın, erkek birçok ahali rıhtım üzerinde duruyorlardı. Bir sandala atlayarak vapura çıktım.*”

¹¹⁰¹ *Tanin*, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2; Kocahanoğlu, s. 192.

¹¹⁰² *Tanin*, 16 Mayıs 1325, Nu. 265, s. 2; Bayar, Cilt: 2, s. 36.

¹¹⁰³ *Tanin*, 18 Mayıs 1325, Nu. 267, s. 3.

¹¹⁰⁴ Kocahanoğlu, s. 192.

¹¹⁰⁵ BOA. DH. MKT. 2825/67, Lef: 1,3. (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909); Kutay, s. 355; Güresin, s. 77.

Doğruca Vahdeti'nin bulunduğu yeri sorarak oraya gittim. Vaktiyle hiç görmediğim bu adamı tedkik ettim. Ufak iki yataklı bir kamara içinde oturuyordu. Orta boylu, az şişmanca, sakalını bir makine ile kestirmiş, saçları alelade, başında püskülsüz eski bir fes, arkasında bir aba, ayaklarında dar ve pek eski bir şalvar, ayakları çorapsız yırtık bir kundura içinde bulunuyor. Yüzünde alaim-i meyusiyet görünmüyordu. Yalnız gözlerini bir noktaya dikerek mütemadi düşünüyor gibiydi. Derviş, Aydın Vilayetince tahsis kılınan Kolağası Kerim Efendi ile Polis Komiseri Saffet, Cemal, Nuri Efendiler ve Polis Ali Ramiz Efendiden mürekkebe bir heyet-i tahaffuziye ile getirilmişti. Mürtecilerden olup da derdest edilen talebeden Muğlalı Ahmet Hilmi Efendi ile Çerkez Salih nam-ı kimseler dahi beraberinde bulunuyordu.”

Orada bulunan yolcularla görüşen muhabir, vapurun çıktığı esnada Vahdeti'nin bu vapurda olduğunu işiten ahalinin, vapura koşturarak Vahdeti'nin yüzüne tükürmek için çabaladıklarını öğrenmiştir.

“Vapur yolculardan tahliye edildikten sonra Merkez Kumandanlığı tarafından tayin ve izam olunan kanun zabitleri ve heyet-i tahkikiye maiyetiyle Vahdeti vapurdan indirilip sandala irkab edilmiş Sarayburnu'nda kain Sevkiyat-ı Askeriye Dairesi'ne nakil edilerek oradan dahi bir arabaya irkab edilerek tahtelhıfz Topkapı Sarayı dâhilinden bil mürur Soğukçeşme ve Divanyolu tarikiyle Harbiye Nezaretine götürülmüştür.”¹¹⁰⁶

Sevkiyat-ı Askeriye Dairesi'ne götürüldüğünde sandaldan çıkarken ayağındaki kundurayı atarak, yalınayak yürümüştür. Sevkiyat Dairesi'nden de tayin olunan zevat ve askeriyle Harbiye Nezareti'ne sevk edilmiştir. O sırada, “*Ah çocuklarımı bir göreydim*” diye söylenerek gitmiştir.¹¹⁰⁷ Bu arada Vahdeti'nin çocuğu olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Fakat evli olduğunu bildiğimiz Vahdeti'nin çocukları olduğunu bu sözlerinden anlayabiliriz.

¹¹⁰⁶ Tanin, 18 Mayıs 1325, Nu. 267, s. 3; Baydar, s. 17-18; Güresin, s. 79; Sevk esnasında şöyle bir durumun yaşandığı da söylenmektedir: Arşiv belgesine göre, Vahdeti'nin İzmir'den İstanbul'a gönderildiği esnada İzmir Telgraf Müdürü Ali Remzi Efendi, üstüne vazife olmadığı halde Vahdeti'ye refakat etmeye çalışmış ve bunu Said Paşa'nın kendisinden istediğini iletmiştir. Ancak Said Paşa'nın bir postane müdüründen böyle bir şey istemeyeceği aşikâr olduğundan bu gibi durumlar için daha dikkatli davranılması istenmiştir. BOA. DH. MKT. 2834/42, Lef: 2. (18.Ca.1327/7 Haziran 1909)

¹¹⁰⁷ Tanin, 18 Mayıs 1325, Nu. 267, s. 3.

2. Vahdeti'nin Yargılanması

25 Nisan'da kurulan Divan-ı Harb-i Örfi birçok kişiyi idam sehpalılarında sallandırdı.¹¹⁰⁸ 31 Mart Ayaklanmasının adalet önündeki hükümleri için, bir Divan-ı Harbi Örfi yetmeyeceği anlaşıldığından, üç mahkeme kurulmuş ve hükümler Birinci, İkinci ve Üçüncü Divan-ı Harbi Örfilerce verilmişti. Divan-ı Harbi Örfilerin, günümüzdeki karşılığı Sıkı Yönetim Mahkemeleri olarak ifade edilebilir fakat aralarındaki önemli fark Yargıtay safhasının olmayışıdır. Verdiği kararlar bir üst inceleme merciinden geçmeden yerine getirilen bu yüksek yetkili mahkemelerin kuruluşundan otuz dört gün sonra ikisi kaldırılarak, birisi Aralık 1909'a kadar görevini sürdürmüştür.¹¹⁰⁹

Daha öncede belirttiğimiz üzere, 31 Mart İhtilalinin gerçekleşmesinde suçlu sandalyesine oturtuların başında Derviş Vahdeti ve *Volkan* Gazetesi gösterilmişti.¹¹¹⁰ Divan-ı Harp, isyandan önceki döneme ait gazete koleksiyonlarını gözden geçirerek gazete sahiplerini ve yazarlarını sorguya çekti, bazılarını da idama mahkûm etti.¹¹¹¹ İdam cezalarının gerekçesi, “tarz-ı hükümeti tağyir ve tebdile teşebbüs” -hükümet şeklini bozma ve değiştirmeye teşebbüs- idi.¹¹¹² Araştırma sonucunda, fikir ve kalem sahasından ise suçlu olan üç kişi idama mahkûm edilmişti. Bunlar; *Volkan* Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti, *Volkan* yazarı Enderunlu Lütfi, diğeri de *Protesto* Gazetesi sahibi ve II. Abdülhamid'in kıdemli hafiyelerinden Nadiri Fevzi'ydi.¹¹¹³ Mahmut Şevket Paşa, 17 Nisan 1325 tarihli bildirisinde, ulemaya, Hareket Ordusu'na ve Meşrutiyet'e karşı yaptıklarından dolayı teşekkür ederken, görüldüğü gibi Harp Divanı, Vahdeti ve Lütfi'yi idama mahkum etmişti. Askerin sözcülüğünü yapmış olan El İslam Cemiyeti'nin faal üyelerinden Ahmet Rasim Hoca ise yalnızca müebbet hapse mahkum edilmişti.¹¹¹⁴ *Volkan* Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti bin Mehmet, arabozucu yayınlarıyla, irtica hareketi ve askeri

¹¹⁰⁸ Akgündüz-Öztürk, s. 288.

¹¹⁰⁹ Kutay, s. 112; Birinci daire Tophane Nazırı Hurşit Paşa, ikincisi Topçu Livası Hasan Rıza Paşa, üçüncüsü de Nazif Paşa başkanlıklarında işe başladı. Bayar, Cilt: 2, s. 23; Baydar, s. 34.

¹¹¹⁰ Kutay, s. 319.

¹¹¹¹ Nureddin Van, “II. Meşrutiyetin İlânından Sonra Polis Teşkilâtının Değişimi ve Dönüşümü”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 34, Aralık 2012, s. 285.

¹¹¹² Birinci, s. 205.

¹¹¹³ Kutay, s. 350; Ayrıca bu gazetenin sahibi Mısırlı Mehmet Safa'dır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın dosyalarında İngiliz casusu olarak geçmektedir. Kutay, s. 352.

¹¹¹⁴ Akşin, s. 331.

ihtilali hazırladığı ve son zamanlarda İttihad-ı Muhammedi adı altında bir fesat cemiyet teşkil ettiği için idamına karar verilmiştir.¹¹¹⁵

Görünüşte “Abdülhamid’e Açık Mektup” adlı makalesinden dolayı hakkında dava açılan Vahdeti,¹¹¹⁶ 31 Mart Olayı’ndan sorumlu tutularak idama mahkûm ediliyordu.¹¹¹⁷ Vahdeti’nin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin 31 Mart hadisesi ile ilişkisi ve bu olayda kitleleri sürükleyen bir önder rolü oynaması, sonunu hazırlayan başlıca etken olmuştu.¹¹¹⁸

İkdam’a göre dinini muhafaza ederek bu zamana kadar gelmiş olan millet şeriat ile ilgili hiçbir harekete kalkışmamışken Vahdeti gibi bir serserinin İslamiyet’i istismar etmesi daha önce de bahsettiğimiz Kır Ali Vakası’na benzemektedir. Fakat Kır Ali Vakası hemen bastırılrsa da “*Vahdeti’nin teşvikat-ı hainesiyle icra edilen ihtilali askeri*” her nedense bastırılmamış ve bu yüzden yüzlerce genç hayatını kaybetmiş, yüzlerce masum yetim kalmıştır.¹¹¹⁹

Mahkeme, meclisin önündeki askerler arasında görüldüğü de sabit olan Vahdeti ile sayısı 70’i aşan bazı yandaşları hakkında da, “hasis şahsi menfaatleri için vatanı inkıraz girdabına sevk ettikleri ve nice masum vatan evladının ziyan ve hederine sebep oldukları” gerekçesiyle idamlarına karar vermişti.¹¹²⁰ Görüldüğü gibi, Vahdeti’nin bütün bu çabaları ve çırpınışları kendisini kurtarmaya yetmemişti. Vahdeti, daha birkaç hafta önce zehir saçan söylevler verdiği Ayasofya Meydanı’nda bir darağacında can verecekti.¹¹²¹

Vahdeti, İstanbul’a getirilip Harbiye Nezareti Binasında bulunan Birinci Divan-ı Harp Mahkemesine teslim edilmişti.¹¹²² Yargılaması bu mahkeme tarafından gerçekleştirildi.¹¹²³ İsyanda suçu sabit görülenlerin yargılamaları bitirilmiş ve

¹¹¹⁵ Abdurrahman Şeref Efendi, s. 211.

¹¹¹⁶ Altuntaş, s. 9.

¹¹¹⁷ Kurşun-Kahraman, s. 199.

¹¹¹⁸ Kodaman, s. 186.

¹¹¹⁹ İkdam, “Serseri Vahdeti ve Mahiyeti”, 9 Nisan 1325, Nu. 5355, s. 1.

¹¹²⁰ Turhan, 07.04.2011.

¹¹²¹ Aysal, s. 47.

¹¹²² Kocahanoğlu, s. 193; Derviş Vahdeti’nin ve hakkındaki şahitlerin Divan-ı Harbi Örfi’deki ayrıntılı ifadeleri için bkz: Kocahanoğlu, s. 203-235.

¹¹²³ BOA. İAS. 87/35 Lef: 1. (25.Cilt:1327/14 Temmuz 1909).

idamların çoğu infaz bile edilmişti. Vahdeti'nin yargılanması, Hurşit Paşa'nın reis olduğu Birinci Divan-ı Harp mahkemesinde başlamıştı.¹¹²⁴

Vahdeti sorgusu sırasında günahsız olduğunu söylüyordu. 31 Mart Olayı'nda güya kendisi gazete idarehanesinde otururken hizmetinde olanlardan biri yanına gelerek “*Asker Meclis-i Mebusan'ı sardı. Şeriat İsteriz diye bağıryorlar.*” deyince “*Eyvah, millet mahvoldu. Yazık yazık!*” demiş ve hemen daha ayrıntılı bilgi alması için başka birini Ayasofya'ya göndermiştir. Gönderdiği adam gelinceye kadar da merak ve endişesinden yerinde duramamıştır. Sonunda gönderdiği adam gelip olayı anlatınca çare kalmadığını görerek, bir yere kaçarak orada kalmayı kararlaştırmış. Vahdeti buna benzer daha birçok ifadede bulunmuş ve günahsız olduğunu iddia etmiştir. Divan-ı Harp huzurunda da masumiyetinin kanıtlanacağına inanmaktadır. Hâlbuki 31 Mart Hadisesi'nden birkaç gün sonra gazetesinde yazdığı bir makalede “*Padişahım hürriyet alınmaz verilir. Bunu verip vermemek senin elindedir.*” şeklindeki ifadesi, askerin önüne düşerek meşruti idare aleyhinde bulunan Vahdeti'nin hain olduğu artık kesinleşmiştir.¹¹²⁵ Bilindiği gibi Vahdeti bu makalesinden dolayı çok eleştirilmiş fakat kendisi bu yazının Meşrutiyet idaresi aleyhinde bir amaç taşımadığını ifade etmiştir.

23 Haziran 1909'da Birinci Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanan Vahdeti'nin şahitleri sorguya çekilerek dinlenmiştir.¹¹²⁶ 24 Haziran 1909'da Vahdeti'nin sorgusu tekrar yapılmıştır.¹¹²⁷ 6 Temmuz 1909'da Vahdeti'nin mahkûmiyetine Divan-ı Harbi Örfi tarafından karar verilmiş ve bu karar 7 Temmuz'da *Tanin* gazetesinde yer almıştır.¹¹²⁸

Vahdeti hakkında 6 Temmuz 1909'da verilen idam kararının¹¹²⁹ sadeleştirilmiş şekliyle şöyledir:¹¹³⁰

“*Volkan Gazetesi imtiyaz sahibi olup fesat çıkaran neşriyatıyla geçen Mart'ın 31. Salı günü meydana gelen irticai ve askeri ihtilali hazırlayanlardan olduğunun bildirilmesiyle sanık olan ve ihtilali müteakip kaçarak daha sonra İzmir'de*

¹¹²⁴ Kocahanoğlu, s. 193.

¹¹²⁵ Tanin, 18 Mayıs 1325, Nu. 267, s. 3.

¹¹²⁶ Tanin, 11 Haziran 1325, Nu. 291, s. 3.

¹¹²⁷ Tanin, 12 Haziran 1325, Nu. 292, s. 4.

¹¹²⁸ Tanin, 24 Haziran 1325, Nu. 304, s. 3.

¹¹²⁹ BOA. İAS. 87/35 Lef: 2. (25.Cilt:1327/14 Temmuz 1909); BOA. BEO. 3598/269809. (25.Cilt:1327/14 Temmuz 1909); Kocahanoğlu, s. 193.

¹¹³⁰ Bayar, Cilt: 2, s. 241-242; Kocahanoğlu, s. 194-196.

yakalanan Cerrahpaşa civarında Kürkçübaşı Mahallesi'nde oturan, Birinci Divan-ı Harb-i Örfi'de yapılan derin tahkikat ve yargılama sonucu hiçbir ilmi ve içtimai terbiye görmiyerek şimdiye kadar içki ve şarkıcılıkla serseriyane bir hayat geçirmiş olduğu, sorgu esnasında kendisinin itiraflıyla meydana çıkan Mehmet oğlu Kıbrıslı Derviş Vahdeti isimli şahıs, Volkan adındaki gazeteyi yayınlamaya başladıktan sonra firarından dolayı arkasından kanuni muamele ve takibat yapılmakta olan Emirzade Ömer Lütfü ile birleşerek ve son olarak teşkilini kararlaştırarak gazetenin bu Cemiyetin fikirlerini yayma vasıtası olduğunu yayınladığı halde sonraları Cemiyetin riyaseti kendisine verilmek istenilmesinden dolayı Ömer Lütfü ve arkadaşlarını terk ederek Cemiyeti kendisinin idare ettiğini ve Cemiyetin manevi reisinin Peygamber Efendimiz olduğunu ilan etmesiyle İslam milletinin Meşrutiyet dairesinde yükselmesine ve ilerlemesine hizmet edildiğini zanneden ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Şubeleri ismi altında fesat yaratıcı bir maksad takib edildiğini anlamayan ve iyi niyetle İdarehanesine müracaat ederek dini makaleler yayınlamak isteyen ulemadan bazı şahısların İttihad-ı Muhammedi Cemiyetine sokarak isimlerini gazeteyle ilan etmesi üzerine ahaliden bazı saf kimseler Volkan İdarehanesine başvurarak isimlerini kaydettirdikleri gibi yakın ve uzak birçok yerlerde dahi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Şubeleri açarak Derviş Vahdeti'ye durumu bildirmiş ve hatta bazı taraflardan, Evkafa ait muamelelerin bu cemiyet tarafından yapılacağı yayılarak müracaat bile vaki olmuş ve aynı Cemiyetin fikirlerinin yayıcısı ve başkanı sıfatını takınmış olan Derviş Vahdeti, din ve şeriat perdesi altında mütemadiyen yayınladığı tahrik edici ve fesat çıkarıcı makaleleriyle ahalinin ve asker kışlalarına çok miktarda sokulan Volkan nüshalarının dindar bir lisanla ve Mehdiyane bir eda ile dini heyecan içinde bulunan askerinin fikirleri üzerinde hususi bir tesir yaratarak halkı ve askeri hükümet memurlarıyla, Meclis-i Mebûsân Reisi ve üyelerinin bazılarının aleyhine sevk etmiş ve nihayet geçen Mart'ın 31. Salı günü gaye edinilen isyan ve irtica Vak'ası tamamiyle meydana çıkmış ve Vahdeti'nin inkârına rağmen o Salı günü Ayasofya'da Meclis-i Mebusan Dairesi önünde silahlı asi askerler arasında bulundu, yeminle yaptırılan şahitlerle tesbit edilmiş olmakla Vahdeti'nin işlediği cürüm ve cinayet, yaptığı neşriyat ve diğer fesatlarıyla ahaliyi hükümet aleyhine isyana ve Meşrutiyet Hükümetinin idare şeklini değiştirmeye teşvik ve yine ahaliyi birbirini öldürmeye tahrik ettiği tesbit edilmiştir. Bunun üzerine sanıklardan Derviş Vahdeti'nin yukarıda izah edilen suçları Mülkiye Ceza Kanunu'nun 55, 56 ve 57. maddelerinin muhtelif fıkralarıyla 'Örfî İdare Kararnamesinin 6. maddesi gereğince Derviş Vahdeti'nin idamına... Bu 1325 yılı Rumi Haziranının 23. (6 Temmuz 1909) Salı günü kendisi de bulunduğu halde karar verildi."

25 Haziran 1325 (8 Temmuz 1909)

Birinci Divan-ı Harb-i Örfi Başkanı Ferik Hurşit

Vahdeti'ye idam kararı veren Hurşit Paşa, Osmanlı ordusunda dürüstlüğü ile tanınmış bir zattı. Derviş Vahdeti, yargılama sırasında Hurşit Paşa'dan özel görüşme

talebinde bulunmuş ve arzusu yerine getirilmiştir.¹¹³¹ Daha sonra ise Vahdeti, 8 Temmuz 1909'da Mahmut Şevket Paşa'ya affi için bir mektup göndermişti.¹¹³²

Vahdeti'nin Hareket Ordusu kumandanlığına gönderdiği 8 Temmuz 1909 tarihli kendisinin doğuştan deli olduğunu bildiren dilekçesi şu şekildedir:¹¹³³

“Maruzatımdır,

İşlenen cürümlerde aranılan şey, daha önceden düşünülüp karar verilmesidir. Ve bir işten maksat ne ise hüküm de ona göredir. Hakkımda reva görülen hüküm ki idamdır. Bu ceza kesin olarak hak ve adalete aykırıdır. Benim yaptığım işler ne beni bugünkü günde selamete çıkarabilir ne de cezalanmamı icap ettirir. İnsanlar mükemmel olarak doğmadığı gibi tam, dürüst bir şekilde de hayatlarını devam ettirmeleri lazım gelmez. İnsanları daha ziyade intizamlı bir durumda bulunduran dinlerdir. Yaptıkları aşikâr kötülüklerden dolayı aşikâr cezalara çarpılır korkusuyla başkalarının haklarına tecavüz etmeyen kimseler ahrete ait ceza korkusu olmadığına kani olursa, öyle cinayetler, öyle kötülükler yapar ki, hem melun olduğunu kendisi bilir hem de halkın gözünde en hamiyetli bir adam derecesinde görülebilir. İnsan mademki ahret korkusuyla gizli gizli başkalarının haklarına tecavüz etmemek gibi beşeri bir haslete maliktir bunun tetkiki lazımdır. İnsan olur ki! “Biz babalarımızı bulduk” diyerek ömür geçirir ve bu gibi insanlardan katiyen hayır beklenemez. İnsan olur ki doğuştan hür, kendisine has fikirlerine malik bulunur. Bu gibi adamlar, her bir muhitte yuvarlana, yuvarlana, her iyiliği, her kötülüğü öğrenen, öğrenen ve felekten nice silleler yiye, yiye ya caniyane işler gördüğü bir zamanda cezaya çarpılır yahut yüksek gayeli bir insan olduğu halde cezaya layık bir adam zannolunur ki mükâfata layık bir adam olarak insanlar arasında hususi bir mevki alabilir. İnsanların doğuştan malik bulunduğu haller nazarı dikkate alınmayarak haklarında körü körüne verilecek hükümler, gerçi bir zaman haklı görünse bile, zaman gelir ki mücadeleye içinde geçen hayatın külleri altında saklı kalan hak elbette ve elbette ortaya çıkarak melun mahkûm denilen mazlum büyük bir adam olarak insanların kalbinde harikulade bir mevki işgal eder. Adil Hâkim zannolunanlar da, yaptıkları hatalardan dolayı insanı üzüntülerden doğacak kalbi tenkitlere uğramaktan kurtulamazlar. Bu hakikat fertler arasında, cemiyetler içinde hatta milletler arasında dahi caridir.

Kumandan Hazretleri. Abdülhamit Devri ne idi. O kuvvetin bir anda altüst olabileceğini kim düşünebilirdi. Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin hazinesi boş yere saçılıp, heder edilir, bir taraftan millete çeşitli işkenceler tatbik edilip, bütün millet ister istemez o idareden tir, tir titrerken sonunda o kuvvet birdenbire mahvolmadı mı? İşte bunun gibi şu herkesin takdir ettiği muzafferiyetini iyi bir sonuca bağlamış olmak için, yapılacak şey, adaleti tamamen tatbik etmektir. Geçen gün söylemiş olduğunuz gibi-haksız iş yapılamaz, meğer yanlışlık ola -fakat cereyan eden muhakemede geçen Pazartesi gününe kadar bütün samimiyetimle Divan-ı Harb-i Örfi'nin adaletten ayrılmayacağına eminken birden bire bir değişiklik evet birden bire bir değişiklik beni idama mahkûm etti. Dünyanın İttihadı-ı Muhammedi diye

¹¹³¹ Kocahanoğlu, s. 194.

¹¹³² Kutay, s. 355.

¹¹³³ Bayar, Cilt: 2, s. 211-213; Kocahanoğlu, s. 196-199

zannettiği bir Cemiyet'in başkanıyla kötü fikirli üyesi tamamıyla benimle bir sayıldı. Divan-ı Harb tarafından da bu, hakikat kabul olundu. Volkan idaresine mensup olan yirmi beş üyeden yirmi üçü Gebze Bucağı beraat etti. Demek oluyor ki, esas gayenin fesat olmadığı nazarı dikkate alındı ve bu suretle ikinci derecede olanlar kurtuldu. Demek ki, Volkan Gazetesi'nin başındaki "İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin fikirlerini yayma organıdır" cümlesi kaldırılınca Volkan diğer gazetelerin durumunda kalıyor. Eğer heyecan uyandıran makale yayınladım deniyorsa, öteki gazeteler arasında olan Tanin ile Siper-i Saika en büyük fesat çıkaracak bir mahiyette değil miydiler: Mademki bu gazeteler memleket için bir fesat kaynağı idi. Hükümet vaktiyle niçin men etmedi? Vaktiyle Mizan'ı kapatan ve sahibini tevkif eden Hükümet bizi de men ve tevkif edemez miydi?

Bundan dolayı hakkımda verilen hüküm, efkârı-umumiye'nin yanlış düşüncesini göz önünde tutarak veriliyorsa, bir gazetecinin suçsuzluğu yargıçlar tarafından da açıkça bilinirken kurban edilmesine nasıl razı olunur? Yaptığım yayınlar fesat çıkarmayı önceden tasarlamış olduğumdan dolayı ise, bu ne ile ispat edilir? Kimden para almışım, kimin kandırıcı sözlerine kapılmışım? Bunlar bence de bilinseydi, hiç olmazsa boynuma ipi kendi elimle geçirirdim. Yazık ki, beraata layık bir adam, bugün hususi emellere kurban oluyor. Fakat el yüzünden, bir Napolyon ciddiyetini haiz olan Şevket Paşa: Benim haksız yere öldürülmeme sen de mi razısın? İnan ki ümit etmiyordum.

Kumandan Hazretleri. Meydana getirilen karışıklığın Volkan tarafından olduğuna kim inandırılabilir? Evet. Divan-ı Harplerin ilk kuruluşlarında ilk önce yargılanan ben olsaydım, o vakit Divan-ı Aliler hiç bir hakikati bilmediklerinden ihtimal ki bir yanlışlığa uğrayabilirim. Fakat bu vaka ile ilgili bulunanların çeşitli Divan-ı Alilerden geçerek, bunun hangi ellerle meydana getirildiği anlaşılmışken ve yargılanmam esnasında bilerek hiçbir teşebbüsüm olmadığı açıkça görüldüğü gibi, hiçbir işi de kendim icat etmeyip başkalarının iftira ettiği kötü fikirleri doğru yola koymaya çalıştığının anlaşılması lazım gelirken böyle bir adamı nasıl idam edeceksiniz?

Kumandan Hazretleri, su acizin idamından meydana gelecek faydalardan çok beraat etmesindeki ama hakkıyla beraat etmesindeki faydalar, memleket nazarı dikkate alınmış olsaydı ve Türkiye'nin de bir Dreyfus'ü olduğu Avrupa nazarında tahakkuk etmiş olsaydı, siyaset bakımından ne gibi faydalar elde edilecekti. Bunu ben bu acizimle takdir ettiğim halde Divan-ı Harplerin de takdir etmesi lazım gelmez miydi?

Esefle arz etmek isterim ki, Emirizade ve Hoca İsmail Hakkı partisi nasıl olur da Volkan Cemiyeti'nde gösterilir? Cemiyet'in olduğu bir hakikat iken ben de onlardan olarak nasıl gösterilebilirim? Günah değil mi? Aslında kötü niyet olmayan bir şeyin teferruatı olan gazete yazılarının kötü fikirle yazıldığına nasıl hükmedilir? Hangi bakımdan idama mahkûm olduysam sebebinin bildirilmesi sizin askeri namusunuzdan beklenir.

Not: Doğuştan sinir krizleriyle rahatsız bulunduğumdan çoğu zaman yazdığım şeylerin getireceği fayda ve zararı düşünemeyecek bir halde olduğum için bu cihetin Divan-ı Harbi Örfî tarafından göz önünde tutulması istirham olunmuşsa da bu dileğime katıyen kulak asılmadığını adalet adına söylemek zorundayım. Muhakemem Avrupa'nın bir tarafında yapılmış olsaydı çoktan beraat etmiş

olacağıma şüphe yoktu sanırım. Eğer zerre kadar mesuliyete sebep olacak bir halim olduğuna vicdanım kani olsaydı böyle sizi rahatsız etmeye katiyen lüzum görmezdim. Fakat suçsuzum. Suçsuzları siz de aramayacak olursanız, şu Meşrutiyet Devri'nde kime müracaat edilebilir. Rica ederim. Ya mahkûmiyetimin sebebi bildirilsin yahut bir kere de lütfen huzurunuzda çağırarak bir iki söz söylemekliğime müsaade buyrulsun.

29 Haziran 325 (8 Temmuz 1909)

Volkan Yazarı

VAHDETİ

Hareket Ordusu Numarası 490

Merkez Alayı (325 =1909)1574

Takdim:25 Haziran 325 (8 Temmuz 1909)

Cezaevi Memuru Yüzbaşı

MACİT

Gözden geçirilmek üzere Hareket Ordusu Kumandanlığı Yüksek Katına takdimi olunur.

25 Haziran 325 (8 Temmuz 1909)

Vahdeti Mahmut Şevket Paşa'ya gönderdiği bu mektubunda olayları kendi düşünceleri çerçevesinde anlatmış, kendine göre uzun uzun müdafaasını yapmıştır. Ancak dikkat edilecek asıl tarafı son sayfa altındaki nottur. Görüldüğü gibi Vahdeti bu notta, kalımsal olarak deli olduğunu, çoğu zaman yazdığı şeylerin faydasını, zararını düşünemediğini ve bu sebeple ceza hükmünün olmadığını ve salınmasını istiyordu. İnsanları bu denli galeyana getiren bir kişinin ağzından bu sözlerin çıkması dikkate değerdir. 31 Mart sırası ve öncesinde İttihat ve Terakki'ye karşı olan ve bu uğurda ölenleri şehit mertebesinde gösteren Vahdeti, olay kendisine dönüp geldiğinde kurtulmak için hiç çekinmeden deli olduğunu söylemektedir. Bu durum aslında ona inanan insanların ne kadar da hata yaptıklarının bir göstergesidir. Ayrıca Avrupa'dan bahseden Vahdeti, bırakın deli olmayı Avrupa'nın kanunlarını dahi gayet iyi bilen bir kişi olarak görünmektedir.

Bu arada Vahdeti'nin bu savunmalarına karşı mahkeme kendisinin mazeretini dikkate almamıştı.¹¹³⁴

31 Mart günü asker içinde faaliyet gösterdiği tespit olunan Vahdeti'nin Harp Divanı önündeki şu sözü işi iyi özetlemektedir: *“Hadisenin bir irtica olduğunu bugünkü hal ispat ettiği için kabul ederim. Fakat 31 Mart'taki karışıklığın irtica değil, bir fırka kavgasından ibaret olduğunu zannedirim.”*¹¹³⁵

Derviş Vahdeti ve bazı yandaşlarının yargılanmaları ve haklarında verilen kararlar arşiv belgelerine ise şu şekilde yansımıştır; *Volkan* Gazetesi sahibi olup, 31 Mart Salı günü meydana gelen irticai hareketi hazırlayanlardan olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurucularından ve ihtilali müteakip günlerde firar ederek daha sonra İzmir'de yakalanan Cerrahpaşa civarında Kürekçibaşı Mahallesi'nde sakin Mehmet oğlu Kıbrıslı Derviş Vahdeti ile adı geçen cemiyet erkanından olmalarından dolayı Çemberlitaş civarından Mahmudiye Caddesi'nde ikamet eden eski Şehremaneti meclis azalarından Hacı Hakkı Bey, Çarşamba Mahallesi Kovacılar Caddesi'nde ikamet eden eski Tekfurdağı naibi Dağıstanlı Ömer Ziyaettin Efendi ve Sultanahmet'te Tahliz Mahallesi'nde ikamet eden Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi ve Aksaray'da ikamet eden Binbaşı Refik Bey'in yargılanmaları Birinci Divan-ı Harbi Örfî tarafından yapılmıştır. Yargılama neticesinde, Derviş Vahdeti'nin bir şeriat perdesi altında halkı ve askerleri hükümet ile meclis aleyhine sevk etmesinden dolayı¹¹³⁶ Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 55, 56 ve 57. maddelerine istinaden idam cezasıyla, Hacı Hakkı Bey ile Ömer Ziyaettin efendiyi aynı kanunnamenin 58. maddesinin 1. fıkrası gereğince müebbet hapis cezasıyla, İsmail Hakkı Efendi'yi yine 58. maddenin 2. fıkrası hükmünce yedi sene kalebentlik cezasıyla ve son olarak Refik Efendiyi de şüpheli hareketlerinden dolayı İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin 6. maddesine istinaden askerlikten men ve üç sene sürgün cezasıyla cezalandırılmalarına, Rumi 23 Nisan 1325 Salı günü karar verilmiştir.¹¹³⁷

Vahdeti, 6 Temmuz'da verilen idam kararı ile 19 Temmuz 1909'da infaz edilecektir.¹¹³⁸ Derviş Vahdeti ile birlikte idam edilenler arasında, yaver ve hafiyeler

¹¹³⁴ Kutay, s. 355; Kocahanoğlu, s. 194.

¹¹³⁵ Akşin, *Jön Türkler ve...*, s. 130.

¹¹³⁶ BOA. İAS. 87/35 Lef: 1. (25.Cilt:1327/14 Temmuz 1909)

¹¹³⁷ BOA. İAS. 87/35 Lef: 2-4. (25.Cilt:1327/14 Temmuz 1909)

¹¹³⁸ Kocahanoğlu, s. 194; Kurşun-Kahraman, s. 199; Özcan, s. 476; Kutay, s. 356; Albayrak, s. 350.

Kabasakal Mehmet Paşa, Erzurum’da isyancıları destekleyen Yusuf Paşa, İttihadi Muhammedi Cemiyeti’nden Yüzbaşı Behçetade Hakkı ve Dördüncü Avcı taburundan İzmirli Saim de vardı.¹¹³⁹

Süleyman Tevfik, Vahdeti için: “Benzerinin bir daha memlekete gelmemesi, kendi şahsı içinde temenniye şayan olan bu adamın akıbeti hem meraklı, hem ibretliktir.” yorumunda bulunmaktadır.¹¹⁴⁰

Hurşit Paşa ise hatıralarında şunu söylemektedir: “O kadar çok kişiyi, o kadar tezatlı zaman, mekân ve mantıktan yoksun şekilde itham etti ki, hayat korkusu birazda irtikap ettiği hataların yol açtığı malum kan selinin dehşeti içinde akli muvazenesinden bile şüphe ettim. Fakat gazetesindeki son yazısında, zihni selametinin yerinde olduğuna şüphe yoktu. İdamına hükmetmek ve karar Bayezid meydanında infaz edildi...”¹¹⁴¹

19 Mayıs 1909’da idam edilen Vahdeti’nin haberi 20 Temmuz 1909’da *Tanin*’de yer almıştır. “İdam Cezası” başlığı taşıyan yazıda, Divan-ı Harbi Örfi tarafından mahkûmiyetlerine hüküm verilen 13 kişinin idam edildiğinden söz edilmektedir. Bunlardan Vahdeti Ayasofya Meydanı’nda, 31 Mart’a sebebiyet verme, olayı gazetesinde takdir etme suçlarından yargılanarak ceza kanununun 55, 56 ve 57. maddeleri gereğince idam edilmiştir.¹¹⁴²

31 Mart Olayı’nı yorumlayanlar, Vahdeti’nin, hele hele ucunda para olunca her kılığa girebileceği ve her şeyi yapabilecek karakterde bir yapıya sahip olduğunu da dile getirmişlerdir. Vahdeti, aslında İngilizlere duyduğu hayranlığa ve İngiliz yanlısı olan Kıbrıslı Kamil Paşa ve Sait Paşa ile olan yakın ilişkisine rağmen, hürriyetçi bir ortamda giderek daha fazla gelişen şeriatçı akımları bir araç olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni hiç hesaba katmayan Vahdeti, hırsı uğruna oyunu yanlış oynamış ve yaptığı bu yanlış hayatıyla ödemiştir. Ayrıca hırsı ve çıkarları uğruna yüzlerce insanın mezara gitmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.¹¹⁴³

¹¹³⁹ Güresin, s. 77; Baydar, s. 36.

¹¹⁴⁰ Kutay, s. 81.

¹¹⁴¹ Kocahanoğlu, s. 193.

¹¹⁴² Tanin, “Ceza-i İdam”, 7 Temmuz 1325, Nu. 317, s. 3.

¹¹⁴³ Turhan, 07.04.2011.

3. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Üyesi Said-i Nursi'nin Yargılanması

Bediüzzaman Said-i Nursi, 31 Mart Olayı ile suçlanmış fakat beraat etmişti.¹¹⁴⁴ Bazı kaynaklar, Said-i Nursi'nin, isyanın gidişini izlediği, lakin tasvip etmediği için katılmadığını söylemektedir.¹¹⁴⁵ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin önemli bir üyesi olan, Said-i Nursi olay günü yaşadıklarını şu şekilde anlatmış ve Divan-ı Harbi örfide kendisini şu şekilde savunmuştu:

“Martın otuz birinci günündeki dehşetli hareketi iki üç dakika uzaktan temaşa ettim. Müteaddit metalibi işittim. Fakat yedi renk süratle çevrilse, yalnız beyaz görüldüğü gibi, o ayrı ayrı matlablardaki fesadati binden bire indiren ve avamı anarşilikten kurtaran ve efrad elinde kalan umum siyaseti, mucize gibi muhafaza eden “Lafz-ı Şeriat” yalnız görüldü. Anladım: İş fena, itaat muhtel, nasihat tesirsizdir. Yoksa her vakit gibi, yine o ateşin söndürülmesine teşebbüs edecektim. Fakat avâm çok, bizim hemşeriler gafil ve safdil. Ben de şöhret-i kazibe ile görünüyorum. Üç dakikadan sonra çekildim, Bakırköy'üne gittim; ta beni tanıyanlar karışmasınlar, rast gelenlere de karışmamak tavsiye ettim. Eğer zerre miktar dahlim olsaydı, zaten elbisem beni ilân ediyor, istemediğim bir şöhret de beni herkese gösteriyordu, bu işte pek büyük görünecektim. Belki Ayastefanos'a kadar, tek başıma olsun, Hareket Ordusuna mukabele ederek ispat-ı vücud edecektim; merdane ölecektim. O vakit dahlim bedihi olurdu; tahkike lüzum kalmazdı. İkinci günde bir ukde-i hayatımız olan itaat-i askeriyeden sual ettim; dediler ki: – Askerlerin zabitleri, asker kıyafetine girmiş, itaat çok bozulmamış. Tekrar sual ettim: – Kaç zabıt vurulmuş? Beni aldattılar; dediler: – Yalnız dört tane; onlar da, müstebit imişler; hem şeriatın adap ve hududu icra olunacak. Bir de gazetelere baktım; onlar da o kıyâmı meşru gibi tasvir ediyorlardı. Ben de bir cihette sevindim; zira en mukaddes maksadım, şeriatın ahkâmını tamamen icra ve tatbiktir. Fakat itaat-i askeriyeye hâlel geldiğinden, nihayet derecede meyus ve müteessir oldum ve umum gazetelerle askere hitaben neşrettim ki: “Ey askerler! Zabitleriniz bir günah ile nefislerine zulmediyorlarsa, siz o itaatsizlikle otuz milyon Osmanlı ve üç yüz milyon nüfus-u İslimiye'nin haklarına bir nevi zulmediyorsunuz. Zira umum İslâm ve Osmanlıların haysiyet, saadet ve bayrak-ı tevhidi, bu zamanda bir cihette sizin itaatinizle kaimdir. Hem de şeriat istiyorsunuz; fakat itaatsizlikle şeriata muhalefet ediyorsunuz.” Ben onların hareketini, şecaatlerini okşadım. Zira eskâr-ı umumiyenin yalancı tercümanı olan gazeteler, nazarımıza hareketlerini meşru göstermişlerdi. Ben de takdir ile beraber nasihatimi bir derece tesir ettirdim, isyanı bir derece bastırdım. Yoksa böyle âsân olmazdı...”¹¹⁴⁶

Ayrıca Said-i Nursi, 31 Mart hâdisesinde, Divan-ı Harb-i Örfi'de şunları da söylediğini iletmektedir:

¹¹⁴⁴ Akgündüz-Öztürk, s. 288.

¹¹⁴⁵ Sönmez, agm.

¹¹⁴⁶ Bediüzzaman Said-i Nursi, s. 24-26.

“Ben talebeyim; onun için, her şeyi mizan-ı şeriatla muvazene ediyorum. Ben milliyetimizi, yalnız İslâmiyet biliyorum; onun için, her şeyi de İslâmiyet nokta-i nazarından muhakeme ediyorum. Ben hapisane denilen âlem-i berzahın kapısında dururken ve darağacı denilen istasyonda âhirete giden şimendiferi beklerken, cemiyet-i beşeriyenin gaddârâne hallerini tenkid ederek, değil yalnız sizlere, belki bu zamandaki nev-i beni beşere irad ettiğim bir nutuktur.”¹¹⁴⁷

Said-i Nursi'nin, Divan-ı Harb-i Örfi'de tutukluluğu sırasında, kendi yazdığı Aynı adlı eserinde sonradan neşrettiği gibi, kendisini bu şekildeki sözleriyle savunmuş ve beraat etmişti. Tarihçe-i Hayat adlı eserde, askerleri sürekli uyardığını söylemekte, amaçlarının kötü olmadığını fakat sağını solundan ayıramayan, şeriatı istibdada müsait sanan kişilerin “şeriat isteriz” söylemleriyle gerçek maksatlarının anlaşılmadığından söz etmektedir. Anlattığına göre; olayda aşırıya gidenleri de sürekli uyarılmış, askeri de itaat konusunda öğütleyerek, teskin etmeye çalışmıştır. Nitekim Said-i Nursi bu Divan-ı Harb yargılamasında canından olmamış, beraat ederek, olaydan sonra İstanbul'da kalmayarak Van'a gitmiştir. Said-i Nursi, 1909'da bastırılan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin felsefesini Cumhuriyet döneminde ise devam ettirmiştir.¹¹⁴⁸

4. 31 Mart Olayı Sonrası İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Faaliyetleri ve Alınan Önlemler

31 Mart Vakası ile ilgili her şahıs; askerler, alaylı subaylar, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleri, softalar, saray adamları yaptıklarının derecesine göre cezalandırılmışlardır.¹¹⁴⁹ Ancak bununla birlikte cemiyet üyelerinin, 31 Mart Olayı sonrasında dahi faaliyetlerini kısmen de olsa devam ettirdiklerini görmekteyiz. Bu süreçte hükümet ise, cemiyetin faaliyetlerinin önünü almaya çalışmıştır. Nitekim Dâhiliye Nezaretinden bütün vilayetlere gönderilen bir telgrafta, maksatlarının fesat çıkarmak olduğu anlaşılan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyelerinin taraftar kazanmak ve fikirlerini yaymak amacıyla taşrada bir takım faaliyetlerde buldukları ifade edilmiştir. Telgrafın devamında vilayetlere şu öneride bulunulmuştur. *“...Tahkikat-ı şedide icrasiyle ahaliyi iğfal ve sükût ve asayiş-i ihlal etmelerine meydan bırakılmayarak hemen derdest ettirilerek cihet-i adliye teslimleri*

¹¹⁴⁷ Bediüzzaman Said-i Nursi, s. 10.

¹¹⁴⁸ Hunç, s. 161.

¹¹⁴⁹ Bayar, Cilt: 2, s. 34; Bütün hükümlüler hakkında bilgi almak için bkz. Baydar, s. 34-38, ayrıca Abdurrahman Şeref Efendi, s. 209-257.

ehemmiyetle tekrar tavsiye olunur."¹¹⁵⁰ Görüldüğü gibi hükümet, yurdun dört bir yanında olayda parmağı bulunanlar hakkında tahkikat ve takibatlar başlatmıştır. Özellikle İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, 31 Mart Ayaklanmasında baş sorumlu olduğu için bu konudaki araştırma ve soruşturmalara önem gösterilmiştir.

Cemiyetin etki alanını ele aldığımızda, İstanbul merkezli olmak üzere Balkanlar'dan Ortadoğu'ya tüm Osmanlı coğrafyasında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin faaliyette bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira cemiyet üyeleri hakkında başlatılan tahkikatlara dair arşiv belgeleri incelendiğinde, Osmanlı coğrafyasının çok farklı yerlerinde cemiyet üyeleri hakkında benzer soruşturmaların başlatıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti hakkında, Kavala kaymakamlığına yazılan bir yazıda, Kavala'da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne mensup kişilerin olduğu, bu kişilerin ahaliyle ve askerle irtibat halinde bulunmaları nedeniyle bu kişilerin isimlerinin bildirmesi ve haklarında takibat başlatılması istenmektedir.¹¹⁵¹ Bilindiği üzere 31 Mart Olayı ilk olarak askerler tarafından başlatılmış ve askerlerin kışkırtılmalarında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti önemli bir etken olmuştu. Dolayısıyla hükümetin bu noktada gerekli tedbirleri almaya çalıştığını görmekteyiz.

Hükümetin yaptığı başka bir tahkikat da Divriği'de meydana gelmiştir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adına çalışmalarda bulunan, Samsun eski Tahrirat Müdürü Ömer Bey'in İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile irtibatını Fatih Dersiamlarından Abdullah Ziya Efendi vasıtasıyla sağladığı, ayrıca adı geçen şahsın ahaliye gazete dağıtması ve onları cemiyete katılmaları hususunda kandırması üzerine hakkında tahkikat başlatılmıştır.¹¹⁵² Diğer taraftan Hüdavendigâr vilayeti de, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin örgütlendiği önemli vilayetlerden biriydi. Nitekim burada da konuyla ilgili bir tahkikatın başladığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin, *Volkan Gazetesi*'nin tahrikiyle, Hüdavendigâr vilayetinin bazı kazalarında Meşrutiyet aleyhine cemiyet teşkil eden şahıslar içerisinde bazı memurların da olması sebebiyle, bunların mahallince tahkiki sakıncalı olacağından dolayı Hüdavendigâr Valisi Azmi Bey, bu tahkikatın merkez vilayet adlisince vazifelenirilecek memurlar tarafından yapılmasının daha uygun olacağını Dâhiliye

¹¹⁵⁰ BOA. DH. MKT. 2799/85 Lef: 2. (12.R.1327/3 Mayıs 1909)

¹¹⁵¹ BOA. TFR.I.SL. 208/20785 (18.R.1327/9 Mayıs 1909)

¹¹⁵² BOA. DH. MKT. 2841/29 Lef: 1. (23.Ca.1327/12 Haziran 1909)

Nezaretine 29 Nisan 1325 (12 Mayıs 1909) tarihinde gönderdiği telgrafla bildirmiştir.¹¹⁵³ Buna karşılık Dâhiliye Nezareti 30 Nisan 1325 tarihinde Adliye Nezaretine valinin talebini bildirirken¹¹⁵⁴ aynı gün, başka bir telgrafla da yazının Adliye Nezareti'ne gönderildiği valiliğe iletilmiştir.¹¹⁵⁵ Bunun sonucunda, *Volkan Gazetesi*'nin kışkırtmasıyla meşruti idareye karşı kurulan cemiyetler hakkında mahallerince icra kılınan tahkikat neticesinde suçlu oldukları anlaşılan kişilerin Divan-ı Harbe sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır.¹¹⁵⁶ Hüdavendigâr Vilayeti Azmi Bey'in tahkikatlar için merkezden ve Adliye Nezaretinden memurların gönderilmesi talebi bu belgeden anlaşıldığı üzere Adliye nezaretince kabul edilmemiştir.

Yine Hüdavendigâr vilayetinde, bu sefer ahali,31 Mart sonrası Dersaadete gönderdiği bir mektupta; Hüdavendigâr vilayetinde Yenişehir kasabasında bulunan Ethem Paşa hakkında şikâyetlerde bulunmaktadır. Ahalinin bildirdiğine göre, bu şikâyetlere istinaden daha önce dört kez tahkikat yapılmış ancak bu tahkikatlardan herhangi bir sonuç alınmamıştır. Bu süreçte Ethem Paşa ise ahaliye zulmetmeye devam etmiştir. Örneğin; halkın iletildiğine göre, dut bahçelerine zarar vererek, bazı kimselerin evlerini ateşe vermiştir. Son olarak Ethem Paşa, İstanbul'a gidip geldikten sonra oradaki hamilerinden aldığı emir doğrultusunda beş on gün içinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne üç bin kişiyi kaydettirmiştir. Halk, elli bin nüfuslu kasabalarının ve köylerinin bu zattan kurtarılması adına gerekli tedbirlerin alınmasını istirham etmektedir.¹¹⁵⁷ Ayrıca bu güne kadar yapılan tahkikatlar neticesiz kaldığından bu sefer tahkikatın acilen, tarafsız bir şekilde ve ciddiyetle yapılması istenmektedir.¹¹⁵⁸ Buradan anlaşılan, yalnızca hükümetin değil, halkın da bu durumdan oldukça rahatsız olduğu ve çözüm için hükümete başvurduğudur. Benzer şekilde bir başka ihbar hadisesi Söğüt'te yaşanmıştır. Söğüt kazasında ahalden bir takım insan, 31 Mart olayıyla bağlantısı bulunanlardan Söğüt Kazası Naibi Osman Efendi'nin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne Söğüt Postanesi'nden 50 kuruş yardım gönderdiğini hükümete ihbar etmiştir.¹¹⁵⁹

¹¹⁵³ BOA. DH. MKT. 2810/79 Lef: 1. (22.R.1327/13 Mayıs 1909); BOA. MV. 126/53 Lef: 2 (24.Ra.1327/15 Nisan 1909)

¹¹⁵⁴ BOA. DH. MKT. 2810/79 Lef: 3. (22.R.1327/13 Mayıs 1909)

¹¹⁵⁵ BOA. DH. MKT. 2810/79 Lef: 2. (22.R.1327/13 Mayıs 1909)

¹¹⁵⁶ BOA. BEO. 3569/267669, Lef: 1, 3, 4. (19.Ca.1327/8 Haziran 1909)

¹¹⁵⁷ BOA. DH. MKT. 2824/109 Lef: 1. (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)

¹¹⁵⁸ BOA. DH. MKT. 2824/109 Lef: 2. (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)

¹¹⁵⁹ BOA. DH. MKT. 2810/37 Lef: 1-2. (21.R.1327/12 Mayıs 1909)

İhbarların dışında yerel yöneticilerin de zaman zaman bölgelerinde bulunan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensuplarının faaliyetlerine dair, hükümeti bilgilendirdikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 30 Mayıs 1909 tarihinde Ayaş Kaymakamlığı yaptığı bir tahkikat hakkında şu malumatı vermektedir:

*“31 Mart hadisesinden önce İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti burada Mesud Bey ve arkadaşları tarafından kurulmuştu. Mesud ve Münib Beyler dört beş kez toplantı tertip edip, insanların cemiyete katılmaları yönünde teşvikte bulunuyorlardı. Bu kişiler, Hareket Ordusu Çatalca’ya gelinceye kadar Volkan Gazetesi’ni alkışlıyorlardı. Ancak Hareket Ordusu İstanbul’a girince bu kişiler Volkan Gazetesi’nin müfsid yayınlarına kapıldıklarını ve bir anlamda pişman olduklarını ifade etmişlerdir. Şuan için bu kişilerin hal ve hareketlerinde herhangi bir şüpheli durum görülmemektedir.”*¹¹⁶⁰

Bu malumat üzerine Dâhiliye Nezareti, Ankara Valisi’ne: “Ayaş Kazasında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti teşkil etme fikrinde bulunanlar hakkında kanun ve adalet dairesinde muamele icrasıyla ve beyhude yere halkın rencide edilmemesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹¹⁶¹ Hükümet özellikle galeyana getirilen suçsuz halkın boş yere incitilmemesini istemektedir. Örneğin; Dâhiliye Nezaretinden Suriye vilayetine gönderilen bir telgraf ile bölge idarecileri, cemiyete gönül vermiş kişiler ile bölgede cemiyetin şubelerini açıp-üye kaydı çalışması yapanların bir tutulmaması gerektiği konusunda ikaz edilmişlerdir. Zira cemiyete gönül verenler yani bir bakıma kandırılan halk mahkemeye sevk edilmezken, yukarıda bahsedildiği gibi cemiyetin faal mensuplarının adalete teslim edilmeleri istenmiştir.¹¹⁶² Neticelendirilen tahkikata göre, Şam’da cemiyeti tesis etmeye çalışanların Abdülkadir Acilani, Cezayirli Abdullah Paşa ve Rıza Akdar Efendiler oldukları belirlenerek, soruşturma dosyalarının mahkemeye sevk edildiği Suriye Valisi Nazım tarafından hükümet yetkililerine bildirilmiştir.¹¹⁶³

Konuya ilişkin bir başka örnekte, Biga mutasarrıflığından alınan bilgilere yer verebiliriz. Buna göre, Fatih’te Morali Osman Efendi Medresesi’nde talebe olan Köprülülü Sıdkı adındaki kişinin, Bayramiç Köylerinden birine fesat mektuplar ve

¹¹⁶⁰ BOA. MH. MKT. 2849/57 Lef: 2-3. (30.Ca.1327/19 Haziran 1909)

¹¹⁶¹ BOA. MH. MKT. 2849/57 Lef: 4-5. (30.Ca.1327/19 Haziran 1909)

¹¹⁶² BOA. DH. MKT. 2814/35 Lef: 1-2. (25.R.1327/16 Mayıs 1909)

¹¹⁶³ BOA. DH. MKT. 2809/59 Lef: 1-2. (21.R.1327/12 Mayıs 1909)

Volkan Gazetesi'nin nüshalarından gönderdiği tespit edilmiştir. Bu sebeple kişi hakkında tahkikat başlatılmıştır. Ancak adı geçen kişinin tahkikattan haberdar olarak kaçabileceği düşüncesiyle önlem alınması istenmiştir.¹¹⁶⁴ Aynı şekilde, 31 Mart Olayı'ndan iki gün sonra Derviş Vahdeti'ye teşekkür telgrafi gönderdikleri anlaşılan Kastamonu-Taşköprü Redif Taburu yüzbaşlarından Dersaadetli Halid, Avukat Sabri ve arkadaşları hakkında yapılan soruşturma evrakının savcılık tarafından Divan-ı Harbi Örfi'ye gönderildiğini görmekteyiz.¹¹⁶⁵ Hareket Ordusu Kumandanlığı ise bahsi geçen kişiler hakkında gereğinin yapılmasını istemektedir.¹¹⁶⁶

Bilindiği gibi bu dönemdeki olay hakkındaki soruşturmalar Divan-ı Harbi Örfiler de yapılmaktaydı. Gebze komutanlığınca, Hareket Ordusu Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na, *Volkan* yazarı ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyesi Bayezid dersiamlarından Mehmed Emin Hayreti'nin Gebze'de olduğu bildirilmekte ve hakkında nasıl bir muamele yapılacağı sorulmaktadır.¹¹⁶⁷

Takibat ve tahkikatlar haricince, Osmanlı coğrafyasının farklı yerlerinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensuplarından olup 31 Mart Olayı'na katılanların tutuklandıklarını da görmekteyiz. Nitekim Selanik İstinaf Mahkemesi'nden alınan bir telgraf da bunu doğrulamaktadır. Telgrafta, Selanik İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensuplarından olan ve 31 Mart Olayı'na iştirak edenlerin tutuklandıkları bildirilmektedir.¹¹⁶⁸ Telgraftan anlaşıldığına göre; Taşrada bulunup “hareket-i irticaiye” ye yani 31 Mart Olayı'na katılanlardan tutuklananların, İstanbul'daki Divan-ı Harbe sevk edilmeleri talep edilmektedir.¹¹⁶⁹

Bir başka tutuklama hadisesi İzmit'te yaşanmıştır. İzmit'te ikamet etmekte olan İshak ve İsmail isimli Rusya tebaasından iki kişi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne katılmak üzere 10 bin kişinin hazır olduğuna dair Sapanca'dan *Volkan* Gazetesi'ne telgraf çektikleri gerekçesiyle tutuklanmıştır. Ancak bu iki kişi için İstanbul'daki Rus Elçiliği'nin talepte bulunması üzerine, bunlar Rus Konsolosluğu'na teslim edilmişlerdir. Bu kişilerin Divan-ı Harbi Örfi'de suçsuz

¹¹⁶⁴ BOA. DH. MKT. 2807/5 Lef: 1-2. (18.R.1327/9 Mayıs 1909)

¹¹⁶⁵ BOA. DH. MKT. 2841/44, (23.Ca.1327/12 Haziran 1909)

¹¹⁶⁶ BOA. DH. MKT. 2849/50, (30.Ca.1327/19 Haziran 1909)

¹¹⁶⁷ BOA. ZB. 628/71. Lef: 1, 2. (15 Nisan 1325/27 Nisan 1909)

¹¹⁶⁸ BOA. BEO. 3597/269739 Lef: 1. (20.Cilt:1327/9 Temmuz 1909)

¹¹⁶⁹ BOA. BEO. 3597/269739 Lef: 2. (20.Cilt:1327/9 Temmuz 1909)

bulunarak tahliyelerine dair karar Rus Elçiliği'ne bildirilmiştir.¹¹⁷⁰ Fakat bir süre sonra Rus tebaasından ve cemiyet üyelerinden olan Sapançalı İsmail Şemsettin ile İshak Nurettin'in, daha önce yargılanıp tahliye olmalarına rağmen, Divan-ı Harbi Örfi tarafından yeniden yargılanmaları istenmiştir. Bahsi geçen kişilerin Rus tebaası olmalarından dolayı da, Rus konsolosluğundan bu kişilerin Divan-ı Harbi Örfiye teslim olmaları talep edilmiştir.¹¹⁷¹

Hakkında tahkikat yürütülen ve firar etme olasılığına karşı bir an evvel tutuklanması hükümet tarafından istenen bir diğer kişi de Sivas Rifai Dergâhı Postnişi Arap Şeyh adıyla tanınan Abdullah adındaki şahıstır.¹¹⁷² Hükümetin talebi üzerine başlatılan soruşturma neticesinde, Sivas ve Merzifon taraflarında halkı yönetime karşı galeyana getiren ve 31 Mart Vakası ile doğrudan ilgisi bulunan¹¹⁷³, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yedi numaralı üyesi olduğu gazetelerde neşredilen¹¹⁷⁴ bu zatın Divan-ı Harbi Örfide yargılanmasına karar verilmiştir.¹¹⁷⁵ Söz konusu şahıs kısa süre içerisinde tutuklanarak bir zaptiyeyle beraber yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir.¹¹⁷⁶

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyelerinin Şam ile civarında ve bilhassa Hicaz'da bir ihtilal hazırlığı içerisinde oldukları da arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. İhtilal hazırlığında olan kişilerin biran evvel yakalanarak ortaya çıkardıkları tehlikenin bertaraf edilmesinin gerekliliği hükümet tarafından bildirilmektedir. Nitekim konuya ilişkin Şam'dan gönderilen bir mektup da hükümet yanlısı Tanin Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Bu bağlamda, Suriye Valiliğine gönderilen bir yazıyla, ilgili makamların gerekli tüm tedbirleri alması, mahalli asayişin sağlanarak, eğer varsa suçluların adalete teslim edilmesi ehemmiyetle

¹¹⁷⁰ BOA. DH. MKT. 2810/29 Lef: 1-2. (21.R.1327/12 Mayıs 1909)

¹¹⁷¹ BOA. DH. MKT. 2820/25 Lef: 1, 2. (2.Ca.1327/22 Mayıs 1909)

¹¹⁷² BOA. DH. MKT. 2801/100 Lef: 1,2. (14.R.1327/5 Mayıs 1909); BOA. DH. MKT. 2803/84 (15.R.1327/6 Mayıs 1909)

¹¹⁷³ BOA. DH. MKT. 2803/84 (15.R.1327/6 Mayıs 1909); BOA. DH. MKT.2813/55 Lef: 2. (25.R.1327/16 Mayıs 1909); BOA. ZB. 332/93 Lef: 1,2. (7 Mayıs 1325/20 Mayıs 1909)

¹¹⁷⁴ BOA. DH. MKT. 2801/100 Lef: 1,2. (14.R.1327/5 Mayıs 1909)

¹¹⁷⁵ BOA. DH. MKT. 2803/84 (15.R.1327/6 Mayıs 1909)

¹¹⁷⁶ BOA. DH. MKT. 2820/11 Lef: 1-2. (1.Ca.1327/21 Mayıs 1909); Sivas Rifai Dergâhı Postnişini Abdullah'ın nerede tutuklandığına dair arşiv belgelerinde herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, kendisinin bir vapurla İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Ancak bir belgede Gürcü Vapuru ile gönderildiği belirtilirken diğer bir belgede ise Alman Vapuru ile İstanbul'a gönderildiği ifade edilmektedir. Bkz. BOA. DH. MKT.2813/55 Lef: 2. (25.R.1327/16 Mayıs 1909) ve BOA. DH. MKT. 2820/11 Lef: 1-2. (1.Ca.1327/21 Mayıs 1909)

istenmiştir.¹¹⁷⁷ Hükümetin bu talebi doğrultusunda Suriye Valiliği gerekli tedbirleri almış ve tahkikat başlatmıştır. Neticesinde de, Şam'da İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti şubesinin kurucularından olan Cezayirli Abdullah Paşa ve cemiyetin Şam'daki diğer kurucuları tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir.¹¹⁷⁸ Bu sevk sürecinde Cezayirli Abdullah Paşa'nın oldukça nüfuzlu biri olması ve çoğu eşkıyadan olmak üzere birkaç bin kişinin de onunla birlikte hareket etme ihtimalinin ortaya çıkması, hükümet yetkililerini endişelendirmiştir. Bu bağlamda çıkabilecek olaylardan dolayı dört tabur askerin görevlendirilmesi gündeme gelse de¹¹⁷⁹ daha sonra buna gerek duyulmamıştır.¹¹⁸⁰

31 Mart Olayı'ndan hemen sonra Doğu Anadolu Bölgesi'nde de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin mensuplarının bir takım faaliyetlerinin olduğunu ve buna karşılık olarak da hükümetin tedbirler almaya çalıştığını görmekteyiz. Örneğin, 31 Mart Olayı'ndan sonra İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti taraftarlarının harekete geçtikleri yerlerden birisi de Muş vilayetidir. Nitekim Dördüncü Ordu Komutanlığından alınan şifreli telgrafta, bir haftadan beri Muş'ta, Şeyh Fethullah Tekkesinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti adı altında toplananların olduğu ve bu kişilerin sayısının günden güne arttığı bildirilmektedir.¹¹⁸¹ Ayrıca, Dâhiliye Nezareti'ne 15 Mayıs 1909 tarihinde gönderilen tezkerede bu bölgede İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensuplarının memurlar ile halk arasında fesatlık çıkarmaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Önlem olarak ise Telbis Valisi'nin bir an evvel Muş'a giderek henüz İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti fikirlerinden etkilenmeyen askerlerin de yardımıyla olaylara müdahale etmesi istenmektedir.¹¹⁸² Görüldüğü gibi hükümet askerler arasında oldukça yayılan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti taraftarlığından çekinmekte ve cemiyetin etkisi altına girmeyen askerlerle önlem alınmasını istemektedir. Muş'ta İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mensuplarının faaliyetlerini ortaya koyan kişi olan Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın 12 Mayıs 1909 tarihli şifreli telgrafı olmuştur ve kendisi bu durumdan haberdar olmayan valiyi

¹¹⁷⁷ BOA. DH. MKT. 2820/58 (2.Ca.1327/22 Mayıs 1909)

¹¹⁷⁸ BOA. DH. ŞFR. 414/28 (16 Mayıs 1325/29 Mayıs 1909); BOA. BEO. 3564/267234 Lef: 1. (13.Ca.1327/2 Haziran 1909)

¹¹⁷⁹ BOA. BEO. 3564/267234 Lef: 2. (13.Ca.1327/2 Haziran 1909); BOA. DH. MKT. 2812/50 (24.R.1327/15 Mayıs 1909)

¹¹⁸⁰ BOA. BEO. 3564/267234 Lef: 3. (13.Ca.1327/2 Haziran 1909); BOA. DH. MKT. 2833/58 (17.Ca.1327/6 Haziran 1909)

¹¹⁸¹ BOA. BEO. 3548/266039 Lef: 1-2. (24.R.1327/15 Mayıs 1909)

¹¹⁸² BOA. BEO. 3548/266039 Lef: 1. (24.R.1327/15 Mayıs 1909); BOA. DH. MKT. 2811/100 Lef: 1-2-3. (23.R.1327/14 Mayıs 1909)

kınamaktadır. İbrahim Paşa'ya göre, yapılması gereken, bir an evvel bölgeye gidilerek masum olan askerden yararlanarak tedbirlerin alınmasıdır.¹¹⁸³ Nitekim hükümet de, İbrahim Paşa'nın durumu teyit etmesinin ardından önlemlerin alınmasını emretmiştir.

Aynı tarihlerde Suriye'de de Muş'ta yaşananlara benzer hadiseler yaşanmıştır. Zira Suriye Valisi Nazım'ın 14 Mayıs 1909 tarihinde çektiği şifreli telgrafta; Şam'da El-iha el Arabi el-Osmani Cemiyeti'nden sonra kurulan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucularının yakalanarak adliyeye sevk edilmelerinden sonra bunlardan bazılarının hapis cezalarına çarptırılmasının ihtimal dâhilinde olduğundan bahisle bu durumda İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti taraftarlarının bir anlamda ortalığı karıştıracaklarından bahsedilmektedir. Ayrıca bölgede bulunan iki tabur redif askerinin de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti yanlısı olduğu ve bu yüzden olayların önlenmesinde bu askerlerden istifade edilemeyeceğinden dolayı bölgeye farklı yerlerden askeri kuvvet gönderilmesi istenmektedir.¹¹⁸⁴ Bu durum askerler arasındaki ayrılıkların göstergelerinden biridir. Görüldüğü gibi bazı durumlarda Osmanlı kendi askerinden yararlanamamaktadır.

31 Mart sonrası İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile ilgisi bulunanlar hakkındaki yargılamalardan arşiv belgelerine yansıyanlardan biri de Mehmed Efendi'dir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyelerinden olup Gümülcine, Kır Mahallesi Medresesi Müderrisi Mehmed Efendi, cemiyet adına yürüttüğü faaliyetlerden dolayı İttihatçılar tarafından önce Selanik'e gönderilmek istenmiştir. Ancak adı geçen kişi Divan-ı Harbi Örfisince yargılanarak Bursa'ya sürgüne gönderilmiştir.¹¹⁸⁵ Mehmed Efendi'nin, yaklaşık bir yıl sürgünde kaldıktan sonra affına dair çıkartılan irade-i seniyye üzerine 1 Ağustos 1910 tarihinde affedilerek memleketine dönmesine izin verilmiştir.¹¹⁸⁶

Bir başka örnekte ise Sultan Selim Camii Şerifi müezzini Ereğlili İsmailoğlu Hafız Şakir Efendi'nin, 31 Mart'tan önce ve 31 Mart sırasında kahvehanede *Volkan* Gazetesi okuyarak, orada bulunanları heyecana getirecek derecede Meşrutiyet idaresi

¹¹⁸³ BOA. BEO. 3548/266039 Lef: 4. (24.R.1327/15 Mayıs 1909)

¹¹⁸⁴ BOA. DH. MKT. 2812/50 Lef: 1-2. (24.R.1327/15 Mayıs 1909)

¹¹⁸⁵ BOA. DH. MUI. 8-5/18 Lef: 1, 3, 4, 5, 6. (6.N.1328/11 Eylül 1910)

¹¹⁸⁶ BOA. DH. MUI. 8-5/18 Lef: 1, 6. (6.N.1328/11 Eylül 1910)

aleyhinde ifadelerde bulunmasından dolayı tutuklanarak sekiz yıl sürgün ile cezalandırılmasını görmekteyiz.¹¹⁸⁷

31 Mart İsyanı esnasında Vahdeti dışında, *Volkan* ve *Mizan* gazetelerine yazı göndermesinden dolayı suçlu bulunarak yargılanan Ahmet Paşa Medresesi talebelerinden Hacı Mustafa Zeki Efendi, Emin Emrullah ve tutuklu bulunan talebelerden Elbistanlı Mehmed Sadık, Balıkesirli Mehmed Bekri, Balıkesirli Ali ve firarda bulunan Ali Efendi'nin beraat etmelerine karar verilmiştir. Mustafa Zeki Efendi'nin yedi sene süreyle kürek cezasına, Mehmed Sadık ve Mehmed Şükrü'nün ise memleketleri dışında bir mahalde ikişer sene müddetle sürgüne gönderilmelerine Divan-ı Harbi Örfi tarafından karar verilmiştir.¹¹⁸⁸ Bu bağlamda Mustafa Zeki Efendi Bodrum'a¹¹⁸⁹, Mehmed Sadık Efendi Mersin yoluyla Adana'ya, Mehmed Şükrü ise Aydın'a sürgüne yollanmıştır.¹¹⁹⁰

İdam cezalarına ele aldığımızda ise, Hareket Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti Celilesine gönderilen yazıda, 31 Mart'taki irtica hadisesine dâhil olanların ve bu hadiseyi kışkırtanların Divan-ı Harbi Örfi tarafından yargılandıkları ve aşağıda isimleri yazılı olanların idam cezasıyla cezalandırıldıkları bildirilmektedir. İçlerinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti taraftarı ve *Volkan* yazarı Enderunlu Lütü'nin de bulunduğu belgenin devamında Divan-ı Harbi Örfi tarafından idamlarına karar verilen şahısların Dersaadet'te 14 Mayıs 1324'te (27 Mayıs 1909) asılarak idam edildiklerinin vilayetlere tebliğ ve ilan edilmesi istenmiştir.¹¹⁹¹ Bu kişiler şöyledir;

- Bahriye Silah Endaz taburundan Borazan Neşet
- Asar-ı Tefik Zırhlısından Tirebolulu Temel bin Mehmed
- Tersane 6. Koğuşundan Trabzonlu Ali bin Mustafa
- Asar-ı Tefik Zırhlısından Bölük Emni Ali
- Asar-ı Tefik Zırhlısından Bölük Emni Trabzonlu Hamdi
- Hakan-ı Sabık Ser Muhasip Cevher Ağa
- Mabeyn Kıyıcı başı Hacı Mustafa

¹¹⁸⁷ BOA. ZB. 414/90 (22 Haziran 1325/5 Temmuz 1909)

¹¹⁸⁸ BOA. ZB. 405/69 Lef: 1. (13 Temmuz 1325/26 Temmuz 1909)

¹¹⁸⁹ BOA. ZB. 405/70 (13 Temmuz 1325/26 Temmuz 1909)

¹¹⁹⁰ BOA. ZB. 405/69 Lef: 2 (13 Temmuz 1325/26 Temmuz 1909); Aslan, s. 21.

¹¹⁹¹ BOA. DH. MKT. 2825/67, Lef: 2. (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)

- Tüfenkiyandan Miralay Halil
- Jandarma Miralay Ramazan
- *Volkan* Gazetesi Muharriri Enderunlu Lütfi
- Rüşumat İstatistik Kalemi Müdürü Tevfik
- Protesto Gazetesi muharriri Nadiri Fevzi
- Şurayı Devlet azasından Tayyar
- Jandarma Giresunlu Salih
- Polis Kayserili Ali bin Yusuf.¹¹⁹²

Hükümetin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni bir tehlike olarak görmesi 31 Mart Olayı'ndan sonra başlamıştır. İrtica hareketinde parmağı olan cemiyet taraftarları meşrutiyet karşıtları olarak suçlanmış veyürütülen tahkikatlarla da suçlarının önem derecelerine göre Divan-ı Harbi Örfi tarafından yargılanmışlardır.

¹¹⁹² BOA. DH. MKT. 2825/67, Lef: 1,3. (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)

SONUÇ

Türk tarihinin ilk yazılı anayasası olan Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe girmiştir. II. Abdülhamid tarafından ilan edilen Kanun-i Esasi ile Birinci Meşrutiyet dönemi olarak isimlendirilen dönem başlamış, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyelerinden oluşan ilk meclis 19 Mart 1877'de açılarak, çalışmalarına başlamıştır. Padişah ile meclisin ülkeyi birlikte yönetmesi ilkesine dayanan anayasayla yargı bağımsızlığı ve temel haklar güvence altına alınmış olmasına rağmen, egemenliğin esas kaynağı yine padişah olmuştur. Ancak çok kısa bir süre sonra, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine II. Abdülhamid, meclisi 18 Şubat 1878'de tatil etmiştir. Bunu takip eden 30 yıl boyunca meclisi bir daha toplantıya çağırmayan padişah, bu süre zarfında Meşrutiyet anayasası olan Kanun-ı Esasi'yi kâğıt üzerinde de olsa muhafaza ederek, aldığı kararları yine bu anayasaya göre yürürlüğe koymuştur.

Temmuz 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet sürecinde ise durum, ilkinden farklı olmuştur. Zira İkinci Meşrutiyet'e gelinen süreçte, ülkede farklı düşünce yapıları oluşmaya başlamıştır. Ayrıca istibdat rejiminden kaçan Jön Türklerin yurtdışındaki faaliyetleri bu dönemde hız kazanmıştır. Ordu içerisindeki rejim karşıtlığı da yavaş yavaş Osmanlı Devleti'ni yeni idare şekline yaklaştırmıştır. İttihat ve Terakki'nin Kanun-i Esasi'yi tekrar ilan etmesi için saraya çektikleri tehdit telgrafları neticesinde Meşrutiyet ikinci defa ilan olunmuştur. Meşrutiyet, hükümete karşı yapılan bir darbe girişimi olarak gerçekleşmiş ve II. Abdülhamid İkinci Meşrutiyet'i bir nevi ilan etmek zorunda kalmıştır. Meşrutiyet ilan edildikten sonra ise seçimlere gidilmiş ve İttihatçılar seçimleri kazanmıştır.

İkinci Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı içerisinde, meşruti idareden beklentiler oldukça fazlaydı. Her kesimin bu yeni rejime karşı, kendine göre beklentileri ve yaklaşımları vardı. Halk Meşrutiyet'i tam olarak idrak edemese de, Meşrutiyet sevincini yaşamaktaydı. Basın da uzun süreli bir sansürün ardından bu yeni süreci olumlu şekilde karşılamıştı.

Meşrutiyet genel anlamda, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan bir çıkış yolu olarak görülmekteydi. Tüm yapılanlar gibi bu değişiklikteki amaç da, devleti parçalanmaya karşı koruyabilmek ve dış güçlerin etkisini önleyebilmektir.

Halkın hürriyet ihtiyacı yoktu belki ama bu idare, aydınlar için önemli bir kurtuluş kapısı olarak görülmekteydi.

Meşrutiyet'in ilanı ile İttihatçılar istedikleri sisteme ulaşmış oluyorlardı. Fakat yönetim açısından tecrübeli olmayan İttihatçılar, bu süreçte kendi güçlerini ve yahut idari anlamdaki etkilerini göstermek için çalışıyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin günden güne ülkede etkisini artırmaya başlaması, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalif bir kesimin oluşmasına neden olmuştu. İşte tezimize konu olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı oluşan muhalefetin en şiddetli tarafını temsil etmekteydi.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurucusu olan Kıbrıslı Derviş Vahdeti, istibdat yönetimi sırasında (1905'de), Diyarbakır'da sürgünde bulunmaktaydı. Üç yıl sürgünde kalan Vahdeti, Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a dönmüştür. Buradaki iş arayışları sonuçsuz kalınca, II. Meşrutiyet ortamı içerisinde sansürün ortadan kalkması ve birçok gazetenin yayınlanmaya başlamasıyla Vahdeti'de bu alanda kendisine yer edinmeye çalışmıştır. Nitekim gazetesi Volkan, kısa sürede birçok okuyucu kitlesine ulaşmış, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kurulmasıyla da cemiyetin yayın organlığını üstlenerek satışlarını oldukça arttırmıştır. Gazetede yazılar genellikle İslami niteliktedir. Cemiyetin nizamnamesinin dikkat çeken ilk maddesi, cemiyetin liderinin Hazreti Muhammed Mustafa olmasıdır. Dini önemli bir propaganda aracı olarak kullanan cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni de dinsizlikle suçlayarak İttihat ve Terakki'nin ciddi bir muhalifi olmuştur. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, dini bir cemiyet olarak İslami kesimde, halk arasında ve ilmiyede taraftar bulmuş hatta asker arasında da etkili olmaya başlamış ve 31 Mart Olayı'nın çıkmasında başrolü oynayacak bir etki göstermiştir. Bu muhalifliği onu 31 Mart'ın baş tertipçisi durumuna getirecektir. 31 Mart Olayı'nın çıkmasında en etkin rol hiç şüphesiz Derviş Vahdeti, onun çıkardığı gazete Volkan Gazetesi ve Vahdeti'nin kurduğu cemiyet olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti olacaktır.

Dolayısıyla İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin bu dini propagandası işe yaramıştı. Cemiyet resmen açıldıktan kısa bir süre sonra ortaya çıkan 31 Mart Ayaklanması'nda meydanlar İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne ait bayraklar taşıyan cemiyet taraftarları, Volkan okurları, talebe ve askerlerle doluydu. Bu ayaklanmada

ki slogan “din elden gidiyor, şeriat isteriz” sloganıydı ve en büyük savunucusu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’ydi. Halkta bu isyana katılması için teşvik ediliyordu.

Burada şunu ifade etmeliyiz ki 31 Mart Olayı’nı hazırlayan sebepler üzerinde çeşitli görüşler vardır. Örneğin Mizancı Murat Bey ve onun düşüncesine göre inceleme yapanlar olayın İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tertiplendiğini söylerler. Bazılarına göre, İttihat ve Terakkicilerin yanlış tutumu, muhalefetle çekişmesi ya da onları umursamaması isyanda rol oynamıştır. Kimine göre ise olayı yabancılar düzenlemiştir. Ayrıca İttihatçılar arasında ve 31 Mart sonrası II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesini de düşünürsek olayın düzenlenme suçunu II. Abdülhamid’e yükleyenler de vardır. Kanaatimiz, olayı büyük ölçüde muhalefetin tertiplediği şeklindedir. Perde arkasında bir yabancı etkisi olduğu isegöz ardı edilmemelidir. Arşiv belgelerinde gördüğümüz olayın muhalefet tarafından düzenlendiği ve bir irtica hareketi olarak görüldüğüdür. Zira iktidarda bulunan parti İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu için bu durum olağan görünmektedir. Olay günü meydanlarda olan kişilerde muhalefeti oluşturduğuna göre söylememiz gereken muhalefetin bu olayı teşvik ettiği ve durumun İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine sonuçlandığıdır.

Hareket Ordusu İstanbul’a gelip ayaklanmayı bastırana kadar, İstanbul, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve olaya katılan diğer muhalif kesimin etkisi altındaydı. Ve ne yazık ki bu süreçte birçok masum kişi hayatını kaybetmişti. Alaylı-mektepli asker arasındaki sorunu daha da derin hale getiren İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin de etkisiyle meydanlarda adeta mektepli asker avı başlamıştı. Burada İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin askerleri kıskırtan bir etken olduğunu söyleyebiliriz. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti askerlerin bir cemiyete bağlı olmamaları gerektiğini vurgularken cemiyete gelen asker mektuplarında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin övülmesi hoş karşılanıyordu. Ayrıca siyasete girmemeleri söylenen askerlerin mektupları cemiyetin gazetesinde yayınlanıyordu. Kısacası İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti askerleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek istemişti.

Meclis-i Mebusan’ı tehditleri altına alan isyancılar, hükümet değişikliğine dahi neden olmuşlardı. Her istediğini zorla yaptıran bu grup, Hareket Ordusu’nun gelmesiyle kontrol altına alınabilmişti. Hareket Ordusu gelmeden olayda parmağı

olan Derviş Vahdeti ve arkadaşları ise İstanbul'dan kaçmıştı. Ayrıca kaçarken Vahdeti'nin İstanbul'da sığınmak istediği kapılar yüzüne kapanmıştı.

Şunu da belirtmeliyiz ki, İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin 31 Mart'taki asıl maksadı meşruti idareyi yıkmak ile ilgili değildi. Ancak 31 Mart Ayaklanması'nı bastıran Hareket Ordusu sıkıyönetim ilan etmiş İttihat ve Terakki tekrar sağlam bir şekilde yönetimi ele almıştı. Olaya karışanların yargılanmaları için kurulan Divan-ı Harbi Örflerde, İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti ile ilgisi bulunanlar "meşrutiyet aleyhinde faaliyet göstermeleri" şeklindeki suçlanmalarla yargılanmışlardı.

İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin, Meşrutiyet karşıtı olduğunu söylemek güçtür, çünkü kendisi de Meşrutiyet sayesinde düşüncelerini çok açık bir şekilde ve korkusuzca ortaya koyabilmiştir. İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti bu yönetim biçimiyle faaliyetlerini devam ettirebiliyordu. Çünkü Meşrutiyet demek özgür ortam demektir. Fakat Derviş Vahdeti Meşrutiyet'ten beklentisini tam olarak alamıyordu. İlan edilen Meşrutiyet ile şimdiki birbirinden farklıydı. Bunun nedeni de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydі. Nitekim Vahdeti'nin ilk zamanlardaki oldukça tutkulu Meşrutiyet taraftarlığı zamanla İttihat ve Terakki'ye muhalif olmasıyla azalmıştı. İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti, Meşrutiyet'i kısıtlayan uygulamaları her daim eleştirmişti. Bu durumu Meşrutiyet karşıtlığı algılayan İttihat ve Terakki ise, onları irtica yandaşı olarak suçlamaktaydı. Görüldüğü gibi İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin asıl sorunu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgiliydi. İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'ne göre, Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihat ve Terakki ilk başlardaki düşüncelerinden sapmış, dini önemsemeyen ve yönetim açısından da yine bir istibdat yönetimi gibi hareket etmekteydi. Hatta cemiyet üyelerinden Faruki Ömer, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni istibdat devriminin elbisesini çıkarıp efendilik elbisesi giyerek milleti yeni bir istibdatın içine soktuklarını söyleyerek suçlamaktaydı. Demek ki Meşruti sistemdeki bu durum, II. Abdülhamid'in istibdat dönemine eş değerde tutulmaktaydı. Aslında İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin padişah II. Abdülhamid'e karşı bir muhalefeti bulunmamakla birlikte onun istibdat yönetimini de onaylamamaktadır. İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti, Abdülhamid'in de olduğu bir Meşrutiyet istemekte ancak bunun İslami kurallar çerçevesinde uygulanmasını talep etmekteydi. İşte buradaki asıl muhalefet Abdülhamid'e karşı değil kendi istedikleri Meşruti sisteme uymayan bir yönetim uygulayan İttihat ve

Terakki Cemiyeti'ne idi. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne göre Meşrutiyet'te kısıtlama yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Meşrutiyet'i ilan eden bu grup artık yolundan sapmıştı ve yeni bir istibdat yönetimi şeklini almıştı. Buradan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz; İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisine karşı yapılan her türlü olumsuz davranışı, hem irtica olarak hem de Meşrutiyet aleyhine yapılan bir hareket olarak gördüğünden dolayı, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı olan tüm girişimlerini de Meşrutiyet aleyhtarlığı olarak nitelemiştir. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin asıl yaptığı ise, Meşrutiyetçi İttihatçıların şeriatı ihlal etmelerini engellemektir. Nitekim onlar için sorun Meşrutiyette değil meşrutiyetçilerdeydi. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne göre, Osmanlı Devleti'ni eski durumuna getirecek olan etken dindi.

Araştırmalarımız sonucunda, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne ait arşiv belgelerinin özellikle 31 Mart sonrası yargılama, tutuklama, tahkikat, tatbikat, sürgün vs. hakkında olduğu görülmektedir. Anlaşılan o ki olaydan önce cemiyet, hükümet için bir sorun teşkil etmiyordu. Fakat yine de bazı yerlerde cemiyet adına tahkikat başlatılmıştır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleri, hükümet tarafından, irtica hareketine katılan -hükümet 31 Mart'ı bu şekilde ifade etmekteydi- mürteciler olarak görülmekte, hareketin Meşrutiyet yönetimine karşı yapıldığını söylemekteydi ve bu kişiler suçlarına göre cezalandırılmaktaydı. Kaçtıktan kısa bir süre sonra yakalanan cemiyetin kurucusu Derviş Vahdeti'nin cezası ise ağır olmuştu. Volkan Gazetesi'nde olayı destekleyen yazılarının yer alması, Meşrutiyet aleyhinde olması, halkı ayaklanmaya teşvik etmesi, askeri yönetime karşı kışkırtması nedeniyle 31 Mart'ın baş sorumlusu olarak hakkında 6 Temmuz'da idam kararı verilmişti.

Vahdeti olaylarda kullanılan bir maşa mıydı? Bunun cevabını kesin olarak vermek mümkün değildir. Onun İngiliz ajanı olduğunu söyleyenlerin yanı sıra saraydan destek aldığını ifade edenler de bulunmaktadır. Ancak daha çok Vahdeti'nin bir İngiliz ajanı olduğu söylentilerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nitekim İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki en önemli sorunlardan birisi de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin İngiliz yanlısı bir politika izlemeyi uygun görmesiydi. Vahdeti'nin Kıbrıslı olması ve İngiliz politikalarına makalelerinde övgüler yağdırması onun bir İngiliz ajanı olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Ayrıca Derviş Vahdeti gibi

cemiyet üyesi olan Faruki Ömer de Vahdeti ile paralel düşüncelerdeydi. Avrupa Devletleri içerisinde en gelişmiş ve en becerikli devlet olarak İngiltere'yi görmesi, Osmanlı-İngiliz dostluğunun kesinlikle bozulmasını istememesi onu da bir İngiliz sever yapmaktaydı. Bilindiği gibi o zamanlarda İttihat ve Terakki, Almanya'ya yakınlaşmaya başlamıştı. Fakat bu yakınlaşma İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından istenmiyor bunun yerine yakın olunacak devletin açıkça İngiltere olması gerektiği söyleniyordu. Çünkü İngiliz politikası takip edilirse eğer istibdat düzeninden çıkılabilirdi. Ayrıca Sadrazam Kamil Paşa'nın İngiliz yanlısı bir politika izlemesi, Vahdeti'nin Kamil Paşa'yı her fırsatta savunması ve onu önemli bir devlet adamı olarak görmesi de Vahdeti'nin bir İngiliz ajanı olduğu düşüncesini uyandırabilir. Bundan başka, İngiltere'nin o zamanlar Rusya'ya olan yakınlığı, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin de Rusya'ya sıcak bakmasının bir sebebidir diyebiliriz. Sonuçta İngiltere İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti için en güven verici politika uygulayan devletti ve bu devletin yakın olduğu başka bir devlete İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin de sırt çevirmesi imkânsızdı. Bu arada Vahdeti'nin gerçekte çok da dindar olmadığı fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni devirmek için dini bir propaganda aracı olarak kullandığı da ihtimaller arasındadır.

Yaşanan olaylar ve geline nokta bakıldığında her ihtimalin kendine göre destekleyici doğruları bulunmaktadır. Biz bu konulara tezimizde yeri geldiğince ayrıntılı olarak değinmeye çalıştık. Her ne olursa olsun sonuç, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Osmanlı ülkesinin birçok yerinde taraftar bulduğu, sayılarını günden güne arttığı ve tarihimizde önemli bir yeri olan 31 Mart Olayı'na büyük etki ettiği. 31 Mart Olayı sonrası kapanan cemiyet, ardında izler bırakarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)

BOA. BEO. 3535/265105 (24.Ra.1327/15 Nisan 1909)

BOA. BEO. 3548/266039 (24.R.1327/15 Mayıs 1909)

BOA. BEO. 3564/267234 (13.Ca.1327/2 Haziran 1909)

BOA. BEO. 3569/267669 (19.Ca.1327/8 Haziran 1909)

BOA. BEO. 3597/269739 (20.C.1327/9 Temmuz 1909)

BOA. BEO. 3598/269809 (25.C.1327/14 Temmuz 1909)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)

BOA. DH. MKT. 2674/92 (11.Za.1326/5 Aralık 1908)

BOA. DH. MKT. 2764/66 (18.S.1327/11 Mart 1909)

BOA. DH. MKT. 1308/7 (27.S.1327/20 Mart 1909)

BOA. DH. MKT. 2793/4 (21.Ra.1327/12 Nisan 1909)

BOA. DH. MKT. 2799/85 (12.R.1327/3 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2801/100 (14.R.1327/5 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2803/84 (15.R.1327/6 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2807/5 (18.R.1327/9 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2809/59 (21.R.1327/12 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2810/37 (21.R.1327/12 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2810/29 (21.R.1327/12 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2810/79 (22.R.1327/13 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2811/100 (23.R.1327/14 Mayıs 1909)

BOA. DH. MKT. 2812/50 (24.R.1327/15 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2814/35 (25.R.1327/16 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT.2813/55 (25.R.1327/16 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2794/97 (25.Ra.1327/16 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2820/11 (1.Ca.1327/21 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2820/58 (2.Ca.1327/22 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2820/25 (2.Ca.1327/22 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2825/67, (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2824/109 (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2824/26 (7.Ca.1327/27 Mayıs 1909)
BOA. DH. MKT. 2833/58 (17.Ca.1327/6 Haziran 1909)
BOA. DH. MKT. 2834/42 (18.Ca.1327/7 Haziran 1909)
BOA. DH. MKT. 2841/29 (23.Ca.1327/12 Haziran 1909)
BOA. DH. MKT. 2841/44 (23.Ca.1327/12 Haziran 1909)
BOA. DH. MKT. 2849/50 (30.Ca.1327/19 Haziran 1909)
BOA. MH. MKT. 2849/57 (30.Ca.1327/19 Haziran 1909)
BOA. DH. MKT. 2628/85 (16.N.1326/29 Nisan 1910)

Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH.MUİ)

BOA. DH. MUİ. 8-5/18 (6.N.1328/11 Eylül 1910)

Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞFR.)

BOA. DH. ŞFR. 415/14 (13 Mayıs 1325/26 Mayıs 1909)

BOA. DH. ŞFR. 414/28 (16 Mayıs 1325/29 Mayıs 1909)

İrade Askeri (İAS)

BOA. İAS. 87/35 (25.C.1327/14 Temmuz 1909)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

BOA. MV. 126/53 (24.Ra.1327/15 Nisan 1909)

Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı (TFR.I.SL)

BOA. TFR.I.SL. 208/20785 (18.R.1327/9 Mayıs 1909)

Zabtiye Nezâreti Belgeleri (ZB.)

BOA. ZB. 328/123 (25 Teşrinisani 1324/8 Aralık 1908)

BOA. ZB 331/21 (5 Mart 1325/18 Mart 1909)

BOA. ZB. 332/35 (9 Nisan 1325/22 Nisan 1909)

BOA. ZB. 628/48 (9 Nisan 1325/22 Nisan 1909)

BOA. ZB. 628/71 (15 Nisan 1325/27 Nisan 1909)

BOA. ZB. 332/93 (7 Mayıs 1325/20 Mayıs 1909)

BOA. ZB. 414/90 (22 Haziran 1325/5 Temmuz 1909)

BOA. ZB. 405/69 (13 Temmuz 1325/26 Temmuz 1909)

BOA. ZB. 405/70 (13 Temmuz 1325/26 Temmuz 1909)

2. MMZC

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 56, C. 3, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909)

Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 56, C. 3, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909)

Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 56, C. 3, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909)

Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 64, C. 3, 19 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909)

Devre 1, İçtima Senesi 1, İnikat 73, C. 3, 4 Mayıs 1325 (17 Mayıs 1909)

3. Gazeteler

Hukuk-ı Umumiye (1908)

İkdam (1908-1909)

Tanin (1908-1909)

Volkan (1908-1909)

4. Kitap ve Makaleler

Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi. **II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)**, haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, TTK, Ankara, 1996.

Adivar, Halide Edib. **Mor Salkımlı Ev**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1967.

Ahmad, Feroz. **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

Ahmad, Feroz. **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Ahmet Rıza Bey. **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Hatıraları**, haz. Bülent Demirbaş, Arba Basım Yayın, İstanbul, 1988.

Ahmetoğlu, Selim. “31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki Yankıları”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 21, S. 2, Güz 2011, ss. 1-18.

Akçura, Yusuf. , **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK Basımevi, Ankara, 1976.

Akgündüz, Ahmet ve Said Öztürk. **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

Akkol, Ekin. “31 Mart İsyanı ve Yabancı Muştası”, **Türksolu Siyasi Gazete**, S. 230, 30.03.2009, <http://www.turksolu.com.tr/230/akkol230.htm>, (12.04.2015).

Aksanyar, Necati. “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, Haziran 1999, ss. 229-244.

Akşin, Sina. **31Mart Olayı**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

Akşin, Sina. **Jön Türkler veİttihatveTerakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Akşin, Sina. “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 25, S. 1, Ankara, 1970, ss. 19-39.

Akşin, Sina. “Düşünce ve Bilim Tarihi 1839-1908”, **Türkiye Tarihi-Osmanlı Devleti 1600-1908**, C. 3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, ss. 321-343.

Akşin, Sina. “31 Mart Olayına Değın Prens Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 3, Ankara 1972, ss. 541-560.

Akşin, Sina. “Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 29, S. 1, Ankara, 1974, ss. 125-136.

Albayrak, Sadık. **31 Mart Gerici Bir Hareket mi?**, Araştırma Yayınları, İstanbul, 1987.

Ali Cevat Beyin Fezlekesi-II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi-, **II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, haz. Faik Reşit Unat, TTK, Ankara, 1960.

Alkan, Ahmet Turan. "Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları", **Osmanlı**, C. II, Ed. Güler Eren, Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 420-429.

Alkan, Ahmet Turan. **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992.

Alkan, Mustafa. "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)", **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 13, S. 1, Mart 2015, ss. 242-255.

Alkan, Necmettin. "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 175, Temmuz 2008, ss. 48-52.

Altuntaş, İsmail Hakkı. **Arap Şeyh Seyyid Abdullah el-Hâşimi el Mekkî Er Rifai**, Gözde Matbaacılık, İstanbul, 2010.

Apak, Rahmi. **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK, Ankara, 1988.

Argıt, Celile Eren. **Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997.

Armaoğlu, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Alkım Yayın Evi, İstanbul, 2010.

Armaoğlu, Fahir. **Siyasi Tarih**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973

Aslan, Taner. "İttihâd-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 47, Ankara, 2008, ss. 79-120.

Aslan, Taner. "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", **OTAM**, S. 28, Güz 2010, ss. 1-26.

Aslan, Taner. "Meşrutiyet Aleyhtarlığına Dair Bazı Düşünceler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXIV, S. 2, Aralık 2009, ss. 1-29.

Aslan, Taner. "Garpcılar Ve Garpcılar Arasındaki Fikir Ayrılıkları", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 14, S. 2, Ekim 2006, ss. 629-636

Aslantaş, Selim. "Bir Osmanlı Bürokrati: Mehmet Memduh Paşa", **KÖK Araştırmalar**, C. III, S. 1, Ankara, Bahar 2001, ss. 185-202.

Atay, Falih Rıfkı. **Çankaya**, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Avcioğlu, Doğan. **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayın, İstanbul, 1998.

Aydın, Mithat. "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi-Belgi Dergisi**, S. 1, Kış 2011, ss. 15-49.

Babacan, Hasan. "Enver Paşa", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 263-273.

Bardakçı, Murat. "Pirine Bak Müridini Anla", **Hürriyet Gazetesi**, 27.06.1999, <http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=-88095>, (13.12.2014).

Bayar, Celal. **Ben de Yazdım**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Baydar, Mustafa. **31 Mart Vakası**, Anıl Matbaası, İstanbul, 1955.

Baysan, Gül Tekay. "Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 19, S. 1, ss. 181-195.

Bayur, Hilmi Kamil. **Sadrazam Kamil Paşa-Siyasi Hayatı**, Sanat Basımevi, Ankara, 1954.

Bediüzzaman Said-i Nursi, **Divan-i Harbi Örfi**, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Bediüzzaman Said Nursi, **Tarihçe-i Hayat**, Envar Neşriyat-Cihan Neşriyat ve Matbaacılık, İstanbul, 1995.

Berk, İsmail. "Risale-i Nur'da Endüstri Dili-2", **Yeni Asya Gazetesi**, 10.05.2005, <http://www.bediuzzaman.net/haber.php?sno=18&ktg=K%F6%FEe%20Yaz%FDs%FD&nosu=13>, (7.01.2015).

Birecikli, İhsan Burak. "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", **Akademik Bakış Dergisi**, C. 2, S. 3, Kış 2008, ss. 211-226.

Birinci, Ali. **Hürriyet ve İtilaf Fırkası-II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

Birinci, Ali. "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 193-211.

Bleda, Mithat Şükrü. **İmparatorluğun Çöküşü**, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010.

Borak, Sadi. "31 Mart Vaka'sının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışların Bir Makalesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VIII, S. 23, Ankara, 1992, ss. 357-371.

Burak, Begüm. "Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", *HistoryStudies*, C. 3, S. 1, 2011, ss. 45-67.

Burak, Durdu Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, **OTAM**, S. 14, 2003, ss. 291-318.

Çağ, Galip. “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülük Yansımaları: Mehmet Tevfik (Bilge) Bey’in “Manastır Vilayetinin Tarihçesi” Adlı Eseri, **Uluslararası Tarih Okulu Dergisi**, İzmir, Mayıs-Ağustos 2011, Sayı X, ss. 73-85.

Çakmak, Zafer. “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i İşgali Ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları** 4, 2003, ss. 16-20.

Çavdar, Necati. “Siyasi Denge unsuru olarak 31 Mart Vakası’nda Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti”, **HistoryStudies**, C. 3, S. 1, 2011, ss. 69-82.

Çavdar, Tevfik. **Talat Paşa**, TTK, Ankara, 1995.

Çetinkaya, Bayram Ali. Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri, **CÜİF Dergisi**, S. 2, Sivas 2002, ss. 65-91

Dağlar, Oya. “II. Meşrutiyet’in İlanının İstanbul Basını’ndaki Yansımaları (1908)”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 38, Mart 2008, ss. 141-159.

Danışman, Zuhuri. **Osmanlı İmparatorluğu Tarih-Sultan İkinci Abdülhamid Han**, C. XIII, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1966.

Danışmend, İsmail Hami. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

Davison, RodericH. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876)**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Demir, Şerif. “Beyan’ül-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 32, Güz 2012, ss. 309-325.

Deniz, Akif. “Derviş Vahdeti ve 31 Mart Olayı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

Doru, M. Nesim. “Molla Ahmed El-Cezerî (Melayê Cizîrî)’nin Varlık Düşüncesinde İnsanın Ontik Değeri”, **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014-Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB)**, Eskişehir, ss. 207-217.

Duran, Hasan-M. Enes Salkın. “Mehmet Akif Ersoy’da İslamcılık Ve Milliyetçilik Düşüncesi”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 19-21 Kasım 2008, C. 1/2, Burdur, Mart 2009, ss. 345-353.

Eliaçık, Muhittin. “Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet”, **Turkish Studies**, C. 6, S. 3, Yaz 2011, ss. 75-81.

Emil, Birol. **Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.

Eroğlu, Nazmi. “31 Mart Vakası'nın Oluşumunda İttihatçıların Etkisi ve Bazı Yanılgılar”, Köprü Dergisi, S. 78, Bahar 2002, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=58>, (07.01.2015).

Esatlı, Mustafa Ragıp. **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1975.

Gazel, AhmetAli. “Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 17, Bahar 2005, ss. 267-294.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966.

Gökbayır, Satılmış. “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, S. 1, 2012, ss. 61-96.

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2007.

Güneş, İhsan. **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci**, TBMM Basımevi, Ankara, 1997.

Güresin, Ecvet. **31 Mart İsyanı**, Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Hukuk-ı Umumiye, 22 Eylül 1324 (5 Teşrin-i evvel 1908), Nu. 20

Hanioğlu, M. Şükrü. “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **DİA**, C. 23, İstanbul, 2001, ss. 476-484.

Hanioğlu, M. Şükrü. **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Hunç, Ramazan. “1908-1918 Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Siyasi Hareketler”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, Elazığ 1997, ss. 151-163.

İleri, İlay. “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **OTAM**, S. 17, Ankara, 2005, 1-10.

İnönü, İsmet. **Hatıralarım**, haz. Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul, 1969.

Kansu, Aykut. **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Kansu, Aykut. “100. Yıldönümünde 1908 Devrimini Anlamaya Çalışmak”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, C. 30, S. 175, Temmuz 2008, ss. 22-35.

Karabekir, Kazım. **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Karal, Enver Ziya. **Büyük Osmanlı Tarihi**, TTK, Ankara.

Karaca, İclal. “1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğu’nda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. II, S. 7, 1991, ss. 539-550.

Kars, H. Zafer. **1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

Kerimoğlu, Hasan Taner. “İkinci Meşrutiyet’in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Milet Cemiyeti”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. VII, S. 2, Kış 2007, ss. 133-149.

Kerimoğlu, Hasan Taner. “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye”, **ÇTTAD**, C. VIII, S. 18-19, Bahar 2009, ss. 21-38.

Kılıç, Selda. “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, **OTAM**, S. 30, Güz 2011, ss. 27-40.

Kırmızı, Abdülhamit. “Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti”, **1908-2008 Jön-Türk Devrimi’nin 100. Yılı Uluslararası Kongre**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 28-30 Mayıs 2008, ss. 1-13.

Kısakürek, Necip Fazıl. **Son Devrin Din Mazlumları**, Bileşim Yayınları, İstanbul, 2008.

Kızıltan, Yılmaz. “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 26, S. 1, Ankara, 2006, ss. 251-272.

Kili, Suna-A.Şeref Gözübüyük. **Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Kocabaş, Süleyman. **Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1991.

Kocahanoğlu, Osman Selim. **Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı**, Temel Yayınları, İstanbul, 2003.

Kodaman, Bayram. “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 165-192.

Kuran, Ahmet Bedevi. **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Kurşun, Zekeriya. “31 Mart Olayının Arkasındakiler”, **Sultan II Abdülhamid ve Dönemi-Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları**, Ed. Coşkun Yılmaz, S. 12, Aralık 2012, ss. 49-60.

Kurşun, Zekeriya-Kemal Kahraman. “Derviş Vahdeti”, **DİA**, C. 9, İstanbul, 1994, ss. 198-200.

Kutay, Cemal. **Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul, 1964.

Kutay, Cemal. **31 Mart’ın 90. Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Kutlu, Sacit. “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nin Düşünce Akımları”, **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, 19 Ocak 2008, ss. 1-13.

Kutluay, Yaşar. “Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, C. III, S. 3-4, Ankara 1959-1960, ss. 211-226.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara, 2007.

Mardin Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Olgun, İbrahim. “Türkiye’deki Oluşumlar İçinde Ziya Gökalp” , **1976 Yılı Sosyoloji Konferansları On dördüncü Kitap**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 1-16.

Öksüz, Melek. “Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi”, **TurkishStudies**, International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic, C. 7, S. 4, Ankara, 2012, 477-487.

Özcan, Azmi. “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti”, **DİA**, C. 23, İstanbul, 2001, ss. 475-476.

Özcan, Azmi. “Otuzbir Mart Vak’ası”, **DİA**, C. 34, İstanbul, 2007, ss. 9-11.

Özdemir, Mehmet-Zekeriyya Kantaş. “Mizancı Murad ve Turfanda Mı, Turfa Mı? Romanında Eğitim”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, C. 3, S. 2, 2014, ss. 247-273.

Özgürel, Avni. “Gazeteci neden kurban seçilir?”, **Radikal Gazetesi**, 21.01.2007. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=210693>, (17.02.2015).

Özkaya, Yücel. “Birinci Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usulü Hakkında Bir Layiha”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 31, S. 1-2, Ankara, 1987, ss. 397-415.

Öztuna, Yılmaz. **II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2008.

Parlatır, İsmail. “İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri İçinde Mehmet Âkif”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 19-21 Kasım 2008, C. 1/2, Burdur, Mart 2009, ss. 425-428.

Ramsaur, Ernest E. **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.

Rıza Nur. **Hayat ve Hatıratım**, haz. Abdurrahman Dilipak, C. 1, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

Semiz, Yaşar. “İttihat Ve Terakki Cemiyeti Ve Türkçülük Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 35, Konya 2014, ss. 217-244.

Sevil, Hülya Küçük. “İttihat Ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Sönmez, Selim. “Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı”, Köprü Dergisi, S. 78, Bahar 2002.
<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=60> (07.01.2015)

Şeker, Kadir. “Mehmet Akif'te Doğu-Batı Düşüncesi”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 19-21 Kasım 2008, C. 1/2, Burdur, Mart 2009, ss. 451-458.

Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları-İttihat ve Terakkiye Muhalefet**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.

Taçalan, Nurdoğan-Turgut Etingü, **Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Taş, İsmail. “Ulus Devlet Anlayışı Ve Avrupa Birliği Çerçevesinde Mehmet Akif Ve İstiklal Marşı”, **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 19-21 Kasım 2008, C. 1/2, Burdur, Mart 2009, ss. 429-437.

Tokluoğlu, Ceylan. “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXVIII, S. 84, Kasım 2012, ss.103-142

Topuz, Hıfzı. **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basım Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler - İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, C. 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Tunçay, Mete. “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 27-75.

Tural, Erkan. “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Siyasal Partilerin Taşra Politikaları”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 37, S. 4, Aralık 2004, ss. 57-82.

Turfan, M. Naim. **Jön Türklerin Yükselişi**, çev. Mehmet Moralı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2013.

Turhan, Turgut. “Osmanlı’ya İsyân Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)”, **Kıbrıs Gazetesi**, 04.04.2011,
http://i-rep.emu.edu.tr:8080/jspui/handle/11129/1100?mode=full&submit_simple>Show+full+item+record, (07.01.2015).

Türkçe Sözlük, TDK, İstanbul, 1992.

Türkmen, Zekeriya. **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993.

T.T.T. Cemiyeti, **Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)**, C. III, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.

Uzun, Hakan. “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Programı**, C. 6, S. 2, Kırşehir, 2005, ss. 145-162.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Bellekten**, C. XX, S. 77, Ankara, 1956, ss. 103-174.

Van, Nureddin. “II. Meşrutiyetin İlânından Sonra Polis Teşkilâtının Değişimi Ve Dönüşümü”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 34, Aralık 2012, ss. 281-293.

Volkan Gazetesi 1908-1909, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Yetim, Fahri. “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: “Millet-i Hâkime” Düşüncesi ve Etkileri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2008, S. 18, ss. 71-84.

Yıldırım, Mustafa. **Meczip Yaratmak**, Ulusdağı Yayınları, Ankara, 2006.

Yücel, Hasan Ali. **Hürriyet Gene Hürriyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TTK, Ankara, 1966.

Zeyrek, Suat. “II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler Darbemi? Devrim mi”, **OTAM**, S. 32, Güz 2012, ss. 201-227.

Zeyrek, Suat. “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 6, S. 2, 2003, ss. 25-58.

Zeyrek, Suat. “II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Studies Of The Ottoman Domain**, C. 4, S. 6, Şubat 2014, ss. 39-64.

5. İnternet Adresleri

<http://sosyolojisi.com/monokrasi/927.html>

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/3/3a/Dervi%C5%9F_Vahdeti.jp

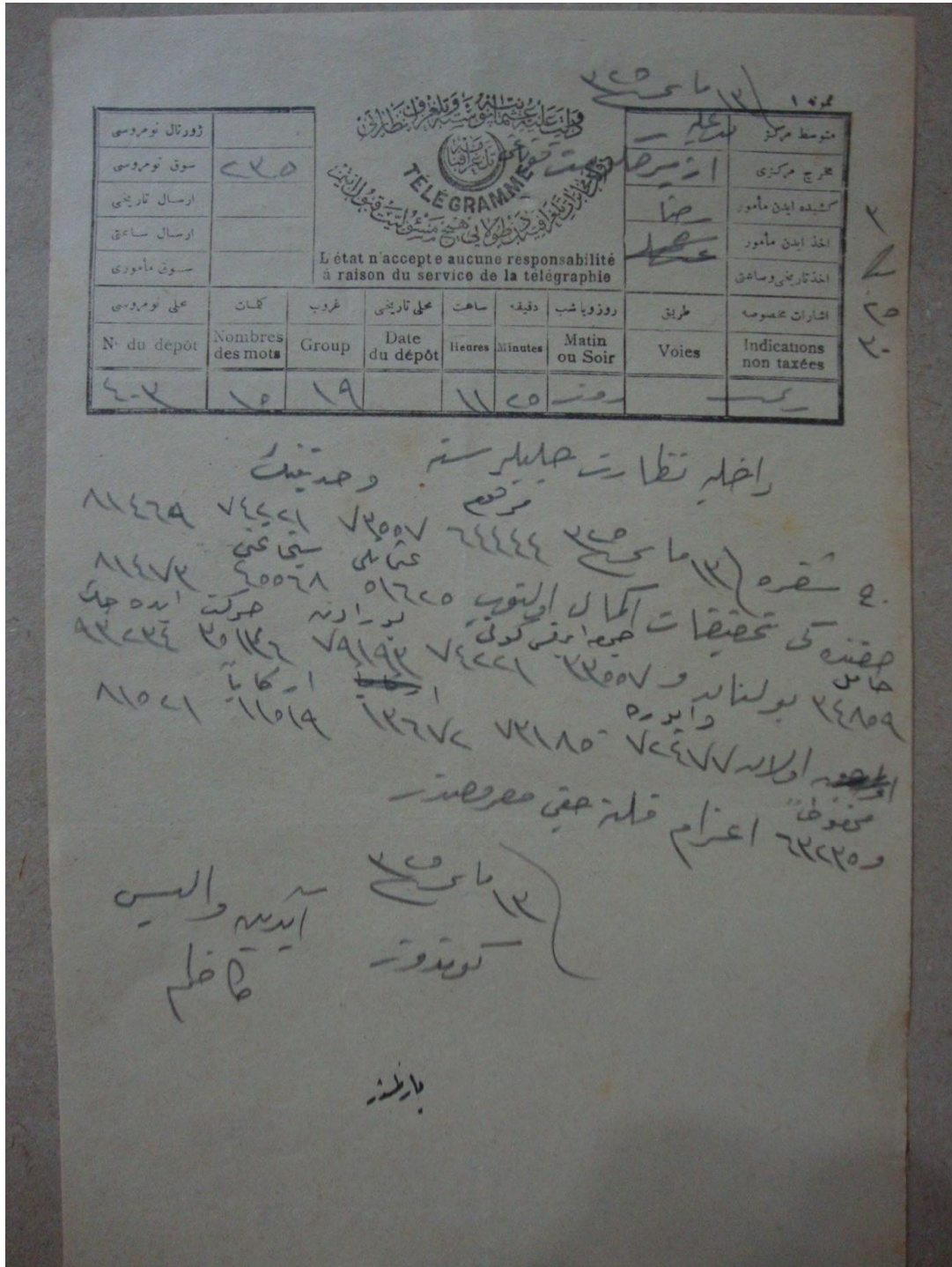
<http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/156018/hareket-ordusu>

<http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/156018/hareket-ordusu>

<http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/156018/hareket-ordusu>

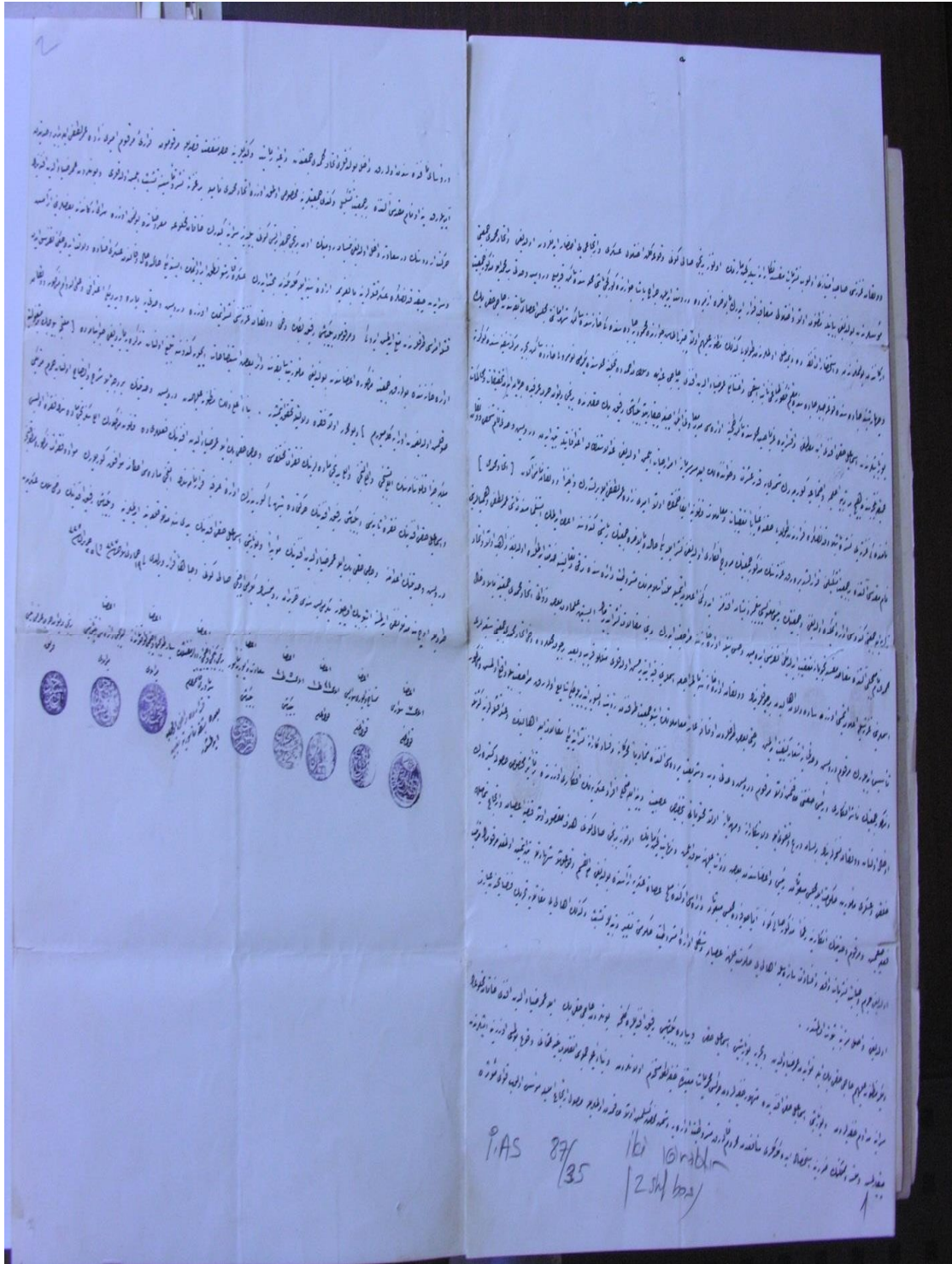
<http://www.milliyet.com.tr/-makamimizin-adami--olalim/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/12.04.2009/1081948/default.htm>

Ek 2:

Vahdeti'nin tahkikatının tamamlandığına dair Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgraf

BOA. DH. ŞFR.413/118 (13 Mayıs 1325/26 Mayıs 1909)

Vahdeti'nin İdam Kararı

BOA.İAS. 87/35Lef: 1,2 (25.C.1327/14 Temmuz1909)

برنجی سنه ۱۳۲۴ هـ کون صباحاری نشر اولنور انسا نیتنه خادم دینی سیاسی عثمانی غزته سیدر ۴۸ نومرو

۴۸

ابونه قیاتی

ممالک عثمانیه ایله بلغارستان بوسنه
هرسک مصر قبریس
وکرید ایچون
سنهک ۱۲۰ آلتی آیلنی ۷۰
غروشدر
استانبول ایچون سنهکی ۱۰۸
غروش

صاحب ومدیر مسئولی
قبریسی درویش وحیدی
امور تحریریه ایچون مدیر مسئوله
مراجعت اولنور
آدره سی:
بره بانانده ساقی بک مطبعه سی

اتحاد محمدی جمعیتک مروج افکاریدر

۱۳۲۴

چهارشنبه ۴ شباط ۱۳۲۴ شباط ۱۷ ۱۹۰۹

۲۶ محرم ۱۳۲۷

جمعیته اعضانک قبولی و صورت خروجی:

ماده ۵ — جمعیتک شرطنامه سی قبول ایله احکانه اتباع ایدن و شرعاً سن رشده واصل اولان هر فرد مسلم جمعیته داخل اوله بیلر .

ماده ۶ — جمعیته دخولنی شفاهاً و یا بخریراً طلب ایدن کیمسه جمعیته منسوب بر اعضا و یا خود غزته دلاتیه اعضا لیه قبول اولنور .

ماده ۷ — اعضا دن هریری ایستدیکی زمان جمعیتی ترک ایتدیکه مختاردر .

ماده ۸ — جمعیته قارشیه هیچ بر اعضانک تمهدات تقدیه سی یوقدر . ارزوی و جسدانی ایله اعطا اولنه جق اعانات تقدیه و هدایا مع المنونیه قبول و جئته واردات قید اولنور .

ماده ۹ — شریعت احمدیه به مخالف حرکتده بولسانلر . واقع اوله جحق تنبیهات مشروطیه ره نمأ اصلاح نفس ایچوبده اصرار ایدرسه مجلس ادارتک اکثریت آراسیله جمعیتدن اخراج ایدیلر . اخراج ایدیلان اعضا ایسترسه مجلس عمومی به مراجعت و مسئله نی اکثریت قطعه آرا ایله حل ایتدیره بیلر . جمعیتدن اخراج ایدیلان اعضا بالآخره اصلاح نفس ایتدیکی اثبات ایدرک یکیدن اعضا قید اولنور ایسترسه بینه قبول ایدیلر .

اتحاد محمدی جمعیتی •
نظامنامه سی

جمعیتک اسمی ، مقصدی ، ساحة فعالیت و وساطتی :
ماده ۱ — جمعیتک اسمی « اتحاد محمدی جمعیتی » در ۱۳۱۷ سنه غریب مننده دار الخلافه ده تشکیل ایتشد .

ماده ۲ — جمعیتک مقصدی ، ممالک خلافتده و سائر بلادده متکین عناصر مختلفه اسلامه تک تهذیب اخلاقه و اجتماعی ترقیاته ایت بکانه اولان قرآن کریمک شریعت مطهره تک الی یوم القیام تا مین دوامنه سی و غیرت ایلمک و کافه مسلمینک فعالیت سیاسی و اجتماعی به لرخی تزیید و توحید ایتک و شرع شریف وقانون اساسی منیف ایله مؤید اولوب دار - الخلافه ده تاسیس ایدن اصول مشورتی حرز جان بیهزک محافظه ایلمک . ممالک بئتمیده قوانین حقوقیه نی بجهت احکام عدلیه مشتمل بولندیکی کتب فقهیه دن بالاستنباط برده جزا قانونی و قوانین سائر متقضه میدانه کتیردرک مجلس مبعوثانه عرض ایتک و تصدیقه اقران ایتمسه چالیشمق و بتون حرکات و سکنات مزی شرع شریفه تمین ایتک بو مورتلله استقبالده ، ممالک عثمانیه ده محاکم نظامیه لرده قوانین شرعیه تک دستور العمل اولمسه غیرت ایتک ،

و بتون لواء محمدی التنده بولنان عالم اسلامق تضرندن صیانت ایلمک .

ماده ۳ — جمعیتک ساحة فعالیتی بتون ممالک اسلامیه نی احتوا ایدر .

ماده ۴ — ایکنجی ماده ده کونستریلان مقاصده و وصول ایچون جمعیتک وساطت اجرائیه سی بوجه ایتدر :

(۱) اتحاد محمدی و مجلس مبعوثان خفتنده موضوع بحث اوله جق مسائل ایچون بر محل اجتماع ده شرع شریف دائرة منجه سننده جمعیته منسوب عامه و مشایخ و سیاسیون جانبندن خطبه لر و نظقلر ایرادیه اجرای مذاکره ایتک (ب) جمعیته مخصوص محل اجتماعده فضلا منسوبین طرفندن علوم دینی ، اخلاقه ، سیه ، اجتماعیه و احوال جاریه به متعلق درس صورتنده وعظلم و یرمک و

(ج) جمعیتک فکر و مسالکنی تفهیم و تعمیم ایچون موقوت و غیر موقوت رسائل و مروج افکارنی اولنق اوزره ترکیه ، عربیه ، فارسجه و السنه سائرجه غزته لر و اوراق متنوعه طبع ایتدرمک و کذا بومقصدله اجتماع عمومیار تزیین ایلمک ،

(د) عین مقصدله طشره لرده و بلاد سائرده اسلامیه ده تشکل ایدن شعبه لرله تعاطی مخابرات ایله اورالرده بوقیل نشریات میدانه کتیرمک و اجتماعلر تزیین ایتدرمک .

TUTU PHANE ANKARA 1320

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin ilk on maddelik nizamnamesi

Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi", 4 Şubat 1324, Nu. 48, s. 1.

ماده ۱۰ - جمیعین کرک اختیاریه
کرک به اختیار جقان اعضا اوزمانه قدر جمیعته
اعاه و هدیه نامیه بر شی و برمن ایسه استرداد
ایده من .
اشبو نظامنامه یک دیگر مادهری تشکیلات
اداریه تعلق ایستدیکندن نشرینه لزوم
کورولماشدر . مقصد عمومی ، و نظامنامه یک
دیگر مادهری خصوصی اولدیتندن یالکیز افراده
توزیع اولمنی تحت قراره انمشدر . جناب حق
موفق باشیر بیورسون امین .

دور حریتی یوقسه استبدادی

غزتمز رسلی اولسیدی حر مملکتله
حریتی کورتمک ایچون امریکا ، انکیز ،
فرانسه ، سوپجره ، یونانستان ، بلغارستان ،
صربیه ، قره طاع اهالیسنی ، ششاهد حریتی
در آغوش ایتمش ، لارنده رنگا رنگ چیچک
دمتری ، اوچیویه دلارایه تقدیم ایتمک اوزره ،
بزم برتسمز لارنده کی چوکانه کوه نهرک
جادوی استبدادی تلله مش ، پوللامش ، برقا حاشه
بی ناموس کی بوزینه پودره لده سورهرک
اقسام سارزه ملته مشوقه حریت شکنده
کورتمک جالبشمقده فقط زاوللی ملتک انده
چوکن دکل ، دکنک دکل ، دیشی قاریشدیر حق
بر حلال بیله اولدینی خالده اوکاپوس بلانی
برمناع صانهرق قاوشمه شتابان اولقده ،
زیرا کوربیورک : بر محاس مشورت عیش
ونوشده کیلر کرمانر ، بری طرفنده بر
داوول برده سرناطین انداز . زاوللی ملتده
اودر نه که قوشیور کی بر طوره لکن چوکنلی
ادمارنده قورقار کی بر وشیتده ، بر طابلو
ترسیم ایدرک . امید وارم که : قلمله عالم ،
یاخود دالقاوقله قره کوز رفقازر شوزمینده
لکن باشقه باشقه شکلدره بر طابلو ترسیم
ایدرک .
اولمایا ! حریت نامی اتنده بر مشروطیت
اداره . حالبوکه : استبدادک قاتمرلیسی ، بر
محاس مبعوثان که : اعضاسی متحیر ، بر چوغی

شایر مش قائلش . ایستیلان سوز سولتعدینی ،
تهدیلرله قاریشیق بر چوق کورلتور ، یاخود
مکتب چوچقورینه ایدرلان تلقینات کی حلال
صدر اعظمندن ایضاحات طباب اوله حق ،
الک ایلو کلنلر سالونده ، فذاکاران ملندن
ادم وارمی یوقش دبه تحرقانده ؛ بز جوق
کیمسلر البسه دائمه سنندن بالتحرد ، بتون
اعضاری استقلیلده ، زیرا اعضا بر برلری
طانیور ، تبدیل جامه ایدرلر ، کندولرینه
اعضالق سوسوی و یرمش بر حالده ، ونه یایلم
کامل پاشا سقوط ایترسه اختلال حقیقه جنی
مخقدیر دیمکده ؛ طوغرابیسی بنده اعضا
اولسم بر کامل پاشا ایچون مملکتی اختلاله
و یرمزدم آ !! بریسی بر تلفراف چکیور ،
بک اوغلنده اختلال وارد دیور ، مسؤلیت
قبول ایتمه چکنی بیسان ایدیور ، دیگرلری
هان صدر اعظم کلین ایضاحات و یرسون ،
یاخود کتیریز ، دیور ، بونلرده دقیقه سنده
صدر اعظمه اخبار ایدیور ، عجبا کتیریز ،
دیبا نلر نه کی بر واسطه به مراجعت ایده بیله .
چکاردی ، بونی کیم واردرکه : بیامسون ؟
وکامل پاشایه خبرلی کتورنلر کیملردی .
والحاصل بر محررک بر اراق محاس مبعوثان
قارشی بر لحظه اوسون ذوق المی ایچون ،
یشاسون کامل پاشا دیدیکی کی ، زده شدی
بوغابه لکه بو کورلتویه قائلش اولمق ایچون
یشاسون حریت ! یشاسون مشروطیت !
دیمکه مجبور اولدق .
هانکی حریت ، هانکی مشروطیت دبه بر
سؤال ایراد ایدرسه ، ایشته شو آجق !!
عبارلی مقاله مزده مشهود !! اولان حریت !!
و مشروطیت نامه !! دبه جواب و یررز .
شورای امت رفیقتمزکالی ماشا ، استونلری
باشندن اشته تلفرافلرله ، تهدید تلفرافلرله طوبلو .
فقط بو هجوم تلفرافلری . مقاله لری اراننده
نظر دقتیزی جلب ایدن بر شی واردرکه :
مهاجرلر سلائیکی اونه به کیم یورلر . عجبا چکنی ؟
« نیر حقیقت » که : مانستر اتحاد و ترقی جمیتمک
مروج افکاریدر ، ۷۴ نومرولی نسخه سنده

صدر اعظم حسین حلی پاشا حقناه « شدتل
بر مسنددر ، الک بیوک بر طرفدار سید ادر ،
یک سودیکی بر جهره استبداده اووشمق
ایچون اشکنجه لره ، نصیقاره ، مه افندر
دیمک کندیبی ایچون ممکن اوورمی ؟ »
دیدیکی حالده ، بینه اتحاد و ترقی جمیتمک هر
نه قدر بر مدتیبری بر زیا برده سه اوصفتی
ستر ایتمش ایسه ده بینه جمیتمک مذکورمک «
مروج افکاری اولان شورای امت ، دونکی
نسخه سنده مشار الیه « حسین حلی پاشا
حضر تلرینک فعالیت ، جدیت ، وفات سیا -
سیسنی بیذر ، هر وقت تقدیر ایله ... روم
ایله ده اتحاد ایتمش اولدینی مسک سباتکارانه
سایه سنده بتون اوردو یایلرک مظهر تقدیری
اولدی . مشار الهک باشی و کاتنه تعینی داخله
نه قدر حسن تأثیری مروج اولی ایسه
خارجا ده اولدینه شبه ایتمه ز « دیمی جمیتمک
اراننده لزومی درکار اولان وحدن افکاره
قطباً مخالفدر . چونکه بر شی « هر ایلی ، هم
فنا اولماز ، اولور دینیلر سه بالطنع قناده حاصل
اولور . برده « نیر حقیقت » نرته می بینه
مذکور نسخه سنک برنجی ستوننه اولکی
تبدل و کلایب یازدینی خالده هیچ بریار مطالعه
بولنماشدر .
حالبوکه : استانبول مرکز ، طبیعی
اولان بر تبدیلی استبداد ، ارتجاع بونجوقلریله
سوسله دکن صکره ، ایکنجی اودو داخلی
تهییج ایتمشدر . بر چوق صاف و صمیمی
ذوات حریتپرستاندن بر چوق تلفرافلر الهرق
نشر ایتمشدر بز بو آدملری جدا ندر ایدر
وستایشلرله البق کوررز . فقط بونلرک
صمیمیتندن بالاستماده مملکتده فکار اجتماع
واردر دیمک بیوک بر حقسنز لقدر . بر ایزده
بو ملتک افرادندیز و همده دوشو بیلر دندیز
بو مسئله ده ارتجاع فکری اولدینی اثبات
ایدن وارسه بن ، کنده حسابجه ، نورشونه
دیزلمک راضی می . راضی می چونکه بویله بر
فکرک موجودیتندن خبردار اوق دکل ،
جریان ایدن احوال دن اوسون استنطاق ایدر .

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin ilk on maddelik nizamnamesi

Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi", 4 Şubat 1324, Nu. 48, s. 2.

استعمال اولنور . هیچ بر فردامضای تحتده
مخبره به صلاحیتدار دکدر .

ماده ٢٢ — مجلس اداره ده کی ریاست هر دفعه
بر اعضایه محولدر .

ماده ٢٣ — مجلس اداره دن بشقه ٢٥ اعضا
نامزدی اولوب مجلسک هر تشکنده عینی اداره
اعضاری کی صاحب رأیدرر .

ماده ٢٤ — هیئت اداره نک تعیینی مجلس
اداره به عائد اولدینی کی تسدیل ده مجلس
مذکور عائددر .

ماده ٢٥ — هر برقرار اکثریت آرایله درر .
مجلس عمومی مرکزی ووظائفی

ماده ٢٦ — مجلس عمومی مرکزی، سنه ده بر
دفعه مجلس اداره نک اعلانی اوزرینه هر محله دن
انتخاب اولان برر اعضادن عبارتدر . مجلس
کیردن بر آری اول استانبولده اجتماع ایدرک .
مجلس اداره نک بر سنه نک حساباتی تدقیق، مجلس
اداره اعضالری یکیدن انتخاب ویا ابقا ایلر .

مجلس کبیر ووظائفی

ماده ٢٧ — مجلس کبیر: مجلس اداره نک دعوتی
اوزرینه سنه ده بر دفعه استانبولده مجلس اداره نک
تخصیص ایلدیک یوم مخصوصده اجتماع ایدر .
ماده ٢٨ — مجلس کبیر، مرکز و شعبه مجلس
عمومیلرندن عبارتدر .

ماده ٢٩ — مجلس کبیرک ووظائفی بوجه
آئیدر .

(١) جمعیته سنه آتیه ایچون نه کی فعل
خیره تثبیت ایتی لازمکلدیکی تعیین ایتک .
(ب) جمعیته تشکیلات و نظامنامه سنک
تعبدانه لزوم کورلدیکی تقدیرده نه صورتله تشکیل
و تعدیل ابدیه بیله جکی تخصیص ایتک .

شعبلر و صورت شکل

ماده ٣٠ — شعبلرک تشکیلی، بکرمی اعضانک
موجودیتنه وابسته در . طشرده شعبلر کشاد
ایلدیکه کیفیتی استانبولده مرکز عمومی به اخبار
و مرکز عمومی کندولرینه بر مرله بروثیقه
رسمیه ارسال ایلر .

ماده ٣١ — شعبلر ، مرکز عمومی

نظامنامه نه تابعدر .
ماده ٣٢ — استانبولده مرکز عمومی دن
ماعدل مرکز ویا شعبه بوقدر .

ماده ٣٣ — جمعیته شعبلری اولوب کیشی
اولوب اوزره برنجی سنه مؤسساری طرفندن
تفریق ، ایکنجی سنه شعبه مجلس عمومی لری
جائیندن برسنه مدتله انتخاب اولونور .

ماده ٣٤ — شعبلر بولندقلری محالزده
جمعیته مرکزیه طرفندن کندیلرینه تودیع
اولان ووظائفی ایفا ایدر .

ماده ٣٥ — شعبلر ، جمعیته مرکزیه
نظامنامه سنه مخالف حرکت ایدرسه کان بیکن
حکمنده در .

ماده ٣٦ — شعبلر، آیدر دفعه معاملات
حسابیه وجمعیته داخل اولانره دائر ،
مرکزله اعطای معلومات ایدر .

ماده ٣٧ — شعبلر ماننده بش کیشین
عبارت بر هیئت اداره تشکیل اولنور ،
بونلردن بری رئیس ، ایکینی اعضا ، بری
کاتب ، بریده صندوقکار اولوب اوزره تفریق
اولنور .

شعبه مجلس عمومی لری ووظائفی

ماده ٣٧ — شعبه مجلس عمومی لری ،
سنه ده بر دفعه مجلس اداره نک اعلانی اوزرینه
هر محله ویا قریه دن انتخاب اولان برر
اعضادن عبارت اولوب هر ولایت ولوا
مراکزنده کی شعبلرله بالاجتماع مجلس
اداره نک بر سنه نک حساباتی تدقیق
و مجلس اداره اعضالری یکیدن انتخاب ویا ابقا
ایلر .

ماده ٣٨ مجلس عمومی لری عقدی و نتیجه
مقرراتی خصوصاتی، مرکز عمومی به یلدیریلر .

جمعیته وارداتی

ماده ٣٩ جمعیته وارداتی : اختیاری
اوله رق و بریلان اعانه لردن، هبلردن، و نشریاتدن
حاصل اوله حق تمتعدن و درس وخطا بتردخولیه .
سندن بونلرک امثالی وارداتدن عبارتدر .

ماده ٤٠ شعبلر وارداتندن ، مجلس کبیر
طرفندن تسبیب اولان مقدار مبالغه جمعیته

مصارفات عمومی سنه مدار اولوب ایچوندار الخلافه
ده مرکز عمومی و طشرده شعبلر طرفندن
رؤیت اولوب تصدیق مجلس عمومی مرکزیه به
عائددر .

اتحاد محمدی جمعیته در سعادت مرکزی
مجلس اداره اعضالری

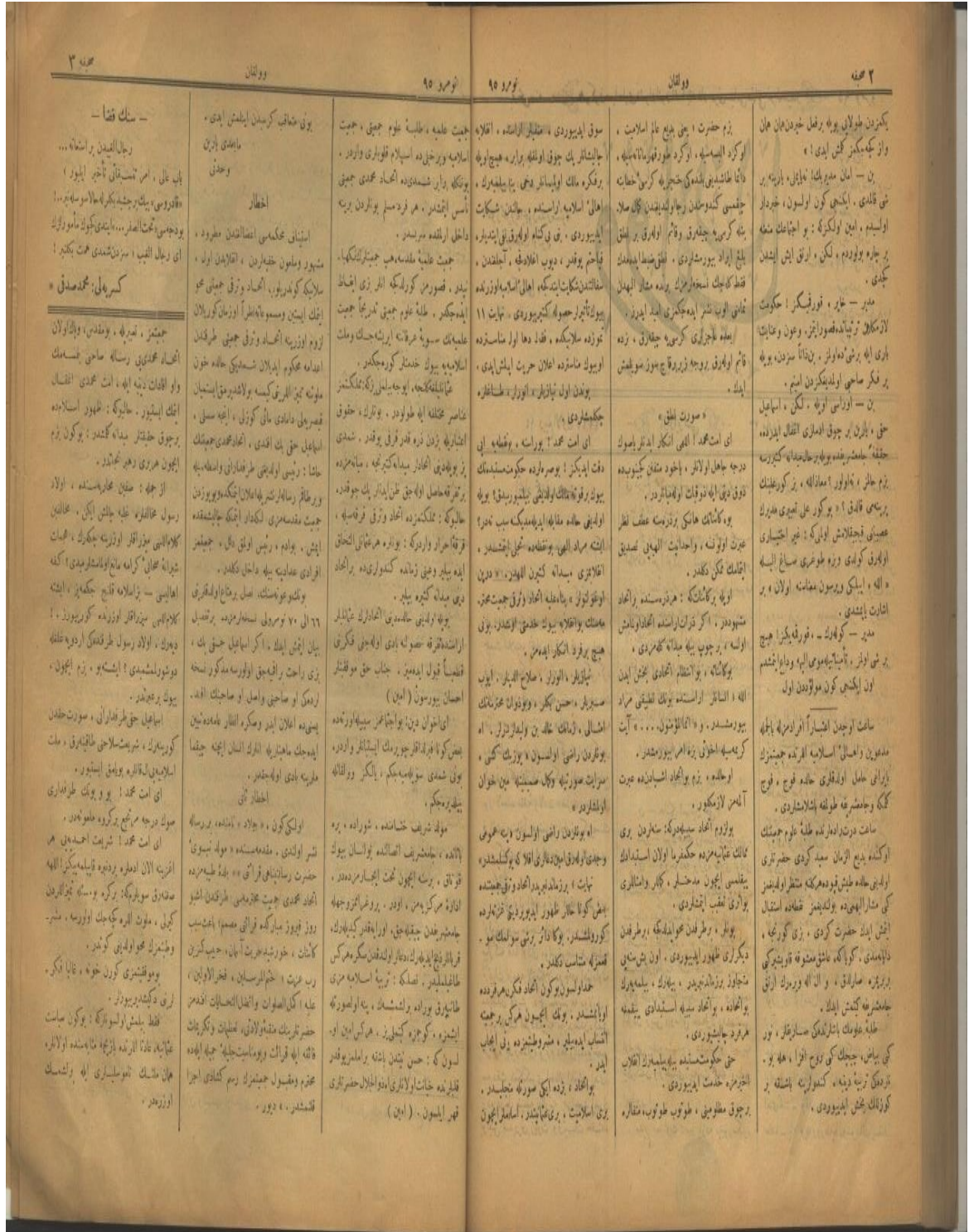
- ١ سعادتلو سیادتلو سبیل فضل پاشا حضرتلری
- ٢ شیخ فیض الله افندی زاده رشادتلو محمد صادق
افندی حضرتلری
- ٣ بایزید در سعاملرندن فضیلانو محمد امین خیرتی افندی
- ٤ ابن النافع احمد اسعد افندی
- ٥ شیخ الحاج محمد امین افندی
- ٦ قره کمرک جامعشریفی ایکنجی امامی اوشهرلی حافظ
محمد صبری افندی
- ٧ باندیرمه ناجی فضیلانو شوکت افندی
- ٨ بدیع الزمان سعید کردی ابن میرزا
- ٩ خرقة سعادت حضرت نبوی کتخدلی عطوفنلو
حاجی خیری بک افندی
- ١٠ اوقاف هایون سرورینه داری سعادتلو اشد افندی
- ١١ دره بالا ردیف قوماندانلندن متصل فریق
رضا پاشا
- ١٢ وولقان محررلرندن فاروق عرشوق افندی
- ١٣ طریقت حلوتیه دن شیخ سید مسلم ناه افندی
دارنده دی
- ١٤ بیکباشی رفیق بک افندی
- ١٥ قادری شیخی رشادتلو ولی محمد افغانی افندی
- ١٦ مجیز در سعاملرندن فضیلانو احمد نظیف افندی
- ١٧ فریقکلدن متقاعد حاجی عزت پاشا
- ١٨ سیواس ولایت نقیب الاشراف قائم مقام سید عبدالله
الهاشمی المکی افندی حضرتلری
- ١٩ مأموریندن احسان بک
- ٢٠ مأموریندن خیری بک
- ٢١ فاع در سعاملرندن دیوریک قاضی زده فضیلانو
عبدالله ضیاء الدین افندی
- ٢٢ شیخ بونس درکاهی بوستانیشی شیخ علی افندی
- ٢٣ بکلرکی جامعشریفی واعظی حاجی کاظم افندی
- ٢٤ شیخ زاده حاجی محمد افندی
- ٢٥ مدرسیندن توفیق افندی
- ٢٦ وولقان محرری درریش وحدتی

قبریسلی درویش وحدتی

احمد ساقی بک مطبعه سنده طبع اولمشدر

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin kırkbir maddelik nizamnamesi

Volkan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi", 3 Mart 1325, Nu. 75, s. 4.

Derviş Vahdeti'nin, 3 Nisan 1909'da, İttihad-i Muhammedi Cemiyeti'nin kuruluşunda Ayasofya Camii'nde yaptığı konuşma

Volkan, "Suret-i Nutuk", 23 Mart 1325, Nu. 95, s. 2-3.

Ek 7:

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin Kurucusu Derviş Vahdeti

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/tr/3/3a/Dervi%C5%9F_Vahdeti.jpg

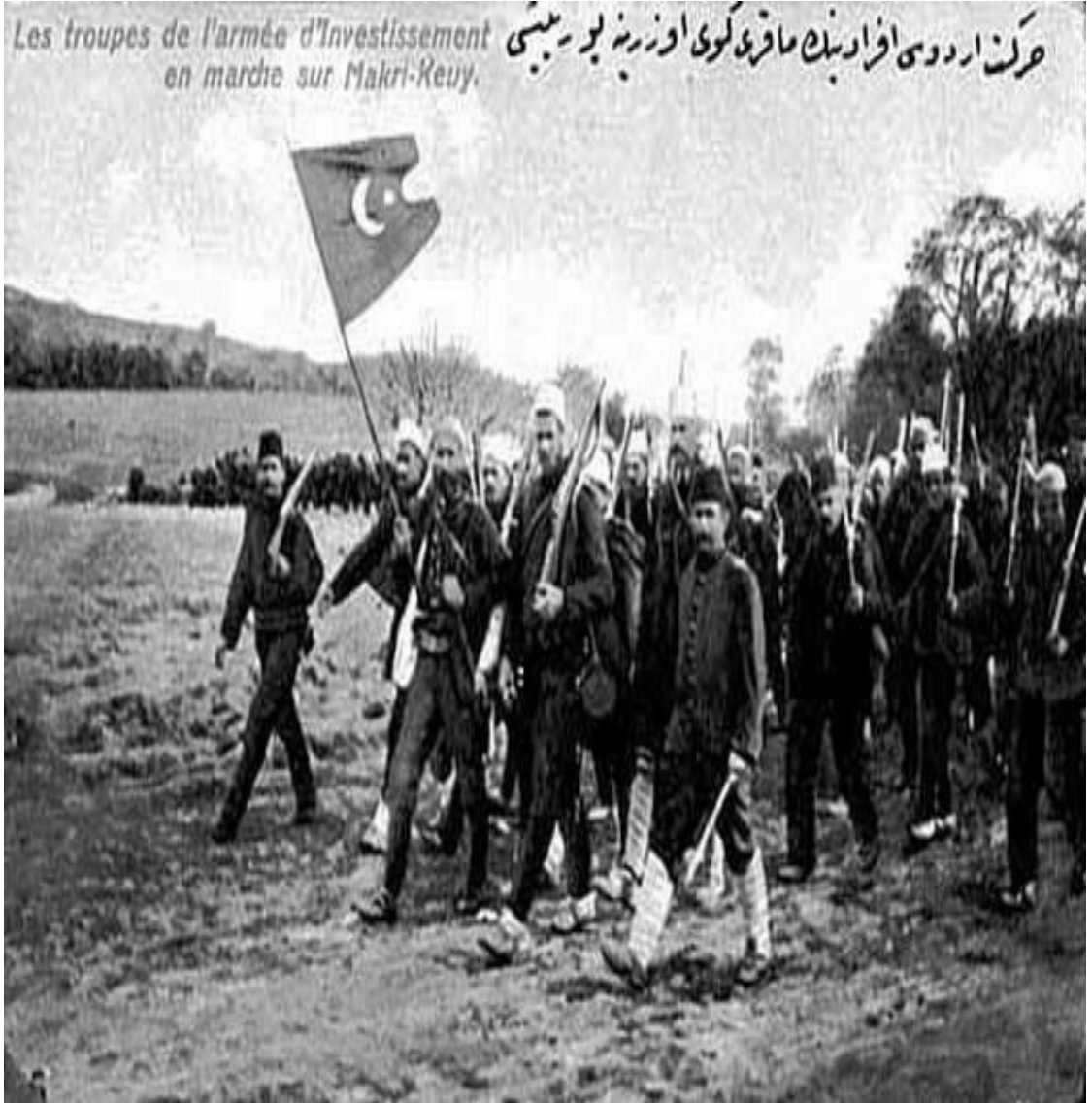
Ek 8:

Hareket Ordusu komuta heyeti Yeşilköy'de. Demir yolu üzerinde çantasına haritasını yerleştiren Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'dir.

<http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/156018/hareket-ordusu>

Ek 9:

Hareket Ordusu efradının Makriköy (Bakırköy) üzerine yürüyüşü

<http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/156018/hareket-ordusu>

Ek 10:

31 Mart Olayı esnasında İstanbul'daki sokak çatışmalarından biri

<http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/156018/hareket-ordusu>

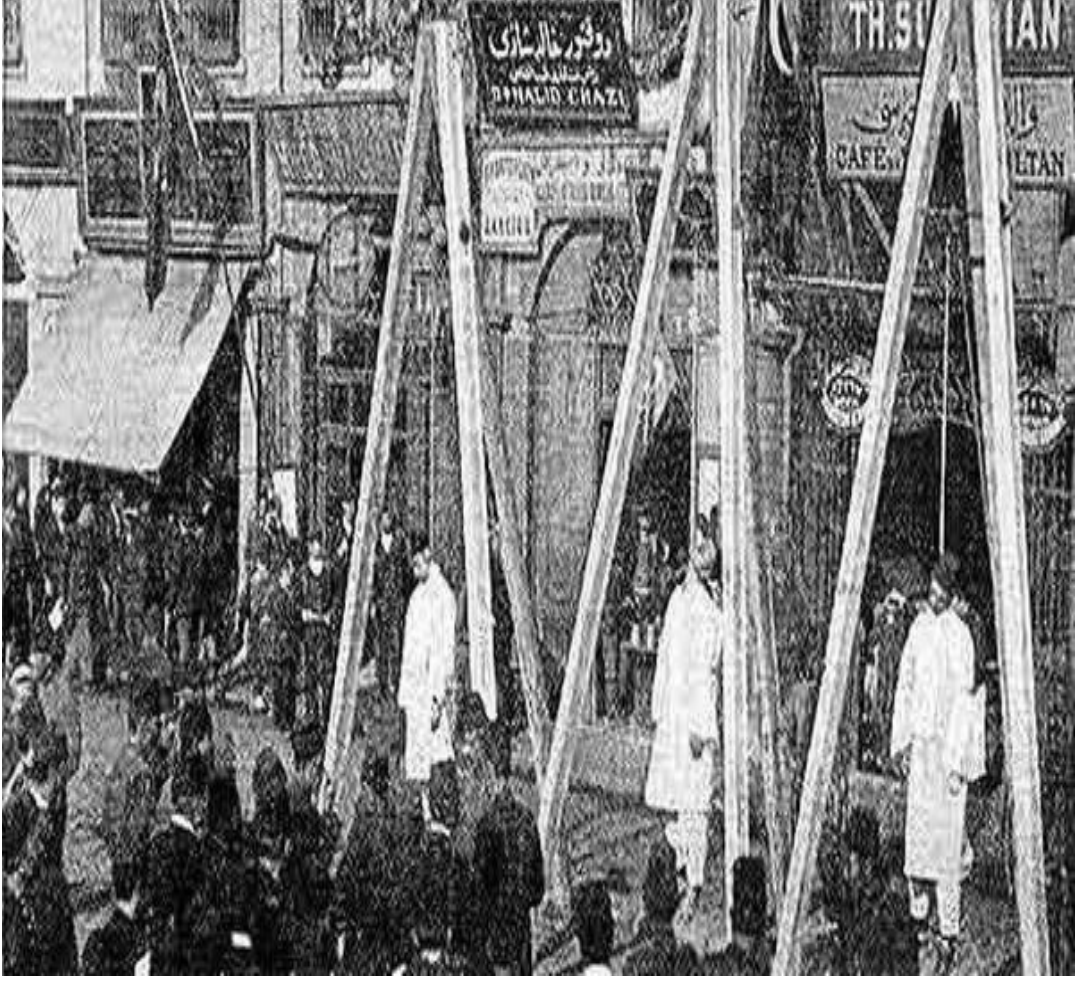
Ek 11:

31 Mart Olayı sonrası Taksim Kışlası önu

<http://www.milliyet.com.tr/-makamimizin-adami--olalim/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/12.04.2009/1081948/default.htm>

Ek 12:

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra kurulan Divan-ı Harbi Örfi, çok kişiyi yargıladı, bu arada idam cezaları da verdi. İdam sehpaları ibret için günlerce sokaklardan kaldırılmadı.

<http://www.dunyabulteni.net/tarih-dosyasi/156018/hareket-ordusu>